

NADA KLAJIĆ

SREDNJOVJEKOVNA
BOSNA

Nada Klaić

SREDNJOVJEKOVNA BOSNA

POLITIČKI POLOŽAJ BOSANSKIH VLADARA
DO TVRTKOVE KRUNIDBE
(1377. g.)

EMINEX
ZAGREB 1994.

NADA KLAIĆ - SREDNJOVJEKOVNA BOSNA

Nakladnik:
EMINEX s p.o. Zagreb

Za nakladnika:
Mustafa Cero

Lektura:
Mateo Žagar

Korektura:
Danijela Weinert

Design:
Amir Mundžić

Priprema sloga:
Ramon Mavar

Cip - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK949.96"10/13"

KLAIĆ, Nada

Srednjovjekovna Bosna / Nada Klaić. -
Zagreb : Eminex, 1994. - 280 str. ; 24 cm

Str. 267-275: Nada Klaić - borac za povijesnu
istinu / Ivo Goldstein.

ISBN 953-6112-05-1

940221087

Nada Klaić

SREDNJOVJEKOVNA BOSNA

POLITIČKI POLOŽAJ BOSANSKIH VLADARA
DO TVRTKOVE KRUNIDBE
(1377. g.)

EMINEX
ZAGREB 1994.

I. O postanku bosanske države ili točnije o počecima političke organizacije na bosanskom prostoru

Valja priznati da prikaz političkog života neke države u srednjem vijeku nije tako težak zadatak, pogotovo kad se proučavanju problema pristupa s dobrim poznavanjem teorije i s još boljim izvornog materijala. Čini mi se također da smijemo zahtijevati od svakoga medijevista da oslobođen tereta sadašnjosti uđe u ispitivanje prošlosti, posebno ako je ta prošlost opterećena nekim političkim okovima.

Što se tiče Bosne, problem njezina političkog razvitka rijetko je postavljen kao isključivo znanstveni problem. Točno je da je nedavno napisana »*Istorija srednjovekovne bosanske države*«,¹ ali je u njoj riječ stvarno o vladarima i njihovu vladanju, a ne o državi. *Država* kao poseban, prije svega pravni problem, nije postavljen. Čini mi se da bosanske zemlje još nisu dobile svoju *ustavnu povijest*, i to u prvom redu zato što historičari i pravnici problem nastajanja države općenito i u južnoslavenskih naroda posebno još nisu ozbiljno ni postavili. A ipak treba priznati da bi upravo rađanje srednjovekovne bosanske države moralo pobuđivati posebnu pažnju i to ne samo zato što je ona, izgleda, među svojim susjedama *najstarija*, nego i zato što se hrvatska ili srpska »formula« nikako nisu dale primijeniti na Bosnu.

Budući da smo odlučili da u razmatranju postavljenog problema idemo svojim putem, osvrtaćemo se unatrag samo na najvažniju literaturu, tek toliko da pokažemo što nas je potaklo da izađemo iz okvira uobičajenih shvaćanja.

Prema tome pokušat ćemo najprije dati odgovor na pitanje kad je mogla nastati - *ne bosanska država!* - nego *organizacija političke vlasti na bosanskom prostoru!* Tek pošto izložimo taj problem, čekat će nas novi zadatak, naime, da izložimo svoje mišljenje o tome kakav je bio položaj Bosne od IX-XI. st. Pitat ćemo se da li smijemo ponoviti mišljenje historiografije koja je zbog prividnog pomanjkanja izvora za to razdoblje promatrala Bosnu kao hrvatski ili srpski privjesak!

1 S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, SKZ, Beograd 1964 (dalje = *Istorija*).

Napokon, o političkom položaju Bosne od XII. do XIV. st. valja ponovno progovoriti i zato što u jugoslavenskoj historiografiji postoje o tome vrlo različita mišljenja koja nas tjeraju da taj problem još jednom javno raspravimo. Bogati izvorni materijal za to razdoblje nam omogućuje da možemo razotkriti djelatnost i politički položaj *Borića, Kultna, Bribirske gospode* i napokon *Kotromanića*, pa ćemo se truditi da osvijetlimo i njihov politički položaj, ali i politički položaj bosanskih zemalja u njihovo vrijeme.

Htjeli bismo na kraju napomenuti da nećemo bez potrebe ulaziti u druge, iako vrlo zanimljive probleme (na primjer, problem crkve bosanske, zatim problem društvenog ili gospodarskog razvitka u bosanskim zemljama itd.) jednostavno zato što se moramo ograničiti na političke odnose.

* * *

Zaista nema razloga da ne ponovim svoje mišljenje o problemu postanka država u Južnih Slavena iz 1978. g., kad sam ustvrdila da on »teoretski još nije postavljen«². Isto je tako točno »da su pravnici pokušavali i pokušavaju, nažalost, bez dovoljnog poznavanja srednjeg vijeka, nametnuti historičarima svoja shvaćanja o rađanju država koja je nemoguće prihvatiti. Ta kako možemo prihvatiti teoriju prema kojoj je Trpimirova darovnica »rodni list« hrvatske države? Ne samo zato što je Trpimirova darovnica grubi falsifikat splitske crkve, nego i zato što se proces nastajanja jedne države ne može svesti na pojavu jedne darovnice! A pravnička neprihvatljiva teorija prema kojoj se država javlja tobože tada kad je klasnom društvu potreban »aparatus sile«, može se mirne duše odbaciti i strpati u neki zaostali katekizam. Takva shvaćanja sa stvarnim historijskim razvitkom uistinu nemaju nikakve veze. Isto je tako, po mom uvjerenju, potpuno bespredmetno tražiti kao preduvjet ili kao podlogu za nastajanje političke vlasti ili države neko *klasno diferencirano društvo! Ta kada društvo nije bilo diferencirano!* To je tobože marksistički recept za otkrivanje države koji je odlično poslužio i historičarima i pravnicima da državne organizacije u Južnih Slavena *uskrise* tada i u tom razdoblju koje je pojedincima najviše odgovaralo. Slovenski su historičari i pravnici u tom poslu došli najdalje jer su potrebnu diferencijaciju za državu (neslobodni s jedne i domaće plemstvo s druge strane) našli već u VIII. st. Hrvati su, naprotiv, mnogo lošije prošli, bez obzira na to da li su o postanku hrvatske države pisali pravni historičari ili »čisti« historičari. Prema jednima i drugima se tobože vladajući sloj pojavljuje tek u IX. st. To znači valjda da su se do toga vremena zadovoljavali

nekim andeoskim besklasnim društvom koje nije htjelo više od dvjesto godina na vratima Jadrana čuti za gospodu! Tako su slovenski i hrvatski prijedlozi za prepoznavanje početaka države bili tako beznažno namješteni da ih nije bilo moguće prihvatiti niti tada kad se seoba Slavena stavljala u VII. st.

Razumije se da Bosna u takvim »naprednim« društvima i državama nije po mišljenju istih autora imala što tražiti.

Stoga mislim da su postojeće pravničke i historičarske *bajke* o postanku država njihova zaista neuspjela primjena otrcanih, tobože marksističkih recepata za prepoznavanje »rođenja« države u Južnih Slavena. Utoliko više što je taj recept dobio izrazito nacionalnu primjenu. Ako vladajući sloj nije domaći nego tuđi, onda to nije država!³ A slovenska je država ipak u VIII. st. postojala, iako, kako ćemo kasnije pokazati, *Conversio* naziva Gorazda *-kakan!*

Zato mislim da će i pravnici i historičari morati izmisliti drugačije formule za rađanje države, i to naravno tada kad nam jasno i posve određeno kažu što je *uopće po njihovu mišljenju država u srednjem vijeku!*

Tako dugo dakle dok se spomenuti stručnjaci ne slože, ne preostaje nam drugo već da razmatramo *razvitak političke vlasti u Južnih Slavena*, napose u *Bosni*, jer ne vidimo razlog zbog kojega bismo *jednu vlast*, na primjer onu u Hrvatskoj, *nazvali državnom*, a onu u Bosni u isto vrijeme *nedržavnom*! Ako je razlika između države i tobože saveza plemena u boji zastave ili u uniformi zastavnika, a ne u *kvaliteti vlasti*, onda zaista nema razloga da *svaku političku vlast* ne nazovemo državnom ili, drugim riječima, taj izmišljeni, svadljivi i zloupotrebljavani termin *država* jednostavno *izbacimo iz naše historiografije*.⁴

Zato tako dugo dok i kod sebe ne odgojimo stručnjake medijeviste koji će, promatrajući i evropske primjere, obrađivati to zanimljivo pitanje, ne preostaje nam drugo »nego da pokušamo dati odgovor u okvirima danas općenito rješavanog problema u našoj historiografiji«.⁵

To znači, postaviti ćemo pitanje: *kada je u Južnih Slavena organizirana politička vlast* Svjesni smo da, postavljajući takvo pitanje, činimo svoje-

3 Vidi S. Vilfan, *Rechtsgeschichte der Slowenen*, Grazer Rechtsund Staatswissenschaftliche Studien, Band 21, Graz 1968, str. 49.

4 Stoga sam već 1971. g. u svojoj prvoj sintezi najstarije povijesti Hrvata govorila o organizaciji političke vlasti, a ne o organizaciji države. Vidi N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1971, str. 141-148 (dalje = *Povijest Hrvata I*).

5 Iz problematike, str. 28.

vršno nasilje nad ranim srednjim vijekom i to »iz dva razloga: prvo, čitav smo proces sveli na jednu njegovu komponentu, a drugo, *namjerno smo poistovjetili svaku trajnu organizaciju političke vlasti s državom*«. Takav izlaz iz problema nameće prije svega terminologija ranoga srednjeg vijeka. Naime, svaki medijevist zna da su različiti termini za vladare, velike i male, sami po sebi najslabiji oslonac za zaključivanje. To osobito vrijedi za slavenski rani srednji vijek, za slavenske vladare koji po evropskim pisarima i skriptorijima dobivaju zaista vrlo različite naslove».⁶

Dakako, takva uistinu *najšira definicija* pruža nam mogućnost da, ili *svaku političku vlast* ili *niti jednu* (ne) nazovemo državom, pa otpadaju sumnje koje su mučile stariju historiografiju, pogotovo neke autore koji župansku vlast nisu htjeli poistovjetiti s državom smatrajući da ona nije dovoljno jaka. Ali, ovakva je definicija pogodnija i zato što nas rješava dužnosti da u zaista različitoj latinskoj terminologiji ranoga srednjeg vijeka izabiremo onaj termin koji bi odgovarao našem pojmu države.

Druga teoretska pretpostavka koja je *nužna*, a izvorima ju je nemoguće dokazati, jest težnja i potreba odnosno neophodnost svake ljudske zajednice da nakon naseljenja na određenom teritoriju organizira, tj. stvori, imenuje, postavi itd., nekoga tko će čuvati zajednicu unutra i prema vani. To nije proces od danas do sutra, nego dugotrajno, ponekad stoljetno okupljanje manjih političkih cjelina oko prvotne jezgre. Suvišno je, po mom uvjerenju, razbijati glavu s nazivima prvotnih vladalaca. I tako nam domaći nazivi nisu poznati. Bitno je u procesu stvaranja država ili političke vlasti uopće u Južnih Slavena nešto drugo, naime, način kako su došli na Balkan, odnosno »društvena formacija« u kojoj su došli. Čini se da rani srednji vijek svjedoči da su samo dvije veće skupine Hrvata i Srba uspjele pretvoriti svoje *etničko ime* pod kojim su se doselili u *politički pojam, u državu!*

Nije neobično da je i starija historiografija počinjala političku organizaciju Bosne s doseljenjem Avara i Slavena. Ali, nije bilo sloge u tome kako su bile velike hrvatska i srpska jezgra, pa se prečesto pojednostavnjivala slika doseljenja na taj način da se tvrdilo kako su tobože Hrvati i Srbi podijelili između sebe gotovo čitav doseobeni prostor.

Međutim, neki autori, a među njima se našao i Vjekoslav-Klaić koji već u prikazu slavenske seobe upozorava svoje suvremenike da »samo dvije oblasti, najzapadnija i najistočnija zadržase narodna imena: hrvatsko i

6 N. dj., str. 28.

srbsko; ostale oblasti ovim u sredini dobiše imena budi plemenska, budi mjestna - topografijska«. ⁷ Dok je tako nepristrano promatrao najstariju povijest i prve početke Bosne, u daljnjem je prikazu ipak podlegao i tadašnjem općem uvjerenju da su se uz »oblast« Bosnu razvile *dvije države* čiji vladari počinju, razumije se, pružati ruke prema toj oblasti. ⁸ Ipak Klaić dopušta da je u X. st. Bosna *banovina*, koja se u XI. st. »spominje u istom redu sa kneževinom Dukljom i Srbijom«, ali ipak Bodin postavlja u njoj kneza Stjepana. ⁹

Prema tome, koliko god je Klaić za ono razdoblje u kojem je pisao bio nepristran, ipak valja priznati da niti on ovu »oblast«, nakon njezina više-stoljetnog postojanja, ne smatra samostalnom i individualnom političkom cjelinom! Ni Klaić, ali niti većina autora nakon njega, kako ćemo vidjeti, nisu sebi postavili pitanje kako je moguće da su Bošnjani ili Usorani ili stanovnici ostalih bosanskih pokrajina čekali do X. st. da im jedni ili drugi susjedi postave nekoga kneza ili bana!

Budući da je za ovu našu svrhu nepotreban historiografski prikaz čitava problema, osvrnut ću se na neka novija mišljenja, tek toliko da nam ona budu povod za daljnja razmišljanja.

S. Ćirković je kao što je poznato napisao 1964. g. »*Istoriju srednjovekovne bosanske države*« u kojoj je, posve razumljivo, raspravljao i o njenom postanku. ¹⁰ No, za prikaz doseljenja uzima vijesti o doseljenju Hrvata i Srba u De administrando imperio i na osnovi njihovo stvaru zaključak da su balkanski Slaveni »bar jednim delom zaista priznavali vrhovnu vlast vizantijskih careva«. Pretpostavka mu se čini opravdanom zbog toga što smatra da doseljeni Slaveni »u toku dugog perioda nisu imali prostranijih i snažnijih političkih organizacija«. ¹¹ Ne postavljajući problem političke organizacije doseljenika od VII. do IX. st. niti teoretski, ostavlja »njihov razvoj u prvim vekovima po doseljenju u punoj tami«, jer mu, kako reče, nedostaju izvori. Međutim, čini nam se ponešto neobičnim da jedan *autor zna* kakvo je u to tamno doba bilo privređivanje (primitivna zemljoradnja i stočarstvo), a ipak ne može niti zamisliti kakvi su politički odnosi prevladavali nad tim gospodarstvom. A što se tiče razvitka društva, Ćirković misli da su Slaveni nakon doseljenja ostali »na stupnju vojne demokratije

7 Poviest Bosne do propasti kraljevstva, Zagreb 1882, str. 42 (dalje = Poviest Bosne).

8 N. dj., str. 43.

9 N. dj., str. 45.

10 Istorija, str. 37-43.

11 N. dj., str. 37.

na kojem su bili u doba seoba»,¹² a imali su župane čiji rodovi i družine su vjerojatno »jezgra labavih rodovsko-plemenskih formacija«. Ta jezgra se u toku procesa »koji nam ostaje nepoznat« uzdigla »nad masu slobodnih i ravnopravnih Slavena« i nametnula »svoju vlast i okolnoj teritoriji«. Opet jednom *preživjeli teoretski pristup problemu društvenog razvitka*, samo s tom razlikom što se mjesto slobodnih pojavljuje »masa slobodnih«, a jezgra je vjerojatno vladajuća. Ćirkoviću koji želi Bosnu promatrati kao srpsku zemlju dobro dolazi podatak franačkih anala o bijegu Ljudevita Posavskog k Srbima, jer spomenuti podatak spaja s onim iz Konstantina Porfirogeneta i tako dobiva željenu konstrukciju, naime, da je Bosna u IX. i X. st. - *srpska*.

No, ove nevjestice »projekcije« o srpstvu Bosne vrijede isto toliko koliko i *Šišićevo* dokazivanje o hrvatstvu Bosne. Ta Ćirković neće voditi računa o tome da su Srbi na koje misli franački kroničar današnji *Srb* na poznatom stoljetnom *unskom* putu koji ne samo da čini u srednjem vijeku *posebnu hrvatsku župu*,¹³ *nego postoji na istome mjestu do danas!* Međutim, nekritički izvještaj Konstantina Porfirogeneta o Sklavinijama može poslužiti kao podloga za zaključke samo onom historičaru kome nije odveć stalo do historijske istine. On je uglavnom iste vrijednosti kao i Dukljaninove vijesti o vladanju hrvatskih ili srpskih vladara nad Bosnom. To su tek povremeni »izleti« susjednih vladara koji *nisu niti su mogli izmijeniti stoljetni politički položaj bosanskih zemalja* jer su one bez Hrvata i Srba odavno išle svojim, od njih posve odijeljenim putem. Međutim, Konstantinovi podaci o dva grada u Bosni *ne* smiju, a ne »ne moraju«, kako piše Ćirković, poslužiti »za određivanje teritorijalnog prostranstva prvobitne Bosne«.¹⁴ Ćirković bi smio učiniti samo to da pokuša smjestiti bosanske zemlje u određene *geografske okvire*, jer su se one u njima izvan svake sumnje i stvarale. Carevi podaci za taj posao ne mogu biti mjerodavni, a još manje vješta konstrukcija barskoga nadbiskupa - popa Dukljanina koji piše sredinom XII. st.

Ćirković nas zatim iznenađuje još neobičnijim shvaćanjem političkog položaja Bosne u X. st. Pozivajući se na podatak cara Konstantina Porfirogeneta o spomenuta dva bosanska grada »u zemljici Bosni«, on će napisati da »*još* sredinom X veka kada se ime Bosne prvi put javilo u istoriji, u spisu Konstantina Porfirogeneta, ona predstavlja *samo deo Srbije*«.¹⁵

12 N. dj., str. 38

13 O problemu Srba kojima je bježao Ljudevit Posavski vidi N. Klaić, Povijest Hrvata I, str. 211-212, bilj. 16.

14 Istorija, str. 39.

15 N. dj., str. 39.

Misli li Ćirković zaista da je Bosna od 822. do 950. g. bila srpska? Dakako, ako netko uzima zatim u ruke Ljetopis popa Dukljanina koji također svjedoči, kako Ćirković misli, »o negdašnjem jedinstvu Bosne i Srbije«, onda se takvim »dokazivanjem« uistinu može dokazati svašta. Jer se spajaju bez teškoće *tri izvora* nastala u razmaku od *četiri stoljeća* da bi se dokazalo srpstvo Bosne. Prozirna domišljanja koja bez oklijevanja guše *četiristoljetni samostalni politički život Bosne!*

Međutim, ako se već uzima Dukljaninova kronika kao podloga za zaključivanje, onda valja čitaoca upozoriti i na to da autor *Kronike Primorje* (od Vinodola do Valone) dijeli na Bijelu i Crvenu Hrvatsku (ili Donju i Gornju Dalmaciju) s dvije metropole, jednom u Saloni, drugom u Duklji. Ova druga metropola ima uz ostale sufragane i »*Sorbium*« i »*Bosonium*«. ¹⁶ A ako se dalje uzme u obzir da taj isti kroničar *Zagorje* dijeli na Bosnu i Rašku, onda kritičkom historičaru mogu ovi podaci biti novim dokazom da su i Primorje i Zagorje izmišljeni zbog Budimirove slave. Uostalom, najnovija historiografija ubicira Dalmu oko Podgorice, a tzv. duvanjski sabor povezuje, smatramo također s pravom, s politikom pape Grgura VII na istočnoj jadranskoj obali. ¹⁷

No, nemalo iznenađuje daljnja Ćirkovićeva tvrdnja da Bosna u doba kad se prvi put spominje »predstavlja samo bizantski službeni *geografski pojam*, a ne posebnu državnu cjelinu«! ¹⁸ Dokaz je tobože spisak stranih vladara koji ne zna za nekog arhonta Bosne! To je, razumije se, zato što je Bosna tada sastavni dio Časlavove Srbije. Posve razumljivo da Ćirkoviću za njegovu teoriju o srpstvu Bosne ne mogu poslužiti niti Konstantinovi podaci o naseljenju Srba, jer ih car, a znamo i zašto, stavlja u Srbiju, Paganiju, Zahumlje i Travuniju te Konavle po kriteriju X. st. kad su sve te zemlje priznavale bizantsku vlast. Prema tome, ako se sam car nije hvalio da je Bosna od naseljenja Srba srpska, a sigurno je da bi to bio vrlo rado učinio, onda kritičkom historičaru ne preostaje drugo nego i na osnovi careva teksta tvrditi da je Bosna od početka bila *bosanska!*

Svakako se nakon svih tih zaključaka pitamo kakve pojmove ima Ćirković o državama i o stvaranju država u Južnih Slavena ako misli da *Bošnjani nisu niti nakon četiri stotine godina bili sposobni da stvore vlastitu političku organizaciju!* Takvi zaključci o »nedržavotvornosti Bosne još u X. st. su utoliko neobičniji što Ćirković sam titulu bana u Hrvatskoj i Bosni

16 F. Šišić, Letopis popa Dukljanina, SKA, Pos. izd. knj. LXVII, Fil. i filološki spisi knj. 18, Beograd-Zagreb 1928, str. 305-306 (dalje = Letopis).

17 L. Steindorff.

18 Istorija, str. 39 (potcrtala N. K.).

pripisuje »slavensko-avarskim vezama u vreme seoba«. Ili su to možda, kako se priča, »ostaci Avara među Južnim Slavenima«!¹⁹ Dakle, ako je Bosna bila banovina još od Avara, zašto je morala čekati tek Časlavovu smrt da se počne razvijati »kao posebna državna celina pod vlašću bana Bosne? Na to pitanje bi nam vjerovatno samo Ćirković mogao dati odgovor. Stoga je Ćirkovićev završetak prikaza prvih četiri stotine godina bosanske povijesti, najblaže rečeno, neprihvatljiv: Bosna je kao najjača i najsnažnija jezgra svih bosanskih zemalja sve do sredine X. st. priznavala tobože vlast »Vizantije, Hrvatske i Dukljanske države«.²⁰ Tako je Ćirković bez velikog krzmanja četiri stoljeća bosanskog samostalnog života bez milosti - *pokopao!*

Takvo pristrano pisanje postaje zaista nerazumljivo imamo li u vidu činjenicu da je pišući svoju »*Istoriju*« imao pred sobom raspravu Ante Babića o istom problemu. Bakić je posve drugačije prišao problemu. Pošto je dao kratak historiografski uvod »*Pitanju formiranja srednjovjekovne bosanske države*«, pokušat će, kako sam priznaje, dati »sliku društveno-političkog razvitka slovenskih plemena na području kasnije bosanske države«,²¹ jer je taj razvitak »rezultirao u formiranju prvobitne bosanske države«.²² On će također razmatrati pitanje »u kojem je obliku državne organizacije Bosna ušla u političke odnose s Ugarskom«. Polazna Babićeva točka - o kojoj Ćirković nije htio povesti računa - jest »prost i očigledni fakt da pet stoljeća života slavenskih plemena u ovoj zemlji nije moglo da ne ostavi nikakvog traga u njihovom društveno- -političkom razvitku«.²³ Babić će zato pokušati »da u oskudnim izvorima koji se odnose na ovaj period bosanske istorije pronađe one elemente koji će utvrditi da je Bosna, tridesetih godina XII. stoljeća, ušla u međunarodne odnose s Ugarskom kao već formirana država sa određenim državnim teritorijem, sa relativno utvrđenom državnom vlašću i sa dovoljno jasnim konturama društvene diferencijacije«.

Pa ipak, velika je šteta da niti Babić nije prišao tom problemu formiranja države *teoretski*, već se oslanjao na iste izvore kao i njegovi predšasnici i ostao u okvirima shvaćanja tadašnje historiografije o društvenom uređenju u Južnih Slavena nakon naseljenja. Stoga mu se čini opravdanim zaključak da Bošnjani u IX. st. više ne žive »u čisto rodovsko-plemenskim krvnim zajednicama, iako rodovske veze nisu prekinute«, već su to teritorijalne

19 N. dj., str. 40.

20 N. dj., str. 41.

21 Iz istorije srednjovjekovne Bosne, Sarajevo 1972, str. 49.

22 N. dj., str. 53.

23 N. dj., str. 53.

oblasti (civitas) pod vlašću starješina (dux, princeps, arhont, župan).²⁴ Zato je na području kasnijeg bosanskog teritorija (bez Zahumlja i Trebinja) bilo »više takvih oblasti, svaka sa svojim starješinom«. Konstantinovi podaci prema Babicu svjedoče da je Bosna u X. st. »jedina od oblasti ovog područja« koja je »spomenuta kao posebna zemlja u tadanjoj Srbiji«.²⁵ Dukljaninovi podaci prema istom autoru daju sliku Bosne kao »ustaljenog i organizovanog teritorija nad kojim je vršena jedna određena vlast - utvrđuju, dakle, ove bitne attribute državne organizacije«.²⁶ U to se vrijeme »političko-geografsko ime Bosne prenijelo... na susjedne župe« tako da je njezina granica bila na »istok do Drine i na jugozapad do jadransko-dunavskog razvoda«.

Pozivajući se zatim na Kinama Babić tvrdi da je Bosna u XII. st. »posebna teritorijalno-politička cjelina«, ali se ipak iz tog izvora ne može utvrditi i to otkad traje takvo stanje,²⁷ pa se Babić vraća na Dukljaninove podatke, koji mu, naravno, ne mogu poslužiti za ono što on traži. Zato se teško složiti s tvrdnjom da je Bosna tek od kraja XI. st. »jedan teritorijalno-politički organizam«, da je »za čitavo to vrijeme imala relativno organizovanu vlast i nosioca vlasti koji se naziva banom sa izvjesnim vladarskim obilježjima«, te da je tek od Časlava treba staviti u isti red s Hrvatskom i Haškom.²⁸

Proces nastajanja državne organizacije zamišlja Babić ovako: u IX. st. izdvajaju se starješine iz plemena,²⁹ ali nema još države, jer »još ne postoji jedan od bitnih uslova za to, naime, jedinstvo teritorija«.³⁰ Do toga dolazi tek u X. st., ali Konstantinovi podaci znače »završetak prve faze u formiranju prvobitne bosanske države«.³¹ U XI. st. državna je vlast jača, oslanja se na »novu društvenu klasu rodovskog plemstva«. Ban se, bez obzira na porijeklo, pojavljuje tek sada »kao nosilac organizovane vlasti na određenom i relativno omeđenom teritoriju i kao predstavnik te vlasti u spoljnopolitičkim odnosima Bosne«. Ban je povremeno vazal susjednih vladara, ali to ipak nije značilo »podanički položaj zemlje«. Na kraju svojih razmatranja Babić daje ovakav zaključak: »Proces formiranja srednjovjekovne bosanske države započeo je, paralelno s raspadanjem rodovske organizacije i cijepa-

24 N. dj. , str. 60.

25 N. dj. , str. 61.

26 N. dj. , str. 63.

27 N. dj. , str. 65.

28 N. dj.: str. 75-76.

29 N. dj., str. 76.

30 N. dj., str. 77.

31 N. dj., str. 78.

njem društva u klase, već u prvim stoljećima poslije doseljavanja Slovena u ove krajeve«. Stoga Bosna ulazi u »državno-pravne odnose s Ugarskom« ne »kao skup plemena, nego kao gotova država s duboko ukorijenjenom tradicijom«.³²

Da bi čitalac mogao vidjeti kako je Babićev spomenuti prilog bio, s obzirom na tadašnja shvaćanja, velik napredak, navest ćemo ono što je 1953. u »*Historiji naroda Jugoslavije*«³³ napisao o Bosni Mihajlo Dinić.

Prije svega, iznenađuje nas što Bosna, vjerojatno po dogovoru svih sudionika u radu na »*Historiji*«, uopće nije dobila za ovo najstarije razdoblje *svoje posebno mjesto!* A valja uzeti u obzir da je riječ o udžbeniku kojim se još danas na žalost služe tisuće Jugoslavena! Neoprostivo je, smatram, da se Bosna predstavlja u sklopu »*Srpskih zemalja u ranofeudalno doba*« (do XII. st.), gdje je u poglavlju I (Srpske zemlje do kraja X. stoljeća)³⁴ jednostavno uklopljen i njezin razvitak. Dakako, franački anali svjedoče da Srbi drže »veliki dio Dalmacije, tj. stare rimske provincije istog imena« kao i to da tada postoji tobože »srpski plemenski savez« iz kojega se tobože Bosna izdvojila na početku XII. st.³⁵

Ovakva shvaćanja o najstarijoj povijesti Bosne pogubna su upravo zbog toga što jugoslavenska javnost danas još nema novih udžbenika u kojima bi se prikazivala bosanska prošlost ne samo objektivnije, nego, što je još važnije, modernije. Ta odavno smo preboljeli bajke o plemenskom i rodovskom uređenju, bajke koje su dopuštale Slovencima, Hrvatima i Srbima da i u ranom srednjem vijeku prikriju čitav jugoslavenski prostor i tako brišu sve one »oblasti« koje tobože nisu od doseljavanja imale vlastiti politički razvitak.

Tako će čitalac jasno vidjeti da se historiografija već više od trideset godina trudi održati isti »kalup« o najstarijoj povijesti Bosne i ništa je ne smeta da je taj kalup načinila na osnovi svega dva više nego sumnjiva podatka. Ta nitko se od historičara koji su tvrdili da su Srbi prema franačkim analima u Bosni, nije potrudio da jednim jedinim podatkom dokaže da je to zaista točno mišljenje.

Zanima nas, razumije se, kako su na taj problem nastajanja srednjovjekovne bosanske države gledali pravni historičari. Nisu li oni možda načinili neki napor da Bosnu toga razdoblja izvuku iz anonimnosti i

32 N. dj., str. 79-80.

33 Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953.

34 N. dj., str. 245-254.

35 N. dj., str. 245-246.

priznaju joj bar neki samostalni politički razvitak, s obzirom na to da je postanak države u krajnjoj liniji ipak pravni problem. Međutim, mnogo nade u to da će drugačije razmatrati postanak bosanske države nije bilo, jer se odmah nakon Oslobođenja moglo razabrati da je problem nastajanja države u historičara i pravnika bio, na žalost, jednako postavljen. Historičari su ga preuzimali od pravnika, ali i obrnuto.

Preda mnom je prvi udžbenik »*Istorija države i prava naroda FNRJ*« iz 1948. g. od Dragoslava Jankovića u kojem on, među ostalim, obrađuje »*Predfeudalne države jugoslavenskih naroda*«. Čini mi se potrebnim posebno istaći da je djelo podijeljeno u pet glava i to upravo onako kako Janković tada dijeli jugoslavenske narode u *pet predfeudalnih država!* To su: Hrvatska, Raška i Duklja, Makedonija, Slovenija, te Bosna i Zahumlje.

Početak pete glave je, s obzirom na sve ono što Janković piše o Bosni, neobično zanimljiv. »Preddržavno, plemensko uređenje u Bosni i Zahumlju (Hercegovini) održalo se duže no u ostalim južnoslovenskim zemljama. U X veku kada su već oformljene ili se oformljuju prve hrvatske i srpske države, Bosna se pominje prvi put u istoriji, kao jedna mala oblast oko doline gornje Bosne. Pominje je prvi car Konstantin Porfirogenet u spisu De administrando imperio pod nazivom Bosona (u drugim kasnijim spomenicima ona se naziva i Bosonium, Bessena, Bothna, Bissena, Bosna).

Njena istorija od X do XII veka je istorija jedne oblasti, banovine, koja je stajala u tešnjoj političkoj vezi kad sa hrvatskom, kad sa srpskom predfeudalnom državnom, a od XII stoleća pa za dugo njena se politička istorija odvijala u stalnoj borbi protiv osvajačkih težnji Ugarske i papske kurije«. ³⁶ Prateći dalje njezin politički razvitak Janković izlaže kako je Bosna u X. st. »deo Raške«, a zatim je zajedno s ostalim državama došla pod vlast Bizanta da bi »posle smrti cara Vasilija ušla u sastav Dukljanske kneževine«.

Nije teško razabrati da Janković 1948. g. još ništa ne zna o podatku o Srbima u franačkim analima, a neće također ništa znati o vlasti hrvatskih vladara nad Bosnom, premda u uvodu govori o »tešnjoj političkoj hrvatskoj vezi«.

Za nas je važno da tada Janković vidi i sličnu »srednjovekovnu sudbinu Huma ili Zahumlja«! »Krajem X veka polovina Zahumlja beše sjedinjena s Hrvatskom, ali po obrazovanju srpske države prede Zahumlje Srbiji, u kojoj je održavalo izvesnu samostalnost i autonomiju«. ³⁷ Zatim nastavlja: »U X

36 N. dj., str. 107.

37 N. dj., str. 107.

veku behu u Bosni župe Usora, Banjica Vrbanja i Zemunička«. ³⁸ Zatim priznaje da se »imena pojedinih starih domaćih župana nisu održala«, ali »da su bosanskim plemenima pre X veka stajali na čelu kao i u ostalim južnoslovenskim i drugim narodima starešine - vojskovođe, knezovi, vidi se, između ostalog, i po tome što su i u Bosni i Hercegovini očuvane na više mesta kamene stolice slične onoj slovenačkoj na Gosposvetskom polju, sa kojih su vojvode rukovodile narodnim skupštinama i delile pravdu; u Hercegovini na pr. kod Blagaja, Stoca, Gacka i na Neretvici«. Za Kulina se, kako dalje izlaže, raspada rodovsko-plemensko uređenje i formira se »klasno feudalno društvo«, ali Bosna je za Kulina »prostrana i napredna bano-vina« koja »brzo korača putem raspadanja rodovsko-plemenskog uređenja i formiranja klasnog društva«.

Prema tome, nepomućeni razvitak jedne samostalne političke cjeline koju Janković doduše neće nazvati državom, ali se jasno osjeća da to ne čini zato što u njoj ne nalazi kraljeve ili knezove. Ali, karakteristično je za tadašnje Jankovićevo izlaganje da hrvatski i srpski susjed koji je »već oformio svoju državu« ne smeta ništa toj oblasti i ona se nesmetano dalje društveno i politički razvija tako da je ostala u tom najstarijem razdoblju - *bosanska Bosna!*

Međutim, uzimam u ruke treće izdanje istoga udžbenika i kakva li iznenađenja! *Glava peta iz prvoga izdanja* (Bosna i Zahumlje) *jednostavno nestaje!* Sada peta glava nosi naslov: Opšte crte u socijalno-ekonomskom i političkom uređenju ranofeudalnih država jugoslovenskih naroda. ³⁹ Ali, još je neobičnije da su naslovi ostalih poglavlja ostali nepromijenjeni, premda je Bosna sa Zahumljem nestala iz programa. Zato u drugoj glavi (Raška i Duklja) izlaganje počinje ovako: »Ona slovenska plemena od kojih je kasnije formiran srpski narod, zauzela su bila prilikom naseljavanja centralni i severozapadni deo Balkanskog Poluostrva, i to krajeve oko Lima i gornje Drine, zajedno sa slivovima Pive i Tare, dolinu Ibra i gornji tok Morave, zatim područje Soli (Tuzla) i oko gornjeg toka Bosne«. ⁴⁰ Sad će se Janković bez oklijevanja služiti Konstantinom Porfirogenetom da za njim ponovi kako su »srpskog porekla« i Zahumljani, Trebinje s Konavljem i Paganija. ⁴¹ »Isto tako«, dakle isto kao i nabrojene

38 N. dj., str. 108.

39 N. dj., str. 107-114.

40 N. dj., str. 83.

41 N. dj., str. 83.

»srpske zemlje«, Konstantin spominje Duklju, ali Janković neće svoga čitaoca upozoriti da car nikad nije i Duklju ubrajao među tzv. srpske zemlje.

Pa ipak, onih pravih »Soraba« iz franačkih anala još uvijek nema u Jankovićevu tekstu. Da čitalac uostalom ne bi bio u nedoumici koje su sve srpske zemlje u X. st., Janković uzima primjere za društveno uređenje i iz Duklje i Zahumlja.⁴² Uzalud tražimo bar neke podatke o bosanskim banovima, a kako nema ni Dukljaninove »Surbije«, zaista se moramo pitati po kojem je kriteriju Janković 1952. g. nabrojene zemlje svrstao među srpske pokrajine.

Tako je D. Janković iz izdanja u izdanje napredovao, pa ćemo u petom izdanju 1960. g. naći ponovljene tvrdnje o naseljavanju srpskih plemena, ali i ovdje ne zna kako bi protumačio vezu između »ovih oblasti naseljenih u to vreme Srbima«,⁴³ pa u posljednji trenutak doznaje za Srbe iz franačkih anala, podatak koji mu služi kao dokaz da je tada tobože postojao srpski plemenski savez. Ništa ga ne smeta što je i on posudio te Srbe na Uni od Hrvata. Budući da je ovo izdanje nešto skraćeno, o Bosni tražimo u njemu uzalud bar neku bilješku.

Iako je, kako smo se mogli uvjeriti, od prve Jankovićeve historije države i prava proteklo gotovo četrdeset godina, u najnovijoj »*Državnopravnoj istoriji Jugoslavije*«⁴⁴ ponovno uzalud tražimo bar neku bilješku o Bosni, iako je raspored i obrada ranofeudalnih država nešto izmijenjen. Pojavljuje se, naime, uz one koje su i dosad bile predmet izučavanja, makedonska država - Samuilovo carstvo. Tek će u idućem poglavlju, kad izlaže svoje mišljenje o tome što je ranofeudalna država, u zagradama reći da Bosna početkom X. st. »nije država, nego geografski pojam, deo teritorije tadašnje Srbije«, samo dio Srbije,⁴⁵ da bi se od sredine spomenutog stoljeća počela razvijati kao posebna državna cjelina, ali o njoj ima tako malo podataka pa se ne može ništa sigurnije zaključivati o njenom karakteru i obliku.

Međutim, novost je u ovom izdanju udžbenika Jankovićev pokušaj da definira pojam ranofeudalne države. »Takav oblik države koji nije *čisto* feudalnog tipa (mada stvarno, u osnovi, pripada tom tipu države), već koji je *prelazan* (prelazan ka tipičnoj, razvijenoj feudalnoj državi) nazivamo ranofeudalnom državom.«⁴⁶ Priznajem da mi ova »klasifikacija« nikako nije

42 N. dj., str. 86-87

43 N. dj., str. 91.

44 Beograd, 1984.

45 N. dj., str. 57.

46 N. dj.

jasna. Ne znam naime što to znači prelazan tip i iz čega se prelazilo? Zato, kad bismo i razumjeli ovu definiciju, našli bismo joj velike nedostatke. Osnovni je taj što nema *kriterija*! Ako se želi *državno-pravne* odnose definirati *društveno-ekonomskim razvitkom* koji se, razumljivo, kao *proces* ne može ograničiti nikakvim datumom niti izvornim podatkom, onda se zaista dobiva tekuće, višestoljetno državnopravno uređenje koje *autor svojevoljno završava i počinje* jer nema nepristranog mjerila pri takvom svom radu. Zato i Janković pokazuje najveću nemoć pri pokušaju da toj neobičnoj državi odredi početak, pa »širokopotezno« kroji sudbinu južnoslavenskih država. Budući da su *slučajni pismeni podaci* izvora jedini kriterij koji je tako prilično neumjesno nakalemljen na društvo i gospodarstvo, to su njegove »ranofeudalne« države na prilično labavim nogama. Jer da se kojim slučajem za nesretnu Bosnu nađe neki dosad skriveni podatak iz VII. st., bez problema bi otpalo Jankovićevo datiranje početka bosanske države u X. st.

No, čini nam se da je još veća nepravilnost pri takvom poimanju države ta što autori misle da su *ranofeudalni* i *ranosrednjovjekovni istovjetni pojmovi*, pa tako *kvalitetom odnosa* nastoje odrediti i *vremensko razdoblje*, ne sluteći da »prelazno doba na feudalizam« nije proces koji se javlja samo u ranom srednjem vijeku, nego se u nekim sredinama može odvijati i danas.⁴⁷ Prema tome, nije riječ o *ranofeudalnim*, već o *ranosrednjovjekovnim* državama u Južnih Slavena!

Međutim, kod Jankovića i sličnih pravnih teorija o postanku spomenutih država osjeća se kao najteži nedostatak to što kriterij za prepoznavanje tih svojih država neće uzeti iz *političkog života*, iako je on jedino mjerilo za utvrđivanje postanka javne vlasti. Ta da su se pravnici htjeli pitati kad se u Južnih Slavena *javlja javna vlast*, ne bi učinili toliko nepravde upravo onim zemljama kao što je Bosna za koje su pismeni podaci - njihov, ponavljam, jedini kriterij! - izvanredno rijetki. A u prilog tvrdnji da *jedino*

47 Ranosrednjovjekovne države su karakteristične po određenom tipu *gospodarstva* i *društva* koji su dakako uvjetovali i određeni tip državne vlasti. Budući da je to doba *naturalne privrede* u kojoj prevladava i naturalna odnosno radna renta, to se i društvo sastoji od »gospodara« i njihovih neslobodnih seljaka, ali samo ondje gdje je bilo uvjeta da se razvije *-pridvorno gospodarstvo!* Ako seljak nema razloga prodati, a vlastelin kupovati seljačku zemlju (a to je slučaj u Dinaridima ili na jadranskoj obali) gdje nema povoljnih uvjeta za zemljoradnju nego samo za stočarstvo odnosno vinogradarstvo i maslinarstvo, u takvim krajevima prevladava slobodno seljaštvo. Zato je u srednjovjekovnoj Hrvatskoj prijelaz iz radne i naturalne rente u novčani oblik vrlo polagan, a na obali gdje je proizvod vinogradarstva i maslinarstva *odlična roba za tržište*, nije došlo uopće do danas do prijelaza na novčani oblik rente. Izuzeci su, posve razumljivo, ondje gdje su, kao na trgovačkim putovima, uvjeti za prodaju proizvoda povoljniji.

organizacija javne vlasti može biti »znak prepoznavanja« za politički individualitet neke zemlje govori neprijeporna činjenica da u ranom srednjem vijeku Balkana i Podunavlja, kao uostalom u historijskom razvitku uopće, ne postoje politički prazni prostori! Svako selo zna kojoj državi pripada, a pašnjaci i šume su također vrlo pomno podijeljeni. Drugim riječima, trebali bi pravni historičari koji su poput Jankovića posudili za sebe neupotrebe kriterije iz društvenog i ekonomskog života voditi računa u prvom redu o političkom razvitku Južnih Slavena i tražiti trenutke kad se počela organizirati kod njih javna vlast. Da tako čine, ne bi se moglo dogoditi da daju prednost Slovincima, Hrvatima, Srbima i Makedoncima, a da zapostave Bosnu u kojoj je, po svemu izgleda, stvorena politička vlast prije hrvatske ili srpske!

Čini nam se dosta karakterističnim da u isto vrijeme s Jankovićevom »Državnopravnom istorijom« izlaze u Ljubljani iz pera Sergija Vilfana skripta »Poglavlja iz pravne zgodovine«⁴⁸ u kojima se također izlaže problem »Plemenske družbe in začetka držav pri Južnih Slovanih«.⁴⁹ Valja prije svega reći da Vilfan, kao naš najbolji pravni historičar, zahvaća problem mnogo šire od ostalih. Ali, i kod njega je avarsko-slavenski odnos zapravo etnički, a ne politički problemi Naime, ako netko zamišlja dvjestogodišnju vlast Avara na Balkanu i u Panoniji kao tobože uspješno poslavljenjivanje Avara (Avar je tobože »le še Slovan z avarskim načinom življenja«),⁵⁰ onda je jasno da se politička uloga Avara briše zato da bi se dobila »državotvornost« Slavena. To je, posebno u slovenskoj historiografiji, bijeg u drugu krajnost pred Hauptmannovom teorijom o gospodarskom, socijalnom i političkom dualizmu, odnosno potpuno odbacivanje »teorije nasilja« u stvaranju slavenskih država. Sasvim je shvatljivo da su zbog toga Avari, izvanredan nomadski, dakle i »državotvorni element«, morali nestati. Jer karantanski su Slaveni na prijelazu u VIII. st. stvorili svoju kneževinu koje je bila »prehodni oblik od vojaške demokracije v fevdalno državo«.⁵¹ Kako je i Vilfanu kriterij za vlastitu državu vlastiti knez, to su i Hrvati (premda djelomično ovisni o Francima) dobili svoju prvu državu tek u IX. st. Vilfan se za dokaz o prvoj slovenskoj državi poziva na podatak iz *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* o Borutu, Gorazdu i Hotimiru i kaže: »Pri tem je za pravno zgodovino posebno dragoceno, da so po besedah Konverzije Slovani po Borutovi smrti prosili Franke, naj jim pošljejo Gorazda

48 Ljubljana 1985.

49 N. dj., str. 41. i d.

50 N. dj., str. 49.

51 N. dj., str. 51.

ki je bil tedaj kot talec na Bavarskem in ki so ga potem 'napravili na vojvodo' (eum ducem fecerunt)«. Kasnije je, nastavlja Vilfan, i »njegovemu nasledniku ljudstvo podelilo vojvodstvo (populi ducatum ili dederunt)«. ⁵²

Slažem se s Vilfanom da su ovi podaci Conversio neobično dragocjeni, rekla bih za sve Južne Slavene, ali tek tada kad se spomenuti odlomak iz izvora citira u cijelosti. Naime, Vilfan je iz gornje rečenice ispustio najvažnije podatke: prvo, to da izvor ističe kako je Gorazd već u Bavarskoj bio pokršten i *drugo, izvor* ga zove - *Cacatius!* Ta, za slavensko-avarske odnose presudna rečenica u cijelosti glasi: »Mortuo autem Boruth, per iussionem Francorum Bagoarii Cacatium iam christianum factum, petentibus eisdem Sclavis remiserunt, et illi eum ducem fecerunt«. ⁵³ Ili u *Vita saicti Virgilii*: »Mortuo autem Boruth, iussu Francorum Bawari Karastum christianum factum, petentibus eisdem Sclavis remiserunt, et illi eum ducem fecerunt«. ⁵⁴

Teško bismo našli rječitiji dokaz o franačkom odnosu prema *avarskom kakanu* koji je morao poći u bavarsko zarobljeništvo, gdje se pokrstio i Slaveni su ga od Bavaraca isprosili te se vratio da im bude vojvoda! Prekrasna »transformacija«: *poganski kakan postaje kršćanski vojvoda!* Ali, Slaveni su njega *tražili zato što su i prije svojekakane sami postavljali!* Kako se prema tome smije i može ovim podatkom opravdavati postanak slovenske države?

Spoji li se ovaj neobično dragocjen podatak Conversio s *najnovijim rezultatima* filologa, o kojima ćemo kasnije govoriti, još jednom se potvrđuje kako je bila preuranjena bajka o slovenskim narodnim knezovima koji su tobože niknuli iz domaće kneževske porodice. Jer vladaoci Karantanaca do tog vremena nisu bili domaći vojvode, nego avarski kakani koje je birala njihova, *također avarska družina = kasezi = kosezi!* Tako nestaju razlozi da i dalje tvrdimo kako je postojala slovenska vojvodina kao ustanova i prije dolaska Franaka. Stoga je po mom uvjerenju trebalo i u slovenskoj pravnoj povijesti upozoravati na *ove nezaobilazne avarske elemente* u tobožnjem rađanju prve domaće države. Uzme li se također u obzir da se u tom istom području mogu vrlo lako utvrditi tragovi i *ostalih avarskih činovnika* (prije svega župana i bana), onda je slovenski primjer samo jedan od mnogih o tome kako se *avarska politička organizacija* - koja je nužno stvarana odmah nakon avarsko-slavenskog doseljenja u Panoniju i na Balkan - na

52 N. dj., str. 52.

53 F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, str. 265.

54 N. dj., str. 265.

rubu kaganata pretapala u *novu političku organizaciju* koja je mjesto poganskog dobila kršćanski sadržaj i s njim sve one odlike koje kršćanstvo tada nosi sa sobom. Ali, alpski Slaveni su od svoga dolaska u Alpe živjeli u *avarskoj državi* i *imali avarske »državne«* činovnike. Treba zaista vjerovati filolozima kad tvrde da *imena prvih poznatih slovenskih knezova nisu slavenska*. Zato smatram da je Gorazda i Hotimira bilo po čitavoj Avariji, pa naravno i u Bosni, koja je do kraja XIV. st. nazivala svoga vladara onako kako su Bošnjani i Usorani imenovali svoje banove koje su postavljali kao zapovjednike Slavenima u Bosni.

Tek ako u tom svjetlu gledamo na problem stvaranja karantanske države - a svako drugo gledanje je nehistorijsko - onda nam je jasno koliko je historiografija griješila kad o političkoj avarskoj organizaciji nije htjela niti razmišljati, iako je odavno imala rječite dokaze o tome da je *srednjovjekovna Bosna kolijevka dvaju banata!* No, njezine župane i banove nisu smjenjivali ni zapadni ni istočni carevi!

Čini nam se da su najnovija *historiografija i filologija* u mnogim pitanjima tzv. tamnih stoljeća (VII. i VIII. st.) toliko napredovale da će taj napredak omogućiti u krajnjoj liniji da drugačije promatramo i bosansku prošlost tog razdoblja.

Prvu i najvažniju promjenu donosi premještanje dolaska Hrvata na svršetak VIII. i početak IX. st. Prihvatimo li *Margetićevu teoriju*⁵⁵ - a nema nikakva razloga da to ne učinimo - onda same od sebe otpadaju neke uvriježene i duboko ukorijenjene teorije koje su se dosad oslanjale na teoriju o dolasku Hrvata u VII. st. Prije svega, sasvim drugačije smijemo zamišljati Hrvate koji nisu došli niti su mogli doći iz Velike ili Bijele Hrvatske (Mala Poljska), nego iz Karantanije.⁵⁶ Pisac 30. poglavlja u djelu *»De administrando imperio«* naime tvrdi da su Hrvati i nakon dolaska priznavali franačku vlast kao i u svojoj domovini, pa jedina zemlja u kojoj je zaista bilo Hrvata, a priznavala je franačku vlast, može biti Karantanija. Zatim, hrvatski su vođe u doba dolaska bili bez sumnje pokršteni tako da je do *»narodnog«* pokrštenja došlo tek za Branimira kad je sretno završena borba s Francima.⁵⁷ Budući da su Hrvati dolazili zajedno s franačkim vojskovođama u doba rata s Avarima ili nešto kasnije, Franci su im očito

55 Vidi L. Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Hist. zavoda JAZU 8, 1977, str. 5-100.

56 Vidi N. Klaić, O problemima stare domovine, dolaska i pokrštenja dalmatinskih Hrvata, Zgod. časopis 38, Ljubljana 1984, str. 253-270.

57 Proces doseljavanja Slavena na zapadni Balkan i u istočne Alpe, ANUB i H. Pos. izd. XII, Centar za balk. ispitivanje knj. 4, Sarajevo 1969, str. 50-51.

dopustili da se u Dalmaciji prošire prvenstveno na onom području koje je ranije pripadalo Avarima.

Tako smo, uklonivši Hrvate iz VII. i VIII. st., dobili mnogo »čistije« političke odnose na Balkanu u »tamnim stoljećima«. Prije svega, otpada potreba da u VII. st. nasilno guramo hrvatsku ili srpsku seobu, tako da nam ostaje mogućnost da i na proces naseljavanja Slavena gledamo drugačije nego dosad. Naime, ne moramo se više pitati kakav je odnos između Avaro-Slavena i Hrvata ili Srba, nego kakav su Slaveni u avarsko-slavenskoj zajednici imali položaj i kako se razvijao avarsko-slavenski odnos do kraja VIII. st. kad je u franačko-avarskim ratovima nestao avarski kaganat.

Ne ponavljajući što je u jugoslavenskoj historiografiji pisano o toj avarsko-slavenskoj seobi, zadržat ćemo se samo na onom dijelu *Grafenauerove rasprave*⁵⁸ koji se bavi doseljnjem Slavena u Bosnu. Grafenauer priznaje da u Bosni u VI. i VII. st. raspolaze samo s tri izvorna podatka! To je najprije vijest iz 567. g. o prodoru Kutrigura iz Sirmija u Dalmaciju, a zatim još jedna vijest, također o avarskom prodoru 597. g. Avari prodiru u »područje takozvanih Vonka, gdje su osvojili grad i srušili 40 utvrda«. Grafenauer se ne slaže s J. Kovačevićem koji, kako on misli, samo pokušava »Vonke« identificirati »kao Baloie, jugoistočno od današnje Banjaluke« i zaključuje: »Konačno možemo jedino da pretpostavimo da je i ovo područje palo u avarske ruke prilikom velikog prodora Avara, koji smo ranije datirali između 605-615, ili još točnije Bosna je zahvaćena avaro-slovenskim talasom najkasnije pre 614, kada preko ovoga prostora pored Klisa dolaze napadači do Salone«.⁵⁹

Ostavljajući za sada pitanje koje su utvrde na putu prema Saloni Avari mogli srušiti - jer je i Grafenauer priznao da o avarskoj Bosni ništa ne znamo - ipak je to avarsko osvajanje bosanskih zemalja nova *polazna točka* za otvaranje problema o *dvjestagodišnjoj avarskoj vlasti nad bosanskim zemljama*.

Govorim namjerno o otvaranju ili postavljanju problema, a ne o raspravi zato što osim rijetkih izuzetaka, pretežno među arheolozima, o avarskoj se vlasti na južnoslavenskom području uopće ne razmišlja. Pođemo li sa stajališta da je »slavenska bezimena masa« ispunjavala pod vrhovnom avarskom vlašću vjerojatno postepeno i prostor ranosrednjovjekovne Bosne, - onda dobivamo i odgovor na pitanje zašto na bosanskom području nema ni jednog plemenskog imena. Od Save do Jadrana! Ne preostaje nam

58 N. dj., str. 264 i d.

59 N. dj., str. 51.

drugo nego zaključiti da su se *Slaveni na tom području počeli teritorijalno organizirati po većim ili manjim geografskim cjelinama*, a nesumnjivo su u tom procesu teritorijalizacije poštivali i neke *historijske okvire*.

Međutim, neobično je važno ustanoviti što je toj zajednici Avara i Slavena koja se protezala od Alpa i Dunava do Jadrana dao Avar, a što Slaven.

Ne želeći na ovom mjestu potanko ulaziti u prikaz načina na koji su u najnovije vrijeme filozofi obogatili avarsko-slavensku problematiku, zadržat ćemo se samo na nekim, za naše pitanje presudnim radovima u kojima se osjetljiva odnos alpskih Hrvata i Avara.

Još se 1978. g. O. Kronsteiner pitao »*Gab es unter den Alpenlawen eine kroatische ethnische Gruppe*«, ⁶⁰ našto je - a to je za nas osobito važno! - dao *negativan odgovor*. Naime, istražujući toponimiju, točnije pojavu imena Hrvat u toponimiji ranosrednjovjekovnog naseljenja (ime se pojavljuje 20 puta, a od toga 10 puta na današnjem austrijskom području), ⁶¹ Kronsteiner s pravom zaključuje kako do danas nije nikome pošlo za rukom dokazati vezu između tih toponima i migracije *nekoga slavenskog plemena Hrvata* koji bi se doselio u Alpe. Kronsteiner zatim analizira podatke 3. poglavlja u »*De administrando imperio*« potcrtavajući prije svega danas već utvrđenu spoznaju »dass die Namen der sieben Geschwister kein *slawisches*, sondern *ein turksprachiges Etymon enthalten*«. ⁶² Prema tome, on s velikom vjerojatnošću zaključuje da su anonimovi Hrvati »onkraj Bavarske«, dakle u Alpama, imali vođe koji su nosili turska (= avarska) imena. Potvrdu svojoj pretpostavci nalazi u Nestorovoj »*Kronici*« gdje se kao Slaveni nabrajaju Bijeli Hrvati, Srbi i Horutani, dakle Karantani. Kronsteiner upozorava na dosad nezapaženu činjenicu da se Hrvati gotovo uvijek spominju zajedno s Avarima, da ih nadalje nalazimo samo u onim krajevima koji su bili pod avarskom »kontrolom«. Ako se zatim uzme u obzir činjenica, nastavlja svoje dokazivanje isti autor, da su Avari u alpskim zemljama boravili najmanje dvjesto godina, onda je »völlig ausgeschlossen dass sie in dieser langen Zeit keine Spuren hinterlassen hätten, was man bisher als fast selbstverständlich hinnahm«. ⁶³ I arheološki nalazi ga upućuju na slavensko-avarsku simbiozu, koja je, što se jezika tiče, svršila u korist Slavena. U Alpama se može u ranom srednjem vijeku naći čitav niz *osobnih imena* » die weder deutsch noch slawisch oder romanisch zu

60 Wiener slavistisches Jahrbuch, 24 B., Wien-Köln-Graz 1978. str. 137-157.

61 N. dj., str. 137.

62 N. dj., str. 141.

63 N. dj., str. 143.

erklären sind, die sich aber ohne grössere Schwierigkeiten aus einer Turksprache, nämlich dem Avarischen, ableiten lassen«. ⁶⁴ Isti se autor poziva na E. Zöllnera koji je još 1950. nabrajao ta *turska imena*, među koja je ubrojio i ime prvog poznatog »jopana« Physsa iz 777. g. Zatim kaže: »Es bleiben noch mehrere Namen, mit derer Slavisten nichts anfangen können« ⁶⁵ i poziva se na ime Gorazda, o kojemu je prije bila riječ.

Napokon, Kronsteinerovi su dokazi za problem nastajanja bosanske države najodsudniji. On naime upozorava »dass eine Reihe von *Diens-trangbezeichnungen* aus der Sprache der Avaren in Slawische (Alperslawisch) übernommen wurde, auch wenn die etymologischen Wörterbücher bisher ganz andere, meist germanische oder iranische, Etymologien anbieten«. To je na prvom mjestu riječ - *ban*. Riječ *ban/bajan* je u mnogim turskim jezicima poznata u značenju »bogat, posjednik«, ali i kao osobno ime. »Im Frühmittelalter dürfte *ban/bajan* einen Dienstrang der awarischen Verteidigung bezeichnet haben«. ⁶⁶ Druga preuzeta riječ je *kagan* (kan), službena titula avarskog vladara. Ta riječ u svim turskim jezicima znači »vođu, vladara«. Treća riječ je *gaziz/chaziz/haziz* (to su toliko osporavani Hauptmannovi kasezi) i ona je dala povoda mnogim raspravama, a Kronsteiner misli da je najjednostavnije rješenje te riječi (koja je sačuvana samo u pluralu) iz avarskog. ⁶⁷ Budući da riječ znači prije svega »prijatelja ili dragu osobu«, možda su tako nazivali »befreundete slawische Adelige« koji su također imali i neku funkciju. Nešto poput franačkih »amici regis«, dakle kraljeva pratnja. Napokon, četvrta avarska činovnička oznaka, koja je, kako treba naročito podvući, ušla u sve slavenske jezike na području kaganata, jest - *župani* Porijeklo se i te riječi može prema Kronsteineru najlakše protumačiti iz turskog. Prvi put se spominje 777. g. kao *jopan*, a kasnije gotovo isključivo u obliku *supan* ili *suppan*. Možda se radi o složenici s riječi *ban*. Takav odgovor na pitanje porijekla riječi *župan* navodi Kronsteiner na misao da je možda prvotno *županska* čast bila nadređena *banskoj*.

Ispitujući zatim porijeklo imena Hrvat, Kronsteiner ga prvi put i po našem uvjerenju s pravom, svrstava među *avarske posuđenice*! Njegov konačni zaključak je i za našu problematiku neobično važan: toponimija, a možda i arheologija područja koje je ispitivao primoravaju ga na zaključak

64 N. dj., str. 144.

65 N. dj., str. 144.

66 N. dj., str. 145.

67 N. dj., str. 145-146.

»dass dort eine awarische Kriegerschicht am Werk war«.⁶⁸ Naselja u tzv. Hrvatskoj župi leže sva na strateški važnim prometnicama, a po jedno od tih naselja u toj sredini nazvano je po banu. Riječ je dakle o »Wehrsiedlungen« u kojima su živjeli Hrvati, dakle ona skupina *ratnika* (jene Schicht von Kriegern) koja se više nije sastojala samo od turskih Avara, nego je bila izmiješana sa Slavenima, štoviše, njihov je jezik bio slavenski. Ali, položaj je tih naselja tipično avarski.⁶⁹

Sažimajući svoj izvanredni prilog o Hrvatima u Karantaniji, Kronsteiner nabraja *osam dokaza* svom zaključku da je riječ o *prvotno avarskom ratničkom sloju* alpskih Slavena, od kojih su nama posebno zanimljivi oni o *avarskoj vojničkoj organizaciji*.⁷⁰ On smatra da su Avari izgradili čitavu mrežu obrambenih utvrđenja bez kojih se njihova dvjestagodišnja vladavina ne bi mogla zamisliti. Ime Hrvata sačuvalo se upravo u takvim obrambenim sredinama kojima je zapovijedao *avarski ban*. Tako je i nama Kronsteinerova rasprava otkrila nove vidike za rješavanje problema najstarije bosanske povijesti.

Kad je 1982. g. austrijska Akademija nauka organizirala simpozij u Stift Zwetlu o »*Bavarcima i njihovim susjedima*« (Die Bayern und ihre Nachbarn, Teil I i II), onda je na tom simpoziju objavljen i referat o avarsko-hrvatskim odnosima koji je održao W. Pohl. Naslov njegove teme jest »*Das Avarnreich und die 'kroatischen Ethnogenesen'*«. ⁷¹

Valja, prije svega, požaliti što Pohl nije znao za rezultate najnovije historiografije o doseljenu Hrvata jer bi mu oni izvan svake sumnje vrlo dobro došli. Pohl preuzima Kronsteinerove rezultate i dalje ih razrađuje zanimljivim tumačenjem mita o petero braće u Hrvata, koji, kako nas dosta uvjerljivo obavještava, nije ništa drugo nego dobro poznata kozmologijska predodžba svijeta u nomadskih naroda. To je *jedno središte i četiri strane svijeta!* Nema razloga da ne vjerujemo Pohlu kad nas podučava kako se taj broj pet susreće u svim važnim nomadskim životnim trenucima, u bojnemu redu, u diobi pašnjaka ili naseljenja, ali i u dvorskim službama.⁷² Ona se u biti odražava i u hrvatskoj priči o petero braće, jer je jedan od braće - *Hrvat*, najvažniji vođa.

68 N. dj., str. 148.

69 N. dj., str. 149.

70 N. dj., str. 155.

71 N. dj., str. 293-298.

72 N. dj., str. 295.

No, dok se bez otpora možemo složiti s Pohlovim tumačenjem legende o petero braće, teže je preuzeti njegove tvrdnje o Hrvatima kao socijalnom, a ne etničkom sloju i to u VII. st. Pohl bez sumnje ne bi mogao, da je pokušao, dokazati da je ime Hrvat u VII. st. značilo neku vrstu namjesničkog naslova ili da je ono označavalo one *ratnike* (Reiterkrieger) koji su uz kagana vladali na periferiji avarskoga carstva.⁷³

Mogli bismo ustvrditi da je Kronsteineru došao 1948. g. u pomoć i H. *Kunstmann* koji je na posve novi način odgovorio na pitanje »*Wer waren die Weisskroaten des byzantinischen Kaisers Konstantinos Porphyrogentos*«. ⁷⁴ Originalnim dokazima o kojima će možda biti govora na drugom mjestu, *Kunstmann* zabacuje dosadašnja raspravljanja o Bijelim Hrvatima da bi na kraju postavio pitanje gdje su sjedišta Konstantinovih Bijelih Hrvata. Odgovara: treba ih tražiti u »koruškoj hrvatskoj župi«. ⁷⁵ Kako je *Kunstmann* začetnik nove, vrlo privlačne teorije o *slavenskoj seobi s juga na sjever*, a ne obrnuto, sa sjevera na jug, u ovakvom rješenju pitanja pradomovine Bijelih Hrvata vidi, možda s pravom, novi dokaz svoje »Süd-Nord-Migration«. ⁷⁶ »Vielleicht kann man Konstantins Mittelung so deuten, dass Teile der Weiss- = Gross- = Altkroaten aus ihrer balkanischen Heimat nach Norden abwanderten«. Stoga je *Kunstmannov* konačni zaključak pretpostavka da su najstarija sjedišta Hrvata ipak na dalmatinskom ili balkanskom prostoru i da su se odanle preseljavali prema sjeveru. »Die eigentliche Stammessubstanz der Kroaten aber, das möchte man annehmen, ist im alten dalmatisch-balkanischen Siedelgebiet verblieben.« ⁷⁷

O ovoj izvanrednoj ideji koju *Kunstmann* već nekoliko godina dokazuje brojnim primjerima iz slavenskog ranosrednjovjekovnog života, bit će izvan svake sumnje i kod nas još mnogo govora. Zasad napominjem samo da sam nedavno, neovisno o *Kunstmannu*, došla također do zaključka da samo Karantanija može biti pradomovina dalmatinskih Hrvata, ⁷⁸ teorija koja odlučno prekida sa sada već zastarjelim mišljenjima o poljskoj ili češkoj pradomovini anonimovih Hrvata.

Međutim, nama je u ovom trenutku najvažnije da su spomenuti *novi vidici* primijenjeni na najstariju bosansku problematiku napokon omogućili da hrvatsku i srpsku maglu rastjeramo iz praskozorja bosanskog

73 N. dj., str. 298.

74 Die Welt der Slaven 29/1, NF VIII/1, str. 111-122.

75 N. dj., str. 119.

76 N. dj., str. 120.

77 N. dj., str. 120.

78 Vidi bilj. 2.

srednjovjekovlja. *Bosanske zemlje* - namjerno govorim u množini - imaju u avarsko doba istu svoju organizaciju vlasti kao i svi drugi Slaveni koji su se našli u okvirima avarskog carstva. To drugim riječima znači da su imale *avarske banove i župane* u postojanje kojih ne može, razumije se, nitko sumnjati. I isto onako kako su u Raškoj nekad avarski župani postali vladarima tako je sve do Tvrtkove krunidbe 1377. g. naslov nekadašnjega avarskog najdoličnijeg činovnika služio bosanskim vladarima i za vladarski naslov.

Budući da sam nedovoljno ili bolje nikako potkovana u filološkim pitanjima, ostavljam filolozima da se pozabave tražeći tragove riječi *ban* i *župan* u srednjovjekovnoj Bosni. Zar župa *Banica* nije rječiti dokaz da je uz bosansku transverzalu koja je vezala i veže Blatno jezero preko Barcsa, Virovitice, Pakraca, Nove Gradiške i Banjaluke s Neretvom i Jadranom, ležala nekad u avarsko doba jedna obrambena jezgra? Ne želim na ovom mjestu ulaziti dalje u rasprostranjenosti avarske banske vlasti i banovina granica, ali upozoravam istraživače toga neobično zanimljivog pitanja da je i na toj liniji Blatno jezero - Banjaluka ležala i u srednjem vijeku istočna granica zagrebačke biskupije sa svojim najistočnijim *dubičkim arhiđakonatom* koji u XIV. st. ima tri distrikta: *dubički, sanski i vrbaski!*⁷⁹ Ako je dakle na tom poznatom čvorištu još za Avara organizirana obrambena jezgra pod banom, onda se možda u bosanskim zemljama događalo slično kao i s banatom u Hrvatskoj: najodličniji avarski predstavnik iz »periferije« novoga vladara sjeda najprije uz njega na prijestolje da bi ga na kraju s njega i istisnuo. Možda se i ovaj usorski ban premjestio u »zemljicu Bosnu« jer se jedini u bosanskim zemljama smio pozivati na *kontinuitet političke vlasti* i u doba kad je avarske vlasti davno nestalo. Ta to je bila *zakonita podloga* na kojoj je izrastala bosanska država! I to na posve samostalnoj osnovi od kraja VIII. st. kad su Franci srušili avarsku vlast. Nikakvo pleme, a još manje neki plemenski savez, nisu kumovali ovom osamostaljenju banske vlasti od avarskih pogana. Uostalom, posve je na mjestu pretpostavka da su se periferni banati posvuda po ogromnom avarskom carstvu vjerojatno i prije dolaska Franaka osamostaljivali, samo što o tom procesu nije svjedočilo nijedno kroničarsko pero. Na filolozima je da pomnim ispitivanjem bosanskog banskog područja utvrde da li se i kod nas u Dinaridima događalo isto kao i u Alpama, gdje su također vladali župani i banovi.

Tako se čini da nam je pošlo za rukom pripremiti, bar teoretski, raspravu o tome kako se razvijala politička vlast kod Slavena koji su pod Avarima

79 J. Buturac, Popis župa zagrebačke biskupije od 1334. g., Zbornik Zagreb, nadbiskupije I, Zagreb 1944, str. 429-432.

ispunili Dinarski prostor. Na širokom prostoru od Istre do Bugarske organizirale su se teritorijalne cjeline koje su, posve razumljivo, u isto vrijeme i političke jezgre. Pretpostavljamo da su manjim takvim cjelinama na čelu bili župani, a u onim najvažnijim i vjerojatno većim banovi. Karakter te dvjestagodišnje avarske vlasti je toliko prepoznatljiv da ga je nemoguće zamijeniti s bilo kojim drugim političko-upravnim sistemom na tom prostoru.

Ako su ove naše pretpostavke točne, onda su bosanske zemlje počele svoj samostalni politički razvitak doduše u isto vrijeme kad i oni Slaveni koji su zaposjeli kasnije hrvatske i srpske zemlje, ali je ogromna razlika među njima bila upravo u tome što samostalni bosanski politički razvitak nisu prekidali niti Hrvati niti Srbi koji su tek potkraj VIII. st. osvanuli u Dinarskim planinama. Ovoj prekrasnoj i bogatoj planinskoj zemlji majka je priroda stoljećima pomagala ne samo da se održi nego i obrani od nepoželjna gosta izvana. Ako je ipak bosanski ban morao ponekad dopustiti da se susjedni vladari prošeću njegovim područjem, pa ako je, štoviše, morao priznati njihovu vlast, onda takvi »izleti« ili »podjarmljenja« nisu u srednjem vijeku značili ništa. Ali, ni istočni ni zapadni car ne stižu do bosanskih planina. Potpuno je suvišno razbijati glavu zbrajanjem godina u kojima su susjedni vladari u ranom srednjem vijeku mogli vladati Bosnom. Oni su došli i otišli, a bosanski bi vladari ostajali boreći se i dalje za samostalnost svoje zemlje.

Tako je Bosna kao samostalna zemlja dočekala XII. st. kad su se u njezinu susjedstvu zbivale važne promjene koje su na kraju ipak ostavile tragove i u njezinom političkom životu.

II. Položaj bosanskih vladara u XII. stoljeću

Dvanaesto je stoljeće puno neobičnih političkih obrata u susjedstvu Bosne, pa bi bilo zaista čudno kad oni ne bi ostavili nikakav trag u njezinu političkom životu toga razdoblja. U prvom redu, u hrvatskim se zemljama u početku XII. st. izmijenila dinastija kad je na Zvonimirovo hrvatsko-dalmatinsko prijestolje sjeo Arpadović Ladislav I. Međutim, treba istaći da je ta izmjena najmanje utjecala na Bosnu i to u prvom redu zato što Arpadovići nemaju na nju nikakvo historijsko pravo. To što je možda Mihajlo Krešimir II »ovladao« Bosnom, bilo je odavno zaboravljeno, jer nakon toga, koliko danas znamo, nije više između Bosne i hrvatskih zemalja bilo nikakvih dodira. Uostalom, vjerski život koji je sredinom XI. st. tako bujao na jadranskoj obali nije ni mogao prodrijeti do Bosne. Papinstvo će se tek sada, u XII. st., kako ćemo pokazati, zabrinuti nad heretičkom Bosnom i nastojat će urediti vjerske prilike u njoj po svojoj volji.

No, najveće promjene u političkom životu bosanskih zemalja u XII. st. donijet će obnova bizantske vlasti na Balkanu za cara Manojla Komnena. To je prvi i posljednji put da je nad Bosnom preuzeo vlast jedan bizantski car, ali unatoč tome ni njegovo vladanje ne ostavlja u Bosni neke duboke tragove. Pa ipak, činjenicom da je Arpadoviću Beli, koji se nalazio na njegovu dvoru, dopustio da se nazove *rex Rame* (budući da je bosanski vladar bio i mogao biti samo on, Manojlo), prvi put je Arpadoviću stvorena mogućnost da u daljnjem historijskom razvitku pokuša taj naslov i ostvariti. Dakako, ne u Bosni, nego u Rami! Bila je to, ponavljamo, samo mogućnost koju Arpadović uz svesrdnu pomoć papinstva ne može niti u XIII. st. ostvariti. Zato Bosna i za Kulina ostaje Arpadoviću »obećana zemlja«!

Budući da je dosadašnja historiografija o Bosni bila uglavnom drugačijeg mišljenja o tome kakav je politički položaj bosanskih vladara u XII. st., to jest on pokušava dokazati da su bosanske zemlje od četrdesetih godina XII. st. arpadovske vazalne zemlje, podijelit ćemo svoj, posve drugačiji prikaz bosanske prošlosti u XII. st., namjerno u *pet tema, pet problema*. Raspravljajući o njima moći ćemo sami stvoriti zaključak o tome kakav je bio politički položaj bosanskih vladara u XII. st.

To su ove teme:

1. *Kad Arpadovići postaju »reges Rame«?*
2. *Problem bosanskog vojvodstva za Bele II*

3. *Ban Borić - prvi poznati samostalni bosanski vladar*
4. »*Banus Culinus — dominus Bosne*« i
5. *Koji je pravi povod hunske vojne hercega Andrije 1198 .g.*

1. Kada Arpadovići postaju »reges Rame«?

Već sam način na koji se raspravlja o začecima ugarsko-bosanskih odnosa u XII. st. morao bi pristati teorije da je Bosna već u XII. st. došla pod vlast Arpadovića - osupnuti. Ta ako je zaista točno da su već tada držali pod svojom vlašću sve bosanske zemlje, zašto su onda uzeli naslov reges Rame i postali vladari jedne, gledajući iz njihove panonske perspektive, neznatne bosanske »zemljice«, do koje uopće nisu mogli doći na uobičajeni način. Ili su možda podvrgli nekog nepoznatog ramskog vladara? Naime, osvajanju male Rame - koja usput rečeno *nije bosanska zemlja!* - Arpadovići nisu mogli doći u nekom osvajačkom pohodu sa sjevera, jer bi im se u takvom pokušaju ispriječile najprije kao predstraže Usora i Soli, a zatim i »majka zemlja« Bosna koju bi morali preskočiti da dođu do Rame. Ugarski je vladar mogao poći u osvajanje Rame samo s juga, dakle s Jadrana, i to Neretvom. Dakako, ako je uopće povod za uzimanje ukrasnog naslova rex Rame bila neka osvajačka akcija!

Međutim, takva neminovna razmišljanja ipak nisu zbunjivala one pisce koji su u drugoj polovici XIX. st. u austrougarskom političkom okviru postavljali ne baš tako nevažno pitanje: »*Wie und wann kam Bosnien an Ungarn*«, kako je to učinio 1894. g. J. Pauler.¹

Kad je F. Šišić u svom posljednjem djelu, tj. u prvoj knjizi *Povijesti vladara iz kuće Arpadovića*² sažimao rezultate dotadašnjih istraživanja o tom pitanju, otvoreno je priznao da su »o tom zakučastom pitanju vazda mišljenja naučenjaka bila podijeljena«,³ ali se iz njegova pregleda sasvim jasno osjeća da u pristupu tom »zakučastom pitanju« i sam ne želi biti nepristran. Naprotiv, autori do njega su još nekako skrivali svoje političke nazore, oblačeći im znanstveno ruho. Šišić je, držeći se vjerojatno one narodne da se »klin klinom izbija« vrlo zagrijano vojevao protiv onih koji su imali drugačije mišljenje od njega. Pa ipak, način na koji u tom svom posljednjem djelu koje nikad nije doživjelo piščevu posljednju ruku raz-

1 Wiss, Mitteil, aus Bosnien, Vol. II, Wien 1894, str. 160.

2 Zagreb 1944.

3 N. dj., str. 57.

mišlja o položaju Bosne do 1102. g., ne ostavlja nas u sumnji da je u njega već prevladala staračka pristranost. Kao da je uistinu u ranijim radovima razumnom i trijeznom raspravom dokazao kakav je politički položaj Bosne u XI. st., ovdje dosta nametljivo podučava: nakon Časlavove smrti Bosna je možda »sastavna čest kraljevine Hrvatske«, zatim od 1028. bizantskog carstva, »pa opet kraljevine Hrvatske (naročito između 1069-1090), onda Srbije (to jest čest zetske ili dukljanske kraljevine) od 1090. do 1102. i najposlije bila je Bosna samostalna od 1102. dalje do pridruženja svoga Ugarskoj (nešto prije 1138).«⁴ Pitamo se da li je takav znanstvenik koji je tako nemilosrdno krojio sudbinu Bosne do početka XII. st. zaista mogao biti nepristran u ocjeni literature? Stječe se naime dojam da je Bosnu »oslobodio« 1102. g. samo zato da lakše i dalje povezuje njezinu sudbinu s hrvatskim zemljama, iako njegovi tadašnji politički nazori nisu nimalo u skladu s njegovom tvrdnjom o »davno poznatoj činjenici« kako je Bosna »nešto prije 1138«, pridružena Ugarskoj. Šišić uzima tako kao gotovu činjenicu ono što je trebalo dokazati, što još jednom pokazuje da nestor hrvatske historiografije pristupa problemu Bosne *politički*, a ne *znanstveno*!. Da mu je zaista bilo do toga da nepristranim ispitivanjem izvornog materijala pobije svoje protivnike - što bi, da je htio, lako mogao učiniti - podvrgao bi analizi onih nekoliko isprava u kojima ugarski kraljevi nose naslov reges Rame. Mjesto toga on se u historiografskom pregledu ljuti što njegovi predšasnici koji su razmišljali o istom problemu nisu nikako nalazili zajednički rječnik. Eto, uzvikuje ljutito Šišić, *Schimek* i *Katona* su se usudili tvrditi da su ugarski kraljevi oružjem osvojili Bosnu, a nekoliko je autora (Engel, Majkov, Komlossy, Stanojević) ipak blaže sudilo o podvrgavanju Bosne: naime nju je Bela II dobio kao miraz sa svojom »ženom Jelenom, kćerkom srpskog velikog župana Uroša I«. ⁵

Dakako, Sišiću vrlo dobro dolazi novi prijedlog za rješenje bosanskog problema što ga je dao V. Klaić 1882. g., iako nije teško otkriti da je Klaić u svom prijedlogu namjerno naivan! Jer tko smije čiste savjesti tvrditi da se jedan vladar u početku XII. st. sam pridružuje drugom vladaru? Tobože zato da se zajednički bore protiv zajedničkog »dušmanina«? Jer su tobože »i bosanski bani videći, kako su Arpadovići ugarski zavladaali hrvatskom državom i stupili u savez i srodstvo sa srbskimi vladari, sami se pridružili kralju ugarskomu, da njegovom pomoćju odbiju zajedničkog dušmanina, koji im je prietio sudbinom Bugarske.«⁶ Unatoč ovoj naivnoj teoriji koja je

4 N. dj., str. 56.

5 N. dj., str. 57.

6 Poviest Bosne, str. 47.

imala za Bosnu neugodne posljedice - jer je Klaić morao spomenuti da Bela II raspolaže bosanskim dukatom⁷ - Šišić hvali Klaića, jer se našla spasonosna ideja koju su prihvatili i neki ugarski historičari, a nije vrijeđala patriotske osjećaje naših. Stoga se Šišić prerano ljutio na Paulera kad je ovaj ustvrdio da su »bosanska plemena« koja su se »od svoje volje« negdje između 1120. i 1130. g. podložila Ugriima dobila ipak za Bele II »ugarsku banovinu«.⁸

Napokon, na kraju svoga historiografskog pregleda Šišić se obara na »Milobarevo domišljanje«,⁹ iako je on jedini od svih znanstvenika uočio da se naslov rex Rame ugarskih Arpadovića javlja prvi put 1103. godine! Šišića smeta kod spomenutog autora njegova polazna točka, to jest »hrvatsko državno pravo«, jer se, kako tvrdi Milobar, nezavisni bosanski ban »poklonio« Kolomanu kao zakonitom hrvatsko-dalmatinskom kralju. Ali, najviše mu kod Milobara smeta to što je svoje mišljenje izgradio na ispravi iz 1103. g. koju on smatra (doduše s pravom) falsifikatom splitske crkve, pa prema tome, zaključuje Šišić, »Milobarovo mišljenje pada, razumije se, samo od sebe«.

To je još jedan dokaz kako Šišić brzopletu obračunava sa svojim protivnicima. Inače, naime, kad to njemu odgovara, vrlo brzo poseže za falsifikatima ili još češće za hrvatskim državnim pravom koje gura i onamo kamo ne spada. Uostalom, Šišić ruši Milobarovu teoriju zbog falsifikata, a sam gradi svoje mišljenje na ispravama (koje su jednako vrijedne, to jest također falsifikati!), ali ih za svaku sigurnost ne ispituje. A Šišić nije spadao među znanstvenike koji nisu razlikovali vjerodostojnu ispravu od falsifikata! Zato je izvan svake sumnje namjerno mimoišao bilo kakvo ispitivanje splitskih isprava u kojima se spominje naslov Arpadovića reges Rame. Zato se Šišić na kraju odlučio pridružiti onomu od izloženih mišljenja koje je tada najmanje vrijeđalo njegove patriotske osjećaje. Tako je kod njega i u ovom kasnom radu, kao uostalom dosta često i ranije, politički nazor kao jači ušutkao znanstvenu savjest. Povodeći se za Klaićem i Paulerom ponavlja za njima: »Držim i ja da se *Bosna između 1132. i 1138. godine sama od svoje volje pridružila Ugarskoj, onako kao 1102. Hrvatska.*« No, kako ovakvim mišljenjem još uvijek nije riješio pitanje kako su Arpadovići došli do naslova reges Rame, ostala mu je dužnost da se i o tom, ne baš nevažnom pitanju izjasni. Tada ima jedinstvenu priliku da nepristrano analizira desetak podataka o tom naslovu i na taj način pokaže što su

7 N. dj., str. 48.

8 F. Šišić, Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (1102-1301) I, Djela JA2U knj. VIII, Zagreb, 1944, str. 59. (dalje = Poviest za Arpadovića).

9 N. dj., str. 59.

njegovi predšasnici učinili dobro, a gdje su pogriješili kad su spomenute isprave upotrebljavali tako kao da je riječ o vjerodostojnim i pouzdanim dokumentima. No, možda zbog staračkog umora, a možda i zbog nekih slutnja o pravoj vrijednosti spomenutih splitskih isprava, on izabire najkraći put i jednostavno prihvaća mišljenje V. *Corovića* ne nalazeći uopće za potrebno da svoj neobični postupak opravda. Pri tome neće svoga čitaoca upozoriti da baš ni *Ćorović* nije bio odveć siguran. On je naime pretpostavio da je »župa Ratna možda prva priznala vrhovnu vlast ugarskih vladara«!¹⁰ Takav redosljed podvrgavanja (Rama-Bosna) dobro dolazi *Šišiću*, pa s olakšanjem završava svoja izlaganja ovom rečenicom: »Ugarsko-hrvatski kralj je dakle najprije iz Hrvatske stekao (dobrovoljnim poklonstvom) župu Ramu na istočnoj granici Hrvatske, a onda i ostalu Bosnu.«¹¹ Ali, kako neobične pojmove ima o državnosti tadašnje Bosne pokazuje iduća rečenica. »Budući da ni Rama ni Bosna nisu imale *tada* (oko 1138) nikakove *državne* organizacije, mogao je kralj uzeti u svoju titulu koju mu drago od njih dviju (Rame ili Bosne), da njome označi novo proširenje svoje državne vlasti.« Kao u prvim koracima naše historiografije: država to je - kralj! Osim toga, nikakva krivica ili osuda *Arpadovića* jer je prirodno da jedan kralj zavlada banovinom kao nejakom političkom organizacijom kojoj je prijeko potrebna čvrsta kraljevska ruka. I tako se i u posljednjem dijelu starije historiografije u kojem se raspravljalo o pravu *Arpadovića* na Bosnu dalo počasno mjesto ugarskim kraljevima koji su miroljubivo, bez političkih namjera pružali ruku nemoćnoj Bosni kako bi se ona s njihovom pomoći mogla uzdignuti do države!

Treba li uopće isticati da je u tom politički nabijenom svijetu znanstvenika posve zaboravljen *izvor*? To je, razumije se, velika šteta za kasniju historiografiju kojoj će također, i to sve do danas, ostati posve strana misao da *svakom*, pa i *najmanjem problemu prethodi kritička analiza izvora kao jedino mjerilo i podloga pri rješavanju historijskih problema!*

Zar se nakon takvih historiografskih uzora smijemo čuditi kad u *Dinićevu* izlaganju o »*Bosanskoj feudalnoj državi od XII do XV. stoljeća*« u *Historiji naroda Jugoslavije I*¹² nalazimo jedino »modernizirano« starije mišljenje? Jer odjednom se Bosna u početku XII. st. »odvaja« od Zete i »postaje samostalna«, te time dobiva tek »temelje za trajniju državnu tvorvinu«¹³. I kao da se ban pojavio u Bosni tek u XII. st., Bosna ima prema istom mišljenju tek sada »ustaljenu centralnu vlast« zbog koje se »održava

10 N. dj., str. 59-60. (potcrtala N. K.).

11 N. dj., str. 60.

12 N. dj., str. 361.

13 N. dj., str. 561-562.

i dalje«. Dinić misli da je za tu Bosnu bilo sudbonosno što su Arpadovići postali »moćni susjedi« koji tobože zajedno sa svojom vlastelom nisu imali prečeg posla nego su stalno nastojali da Bosnu »podvrgnu što jače pod svoju vlast«. ¹⁴ Budući da to tobožnje nastojanje nije kod Dinića, kao često i kod drugih historičara Bosne, opravdano nikakvim razlozima, ostaje dojam da su ove nezdrave težnje »vladara i njihovih feudalaca« bile posljedica njihove urođene - zloće! Dinić nam naime neće reći zašto su baš tridesetih godina XII. st. Arpadovići pokušavali pokoriti Bosnu! Zar samo zbog toga što se, kako Dinić misli, naslov rex Rame u vladarskoj arpadovskoj tituli pojavljuje 1138. godine? Uostalom, taj naslov po Diniću i tako odaje samo arpadovske »pretenzije« na Bosnu, iako su te »pretenzije« dobile i prema Diniću vrlo konkretan sadržaj jer je Bela na saboru u Ostrogonu dao Bosnu (Bosnensem ducatum) svome sinu Ladislavu. Budući da je prema Dinićevu mišljenju prvi poznati bosanski ban Borić »ugarski vazal«, ¹⁵ on je stvarno ostao dužan odgovor na pitanje kad su Arpadovići svoje »pretenzije« na Bosnu pretvorili u tako jaku vlast da su mogli bosanskog bana učiniti svojim pokornim vazalom. Rečeno drugim riječima, Dinić je 1953. izbjegao odlučan i stvaran odgovor na pitanje kako je Bosna došla pod vlast Arpadovića, iako u tu činjenicu nije dopuštao nikakvu sumnju.

Ponešto je neobično što A. Babića koji je ipak, kako smo se sami mogli uvjeriti, formiranju bosanske države posvećivao dosta pažnje, nije odviše zanimao problem kakav je bio ugarsko-bosanski odnos u XII. st. Bosna je u početku XII. st. samostalna država čiju samostalnost potvrđuje i »prvi ugarski dokument o ovoj zemlji iz 1137. gdje je ona označena kao bosnensis ducatus«. ¹⁶

Valja zaista požaliti što Babić nije imao ni toliko smisla za bosansku stvarnost XII. st. da se potrudio i bar upoznao postojeće izvore koji su, uostalom, njegovim prethodnicima isto tako služili za dokaz da Bosna u to vrijeme nije samostalna država!

Isto nemarno stajalište prema izvornom materijalu pokazuje nekoliko godina nakon Babića i S. Ćirković. Naime, netočna je Ćirkovićeva tvrdnja da od 1138. g. nastaje niz sačuvanih ugarskih povelja ¹⁷ (o reges Rame), jer je isključivo riječ o splitskim ispravama ili točnije falsifikatima koje je dala sastaviti splitska crkva. Ćirković ponavlja Dinićevu tvrdnju da u tim ispravama dolaze u obzir pretenzije ugarskih vladara, pa bi valjalo protumačiti

14 N. dj., str. 562.

15 N. dj., str. 562.

16 Iz Istorije, str. 79.

17 Istorija, str. 42.

što pod tim pojmom »pretenzija« misli. Naime, u kakvoj je *stvarnoj vezi* arpadovski naslov rex Rame s Bosnom, ako Rama »po Dukljaninu nije uopšte spadala u Bosnu«, a nije se nikad niti »javljala u tituli bosanskih kraljeva i banova«. Ćirković ne nalazi objašnjenje toga naslova i zato što misli da je »ime Bosne na čudan i još neobjašnjen način u ugarskoj kraljevskoj tituli zamenila Rama«. Ali, da je prolistao spomenuti diplomatički materijal, lako bi se uvjerio da nije došlo ni do kakve zamjene titule, nego da je taj naslov, kako ćemo pokazati, ušao u splitske krivotvorine na vrlo objašnjiv način. Najviše nas Ćirković iznenađuje kad u idućoj rečenici, unatoč jasno izraženom nerazumijevanju i nesigurnosti, arpadovske »pretenzije« pretvara u »vrhovnu vlast nad Bosnom«. Dokazuje je ponovno bez ikakve ocjene izvornog podatka o bosanskom dukatu. Dodaje tek kako maloljetni ugarski kraljević, kome otac daje bosansko herceštvo, nije upravljao Bosnom, ali tada su u Bosni »domaći banovi pod vrhovnom ugarskom vlašću«. ¹⁸ Uzalud nastojimo slijediti poznatim izvorima tok Ćirkovićevih misli i zato nam ostaje tajna zašto je on izmislio bosanskog bana 1139. g. Jer to što se na ugarskom dvoru razmišlja o *bosanskom vojvodstvu* koje je u ugarskom političkom životu, kako ćemo vidjeti, nešto sasvim drugo od bosanskog banata, ne daje Ćirkoviću, koji to ne vidi, nikakvo pravo da bosansku banovinu odnosno Bosnu proglasi ugarskom vazalnom zemljom. Na kraju se pitamo: ako je Ćirković preuzeo na sebe dužnost da piše o historiji bosanske srednjovjekovne države, nije li bio dužan svoje čitaoce koji su željni obavještenja uputiti u osnovni problem. Zar se smjelo dogoditi da svoje pisanje o tom »ugarskom vazalstvu« 1964. g. završi riječima: »Nije jasno na koji način je Ugarska potčinila Bosnu!« ¹⁹ Ako mu se već činilo da je B. Nedeljković s pravom *kritizirao* J. Paulera, zašto onda nije u vlastitoj analizi i sintezi opovrgao ona mišljenja s kojima se nije slagao? Ovako, budući da to nije učinio, ova se njegova prva, a nažalost i posljednja sinteza bosanske političke povijesti nakon Oslobođenja doima prečesto kao pomno pripremljen obračun Ćirkovićev s onim autorima koji mu jednostavno nisu bili simpatični. Razumije se da u takvoj sintezi uzalud tražimo izvorni materijal kao jedino mjerilo u bogatoj srednjovjekovnoj bosanskoj problematiki.

Vratimo se, dakle, na izvore o arpadovskom naslovu rex Rame!

Zanimaju nas, posve razumljivo, one isprave iz XII. st. u kojima Arpadovići imaju naslov *reges Rame*. Namjerno ističem isprave u pluralu, jer historiografija, nimalo slučajno, uzima u obzir samo neke isprave, dok tzv.

18 N. dj., str. 42.

19 N. dj., str. 351.

»očite falsifikate« s istim podatkom rex Rame zaobilazi ili prešućuje. Za to su pitanje odsudni, prije svega, podaci isprava do Bele III, točnije do smrti Manojla Komnena ili još točnije do 1172. g., tj. do povratka Bele III na ugarsko prijestolje.

To su ove isprave:

1. Kolomanova potvrđnica prava i posjeda splitske nadbiskupije iz 1103. g.²⁰

2. Belina potvrđnica izdana nadbiskupu Gaudiju za crkvu sv. Marije u Solinu iz 1138. g.²¹

3. Geza potvrđuje »urbis salonitane proceribus« stari »privilegij« (1141. g.).²²

4. Nedatirana Gezina potvrda trogirskog privilegija iz 1142. g.²³

5. Gezina potvrda crkve sv. Marije splitskoj nadbiskupiji iz 1143.²⁴

6. Gezina potvrda sela Srinjina splitskoj nadbiskupiji iz 1158. g.²⁵

7. Geza potvrđuje splitskom nadbiskupu crkvu sv. Bartola u Kninu i samostan sv. Stjepana i Mojsija u Solinu (1158. g.).²⁶

8. Gezin sin Stjepan potvrđuje zajedno s majkom i svojim prvacima nadbiskupu Petru župe Krbavu, Bužane, Plase, Vinodol, Modruš i Novigrad, kapelu sv. Stjepana i Mojsija u Solinu, što je sve već potvrdio njegov otac.²⁷

9. Stjepan Gezin potvrđuje samostanu sv. Kuzme i Damjana posjede u Rogovu i Vrbicu (1166. g.).²⁸

10. Bela III potvrđuje zagrebačkom kaptolu posjede Zelinu i Novi predij (1175. g.).²⁹

11. Belin vojskovođa Maur potvrđuje zadarskom samostanu sv. Krševana posjed Kokićane (1182. g.).³⁰

20 T. *Smičiklas*, *Codex diplomaticus regni CDS II*, str. 10-11. (dalje CD).

21 CD II, str. 47.

22 CD II, str. 49.

23 CD II, str. 53.

24 CD II, str. 54.

25 Str. 32, bilj. 92.

26 CD II, str. 87-88.

27 CD II, str. 96-97.

28 CD II, str. 106.

29 CD II, str. 139-140.

30 CD II, str. 179-180.

12. Dedomir, pristav bana Dionizija, uvodi samostan sv. Krševana u posjed Brda (1183. g.).³¹

13. Stanje Ugarske 1185. g.³²

Popis isprava i dokumenata u kojima se javlja naslov rex Rame ili Rama kao zemlja ugarskog vladara vrlo je zanimljiv. On na prvi pogled objašnjava neke činjenice i otklanja suvišna pitanja. Ako je naime od *devet isprava osam* neposredno, na ovaj ili onaj način vezano uz Split, onda se nastajanje tih isprava smije tražiti samo u tom gradu. Nadalje, ako je šest isprava izdano u korist splitske crkve, onda je izvan svake sumnje da autore ili točnije sastavljače i naručitelje spomenutih »diploma« valja također tražiti u krilu te crkve. Jer najvažnija je činjenica da su *svih šest isprava* - to jest isprave iz 1103, 1138, 1143, dvije iz 1158. i 1163 - očiti falsifikati splitske crkve! U ovom trenutku nije važno pitanje u kakvoj su međusobnoj povezanosti spomenuti falsifikati, jer je više nego jasno da je njihovo nastajanje uvjetovano potrebom splitske crkve. Crkva brani ugrožene posjede na hrvatskom teritoriju, prije svega posjede Lažane i Sućurac u Kaštelanskom polju, te Tugare, Srinjin i Gate u Poljicama. Nije neopravdana pretpostavka da neki od ovih falsifikata nastaju u drugoj polovici XII. st., tj. za bizantske uprave, kad u diplomatskom materijalu i u »Salonitanskoj povijesti« Tome Arhidakona nailazimo na prve tragove o borbi splitskih nadbiskupa za posjede na neretljanskom području. Kao što je poznato, splitski nadbiskup Rajnerije i pogiba u Mosoru pod kamenjem kojim su ga zasuli Kačići braneći svoje posjede.³³ I u XIV. st. je bilo trenutaka kad se crkva s izmišljenim i pravim popisima posjeda bori za sela na hrvatskom području. Dva »montaneja« iz toga vremena dokazom su da je nadbiskupiji ipak pošlo za rukom steći neka prijemna sela za koja se stoljećima borila.³⁴

Falsifikati splitske crkve nisu, razumije se, nastali onim redom kojim su datirani. Drugim riječima, tobožnja Kolomanova potvrđnica iz 1103. g. nije nastala najranije. Naprotiv, s obzirom na to da su u nju uneseni gotovo svi sporni posjedi nadbiskupije, ona nastaje kasno, tj. u XIV. st. Ta je isprava tako grubi falsifikat da ju je i Šišić kao takvu ocijenio.³⁵ Međutim, njega kao ni povjesničare prije i poslije njega nije ništa zabrinjavala činjenica da se Koloman već u ovoj ispravi - *dakle 1103. godine!* - naziva i rex Rame! Da

31 CD II, str. 184-186.

32 CD II, str. 133.

33 Vidi N. Klaić, Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku, Zagreb 1976, str. 26 (dalje = Povijest Hrvata II).

34 N. Klaić, Iz problematike, str. 33.

35 F. Šišić, Priručnik izvora I, Zagreb 1914, str. 634-640.

su dakle istraživači bosanske prošlosti bili savjesniji, ne bi smjeli to pitanje ostaviti otvorenim. To više, što su ostale falsifikate splitske crkve smatrali autentičnima. Nemar se osvećuje jer bezbrižan odnos prema izvornom materijalu prati i najnoviju historiografiju o Bosni. Ta S. Ćirković je ustvrdio, kako smo upozorili, da se naslov rex Rame pojavljuje u »nizu ugarskih isprava«! Da ne duljimo. S obzirom na to da su u falsifikatu iz 1103. g. zaista nabrojena sva »piissima desideria« splitske crkve, sva je prilika da je ta isprava mlađa po postanku od ostalih. Šišić je s dovoljno opravdanja stavlja na početak druge polovice XIV. st., točnije oko 1367. g., upravo tada kad tobože nastaje i njezin prijepis iz originala pred splitskim nadbiskupom Ugolinom.³⁶ To je doba borbe za desetinu na hrvatskom području.

Budući da ni ostali falsifikati splitske crkve nisu nastali, prema našem uvjerenju, prije 1180. g., nema više potrebe dokazivati da *Arpadovići sve do smrti Manojla Komnena ne nose naslov reges Rame!*

Takvom bi se zaključku pri površnom ispitivanju izvornog materijala mogli protiviti podaci o reges Rame u *četiri isprave*: 1. Geze II iz 1141,³⁷ 2. istoga vladara iz 1142. (1151),³⁸ 3. Stjepanove potvrđnice za samostan sv. Kuzme i Damjana iz 1166. g.³⁹ i 4. potvrđnice Bele III za kaptolske posjede Zelinu i Novi predij.⁴⁰

Međutim, prve dvije od ovih isprava također se ubrajaju u skupinu splitskih falsifikata. Njih zaista nije teško prepoznati kao falsifikate. Potvrđnicu zagrebačkog kaptola iz 1175. g. prebacio je s mnogo opravdanja I. *Szentpetery* u 1185. g. To drugim riječima znači da Bela u njoj ima naslove koji mu doista nakon vraćanja »baštine« pripadaju. Ostala bi, prema tome, jedino potvrđnica iz 1166.g. za rogovsku opatiju, ali je i ona, prema našem uvjerenju, nastala u danas poznatoj formi tek u drugoj polovici XIV. st. Dao ju je naime sastaviti zadarski nadbiskup Nikola Matafar.

Prema tome, ništa nas ne sprečava u zaključku da Arpadovići, točnije *Bela III tek nakon uspostave svoje vlasti nosi naslov rex Rame*, a da ga njegovi predšasnici na ugarskom prijestolju nisu nosili niti su ga mogli nositi. No, s obzirom na okolnosti u kojima, kako ćemo vidjeti, Bela dobiva naslov rex Rame, *nije isključeno* da ga nosi od 1172. g., dakle od trenutka kad se vraća iz Konstantinopola u svoju zemlju.

36 N. dj., str. 34, bilj. 105.

37 N. dj., str. 34, bilj. 108.

38 CD II, str. 53-54.

39 CD II, str. 106.

40 CD II, str. 139-140.

Kritičkoj historiografiji preostaje još jedino da utvrdi *kako i kada Bela dolazi do spomenutog naslova?* Nije, dakako, samo riječ o naslovu. Treba ispitati kakva je *pravna podloga* toga naslova. Arpadovići su, na primjer, regnum Croacie et Dalmacie stekli nasljednim pravom, ali da historijsko pravo nije jedina osnova za arpadovsko stjecanje naslova i zemalja pokazuje slučaj *Srbije i Bugarske*. Obje se zemlje nalaze u tituli ugarskih vladara od početka XIII. st. kad je Emerik najprije uspješno ratovao u Srbiji, a zatim i u Bugarskoj. Oba su naslova, dakle, rezultat ratovanja. Ali, unatoč zvučnoj tituli, Arpadovići, pa ni sam Emerik, nemaju nikakvo trajnije pravo nad jednom ili drugom zemljom tako da naslovi ostaju uspomena na trenutačan uspjeh ugarskog oružja.

A što se zbilo s *Ramom*, četvrtom po redu zemljom u naslovu ugarskih vladara? Rama nema u početku XII. st. kao ni prije nikakve veze s Hrvatskom i Dalmacijom, pa je u ime neke baštine Trpimirovića Arpadovići nisu mogli steći. Nema dokaza, a nije ni logično, da je Rama na bilo koji način do toga vremena povezana s neretljanskom kneževinom.

Međutim, neće biti suvišno prolistati *Dukljaninovu kroniku* i u njoj potražiti podatke o Rami. Naravno, ne zato da iz *Kronike* izvadimo neke pouzdane historijske podatke. No, Dukljanin je ipak dobar vodič za upoznavanje najvažnijih geografskih, pa i administrativno-političkih cjelina u »Crvenoj Hrvatskoj« u XII. st.

Što, dakle, on govori o Rami? Dukljanin ubraja *Ramu*, zajedno s *Neretvom*, u jednu od zemalja kojima vlada Svevlad, četvrti Predimirov sin.⁴¹ »Tetrarhija« Predimirovih sinova se nije dugo održala, »narod« se obraća sedmorici Krešimirovih unuka koji zavladaju njihovim zemljama, a pošto su oni maknuti, vlast nad tetrarhijom prelazi opet na Silvestra iz Predimirove obitelji. Govoreći o tim promjenama na vlasti, Dukljanin ubraja *Neretvu* i *Ramu*, dvije županije, u *Podgorje (Submontana)*, jednu od četiriju provincija, ali ih *nikad ne veže s Bosnom!* To je i razumljivo, jer u doba stvaranja tetrarhije Bosnom i Bijelom Hrvatskom vlada Predimirov sin Krešimir. I ranije, za Hranimira, »bjelohrvatskog« vladara, pop Dukljanin povezuje Bosnu s Hrvatskom. Istjerani se Hranimir nastoji s vojskom iz Raše i Bosne vratiti u svoju zemlju.⁴² I Tišemir šalje sina k tastu u Bijelu Hrvatsku da zajedno zauzmu Bosnu. Krešimirov sin Stjepan naslijedio je oca u obje zemlje. Dok se Bosna ponovno pojavljuje u Dukljaninovoj »Kronici« za Bazilija II i Bodina, *Podgoria (Submontana)* se u njoj spominje samo još jednom. Narod dovodi Silvestra iz Dubrovnika i on postaje vladar u tetrar-

41 N. dj., str. 36, bilj. 118.

42 Letopis str. 311.

hiji koju ostavlja svome sinu Tugemiru, a ovaj opet Hvalimiru. Hvalimir ima tri sina kojima dijeli vlast u tetrarhiji tako da Podgorje dobiva Miroslav.⁴³

Premda kritičkom historičaru ti podaci ne mogu poslužiti kao vjerodostojan izvorni materijal, ipak mu je dopušteno iz njih izvaditi historijsku jezgru. Ona bi se mogla sažeti po prilici ovako: *Zagorje* i *Primorje* kao sastavni dijelovi izmišljene Budimirove države nisu samo posebne i zatvorene geografske cjeline nego i političke jedinice. One imaju i svoj vlastiti politički razvitak, u kojem, po Dukljaninu, vrlo rijetko dolazi do povezivanja. Tek je jednom nakon Budimirova uređenja države, i to za Krešimirova sina Legeca i sedmorice njegovih sinova postignuto jedinstvo.⁴⁴ I koliko god Dukljanin često mijenja na prijestolju te svoje vladare, kroz šumu njegovih podataka probija jasno izražena misao: *primorsko i zagorsko kraljevstvo ostaju zasebne cjeline!*

Za problem o kojem ovdje raspravljamo odsudno je da su *Rama* i *Neretva* bile uvijek sastavni dijelovi *Primorja*, dok je *Bosna* u *Zagorju*! Dakle, ako se u XII. st., uz razumljive razlike i promjene, pojavljuje ista situacija, tj. ako županija *Neretva* i *Rama* nemaju neposredne veze s *Bosnom*, kakvog ima smisla njihovo poistovjećivanje? Zar samo zato što *Arpadovići* tada, kao ni kasnije, nemaju naslov *reges Bosne*, a imaju *reges Rame*?

Kada su, dakle, Arpadovići mogli postati reges Rame?

Autentičan izvorni materijal vodi nas do prvih godina obnovljene vlasti »nepobjedivog« ugarskog kralja Bele III. U prilog tvrdnji da se taj naslov smije povezivati tek s Belom III idu i dragocjeni podaci o stanju u Belinim zemljama oko 1185. g. Kad se naime Bela III drugi put ženi kćerkom Ludovika VII, onda se na francuski dvor šalje opis Beline zemlje pod naslovom »Regni Ungarie fines et dominatus amplitudo«. Prva rečenica u tom opisu glasi: »In regno Bele regis Ungarie sunt he terre: *Ungaria* caput regni, *Croacia*, *Dalmacia* et *Rama*«. ⁴⁵ Pošto je opisano stanje crkava (nadbiskupija i biskupija), prelazi se na opis vladarskih prihoda, koji su, usput rečeno, vrlo veliki. Kralj ima prihode od kovnice novca, kraljevskih mitnica, od trgovine, stranaca i od županija, što sve iznosi oko 86.000 srebrnih maraka. Kralj prima prihode od slavenskog hercega, zatim dobiva darove od svojih župana i članova obitelji, a na kraju i »populus terre regi facit victum plenarium«.

43 Letopis, str. 329-330.

44 N. dj., str. 327-330.

45 CD II, str. 133-134

Upadaju u oči dvije činjenice: *prva*, da među sastavnim dijelovima Ugarske nema Slavonije, premda je u njoj poseban herceg ili vojvoda, i *druga*, da iz Rame koja je također kraljeva zemlja, ne prima nikakvih prihoda. Bosna, dakako, u to vrijeme nije Belina zemlja, pa se on i ne usuđuje o njoj ništa pisati francuskom dvoru. Da ju je držao, bez sumnje bi se rado pohvalio da je i ona njegova »terra«. Gornji je izvor tako vrlo vrijedno svjedočanstvo da je Bela III nakon Manojlove smrti -a možda još i prije! - povratio zemlje koje su Arpadovići baštinili od Trpimirovića, ali on polaže pravo i na Ramu, pa valja riješiti pitanje kako je do nje došao.

Budući da će o Manojlovim ratovima biti govora još u idućim poglavljima, ograničit ćemo se ovdje na zbivanja od 1165. g dalje kad je car povjerio svome vojskovođi Ivanu Dukasu da, idući iz Panonije, preko Srbije i, dakako Dinarida, okupira Dalmaciju. Prema Cinamovim podacima bizantska vojska zauzima neke dalmatinske gradove, »narod Kačića« i Duklju. Cinam govori o osvajanju 57 gradova.

Već je V. Klaić pretpostavio da je u spomenutim bizantsko-ugarskim ratovima »Bosnu zadesio isti udes« kao i Srijem, Hrvatsku i Dalmaciju, naime, da je »spala pod vlast byzantskoga cara Emanuela«. Govoreći o Cinamovoj vijesti, Klaić kaže: »Već sam taj znatan broj upućuje nas da je tu i bosanskih gradova bilo, tim sigurnije što Cinuamus Bosnu pribraja Dalmaciji«. Uostalom, nastavlja Klaić, da je Manojlo »smierao i na Bosnu, svjedoči naslov u jednoj ispravi od godine 1155«. Klaić ga donosi u latinskom prijevodu: »Manuel in Christo Deo fidelis rex Porphyrogenitus, Romanorum imperator, piissimus, semper Sebastus, Augustus... *Dalmaticus, Ungaricus, Bosthicus, Servicus, Zecbicus...*«. Car je dakle »od tih zemalja stvorio neku vrstu baštine za svoga štićenika Belu«. Takvu pretpostavku potvrđuje »i okolnost što je kraljević Bela još u Carigradu dao kovati novce kao kralj Rame!⁴⁶ I doista. Dajući 1875. g. »*Opis jugoslavenskih novaca*« Sime Ljubić je, pozivajući se na Ruppaa, ustvrdio »da je Bela u to doba (tj. dok je bio u Carigradu) kovao novce kao kralj Rame«. Novac je imao natpis: MONETA BELE REGIS R(ame).⁴⁷ Ako je Ljubićeva tvrdnja točna - a nema razloga da joj ne vjerujemo - onda je »misterij« Rame u naslovu ugarskih vladara riješen. Naime, Manojlo je u skladu sa stvarnim proširenjem svoje vlasti na Beline zemlje povećao i svoj vladarski naslov unoseći u njega sve stečevine u ratu s Ugri. Zato upravo 1166. g. ima, kako je nedavno konstatirao i G. Ostrogorski, zaista neobičan »arhaistički« naslov. Taj je uzet iz Manojlova vjerskog edikta i neznatno se razlikuje od

46 Iz problematike, str. 39, bilj. 128.

47 N. dj., str. 39, bilj. 129.

onoga na kojega je upozorio V. Klaić. Naše zemlje su u Manojlovu naslovu iz 1166. g. unesene ovim redom: *dalmatinski, ugarski, bosanski, hrvatski* (vladar)!⁴⁸ Kako je u navedenom naslovu nabrojeno četrnaest zemalja, a naše su u njega unesene najranije 1165. g., ne dobiva se dojam da ih Manojlo nenamjerno stavlja u svoju intitulaciju. U svakom slučaju Manojlo se ne ponaša prema tom izvoru kao *zaštitnik* prijestolonasljednika, nego kao *vladari*. Ta on uzima i naslov ugarskog vladara! Sa stajališta u bizantskih careva njegov je postupak ne samo razumljiv, nego i opravdan: samo on je *car, basileus, autokrator i augustus* u stečenim zemljama i nijedan od »barbarskih« vladara ne može nositi bilo koji od carskih naslova, pa bio to i njegov zet. Stoga je lako povjerovati da Manojlo ostavlja Beli prilično prezren i skroman naslov *rex*, a daje mu i onu zemlju koju sam, kao dotad nepoznatu, nije uvrstio u svoj dugi naslov.

Navedeni postupak Manojla s Belom u Bizantu pokazuje koliko su ugarski kandidati na konstantinopolskom dvoru igracke u rukama vladara. Bela je poslužio Manojlu kao dobar izgovor pri osvajanju Balkana. Zato i carev kroničar, nipošto slučajno, govori o Dalmaciji, koja se pruža od Drine do Jadrana. Jer mu kao pravna osnova za osvajanja služi arpadovska titula koju su baštinili od Trpimirovića. Tako je Manojlo, praveći se tobože lud, na račun Arpadovića osvojio polovicu Balkana.

Sve, dakle, upućuje na to da Aleksije - Bela dobiva kao bizantski prestolonasljednik naslov jedne male zemlje koju mu je prepustio njegov veliki zaštitnik. I kad je već Rama milošću grčkoga cara ušla u vladarski naslov Arpadovića, oni nisu imali razloga da je ne zadrže i kasnije kad se Bela vratio u svoju zemlju i preuzeo vlast u svojim zemljama. Usto je, posve prirodno, zadržao u svom naslovu tri ostale zemlje - *Ugarsku, Hrvatsku i Dalmaciju* - na koje je imao prastaro pravo.

Mogli bismo još jedino postaviti pitanje zašto Bela nakon Manojlove smrti ne uzima naslov *rex Bosne*? Čini nam se zato što u *Bosni tada vlada njezin samostalni vladar*, a Bela III nije u situaciji da sam kao bizantski car stvara ili se kiti nekim vladarskim naslovima na koje nema nikakva prava.

2. Problem arpadovskog bosanskog vojvodstva 1139. g.

Kad sam 1978. g. rješavala pitanje otkad Arpadovići nose naslov *reges Rame*, namjerno sam problem arpadovskog bosanskog vojvodstva ostavila

48 N. dj., str. 39, bilj. 130.

po strani, jer mi se »podatak o Belinu pravu određivanja i postavljanja bosanskog vojvode nije činio dovoljno čvrsta osnova za razumno raspravljanje«. Bila sam tada kao što sam i sada uvjerena »da se od V. Klaića do S. Čirkovića taj podatak vjerno prepisuje«, i takav sam postupak osudila s obzirom na to da »nijedan autor dosad nije podvrgao kritici spomenutu vijest«.⁴⁹

Pod dojmom falsifikata koji su onima koji ih nisu prepoznali kao takve uistinu pružali podlogu za zaključak da je Bela II rex Rame, V. *Klaić* sasvim mirno konstatira da Bela II »na saboru ugarskom u Ostrogonu podjeljuje sinu si drugorođencu Ladislavu čast vojvode bosanskoga, ostavljajući u istinu i nadalje domaćim banom da upravljaju svojom djedovinom«.⁵⁰

Klaić je predložio ovakvo rješenje bez sumnje zato što mu se takva ugarsko-bosanska podjela vlasti nad Bosnom činila najpravednijom. Inače on vladavinu Bele II »vladara Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji i Srijemu, prijatelja i saveznika Srbalja«, prikazuje dosta simpatično. Sviđa mu se što njim »ravna umna žena Jelena, kneginja srpska« i konstatira da se »za ovoga kralja pokazuje i Bosna prvi put u tjesnijem odnošaju prema kralju ugarskomu«.⁵¹ Zatim, ljuteći se na teorije koje su prije njegova pisanja postavljene o načinu na koji su Ugri došli do Bosne, nastavlja: »Puka je slutnja ničim nedokazana, da je Bela II. Sliepi primio banovinu Bosnu u ime miraza od tasta svoga, srbskoga velikoga župana Bele Uroša, vjerojatnije će biti da su i bosanski bani videći kako su Arpadovići ugarski zavladali hrvatskom državom i stupili u savez i srodstvo sa srbskimi vladari, sami se pridružili kralju ugarskomu, da njegovom pomoćju odbiju zajedničkoga dušmanina, koji im je prietio sudbinom Bugarske.«⁵²

Za Geze II, nastavlja Klaić »uzbiesni svom žestinom rat ugarsko-byzantski« što ga vodi car Manojlo koji »je kroz celo vrijeme svoga vladanja (1143-1180) tresao balkanskim poluotokom i Ugarskom«.⁵³ Dakle, za te životne borbe, kad je car Emanuel preko pogaženih plemena južnoslovenskih htjeo nesamo otići Gezi Srijem, Dalmaciju i Hrvatsku, nego podložiti si i samu Ugarsku, za te odlučne borbe nalazimo kralja Gezu I u najtjesnijoj svezi, sa srbskimi, vladari«. Ugarska je u to doba gotovo poplavljena« hrvatskom, srbskom i inom slovjenском vlastelom, prvi do

49 Iz problematike, str. 31.

50 Poviest Bosne, str. 48.

51 N. dj., str. 47.

52 N. mj.

53 N. dj., str. 48

kralja velmoža u državi, glasoviti ban hrvatski i palatin ugarski Beluš jest porieklom Srbin ili Hrvat (Dalmata)«. ⁵⁴

Kad je nakon V. Klaića J. *Pauler* postavljao pitanje kad je Bosna postala ugarskom zemljom, ⁵⁵ glavni je oslonac za svoju tvrdnju da se to dogodilo 1137. g. našao u jednoj nedatiranoj ispravi o osnutku samostana Csatar u zaladskoj županiji, dakle u onom istom dokumentu koji je već upotrijebio Klaić. *Pauler* smatra da se u vjerodostojnost ove isprave ne može sumnjati, ali se u isto vrijeme mora pitati kako je moguće da Arpadovići, koji su se vrlo rado kitili različitim zemljama u svom vladarskom naslovu, nisu uzeli i naslov reges Bosne? I, dakako, nalazi prebrzo i odgovor: to je zato što Bosna tada još nema samostalnu i konačnu državnu organizaciju. ⁵⁶ Zato smatra da su se »bosanska plemena« svojevoljno oko 1137. g. pridružila ugarskoj državi, ali su ipak sačuvala svoju autonomiju. Točnije to dobrovoljno podvrgavanje »bosanskih plemena« zamišlja *Pauler* negdje između 1110. i 1130. g., dakle još za vlade Stjepana II i Bjeloša. ⁵⁷

F. Šišić nije naravno tako zamišljao najstarije ugarsko-bosanske odnose. Opisujući u »*Poviesti Hrvata za Arpadovića*« najprije prostranstvo »prvobitne ili iskonske oblasti Bosne«, on joj kao »*matici*« docnije bosanske banovine« daje posebno značenje u političkom životu zemlje. Ona se sterala u gornjem porječju Bosne od Ilidže do Vranduka, zatim od Drine (između Zvornika, ali bez njega) i Rogaca na istoku do gornje Neretve, Neretvice, Rame, pa Vranice planine, Vlašić planine i Borje planine na zapadu. Upravo na tu *maticu*, nastavlja Šišić, misli Bela II 1139. g. kad svome sinu Ladislavu daje *bosnensis ducatus* (bosansku hercegovinu). ⁵⁸ Šišić smatra sasvim razumljivim da vladar daje svom petogodišnjem sinu »samo prihode od bosanske hercegovine«, jer upravu je zadržao ban, ali »on nam se poimence pominje tek poslije dva decenija«. I po njemu se Belina žena Jelena ubrzo snašla u novoj domovini, pa je zapravo »promišljeno« vršila državne poslove. ⁵⁹ Tek nakon Beline smrti Jelena i njezin brat Bjeloš preuzimaju stvarnu vlast.

Nakon Oslobođenja nije problemu bosanskog dukata posvećivana nikakva pažnja, pa niti Anto *Babić* koji je jedini pisao, kako smo se mogli

54 N. dj., str. 49.

55 Wie und wann kam Bosnien, str. 1-6.

56 N. dj. str. 3.

57 N. dj. str. 5.

58 N. dj. str. 56.

59 N. dj. str. 49.

uvjeriti, o političkim odnosima u Bosni u XII. st., nije taj problem niti dodirnuo.

Stoga je razumljivo da niti Mihajlo *Dinić* nema neki poseban razlog da se u sintezi bosanske povijesti u *Historiji naroda Jugoslavije I* zadrži posebno na pitanju bosanskog herceštva u XII. st.

Napokon, Sima *Ćirković* prilazi 1964. g. tom problemu vrlo površno. Pošto smo vidjeli da je naslov Arpadovića reges Rame protumačio na svoj način, ustvrdio je da je 1138. g. Bosna već bila pod vrhovnom ugarskom vlašću. Kralj Bela je naime »na saboru u Ostrogonu, verovatno 1139, dao 'herceštvo bosansko' (bosnensem ducatum) svome maloljetnom sinu Ladi-slavu«, iako on zbog maloljetnosti »svakako nije upravljao Bosnom, već domaći banovi pod ugarskom vrhovnom vlašću«. ⁶⁰

Prema tome, nije teško ustanoviti da nitko u literaturi dosad nije analizirao sam izvor, tj. nitko se nije pitao kakva je vrijednost podatka o bosanskom vojvodstvu.

Podimo dakle zajedno tragom toga izvora.

Prije svega, *prvi i jedini podatak* o bosanskom vojvodstvu u XII. st. *bilješka* je unesena u neki kodeks admontskoga samostana u kojoj se govori o osnutku samostana sv. Petra u Csataru. Spomenuta bilješka počinje ovako: »In nomine sancte et individue trinitatis. Notum sit omnibus sancte ecclesie culturibus, tarn clericis quam laicis, quod rex *Bela* inclitus in conventu strigoniensi, ubi filio suo *Ladislao* communi regni consilio bosnensem ducatum dedit, in insula abbacie monialium, ubi ecclesia sancte Marie, archiepiscop po Feliciano presidente et ceteris episcopis presentibus, scilicet: Machario, Saulo, Martyno, Petro, Waltero, Zacheo, Macelino et curiali comite Francello etc. His nihil contradicentibus, Bela rex concessit Martino comiti ad placitum sua ordinare.« ⁶¹

U prvom redu, nije riječ o ispravi, kako je tvrdio J. Pauler, nego o naknadnoj *bilješci*, kartularskoj bilješci koja dakako sama po sebi nema fidem publicam, nego njezini podaci vrijede toliko koliko se mogu provjeravati drugim izvorima ili ukoliko se u njima ne prepoznaje namjerna želja krivotvoritelja za izmišljanjem nekih historijskih činjenica. Sama stilizacija teksta je takva da na osnovi nje moramo zaključiti kako je bilješka pisana nakon smrti Bele II, dakle nakon 1141. g. Budući da je riječ o osnutku jednoga samostana koji s bosanskim dukatom Arpadovića nema nikakve

60 Istorija, str. 22.

61 CD II, str. 46.

veze, ta činjenica govori u prilog pretpostavci da je bilješka *vjerodostojna!* Ne vidimo, naime, razlog zašto bi samostanac čatarskog samostana izmislio vladarsku odluku o bosanskom dukatu da se zaista tada na ostrogonskom saboru nije raspravljalo o tome što će Ladislav kao mlađi Belin sin dobiti kao svoj »miraz«. Stoga je vrlo vjerojatno da se na saboru najprije raspravljalo o tome koja će se moguća zemlja odrediti petogodišnjem Ladislavu, a zatim je Bela dopustio županu Martinu (on je vjerojatno zaladski župan) da odredi kako će dotirati novoosnovani samostan. Kraljevu odluku o dukatu odobrilo je »kraljevstvo«, što znači da su na saboru bili prisutni i najvažniji Belini doglavnici, možda i *sam Beloš!*

Zatim se u bilješci nastavlja: »Gratiam quam pater concesserat, concessit succedens filius in regnum *Geucha*, presente *Belos duce*...«.

Prema tome, onu »milost« koju je prema komesu Martinu pokazao otac Bela, pokazao je i sin Geza, ali je uz mladoga kralja koji još ne može voditi državne poslove *vojvoda Beloš* i on odobrava Martinu zamjenu posjeda koje namjerava dati novoosnovanom samostanu. Među zemljama koje Martin daje samostanu sv. Petra spominje se i Šemovec »in zagrabiensi parochia« koju je Martin dobio od kralja.⁶²

Međutim, uz spomenutu bilješku koja je i dosad bila poznata, valja upozoriti i na dva podatka o *vojvodi Ladislavu* iz 1146. g. Naime, skupljajući građu za bana Beloša, V. *Klaić*⁶³ se poslužio i podacima dviju isprava iz 1146. g. koje se tiču poznatog samostana sv. Martina na Panonskom brdu, a u kojima se u dignitariju, uz ostale, spominje »*Belus comes palatinus et banus*«, ali uz njega je i »*Petrus, magister ducis Ladislai*«⁶⁴. U drugoj darovnici za spomenuti samostan iz iste godine kad neki Forco u nazočnosti nadbiskupa Makarija i palatina Beloša poklanja neki posjed, kao svjedoci (sub testimonis) su navedeni i neki *procere*, koje predvodi »*Petrus comes magister Ladislai ducis*«!⁶⁵

Možda je ova darovnica i kasnije prerađena (njezine diplomatske formule izazivaju sumnje), ali ako i jest, onda podatak o *vojvodi Ladislavu* u njoj nije izmišljen!

Ali, valja reći i to da u ovim darovnicama nije označeno koji dio ugarskog kraljevstva uživa Ladislav kao *vojvoda* nakon očeve smrti. Dakle, moguće je da su se prilike nakon Beline smrti u tom pogledu bitno izmijenile. Moguće

62 CD II, str. 47.

63 V. *Klaić*, Hrvatski bani za Arpadovića (1102-1301), Vjesnik zem. arhiva I, 1899, str. 129.

64 G. *Wenzel*, Codex diplomaticus continuatus I, Pest 1860, str. 57.

65 N. dj., str.58

je naravno da je Bela zauzeo Gezino mjesto. Takva je pretpostavka to prihvatljivija što je nakon Beline smrti najodličniji položaj na kraljevskom dvoru imao uz kraljicu Jelenu njezin brat *vojvoda Beloš*. Možda je vojvodstvo dobio Beloš još za Belina života kad je ovaj namjerno počastio tako i odlikovao svoga šurjaka znajući da će nakon njegove smrti voditi državne poslove. Svakako upada u oči da je prema onoj izvornoj građi koju je skupio V.Klaić, *Beloš vojvoda još samo 1142. g.*, a nakon te godine nosi manje ugledne časti, naime, on je *palatin i ban!* Nije li dakle moguće da je Ladislav, u trenutku kad je njegov brat Geza proglašen vitezom - a to je upravo 1146. g.! - dobio naslov vojvode (dux), čast koju je, kao najodličniju nakon kraljevske, nosio do toga vremena Beloš? S obzirom na to da je sadašnja Ladislavova vojvodska titula mnogo vrednija od one koju je po očevoj želji dobio 1139. g., neće biti nikakve sumnje da *Ladislav nije više dux bosnensis*, nego *dux = prestolonasljednik*, što drugim riječima znači da mu je brat Geza htio ili morao *prepustiti čast koju je nakon očeve smrti nosio njihov ujak Beloš*.

Pretpostavku o ovoj izmjeni na ugarskom dvoru nakon proglašenja punoljetnosti Gezine učvršćujemo dvjema činjenicama: *prvom*, da Beloš koji je ostao na ugarskom dvoru sve do 1158. g. više nikad *nije vojvoda* (dux), i *drugom*, da je oko 1150. g. u sačuvanim ispravama *novi vojvoda* - to je *Gezin sin Stjepan!* Jedna oporuka iz 1152. g. datirana je »regnante Geysa *una cum filio suo Stephano duce!*«⁶⁶

O toj izmjeni na ugarskom dvoru (koju stavlja u 1154. g.) napisao je F. Šišić ovo: »Da obezbiedi svome pet ili šestgodišnjem sinu *Stjepanu* nasljedstvo, proglasi ga 1154. godine hercegom (dux) i *suvladarom*, čime je ljuto uvrijedio mlađu braću svoju Ladislava i Stjepana. Oni su očito smatrali, da u Ugarskoj važi nasljedni red po *starješinstvu*, kako je nekoć isticao i herceg Almoš. Mora da je došlo do većih nesporazuma, no Ladislav, nekoć 'bosanski herceg', mladić od dvadeset i jednu ili dvije godine očito se, bar zasada primirio, dok je Stjepan 1154. godine pobjegao k caru Manuelu u Carigrad.«⁶⁷

Međutim, na ta komešanja na ugarskom dvoru gleda mađarski historičar Balint Homan ipak nešto drugačije. On najprije upozorava kako je Belin sin Stjepan pokušao tražiti pomoć protiv brata na dvoru cara Fridrika Barbarose, ali je car trebao pomoć ugarskog vladara protiv talijanskih gradova i zato je poslao Stjepana natrag u Konstantinopol.⁶⁸ Zatim kaže:

66 V. Klaić, n. dj., str. 130.

67 Poviest za Arpadovića, str. 69.

68 Geschichte des ungarischen Mittelalters I, Berlin 1938, str. 391.

»Nach Bysanz kam im Jahre 1158 auch Herzog Ladislaus, in dessen bosnischen Herzogtum Geza schon vor einigen Jahren den Banus Boris(!) zum Regenten ernannt hatte. Auch Banus Beloš folgte den Brüdern. Er konnte es nicht ertragen, dass am Hofe seines Neffen andere - der an der Universität Paris erzogene ausgezeichnete Erzbischof Lukas und dessen Bruder, Banus Apa - zu entscheidenden Einfluss gelangt waren.« Nato je Manojlo, kaže dalje Homan, imenovao Beloša velikim županom, ali hercezima nije mogao pomoći jer je morao ratovati u južnoj Italiji.

Geza produžuje 1161. g. primirje s Manojlom na pet godina,⁶⁹ a kad je u proljeće 1162. g. umro u 32. godini života, ostavio je krunu svom 14-godišnjem sinu Stjepanu koji je odmah i okrunjen. Ipak, neki ugarski velikaši su zahtijevali da dođe na prijestolje brat pokojnog kralja Geza Ladislav koji je po senioratskom načelu imao preče pravo na prijestolje od Stjepana. Na čelu velike vojske, priča dalje Homan, prepričavajući poznati Cinamov tekst, dolaze s Manojlom ne samo Stjepan i Ladislav, nego i Beloš koji je godinu dana prije napustio velikožupansko prijestolje. Manojlo doduše želi progurati na prijestolje Stjepana, ali ga Ugri ne primaju za vladara, pa izbor pada na Ladislava, dakle starijega brata koji ipak nakon izbora, prepušta mlađem bratu trećinu zemlje kao vojvodu.⁷⁰ No, otpor protiv Ladislava je velik, a vodi ga ostrogonski nadbiskup Luka koji odbija okruniti Ladislava, našto se prihvaća tog zadatka kaločko-bački nadbiskup Mika. Nadbiskup Luka je zbog svoga otpora dva puta zatvoren, ali daljnji njegov sukob s Ladislavom onemogućava skorašnja kraljeva smrt (u siječnju 1163. g.).

Prema tome, Homan je sasvim drugačije od hrvatskih historičara zamišljao arpadovsko, »bosansko pravo«! Bez podloge u izvornom materijalu tvrdi da su ugarski vladari od Bele II imali pravo raspolagati bosanskim vojvodstvom koje je tobože i Geza dao »Borisu«! Uostalom, ako mu već nije bilo stalo do izvora, onda je morao uzeti u obzir činjenicu da se Borić pojavljuje na dvoru »uzurpatora« Stjepana Belinog, a ne »uzurpatora« Ladislava Belinog. Stoga bez problema otpadaju Homanove kombinacije o Ladislavovu pravu raspolaganja bosanskim vojvodstvom još tada kad je sjeo na prijestolje.

Uostalom, može li se uopće ustanoviti što je bosanski dukat za Bele II? To što se u literaturi neće priznati da je to prvi put da jedan ugarski vladar raspolaže vojvodstvom koje je u dotadašnjem političkom životu Ugarske bilo nepoznato, za naše zaključivanje nije odsudno.

69 N.dj., str. 393.

70 N.dj., str. 394.

Gy. Györffy je istražujući porijeklo dukata ili vojvodstva u Ugarskoj mogao utvrditi da u XI. st. postoje samo tri vojvodstva: *njitransko, biharsko i šomodsko!* Ta su vojvodstva dobivali na upravu prije svega članovi kraljevske porodice i samo vrlo izuzetno stranci. Tražeći porijeklo ustanove vojvodstva Györffy zaključuje: Der Ducatus war ein charakteristisches Herrschaftsinstitution der ungarischen Gesellschaft der Arpadenzeit, die dem Thronerben bzw. dem Senior - Prinzen des Arpadenhauses das selbständige Regieren zusicherte.⁷¹

Međutim, valja vjerovati istom autoru kad tvrdi da je upravo Koloman zbog neprestanih borbi oko vojvodstva ukinuo ustanovu dukata.⁷² To se donekle podudara s podacima sačuvanim u zadarskim laudama iz početka XII. st. prema kojima je Kolomanov sin Stjepan još za očeva života *rex*, a ne *dux*.⁷³ Međutim, situacija se za Bele II morala promijeniti jer je on imao tri sina i tri kćeri! Osim toga, Bela je u Borisu, nepriznatom Kolomanovu sinu (s Ruskinjom Eufemijom) imao jakog protivnika jer »je carigradski dvor Borisu Kolomanoviću priznao pravo na prijesto, i čak ga je jače privezao uza se odličnom ženidbom«. Ako se, dakle, u tim okolnostima Bela htio držati Kolomanovih odredaba, onda je po svoj prilici još za života imenovao svoga sina Gezu za kralja-nasljednika, dok je za Gezinu braću, dakle za dvojicu mladih sinova, tražio vojvodstva izvan tadašnjih uobičajenih ugarskih političkih okvira. To nisu mogle biti hrvatske zemlje koje su već bile uključene u titulu »mladoga kralja«.

S druge strane, rođačka povezanost vladajućih evropskih dinastija u koje se svom snagom u prvoj polovici XII. st. guraju i Komneni, nekako je olabavila dotadašnje političke odnose stvarajući neku novu međusobnu ovisnost koja nije ovisila o dotadašnjim političkim okvirima, nego o trenutačnoj snazi oružja. Najzad, Arpadovići baš nisu mnogo vodili računa osvajajući Dalmaciju da je to zemlja grčkoga cara! Ali, kad je Ladislavova kći Piroška (Irena) pošla na bizantski dvor i udala se za Ivana II Komnena, moglo se iz Bizanta uzvratiti istom mjerom. Prema podacima bečke ilustrirane kronike Irena je javila ugarskom kralju Stjepanu II kako ga »car smatra sebi potčinjenim«!⁷⁴ Za Bele II se nastavlja to suparništvo bizantsko-ugarsko koje ide tako daleko da se ugarskim vladarima osporava pravo na prijestolje. A zatim, upravo za Bele II dolaze na ugarski dvor dva odlična

71 Gy. Györffy, Der Aufstand von Koppany, Studia turcica 1971, str. 195.

72 N. dj., str. 196.

73 F. Šišić, n. dj., str. 23.

74 Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije T. IV, Viz. inst. SANU, Pos. izd. knj. 12, Beograd 1971, str. 7.

člana raške, srpske vladarske kuće, pa i oni donose svoja shvaćanja političkih odnosa. Nipošto slučajno nemoćni Bela II postavlja svemoćnog šurjaka za - *dux*! Drugim riječima, Bela mlađim sinovima, doduše još maloj djeci, nema što dati. I zato nam se ne čini nipošto slučajnim da na ostrogonskom saboru odlučuje podijeliti Ladislavu *bosanski dukat* ili *vojvodinu*. Bilo je to iste godine kad je svoju petogodišnju kćer Sofiju zaručio s dvogodišnjim Konradovim jedincem vojvodom Henrikom.⁷⁵ Sve se stječe dojam da je Bela svome tadašnjem savezniku caru Konradu htio pokazati da je i njegov sin Ladislav također vojvoda! Nije li se htio na ovaj način pohvaliti da zajedno sa svojim sinovima drži ne samo hrvatske zemlje, nego i Bosnu?

Napokon, zar ne bi bilo moguće i to da se zaista u to vrijeme neki bosanski ban sklonio na ugarski dvor, onako kako će to kasnije učiniti Borić? U svakom slučaju Ladislav ostaje vojvoda, iako nismo sigurni da je sve do pedesetih godina upravo bosanski vojvoda. Činjenica da je zbog vojvodstva došlo do sukoba s ocem govori u prilog pretpostavci da je došlo do promjene, naime, da je Ladislav nakon očeve smrti i Beloševa »odricanja« vojvodstva postao »pravi« vojvoda, pa je, sva je prilika, njegovo bosansko vojvodstvo na ugarskom dvoru zaboravljeno. Uostalom, od pedesetih godina imao bi, da je ostao bosanski vojvoda, dvojicu suparnika, cara Manojla koji je uzeo naslov bosanskog vladara i pravog bosanskog vladara Borića koji će pred bizantskim carem potražiti zaštitu na ugarskom dvoru.

3. Ban Borić - prvi poznati samostalni bosanski vladar

Opisujući u svojoj »*Poviesti Bosne*« vladavinu cara Manojla Komnena (1143-1180) Vjekoslav Klaić kaže da se »u to vrijeme javlja na poprištu historije i ban Borić, prvi po imenu poznati vladar bosanski«. ⁷⁶ God. 1150. prolazi Bosnom ugarska vojska »idući u pomoć Srbom, saveznicom ugarskim, na koje bješe udario car Emanuel«. Manojlo pobjeđuje najprije Srbe, a zatim oduzima Gezi II Srijem. Sklopljen mir prekršio je već 1154. g. Geza II i s velikom vojskom provaljuje na bizantsko područje. »Dočim su Srbi na jugu vojevali, pridruži se ban Borić sa svojim četami glavnoj vojsci ugarskoj, koja je, prešav Dunav, obsjela važni grad Braničevo na desnoj obali Dunava (na ušću Mlave kraj današnjega Kostolca).« Čim se car pojavio sa

75 F. Šišić, n. dj., str. 52.

76 Poviest Bosne, str. 49.

svojom vojskom, »ugarsko-bosanska vojska digne na to obsadu, ter se razdvoji; ugarska vojska udari prema Beogradu, a bosanski ban Borić krenu uz Savu prema Drini, vraćajući se u svoju banovinu«. Ali, car šalje za njim svoga vojskovođu Vasilija, »nu taj se putem namjeri na glavnu vojsku ugarsku blizu Beograda, te bi poražen, i tako se Borić sretno vrati u Bosnu«.

Prikazujući daljnju djelatnost bana Borića, Klaić »igraše znamenitu ulogu« u prijestolnim borbama nakon Gezine smrti. Naime, »smatrajući da u Ugarskoj vriedi nasljedstvo po starješinstvu, a ne po prvorodstvu, pri-
njaše on uz braću Gezinu proti sinu njegovu, te pomagaše sa drugom vlastelom najprvo Ladislava II., bivšega nekada vojvodu bosanskoga, a poslie smrti ovoga (1. veljače 1163) brata mu Stjepana IV«. Klaić dalje izlaže kako iste, 1163. g. »nalazimo bana Borića u samoj Ugarskoj, u Ostrogonu uz kralja Stjepana IV, gdje sa drugimi privrženici njegovimi sudjeluje u vieću kraljevskom.«⁷⁷ Slava Stjepana IV nije, kako kaže Klaić, dugo trajala, on bježi iz Ugarske našto postaje kraljem Gezin sin Stjepan III. On progoni sve svoje protivnike, »najpače u južnih zemljan, gdje ih je i najviše bilo. Napose se osveti banu Boriću. Pošalje nanj nekoga Gottfrieda, koji se bješe iz Njemačke doselio; ovaj svlada Borića i slavodobitan se vrati u Ugarsku.« Klaić »ne zna što se kasnije s Borićem dogodilo, jer se u nijednom poznatom izvoru ne spominje više ime njegovo«.

Odbacivši s pravom podatke dubrovačkih kroničara o svađama Dubrovčana s banom Borićem, kao i njegovu tobožnju ispravu u korist lokrumske crkve sv. Pankracija, Klaić se poziva na »suvremenog ljetopisca Cinnamusa« koji opisuje Bosnu. Dopustivši sebi i poneku netočnost u tumačenju Cinamova teksta - o čemu će još biti govora - zaključuje na osnovi njegova pisanja da Bosna tada nije bila podložna velikom županu srpskom, »nego je tamošnji narod imao svoje običaje i uredbe, a i vlastitoga vladara«.⁷⁸ Klaić nadalje opisuje bosanske granice u Borićevo doba služeći se popom Dukljaninom da bi na kraju napisao: »*Ugarskim kraljem nebijaše Borić ban podanik, već saveznik* kojega su osobito pazili, cienili i odlikovali, pače ga za njegovu pomoć i nagrađivali«.⁷⁹ Stoga pretpostavlja da je možda još Borić dobio od ugarskih kraljeva Soli i Usoru, pa su ga po svojoj prilici te »oblasti« dovele »u neku ovislost prema vladarom ugarsko-hrvatskim, jer za *samu Bosnu nema pametara, da bi bila ikad podložna kraljem ugarskim*«. ⁸⁰ Ovu svoju »predmnjevu« učvršćuje činjenicom da je

77 N. dj., str. 50

78 N. dj., str. 50

79 Potcrtala N. K.

80 N. dj., str. 52. (potcrtala N. K.)

Borić imao posjede »i u samoj tadanjoj Slavoniji i da je timi posjedi dozvolom kralja Stjepana darivao red Božjaka ili Templara«. Potomci Borićevi u Slavoniji imaju odličan položaj, oni su »vlastela hrvatska«, a prema mnogima, kaže Klaić, ban Borić je i praotac plemenitoj kasnije porodici Berislavića«.

F. Šišić nije pišući o dvanaestom stoljeću Arpadovića, mogao i smio mimoići bana Borića. On ima u rukama isti izvorni materijal kao i V. Klaić i zato će biti zanimljivo usporediti njihove zaključke. On se slaže s mišljenjem da je ban Borić »prvi po imenu nam poznati vladalac Bosne«.⁸¹ Zna također da je »docnije posjedovao prostrane posjede u požeškoj županiji, koje su baštinili njegovi - potomci (generatio Borich bani)«, ali upozorava da »iz toga ne slijedi nipošto da je ban Borić bio podrijetlom iz toga kraja; »nemoguće nipošto nije, ali nije ni dokazano«. Pozivajući se na isti Cinamov tekst kao i Klaić konstatira »da rieka Drina rastavlja Bosnu od Srbije«, ali taj isti pisac, upozorava Šišić, izrično još zove bana Borića *saveznikom* ugarskoga kralja, a *ne podanikom!* Šišić misli da se ne vara ako Borića proglasi »genetički« Hrvatom s obzirom na to da se ime Borić često susreće u Hrvata u XII. i XIII. st.

Budući da se služi manjkavim tekstom presude iz 1163. g. u Smiči-klasovu zborniku (gdje je slučajno ispao upravo onaj redak iz dignitarija u kojem je bilo štampano Borićevo ime),⁸² on je sasvim drugačije promatrao odnos između Stjepana IV i Borića nego što mi to možemo danas. Naime, Šišić prikazuje kako protjerani Stjepan IV traži pomoć od cara Fridrika Barbarose, ali ga on odbija, našto se ovaj obraća »na okorjelog privrženika vizantijske stranke, bosanskoga bana Borića, koji se nikako ne htjede da pokori kralju Stjepanu III. Nato kralj pošlje na nj, možda za svoga hrvatsko-dalmatinskog boravka, doseljenoga njemačkog viteza Gottfrieda iz Meis-sena, praotca porodice Keled (Gut-Keled) s vojskom, a taj ga svlada i primora na pokornost«.⁸³ To je bio i kraj bana Borića, jer kako Šišić reče, daljnja nam njegova sudbina nije poznata. Na kraju tek Šišić spominje da se njegovi potomci održaše i oko donjega Vrbasa i oko Grabanja u okolici Broda.

Ne želeći očito provjeravati Klaićeve i Šišićeve zaključke o banu Boriću svojom analizom izvora, Anto *Babić* zaključuje 1955. g., da je Borićevo doba u Bosni beznačajno, jer se o njemu tobože zna samo toliko da je vršio

81 Poviest za Arpadovića, str. 70, bilj. 79.

82 CD II, str. 98. Nedostaju imena ovih svjedoka: Brocca comite, Boricio bano, Adriano comite.

83 N. dj., str. 86.

vazalnu službu! I to vazalnu službu »za ugarskog kralja u vizantijsko-ugarskom ratu 1154. g.«. Tako je prema istom autoru to vazalstvo prekinuto u drugoj polovici XII. st. samo u doba »vizantijske okupacije koja je potrajala oko 13 godina (1167-1180)«. ⁸⁴ Šteta što Babić zaista nije imao strpljivosti niti volje da priđe ispitivanju Borićeve Bosne onako kako je u svojim priložima znao obrađivati neke druge probleme bosanske povijesti u srednjem vijeku. To je bio dužan učiniti to više što je imao dobru »podlogu« za to u Klaićevu i Šišićevu tekstu, pa je trebalo pokazati u čemu su obojica pogriješila kad su o Boriću donosila potpuno suprotna mišljenja. Tako je zatvorio problematiku koju nitko do danas pišući o bosanskom dvanaestom stoljeću nije htio ponovo otvoriti.

Ne čudimo se stoga Mihajlu *Diniću* koji je Borića proglasio slavonskim velikašem i ugarskim vazalom koji se tobože spominje »kao svjedok na ispravama ugarskih kraljeva«, a koji »u ratu između Bizanta i Ugarske« sa svojom vojskom »pomaže Ugarskoj«. ⁸⁵ Naime, od Dinića nitko nije u sintetičkom tekstu za *Historiju naroda Jugoslavije I* zahtijevao neka posebna znanstvena istraživanja, iako tvrdnje o vazalitetu Borićevu nije smio, po našem uvjerenju, ponoviti tako dugo dok nije pokazao svojim čitaocima u čemu je starija historiografija pogriješila kad je došla do drugačijih rezultata. Na kraju, *Historija naroda Jugoslavije I* je još danas priručnik kojim se služe tisuće Jugoslavena i treba im dati historijsku istinu bar u onim pitanjima u kojima nije tako teško ustanoviti kakva je ona bila.

To što je i Sima *Ćirković* 1964. g. u pitanju bana Borića postupio isto kao i Dinić, ne možemo opravdati. Jer njegov je bio zadatak da pokaže kakav je politički položaj bosanskih vladara u XII. st. s obzirom na to da je namjeravao pisati o historiji bosanske države. Stoga je olako shvativši svoju zadaću ustvrdio da su bosanski banovi (u pluralu!) u XII. st. pod vrhovnom ugarskom vlašću, a prvi od tih banova je tobože Borić. ⁸⁶ Piše dakle opet jedan *priručnik političke povijesti* i ne vodi računa o tome da će njegove tvrdnje prenositi dalje i mlađi, ali i svi oni koji neće imati prilike upoznati bilo Klaićevo ili Šišićevo mišljenje. Pa čak i u slučaju da je našao u izvorima podatak o Borićevu vazalstvu - što nije! - bila mu je dužnost protumačiti pojam vazala u XII. st. Jer i zbog njegova pisanja koje nije *znanstveno zasnovano* prekrasno doba bosanskog XII. st. se ne samo potpuno nepotrebno potamnjuje nego i briše, jer Bosna tobože nije u XII. st. samostalna država. S druge strane, valja reći i to da je Ćirković, na žalost, vrlo

84 Iz Istorije srednjovjekovne Bosne, str. 75.

85 Historija naroda Jugoslavije I, str. 562.

86 Istorija, str. 42.

slabo poznao prilike i na ugarskom dvoru ako je mogao tvrditi da su tadašnji ugarski vladari mogli pretvoriti Bosnu u vazalnu zemlju. Ta izvori za to zaista nisu nejasni! Prema Ćirkoviću Borić podržava »vizantijskog štićenika Stefana IV« i za kratke njegove vladavine javlja se 1163. g. u »jednoj ugarskoj povelji« među nabrojenim dostojanstvenicima.⁸⁷ Borić nestaje navodno u obračunu između Stjepana IV i Stjepana III.

Jovanka Mijušković je, pripremajući Cinamov tekst,⁸⁸ a radila je to vrlo savjesno, imala prilike također da izreče svoje mišljenje o Boriću. Premda odlično poznaje sve izvore i vrlo suvereno ih upotrebljava, dolazi ponajviše u pitanju Borića do istog rezultata kao i S. Ćirković, što je po našem uvjerenju zato što i pristupa bosanskoj problematici pod dojmom Ćirkovićeve sinteze. Kako bismo inače mogli protumačiti činjenicu da i ona poput Ćirkovića smatra Borića ugarskim vazalom, iako tekst koji prevodi izričito piše da je Borić bio saveznik ugarskog vladara.

Stoga nam za rješenje toga nimalo složenog pitanja bana Borića ne preostaje drugo nego, kao i uvijek dosad, vratiti se na izvore i pokušati bez unaprijed stvorenih uvjerenja i sudova izvući iz njih historijsku istinu.

Ta o Bosni ili o Boriću postoje *svega dva odlomka* iz Cinamova djela koje je nazvano *Epitome*, a *treći podatak* potječe iz presude za šumu Dubravu koja je donesena 1163. g. Pokazat ćemo također da tobožnji *četvrti podatak*, tj. rat što ga ugarski kralj Stjepan IV vodi tobože protiv bana Borića, nije ništa drugo nego zabavna zabluda historiografije!

Podimo redom: *Cinamovi podaci o Bosni i Boriću*.

Za tu ćemo se svrhu poslužiti odličnim prijevodom i komentarom Cinamova djela što ga je 1971. g. priredila Jovanka Mijušković.

a. *Drugi pohod cara Manojla protiv Raške (1150. g.).*⁸⁹

»A iduće godine, već pred kraj leta, kada putevi za Srbiju postaju najpogodniji za vojsku koja napada, jer tada drveće već počinje da gubi lišće, sakupi vojsku kod Niša. Saznavši tu da se iz Peonije šalju snage Dalmatima⁹⁰ u pomoć, postara se da vojska pređe preko zemlje nazvane Longomir da bi se Peonci,⁹¹ koji su napredovali s desne strane sukobili s romejskom vojskom.⁹² Kad stiže blizu Save, odatle zaokrenu prema drugoj

87 N. dj., str. 43.

88 Viz. izvori IV, str. 1-106.

89 Viz. izvori IV, str. 26-28.

90 Cinam obično naziva Srbe Dalmati.

91 Tj. Ugri.

92 Romeji = Bizantinci

reci po imenu Drina koja izvire negde odozgo i odvaja Bosnu od ostale Srbije. Bosna nije potčinjena arhižupanu Srba nego narod u njoj ima poseban način života i upravljanja».⁹³

To je odlomak koji služi historiografiji kao osnova za zaključak o položaju Bosne u drugoj polovici XII. st. Klaić i Šišić su prešutjeli podatak o tome da Drina odvaja Bosnu »od ostale Srbije«, što nije bilo u redu, ali oni su to učinili zato što im se, i to s pravom, činila važnija piščeva tvrdnja da je Bosna ipak samostalna zemlja s posebnim načinom života i sa svojim vlastitim običajima. Možda je to »podsjećanje« na ranije razdoblje kad je i kraj zapadno od Drine pripadao srpskoj odnosno raškoj državi. No, u svakom slučaju, ako je i riječ o Solima, *to nije Bosna*, pa težište Cinamova izvještaja ostaje ipak na samostalnosti Bosne. Tako su to shvatili i Klaić i Šišić i smatram da su bili u pravu.

Stoga nam se čini neprihvatljivim komentar ovoga odlomka što ga daje J. Mijušković pretpostavljajući da »možda u tome treba prepoznati vlast domaćih banova pod vrhovnom vlašću Ugarske, kako je to zaključio Ćirković».⁹⁴ Cinamov tekst, dakako, isključuje potpuno takvu mogućnost tumačenja. Ćirković i Mijuškovićeva kao i ostali autori došli su do takve zablude zato što nisu znali da Arpadovići *sredinom* XII. st., dakle u doba ove bizantsko-ugarske vojne *nisu bili reges Rame!* Čitalac se mogao uvjeriti da je taj naslov dobio tek Bela kad je boravio na bizantskom dvoru. Mijuškovićeva ponavlja za Ćirkovićem misao o vazalstvu i zbog tzv. bosanskog vojvodstva o kojem smo također raspravljali i pokazali kako je Bela II došao na ideju da svom mlađem sinu traži neku vojvodu koja do toga vremena nije bila sastavni dio bilo kojega ugarskog dukata. Na kraju Mijuškovićeva iznenađuje tvrdnjom da se »bosanski ban Borić pominje kao ugarski vazal u borbi protiv Vizantije 1154. godine« i poziva se na *vijest br. 8* iz Cinamova djela, koju donosimo također u njezinu prijevodu.

*b. Borbe oko Braničeva i Beograda (1154-1155)*⁹⁵

Naime, Manojlo doznaje za zavjeru svoga rođaka Andronika Komnena koju je ovaj skovao protiv njega zajedno s ugarskim (peonskim) kraljem.

»A kralj Peonije, pošto još nije ništa saznao od onog što se Androniku dogodilo, sakupivši vojsku od Čeha, Saksonaca i mnogih drugih naroda, pristupi opsadi Braničeva, mislim, ohrabren onim o čemu se Andronik s njim bio dogovorio. Saznavši za ovo, car se zaprepastio zbog te vesti i čudio

93 Viz. izvori IV, str. 27-28.

94 Viz. izvori IV, str. 28, bilj. 53.

95 Viz. izvori IV, str. 49-54.

se nevernosti Huna⁹⁶ što bez ikakvog razloga prenebregnuše svoje sko-rašnje zakletve. Zaključivši, pak, da ovaj slučaj zahteva brzinu, odmah krenu na Istar.⁹⁷ Ali, shvativši da njegovi ljudi nisu dovoljno jaki za borbu sa hunskom vojskom (pošto dotle niotkuda niko nije pretio, snage Romeja su bile raspoređene po unutrašnjosti zemlje), onda smisli ovo. Ima jedno jako utvrđeno mesto koje se zove Smilis.⁹⁸ Reši da ga zaposedne i napravi od njega uporište protiv napada Huna. Da bi Braničevci čuvali kao i do tad za njega grad, napisao pismo u kome je javljao da će odmah stići i dade ga nekom vojniku naredivši mu da ga zakači za strelu i ubaci u grad. Ovaj, dakle, postupi prema naređenju. Međutim, odletevši dalje nego što je trebalo, strela pade u ruke Hunima. Odmah ih obuže pometnja pa opsadne mašine i ono što su pripremali za borbu na zidinama vatrom spališe i krenuše prema skeli na Istru. Ali, kad videše da se reka izliva (jer. su kiše pljuštale s neba), krenuše prema gradu Beogradu.

Kad car vide ovo i dozna da se Borić, *egzarh dalmatske zemlje Bosne, našavši se među saveznicima peonskog vladara vraća u svoju zemlju, on odabra najhrabriji deo svoje vojske i poslao ga da ide da se bori protiv Borića*; ovom vojskom komandovaše *Vasilije*, o kome je već bilo pomena, potekavši iz neznatne kuće, postao je carev hartularije.« Cinam doduše dalje opisuje Vasilijevu borbu s Hunima, ali to se više nije ticalo Borića koji se vratio u svoju zemlju.

Ovdje se obično u literaturi završava opis ugarsko-bizantskog ratovanja, jer se u daljnjem vojevanju, kako spomenusmo, više Borić ne spominje. Ali ipak, kroničarev je opis tih borbi u nastavku važan i to zbog toga što u posebnom svjetlu prikazuje odnose na arpadovskom dvoru. Cinam priča, naime, kako je spomenuti vojskovođa Vasilije posve zaboravio protiv koga ga je car poslao i tjerajući Hune sam je upao u neprilike, ali Ugri, misleći da bizantsku vojsku vodi car, stanu bježati. Saznavši za to bizantski vojnici ipak prihvataju borbu. Cinam dalje nastavlja: »Na obadve strane nastade veliki pokolj, sve dok ne počеше *Huni oko Stefana, sina Gezina, koji su se borili uz Romeje, prvi da beže*. A kad posle gonioći navalise sa suprotne strane, Huni oko Stefana gotovo svi izginuše, a od Romeja mnogi, dok se ostali odatle spasiše begstvom, među njima i strateg Vasilije.«

Komentirajući ovaj odlomak Mijuškovićeve pretpostavlja »da je ovde u pitanju greška Kinamova«, jer sin Geze II nije tada sudjelovao u borbi protiv

96 Tj. Ugra

97 Tj. Dunav

98 Viz. izvori IV, str. 51, bilj. 115. *Mijuškovićeve* upozorava da se još uvijek ne zna tačno koji je to grad, možda Svilajnac.

oca s obzirom na to da je bio maloljetan." No, to nije bio niti Gezin brat Stjepan, jer se on tada nalazio u Njemačkoj i tek 1158. g. je pošao u Bizant. Pošto je citirala različita tumačenja, Mijuškovićeve se složila s onima koji su ovo mjesto tumačili kao piščevu želju da na neki način spomene i sudjelovanje ugarskih vojnika u bizantskoj vojsci, »a možda i njihovo držanje«, što je teško prihvatiti kao konačno rješenje ovoga pitanja. Na kraju ona ipak citira Moravcsika koji je smatrao da je u pitanju mladi Gezin brat Stjepan.

Ne ulazeći dalje u razmatranje ovoga zanimljivog pitanja, jer nastojim Cinamove tekstove promatrati iz »bosanske perspektive«, ipak mi se nameće ova slika spomenutih ratnih sukoba: Borić je saveznik Geze II i bori se na njegovoj strani protiv Manojla i njegove vojske. Ako je točno, kako tvrdi Mijuškovićeve, da je Gezin brat Stjepan tada kod cara Fridrika Barbarose u Njemačkoj, onda i ne može biti protiv Geze ni jedan drugi Stjepan nego njegov vlastiti sin. Mladost, dakako, u takvim situacijama nije zapreka, jer je očito da se na bizantskoj strani bore *neki Ugri*, koji su mogli biti i pristaše Stjepana u borbi protiv oca. Čini nam se dosta važnim »izvagati« ove odnose 1154. g., jer će nam možda pomoći pri kasnijem ponašanju Borićevu na ugarskom dvoru. Prema ovom odlomku teksta *Borić je saveznik Geze II*, a protivnik njegova sina Stjepana i onih Ugra koji se s njim bore protiv ugarskoga kralja. Zasad nam i nije poznato kako se Borić odnosi prema Gezinom bratu Stjepanu, iako bi valjalo pretpostaviti da je Borić i njegov protivnik, jer Stjepan također skuplja pristaše protiv brata.

Međutim, Borićevo sudjelovanje u ovom ratu Mijuškovićeve komentira ovako: »To je bosanski ban Borić, koji se kao ugarski vazal priključio vojsci Geze II u borbi protiv Vizantije. Sa bojišta kod Braničeva povukao se sa svojim ljudima, izgleda, bez većih gubitaka, pošto ga Vizantijski odredi, koji su bili upućeni da ga gone, nisu stigli«. ¹⁰⁰

Mijuškovićeve se dakle ne slaže s onim autorima, pretežno starije literature, koji su na osnovi ovoga teksta zaključivali da je Boris saveznik ugarskog kralja, premda i sama, kako smo se mogli svi uvjeriti, *prevodi riječ symmahos kao saveznik!* Međutim, u komentaru to ne želi prihvatiti zato »što je to doslovno shvaćen izraz Kinama«, a to vjerojatno Mijuškovićevoj ne odgovara.

Postupak koji sa stajališta kritičke historiografije moramo osuditi, jer se sasvim jasni tekst izvora mijenja zbog unaprijed stvorenih slika političkih

99 Viz. izvori IV, str. 53, bilj. 121.

100 Viz. izvori IV, str. 52.

odnosa umjesto da se na osnovi ovoga jedinoga izvora odluči kakav je položaj bosanskoga bana prema ugarskom kralju u doba ovih bizantsko-ugarskih ratova.

Međutim, protiv mišljenja da je Borić vazal ugarskoga kralja govori najviše sam tekst Cinama koji izričito naglašava:

1. da je Borić *egzarh dalmatske zemlje*,
2. da se vraća *u svoju zemlju* i
3. da Cinam i *Bosnu naziva dalmatskom zemljom!*

Stoga neće biti sasvim točna tvrdnja Mijuškovićeve da Cinam »u svom delu zove Srbe Dalmatima«, ¹⁰¹ jer je i Bosna, prema ovom dijelu Cinamova djela, također dalmatska zemlja.

A da to nije u Cinama osamljen slučaj, pokazuje njegov prikaz osvajanja Dalmatske zemlje 1165. g. ¹⁰²

Naime, Cinam opisuje osvajanja Ivana Duke: »A kad ovaj prošavši kroz zemlju Srba, uđe u nju (tj. Dalmaciju), sva vlast ubrzo u najvećem delu pripade caru. Tada dođoše pod romejsku vlast Trogir i Šibenik, pored toga i Split i narod Kačića i čuveni grad Diokleja, koji je bio podigao car Dioklecijan, Skradin i Ostrovica, i Solin, i ostali koji se nalaze u dalmatskoj zemlji, sve zajedno pedeset i sedam. Tako svršiše događaji u Dalmaciji.«

Stoga je i prema *Cinamu Bosna dalmatska zemlja koja za svoga vladara Borića vodi potpuno samostalnu politiku i pridružuje se ostalim saveznicima ugarskog vladara protiv Manojla*, vrlo dobro osjećajući da im prijeti zajednički neprijatelj.

c. Borić je 1163. g. na ugarskom dvoru.

Drugi, vrlo jasan podatak o banu Boriću zabilježen je još za njegova života, a sačuvan je u dignitariju jedne isprave izdane u korist zagrebačkog biskupa za šumu i posjed Dubravu. ¹⁰³ Isprava, ili točnije zapis, nije formalno besprijekorna, pa je to, po svoj prilici, razlog da se njezini podaci i različito tumače. Naime, ispravu izdaje *kralj Stjepan* »inspirante divina gracia paterna insignitus dignitate«, koji je odlučio vratiti zagrebačkoj crkvi ono što su joj dali već njegovi »sveti preci«. Bili su to najprije *Ladislav* (I), a zatim i »*Bela rex, felicis memorie, pater meus et dominus*«. Oni su predali zagrebačkoj crkvi sporne posjede i »coram principibus suis sigillis confir-

101 Viz. izvori IV, str. 52.

102 Viz. izvori IV, str. 88.

103 CD II, str. 97-98.

maverant«. Zatim ponovno »tempore gloriosissimi regis Geyce« župan Nikola i neki jobagioni šomodškoga kastruma otimaju biskupu Dubravu i nasilno je drže »usque ad tempus Ladislai secundi«. Budući da ih je tužio biskup Bernald, spor je došao pred bana Beloša koji je odredio da spomenuti crkveni neprijatelji dokažu da je Dubrava njihova, ali to oni nisu mogli, našto je Beloš ponovno šumu i posjed dodijelio biskupu. Zatim se u zapisu nastavlja: Tunc *Stephanies rex piissitnus*, saznajući istinu o sporu, dao je zapovijed da se izda privilegij zagrebačkom biskupu i zapečati njegovim pečatom. To je Stjepan odredio »coram principibus regni: Michone bachiensis archiepiscopo, Machario, quinqueecclesiensi episcopo, Nicolao Garadiensi episcopo, Stephano sunadiensi electo, *Belo bano eiusdem cause iudice*, Thoma pallatino comite, Brocca curiali comite, *Boricio bano*, Adriano comite, Hendrico bodreguiensi comite, Esau sunadiensi comite«. Na kraju je upisan ovaj datum: »Anno dominice incarnationis MCLXIII, indiceione XI, epacta XIV, a *tercio Stephano piissimo rege Ungarie, secundi Bele regis* filio, primo anno regni sui. Hugone notario, Thoma magistro cappelle, Strigonii hoc Privilegium factum est«. Nakon datacije upisana je i kratka tipična crkvena sankcija.

Ova isprava ili točnije zapis koji je izvan svake sumnje sastavljen u zagrebačkoj crkvi izvanredno je svjedočanstvo o »najpobožnijem« *Belinu sinu Stjepanu* koji je napokon 1163. g. došao do prijestolja. Nema nikakve sumnje da zapis odražava prilike na kraljevu dvoru za kratke vladavine ovoga najnesretnijeg od trojice Belinih sinova.

Ne poštujući kraljeva shvaćanja koja vrlo jasno dolaze do izražaja u ovom dokumentu, cjelokupna ga historiografija najprije proglašava *četvrtim po redu vladarom* koji je nosio ime Stjepan što ni najmanje nije u skladu s osjećajima i namjerama toga čovjeka koji se zaista nalutao prije nego što je stigao do prijestolja. Budući da je prije njega vladao, iako vrlo kratko i burno, njegov brat Ladislav, Stjepan je s pravom smatrao da je upravo on njegov *zakoniti nasljednik* i stoga se nazvao *Stephanus tercius!* I čini se da je u tim svojim lutanjima po evropskim dvorovima, a najviše za boravka na carskom dvoru u Konstantinopolu, usvojio neke običaje koji su njegovim precima na prijestolju sv. Stjepana bili strani. Zar se može mimoći činjenica da on sam sebe daje nazivati *rex piissimus!*? I tako nipošto slučajno, od svih Arpadovića koji su prema podacima zagrebačkog zapisa vladali prije njega i bili također sveti, on je - najsvetiji. Bio je to bez sumnje utjecaj cara Manojla i njegove sredine na ovoga kraljevića koji je najveći dio života proveo na carskom dvoru i dobio za ženu carevu rođakinju Mariju.

Zapravo podaci iz ovoga zapisa, gledamo li na njih sa stajališta epiteta koji se daju ugarskim vladarima prije Stjepana, ponešto su neobični. Ta

Ladislav I nije *sanctus ili sanctissimus* nego samo *gloriosus*. I otac Stjepanov Bela, koga sin naziva »pater meus et dominus« nema ništa od »svetosti«! Utoliko se više ističe podatak o Stjepanu koji je, kako smo vidjeli, »rex piissimus«.

Međutim, u ovom zapisu su za pitanja o kojima ovdje raspravljamo najvažniji podaci o svjetovnim velikašima koji se tada također nalaze oko Stjepana. To je prije svega podatak o *banu Belošu*, koji je, kako se u zapisu tvrdi, bio još na dvoru kralja Bele II. Pred njim je naime zagrebački biskup Bernald već vodio parnicu za šumu i posjed Dubravu. I Stjepanov brat Geza nazvan je u zapisu samo *gloriosissimus rex*, ali sastavljač zapisa očito ne zna ili možda ne mari spomenuti u kakvom je porodičnom odnosu Geza sa Stjepanom. Njemu je tek važno da je za Geze Dubrava oteta zagrebačkom biskupu, a oteli su je, kako se tvrdi, župan i slobodnjaci šomoškoga kastruma te su je držali sve do vladanja Ladislava II. I ovaj nam je podatak dragocjen, i to u prvom redu zato što pokazuje da Geza za svoga vladanja ne pušta brata Ladislava do šomoškoga dukata ili vojvodine, pa ga je to, vidjeli smo prije, i potaklo da traži pomoć u Bizantu.

Prema daljnjem toku spora za posjed Dubravu smijemo zaključivati da se i *ban Beloš* vratio u Ugarsku tada kad je Ladislav sjeo na očevo prijestolje. Prema tome, najveći spor za spomenuti posjed se vodi za Ladislavova vladanja kad je zagrebačkoj crkvi vraćena provincija Dubrava u onim istim granicama u kojima je taj svoj veliki posjed dobila za Ladislava I. U zapisu se izričito spominje da je te granice također potvrdio Ladislav II.

Sastavljač zapisa zatim nastavlja: *o tome*, dakle o Beloševoj presudi u korist zagrebačkoga biskupa, doznao je i »najpobožniji kralj« Stjepan i zato je izdao povlasticu u korist zagrebačke crkve. U to je vrijeme zagrebački biskup Bernard (ili Bernald), ali iz dokumenta se ne može razabrati koji je biskup zamolio kralja Stjepana da izda povlasticu, pa je moguće da uobičajena molba i nije prethodila njezinu izdanju! Kako zagrebačkog biskupa ne nalazimo niti među dostojanstvenicima u dignitariju, ne bi bilo nemoguće da se sastavljač ove bilješke ili zapisa služi vjerodostojnim podacima o Stjepanovoj kratkotrajnoj vladavini i na temelju tih podataka tvrdi da je Stjepan dao nalog da se zagrebačkoj crkvi izda privilegij koji treba zapečatiti »sigillo sue maiestatis«. Čini nam se da je to terminologija koja je - bar do toga vremena - strana arpadovskoj kancelariji, a osim toga u suprotnosti je s podacima o vladarevu notar Tomi koji je prema zapisu sastavio povlasticu. Na kraju je napokon dodana *sankcija* - kazna za prekršitelja kraljevske odredbe - koja nas još jednom učvršćuje u uvjerenju da je pred nama *zapis* iz »*Knjige privilegija zagrebačke crkve*« (Liber privilegiorum ecclesie zagrabiensis). Naime, sankciju određuje sam izdavač isprave, pa bi sadržajno i

trebala odgovarati kaznama koje predviđa ugarsko zakonodavstvo, ali ona sadrži sasvim drugačiju odredbu. U zapisu piše: ako bi se našao neki neprijatelj božje crkve koji bi se usudio protiviti ovoj kraljevskoj odredbi (huic decreto regis!), izgubit će kraljevsku milost i zaraditi vječnu kaznu! Takvu kaznu može izmisliti samo nemoćna crkvena ustanova iza koje ne stoji kraljevska vlast, nego koja gradi svoje »zakonodavstvo« na strahu božjem!

Prema tome, vjerojatno smo na dobrom putu i ne griješimo ako ovu Stjepanovu povlasticu proglasimo kasnijim sastavom nastalim, po svojoj prilici, u prvoj polovici XIII. st.

Međutim, *izuzetna vrijednost ovoga zapisa* jest upravo u tome što se njegov sastavljač služi *vjerodostojnim izvornim materijalom*¹. Samo vjerodostojni izvorni podaci mogli su dati takvu sliku o nesretnom Belinu sinu Stjepanu koji je najzad ipak dočekaao 1163. g. i sjeo na očevo prijestolje. Stoga smijemo, uvjerena sam, bez oklijevanja prihvatiti podatke o samom Stjepanovom dvoru i o ljudima koji ga tada okružuju. A upravo ti »principes regni« koji se uz njega nalaze, prema sastavljačevoj tvrdnji, u Ostrogonu kad je tobože izdana povlastica, nama su najzanimljiviji.

To je u prvom redu *bački nadbiskup Mika*. Već je F. Šišić¹⁰⁴ opširno opisivao sukob što ga je Belin sin Ladislav (dakle Stjepanov brat i prethodnik na prijestolju) imao s ostrogonskim nadbiskupom Lukom kad ga ovaj nije htio kruniti krunom sv. Stjepana. Kako je nadbiskup Luka nedavno krunio Gezina sina Stjepana, Ladislavova nećaka, nećkao se da još jednom okruni i strica smatrajući, dakako, da on uopće nema pravo na krunu. Zato dolazi između Ladislava i Luke do žestokog sukoba. Luka je bez ustručavanja kaznio bačkog nadbiskupa *Miku*, ali i samoga vladara koji je Miku nagovorio da ga kruni i na obojicu je bacio interdikt. Kralj Ladislav nato zatvara Luku, ali ga pušta, nakon čega ga ovaj još jednom proklinje. Već je Šišić ustvrdio da je samo Ladislavova iznenadna smrt oslobodila nadbiskupa Luku od daljnjih poniženja i neprilika (Ladislav je umro 14. siječnja 1163. g.). Ali, već 27. siječnja evo novoga Mikina grijeha, jer sad kruni drugoga brata, naime, *Stjepana*! I Stjepan se ne zadovoljava samo tim da nosi krunu sv. Stjepana, on osigurava sebi i mjesto u galeriji Arpadovića, ali tako da *ne priznaje krunidbu svoga nećaka Stjepana*. Samo on kao Belin sin ima pravo nositi svetu krunu i zato je on, a ne njegov nećak - *Stephanus tercius*

Pošto je dakle nadbiskup Mika učinio nemalu uslugu, ostao je na Stjepanovu dvoru kao jedan od prvaka u njegovu kraljevstvu. Ne iznenađuje nas da je uz njega pečujski biskup Makarije, kao ni to da na Stjepanovu dvoru nema ostrogonskog nadbiskupa Luke.

Međutim, nama su u ovom trenutku još mnogo važniji *svjetovni principes* koji su se našli uz tek okrunjenog kralja Stjepana. To je u prvom redu *ban Beloš*. On se dakle vratio u Ugarsku, vjerojatno odmah nakon Gezine smrti, po svoj prilici zato da bude najprije uz Ladislava, a kad je ovaj ubrzo umro, i uz njegova brata Stjepana. Uz Beloša je *{palatin Toma*, a to znači da Beloš vrativši se u Ugarsku nije mogao dobiti natrag palatinat, tako da mu je ostala samo najvrednija čast u hrvatskim zemljama, naime, čast bana.

Napokon, među ostalim istaknutim članovima kraljevskog dvora nalazi se i *ban Borić* (Boricio bano). Kako je Borić i na ugarskom dvoru zadržao svoju *vladarsku bansku titulu*, što drugim riječima rečeno znači da nije ni pokušavao na Stjepanovu dvoru steći ili dobiti neke visoke ugarske dvorske službe, jasno je da je on na dvoru *bjeginac koji je morao napustiti svoju zemlju!* Točno je doduše, kako smo već prije upozorili, da Ivan Duka 1165. g. među ostalim zemljama osvaja i Bosnu, ali ne valja zaboraviti niti to da je Borićev položaj u Bosni bio ugrožen već više od deset godina. Napokon, nije valjda Manojlo od 1155. g. uzalud u svoju opširnu vladarsku titulu uzeo i naslov bosanskog vladara!

Već sama činjenica da Borić traži i nalazi utočište na ugarskom dvoru upućuje na zaključak da mu je taj dvor sklon i da je s pravom od ugarskog vladara očekivao pomoć protiv cara Manojla zbog kojega je morao napustiti svoju zemlju. Brzo ćemo se uvjeriti da je upravo kralj Stjepan ispunio njegove nade.

Međutim, kad je nedavno Mijuškovićeve komentirala podatke spomenutog zagrebačkog zapisa iz 1163. g.,¹⁰⁵ prihvatila je podatke dignitarija kao vjerodostojne ističući da se »među Beloševim istomišljenicima nalazio i ban Borić«. Ali, tumačeći dalje položaj kralja Stjepana (IV) tvrdi da je »Stefan IV imao jaku podršku, materijalnu i vojnu, u vizantijskom caru Manojlu. Ovaj ga je pomagao u prvom redu zbog sopstvenih interesa, jačanja svog uticaja u Ugarskoj«. Pri tome se Mijuškovićeve poziva na bizantskog kroničara Konijata koji zaista, govoreći o počecima bizantsko-ugarskog rata, izlaže i Manojlove političke planove i to ovako: »Ocenjujući ovo kao veoma povoljan ishod jednog nepovoljno započetog razvoja i zaključivši da će, ako bi njegovom zetu po nećaci Stefanu, koji je s razlogom

105 Viz. izvori IV, str. 60-61, bilj. 142.

polagao pravo na vlast, pripala satrapija u zemlji Huna, to u prvom redu njemu samome doneti slavu i da će posle toga otuda verovatno i romejskom carstvu dopasti neka korist, a zadobijanje Zemuna i Frankohoriona da će biti sasvim pouzdano, te stoga on svesrdno pregnu da svoju zamisao ostvari.«

Pa ipak, razvitak događaja nije prema istom kroničaru bio onakav kakvim je car zamišljao. Jer carevi poslanici koji su pošli u Ugarsku zahtijevajući od Ugra da izaberu Stjepana Belinog, vratili su se neobavljena posla. Spomenuti neuspjeh natjerao je cara da pođe s vojskom iz Sardike prema Beogradu i da samom Stjepanu pošalje pojačanje s Aleksandrom Kontostefanom. Ova vojska zauzima Hram i počinje poklonima pridobivati ugarske velikaše, »ali ne postigoše ništa sem to da su Huni uzeli za vladara Vladislava, Stefanovog brata«.

Ne ulazimo u pitanje koliko puta i kada je Manojlo pomagao Stjepanu da dođe do prijestolja, jer za nas je presudno ponašanje Stjepanovo tek tada kad je već zasjeo na prijestolje. Budući da je glavni otpor ugarskih velikaša prema Stjepanu bio upravo zbog toga što je on *Manojlov štićenik*, na mjestu je pretpostavka da se za volju novog položaja u kojem se našao, promijenio prema svome dobročinitelju, zaboravivši na usluge koje je od njega primao. Ta zar bi bilo zaista neobično da je postao Manojlov - protivnik!

Uostalom, samo u ovako promijenjenim Stjepanovim odnosima prema bizantskom caru možemo razumjeti i *Boričevu odluku da ode na njegov dvor*. Da je Stjepan ostao bizantski štićenik, uistinu mu ništa ne bi mogao pomoći. Uostalom, niže navedena vijest iz Kezine kronike potvrdit će naša naslućivanja.

Međutim, možda bi se mogla u nekoga poroditi sumnja u vjerodostojnost podataka iz zagrebačkog zapisa iz 1163. g., pa ćemo podatke zapisa »ovjerovati« jednim drugim zagrebačkim izvorom, naime, *Popisom ugarskih vladara iz sredine XIV. st.*¹⁰⁶

Popis doduše nije posve pouzdan izvor, ali nas ipak zanima kako su u njemu prikazani vladari od Bele II do Bele III. Nepoznati sastavljač *Popisa* najprije daje točne podatke o vladanju Bele II (stavlja njegovu smrt u 1141. g). Točno nabroja i Beline sinove: vojvodu Gezu, koji je postao kralj, vojvodu Ladislava i trećeg sina vojvodu Stjepana. Vladanje Geze (koga on naziva III) kao i njegovu smrt datira točno, a točni su i podaci o njegovim sinovima. Prvi je sin, kaže sastavljač *Popisa*, dux Stjepan, kasniji kralj, drugi

Bela, treći Arpad i četvrti Geza. Nakon Gezine smrti vladao je *Stjepan* »de quo supra«, pa kako je gore govorio o dva Stjepana (Stjepanu Belinom i Stjepanu Gezinom) stječe se dojam da nije posve siguran koji je Stjepan naslijedio Gezu i zato ga upisuje bez rednog broja. Tako se samo po godini smrti može zaključiti da misli na Stjepana Gezinog.

Zatim nastavlja: »Post hunc *usurpavit sibi coronam Stephanus filius Bele*, de quo supra, *per menses quinque et expulsus obiit in Zemlin.*«¹⁰⁷

Budući da vladanje Stjepana Belinog stavlja poslije 1172. g. i naziva ga uzurpatorom, očito nije imao u rukama niti spomenuti zapis iz 1163, niti neki drugi vjerodostojni podatak o vladavini Stjepana Belinog. Ta kako bi onda mogao napisati da je »rex piissimus« - uzurpator!

Stoga smijemo još jednom ponoviti da je zagrebački zapis datiran 1163. g. rađen na vjerodostojnim podacima te nam može poslužiti kao pouzdan oslonac pri naporima da osvijetlimo prilike na Stjepanovu dvoru pravim svjetlom. U tu sliku uklapa se bez teškoće i ban Beloš koji se, kako priča bizantski kroničar, vratio k Ugrima da u Ugarskoj, svojoj drugoj domovini, provede svoje posljednje dane. Ali, nije nam teško razumjeti zašto je na Stjepanovu dvoru i ban Borić. Njemu je kralj namjeravao pomoći protiv njegova najvećeg neprijatelja - protiv cara Manojla.

d. Stjepan pomaže Boriću da se vrati u svoju zemlju.

Dosad se već više od sto godina upotrebljavala jedna vijest iz *Kezinih Gesta Hungarorum*¹⁰⁸ kao dokaz da je Gezin sin Stjepan kažnjavao bosanskog bana Borića, zato da mu se »osveti«!

Stoga pogledajmo najprije što o tom ratovanju u Bosni piše sam Keza u svom spomenutom djelu:

»Temporibus insuper *Stephani regis tertii* introivit in Hungariam quidam miles *Gotfridus* nominatus de Mesnensi regione, a quo egredditur generatio Philippi, Ladislai et Gregorii filiorum Kelad.

Hie namque Cotfridus cum esset ingenuus, filius scilicet comitis Hersfeldensis in curia Francvurtensi, ubi cesar eligi debuit, seditione commota lancgravium de Turingia dicitur occidisse, et inde per fugam evadens ad regem Stephanum pervenit fugativus, a quo etiam repetitur per suos inimicos. Cumque rex Stephanus inimicis suis ipsum non traderet, in Alemannia contra eum proscriptionis sententia promulgatur, et sic remanet invitatus in Hungaria. Quem *quidem postmodum adversus ducem de*

107 Mon. episcopatus II, str. 3.

108 Odnosni tekst *Gesta* vidi F. Šišić, n. dj., str. 86.

Bozna cum exercitu rex transmittit. Quo devicto ad regem reversus cum favore de cetero pertractatur.»

Prema tome, Kezin tekst je vrlo jasan: u doba Stjepana III došao je iz Njemačke vitez *Gottfried iz Meissena*, praotac velikaške ugarske porodice Keled ili Kelad koji je morao napustiti Njemačku jer je ubio tiirinskoga kneza. Budući da ga Stjepan nije htio predati njegovim neprijateljima, bio je proskribiran i tako je i ostao na Stjepanovu dvoru odnosno u njegovoj službi. On je naime po zanatu bio - vitez (miles). Budući da ima kod sebe tako odličnog ratnika, Stjepan III odluči upotrijebiti njegovu vojničku vještinu i zato ga šalje u Bosnu. Keza izričito naglašava da ga šalje »*contra ducem de Bozna*«, pa kad i ne bismo znali da je Borić tada na Stjepanovu dvoru, ne bismo taj odlomak Kezine kronike smjeli protumačiti kao rat ugarskog kralja protiv bosanskoga bana, kao što to čini i činila je dosad čitava historiografija. *Dux de Bozna* može biti, prema našem uvjerenju, samo *Manojlov činovnik* koga je on postavio ondje tada kad je Borića istjerao iz njegove banovine. Tako smo dobili novu potvrdu zašto je Borić potražio pomoć na ugarskom dvoru upravo protiv Manojla. Svako drugo tumačenje ovoga mjesta u Kezinoj kronici ne može odgovarati historijskoj stvarnosti. Utoliko više što se Šišić nije ustručavao da bi dobio željeni smisao u jasan tekst izvora umetnuti Borićevo ime!¹⁰⁹

e. *Borić ostaje uz kralja Stjepana, dobiva čast požeškog župana i mnoge posjede na kojima gradi crkve i samostane*

U literaturi je odavno poznato da je ban Borić između ostalih dobio i posjed *Zdelju u Podravini* i da je uz kraljevsko dopuštenje darovani posjed dao - *templarima*. O tome svjedoči jedna templarska potvrdnica iz 1209. g. Naime, Andrija II, potvrđujući templarske posjede, zaustavlja se na posjedu Zdelji. Taj dio potvrdnice glasi ovako: »*Villam quoque que Esdel vocatur, quam banus Boricius de Bozna pro remedio anime sue prefate domui milicie templi ex concessione regis Stephani, quam etiam pater noster Bela rexsigilli sui munimine roboravit et in perpetuum contulit.*«¹¹⁰

Međutim, mislim da su mi najnovija istraživanja o postanku znamenite *rudinske opatije sv. Mihajla* (ecclesia seu monasterium sancti Michaelis de Rodyna) u požeškoj županiji, što sam ih nedavno završila,¹¹¹ otkrila još *neke tajne o Boriću* i o njegovu položaju u Slavoniji na koje prije nisam uopće

109 Šišić ovako »uređuje« Kezin tekst: »*Quem quidem postmodum aduersus ducem de Bozna* (Šišić dodaje = ban Borić) *cum exercitu transmittit.*«

110 CD II, str. 87.

111 »*Ecclesia seu monasterium sancti Michaelis de Rudina*«, Vjesnik muzeja Požeške kotline 4-5, Požega 1986, str. 33-59.

pomišljala. Te novo ustanovljene činjenice o njemu upućuju na zaključak da je bio još prisniji odnos između njega i kralja Stjepana Belinog nego što smo to do danas pretpostavljali.

Prije svega, već sam 1978. g. posebno isticala da su Borići imali u XIII. i XIV. st. ne samo odličan položaj u požeškoj županiji, nego da su držali *čast požeškoga župana*.¹¹² Tada se nisam pitala otkad su Borići držali tu čast jednostavno zato što su me više zanimali njihovi posjedi u istoj županiji koje sam nastojala bar površno obraditi. Nisam se pitala - pa to zato činim danas - otkad Borići imaju najodličniju čast u županiji u kojoj su imali i najveće posjede.

Prolistamo li izvorni materijal koji se tiče požeškoga komitata lako ćemo se uvjeriti da gotovo do sredine XIV. st., točnije do kneza Dujma Krčkog - nema podataka o požeškim županima. Točno je da postoji *komitat*, ali nema u njemu comesa kao kraljeva činovnika. Evo primjera! Kad Andrija II 1209. g. potvrđuje templarima Lisnicu (Sloboštinu), onda izričito tvrdi da je izuzima iz komitata (de comitatu de Posega exceptam),¹¹³ ali ne od vlasti požeškoga župana. Budući da je poznato da su Borić i njegovi potomci darivali templarima posjede u zapadnom dijelu požeške županije, točnije na samoj granici kod rijeke Sloboštine, ne iznenađuje nas da u granicama ovoga nekad Borićeva posjeda spominje i - *via Ban*!¹¹⁴ Prema tome, Borić je poklonio templarima svoj posjed i naravno nije zadržao nad njim jurisdikciju, te zato i nije potrebno da vladar oslobađa darovanu zemlju od pravne vlasti požeškoga župana.

U toj istoj darovnici se spominje i »terra« koju je templarima dao »*Odolla nepos Borichii bani*«, ali se u darovnici posebno ističe da je na toj zemlji sagrađena *crkva sv. Marije*!¹¹⁵ Stoga ti podaci svjedoče da je unuk darovao templarima djedov posjed ili drugim riječima da je u *Odolji* (selu koje se zadržalo na orljavačkom vlastelinstvu do XVI. st.)¹¹⁶ *ban Borić sagradio crkvu, a možda i samostani* U početku XIII. st. njegov unuk Odola daruje posjed »pro remedio anime sue«. Vrlo je karakteristično da

112 Iz problematike, str. 43.

113 CD III, str. 97.

114 CD III, str. 98.

115 CD III, str. 98. »Concedimus eciam et confirmamus sepedicte domui milicie Templi terram, quam *Odola nepos Borichii bani* cum ecclesia sancte Marie in medio fundata fratribus eiusdem domus nostro benigno assensu erogavit cum terris cultis et incultis, cum siluis, pratis, et uineis, cum piscinis et ceteris omnibus, sicut cum certis et distinctis metis predictus *Odolla* iure hereditario possedit et nobis presentibus, nullo contradicente, pro remedio anime sue condonavit«.

116 Vidi N. Klaić, n. dj., str. 58.

to Odola čini u nazočnosti samoga vladara Andrije II (nobis presentibus), jer kralj mora dati svoj pristanak da se zemlja otuđi, s obzirom na to da je još u to vrijeme vrlo jako rođačko pravo na baštinske posjede. Da je Odolin posjed s crkvom ili samostanom također nasljedni posjed »generacije« Borića, to izjavljuje sam Odola pred kraljem Andrijom (iure - hereditario possedit).

Prema tome, nameće se zaključak da je Borić ostavio posjed s crkvom (ili samostanom) svome sinu nepoznata imena, a ovaj svome sinu Odoli koji ga zatim pred kraljem predaje tada svemoćnim templarima.

Borićevi unuci (nepotes) imali su po svoj prilici još neku zemlju koja se nalazila izvan orljavačkog vlastelinstva, a o kojoj je riječ u potvrdnici Andrijinoj iz 1209. g. A i ta je zemlja izvan svake sumnje pripadala nekoć samome Boriću.

Međutim, kad je već riječ o nama neobičnom imenu *Odola* Borićeva unuka, ne mogu ne podsjetiti čitaoca na to da se i jedna od četiri kćeri kralja Geze II (1141-1162) također zvala *Odola*.¹¹⁷ Budući da se kao nestručnjak ne usuđujem upuštati u ispitivanje ovoga imena, ne želim nagađati da li je riječ o ženskom ili muškom imenu, ali upozoravam da je »u generaciji« Borića to ime u različitim oblicima ostalo kao omiljeno ime članova te velike porodice. Ne mogu, naravno, vjerovati da je riječ o slučajnosti, pa da Gezina kći ima isto ime kao i Borićev unuk. Pitam se nije li Borić koji je ostao u Slavoniji i u Ugarskoj sam kumovao kad su njegovu unuku davali to ime? Bio je to možda jedan od znakova pažnje prema vladarima koji su ga primili na svoj dvor i tako bogato obdarili. Zato nije isključeno da se i sam Borić rodbinski povezao s Arpadovićima, iako to danas, dok još nije uopće ispitan položaj Borića u Slavoniji, u cijelosti ne bismo smjeli tvrditi.

Spomenuli smo da nijedna od dviju potvrdnica Andrije II ne navodi požeškoga župana, iako županija postoji. Novu potvrdu da u požeškom kastrumu ne sjedi požeški - župan kao kraljevski činovnik nalazimo 1227. g.¹¹⁸ kad papa Honorije III odobrava kaločkom nadbiskupu Ugrinu kupnju požeškoga kastruma.

Stoga sve ove činjenice jednostavno nameću zaključak o izvanrednom položaju bana Borića na kraljevskom dvoru: u pet mjeseci svoje vladavine Stjepan se pobrinuo da Borića opskrbi častima i posjedima, a tako je postupio i prema drugom vladaru koji se također nalazio uz njega, prema *banu Belošu*. I on je dobio, uz ostale, posjed na Dunavu gdje je kasnije

117 N. dj., str. 54.

118 CD III, str. 264.

podigao poznati samostan. Kralj Stjepan je pokušao, štoviše, vratiti Boriću njegovu banovinu, ali sve se čini da unatoč Gottfriedovoj pobjedi nije Borić mogao natrag u svoju domovinu.

Kad dakle znamo da su se spomenuta dvojica vladara »u emigraciji« gotovo natjecala tko će više sakralnih spomenika izgraditi, onda nam se sam od sebe nametnuo zadatak da ispitamo jesu li točne neke pretpostavke starije literature da *su Borići bili graditelji rudinske opatije sv. Mihajla i naravno njihovi patroni*. Ako sam dakle sebi postavila kao zadatak da utvrdim kakav je položaj bana Borića i članova njegove obitelji u XII. st., onda zaista nije svejedno kako ću na to pitanje odgovoriti. Trebalo je prema tome ispitati tko su bili patroni spomenute rudinske opatije.

Polazna točka mog ispitivanja jest vrijednost samostanskih dokumenata iz XIV. st., a zatim sam sebi postavila pitanje tko su bili rudinski patroni u XIII. st. Izvorni podaci iz XIV. st. otkrili su zanimljivu borbu *Odolinih unuka* za predijalne posjede rudinske opatije. Naime, spomenuti su velikaši prenijeli formalno patronatsko pravo na požeški kaptol zato što su dobro znali da je to jedini način da istjeraju svoje suparnike iz samostanskih posjeda i sami ih uzmu u zakup.¹¹⁹

A popis rudinskih patrona u XIII. st. je bio još zanimljiviji. Moglo se naime primijetiti da malu »zajednicu Borića oko rudinske opatije i na Orljavi predvode sinovi Borićeva praunuka koji se također zvao *Borić*, dakle *Odola*, *Chelk* i *Borić* i njihovi rođaci i susjedi *Ivan* i *Petar*. To je glavni razlog zašto oni u ugovoru iz 1279. g. nastupaju kao »patroni *ecclesie de Rodyna*«. ¹²⁰ Vrlo je karakteristično da ta ista loza *Odolića* drži i posjed koji se zove *Baničev*,¹²¹ selo u kojem se izvan svake sumnje zadržala tradicija velikoga pretka. Kad smo zatim zapitali tko bi mogao biti osnivač rudinske opatije, odmah smo pomislili na samoga bana Borića, iako takvu pretpostavku ne bismo zasad mogli i dokazati. Postoje ipak neke činjenice koje bi je mogle opravdavati. *Prva*, Borić je osim *časti požeškoga župana* dobio od vladara i *orljavačko vlastelinstvo* unutar kojega se nalazi rudinska opatija. Stoga je opravdan zaključak da je Borić ili možda njegov sin nepoznata imena gradio i tu opatiju. *Druga činjenica*: Borić je osnivač crkava i samostana isto onako kako je u njegovo vrijeme to bio ban Beloš ili kako su to bili njegovi susjedi *slavonski velikaši Svetački* koji su također po svojim posjedima osnivali samostane i crkve.¹²² *Treće*, posjedi rudinske

119 N. Klaić, n. dj., str. 44. i d.

120 N. dj., str. 49.

121 N. dj., str. 50.

122 N. dj., str. 54.

opatije graniče još u XIV. st. s posjedima Boričevaca, pa je to dokaz da je opatija u svom osnutku dotirana onim posjedima koje je još Borić dobio od kralja. Četvrto, bogatstvo kojim raspolaže Borić u Slavoniji šezdesetih godina XII. st. ne može se mjeriti s onim njegovih potomaka koji dijeleći se u drugoj polovici XIII. st. na *devet loza* sve više osiromašuju. Oni jednostavno nemaju takve materijalne uvjete života da bi mogli na svojim posjedima graditi veće sakralne objekte, a kamoli neke raskošne opatije. Ta vidjeli smo da već Borićev unuk Odola poklanja templarima posjed u Odolji s crkvom sv. Marije koju je sagradio njegov djed. A mogli smo se uvjeriti da se u XIV. st. Borići bore za to da bar kao patroni rudinske opatije dođu do samostanskih posjeda koje bi mogli uživati kao crkveni predijali.

Sve te misli kao da se stječu u jednom zaključku: *bosanski ban Borić našao je*, kao uostalom i ban Beloš, *u našoj Slavoniji svoju drugu domovinu* i po svoj je prilici to bio jedan od razloga da je u njoj i ostao. On je svoje posjede ukrasio krasnim sakralnim spomenicima, a templari koje je bogato obdario molili su za njegovu dušu! Ta zaista nije imao razloga da se vrati u svoju staru domovinu.

4. »Banus Culinus dominus Bosne«

Obradujući u svojoj »*Poviesti Bosne*« razdoblje banova Kulina i Mateja Ninoslava V. Klaić s pravom tvrdi da je nakon Manojlove smrti nestao bizantski pritisak jer »byzantska država brzim skokom propadaše«. ¹²³ Međutim, diže se brzo »nov dušman, napose Bosni, naime, Ugarska«. Ugarski su vladari, kako ih kori Klaić, »brzo zaboravili da su se jedino izdašnom pomoći južnih Slovjena oteli premoci byzantskih Komnena« pa su »sada nakon minule pogibiji stupili u stope grčkih vladara, radeć svom silom, da svoje dosadanje u nevolji saveznike učine svojim podložnicima«. U svom nastojanju nalaze i vjerne saveznike - pape, koji su se tada gotovo pretvorili u »diktatore Evrope« kojima se »ni rimski carevi nesmiju bez kazne suprotiviti«. ¹²⁴

U početku prikaza Kulinove vladavine isti autor najprije upozorava na njegove veze s Nemanjom i njegovim bratom Miroslavom (Kulinova sestra je žena zahumskog kneza Miroslava), pa šurjaci pokazuju iste političke namjere: oni žele svoje zemlje »osoviti na vlastite noge«, a u takvim im namjerama ni ugarski vladar nije mogao smetati. Prema podacima prvoga

123 Poviest Bosne, str. 55.

124 N. dj., str. 56.

poznatog pisma što ga papin poslanik Teobald odnosno papa Aleksandar III šalje »Culin, magno bano Bosnie« Klaić zaključuje da »je Kulin tada pristaša rimske crkve i u dobrom sporazumku s rimskim dvorom«. ¹²⁵ Po takvim se odnosima bitno razlikuje od svoga »sure Miroslava«! Kulinov ugovor iz 1189. s Dubrovnikom svjedoči prema Klaiću da je on tada »posve neodvisan ban, da je nadalje još uvijek bio kršćanin (zaziva naime sveto trojstvo, zatim datira povelju: 'usječenje glave Jovana Krstitelja'), i to po svoj prilici rimskoga obreda, pošto broji godine 'od rožstva Hristova', a ne od stvorenja svieta, kako to čine srbski vladari i drugi pristaše istočne crkve.«. Ugovor također svjedoči da Kulin radi »o blagostanju svoje bano-vine«.

Oko 1189. g., nastavlja Klaić svoje izlaganje, osjeća se nastojanje Bele III »da spravi Bosnu pod podložnu si nadbiskupiju spljetsku«, što je »nanukalo bana Kulina da se odvrati od rimske crkve, nebi li se možda tako oteo i svedjer mah otimljućoj sili ugarsko-hrvatskoga kralja«. ¹²⁶ Takva nastojanja podupirala je, kako Klaić misli, i Kulinova sestra, tada već Miroslavova udovica, pa je zato ban između 1190. i 1199. »ostavio rimsku crkvu, ter zajedno sa ženom, sestrom, ciplom porodicom i 10.000 bosanskih žitelja prihvatio vjeru patarensku«. Takvim je postupkom Kulin izazvao »umiešanje« ugarskog kralja Bele III u svoje poslove. Ipak Kulin prvi put mudro odvrća »prieteću pogibelj«, ali je utoliko veća opasnost zaprijetila »patarenom i samostalnosti bosanske banovine« kad je herceg Andrija zauzeo Hum. ¹²⁷ Emerikova nastojanja da podloži Bosnu pomaže »dukljanski kralj Vukan«, dakako »vlastohlepan« koji radi također protiv svoga brata Stefana Nemanjića.

Klaić zatim izlaže kakav je pritisak na Bosnu za pape Inocencija III i kralja Emerika, ali i to kako je Kulin »mudro popustio«. ¹²⁸ Tako je svojom »predusretljivosti ušao papi u volju«. Bilinopoljska je izjava prema Klaiću dokaz da je Kulin ponovno popustio i tako »razagnao tmaste oblake koji su prietili Bosni i samostalnosti njezinoj«. ¹²⁹ Zatim ćemo naći u njegovu djelu vrlo lijep opis Kulinove Bosne koju, kako upozorava, papinski poslanik 1203. g. naziva kraljevinom. ¹³⁰ Uostalom, Kulin je bio vrlo uvažen jer ga i »rimski dvor« naziva »velikim banom Bosne«.

125 N. dj., str. 57.

126 N. dj., str. 58.

127 N. dj., str. 59.

128 N. dj., str. 61.

129 N. dj., str. 64.

130 N. dj., str. 65.

Tako je Klaić prije više od sto godina opisao Kulinov položaj, njegovu politiku i njegova nastojanja na osnovi cjelokupnog izvornog materijala koji ga je s pravom uvjerio da ima pred sobom vladara koji je samostalni gospodar svoje zemlje. Ali, valja istaći i to da Klaić nije potcjenjivao težak položaj u kojemu se Kulin nalazio u odnosu na Budim i Rim. Razabirao je sasvim jasno da vjerska politika obaju »protivnika« služi u političke svrhe, ali mu ne pada na pamet da zbog toga posumnja u njegov samostalan položaj u Bosni.

U svom posljednjem djelu, »*Povijesti Hrvata za Arpadovića*« F. Šišić raspolaže istim izvornim materijalom koji je imao i Klaić, ali koliko stoji pod jakim dojmom vjerskih prilika u Bosni u drugoj polovici XII. st. pokazuje njegov opširni »ekskurs« o patarenima ili bogomilima.¹³¹ Uostalom, on je bio uvjeren da su »patarenstvo i muhamedovstvo«, kako kaže, »najizrazitije i najkarakteristični je crte u bosanskoj prošlosti«. ¹³² Razumije se, ako netko pristupa tumačenju političke povijesti Bosne s takvih stajališta, onda sam sebe dovodi u opasnost da ovoj »vjerskoj igri« između bosanskog dvora s jedne i rimskog i budinskog s druge strane prida preveliku važnost. Postoji jednostavno opasnost da vidi Kulina patarena, a ne vidi Kulina kao vladara.

F. Šišić predstavlja Bosnu »pred kraj godine 1180.« kad »izbija prvi tračak historijske svjetlosti o Bosni onoga vremena«. ¹³³ Teobaldovo pismo je i po njemu svjedočanstvo da je Kulin katolik, da je smatran »odličnim i uvaženim vladalcem« i da je »nesumnjivo u Bosni banovao još prije 1180. godine«. S pravom zaključuje da je »postao bosanskim banom još privolom cara Manuela Komnena, svoga vrhovnoga gospodara«. Ali, polazeći s netočnog stajališta da je »ban Borić pristaša vizantijske stranke, dakle, protivnik kralja Stjepana III«, zaključuje »da je to bio i ban Kulin«, što ga dovodi do nemoguće »misli« da je »*ban Kulin bio ne satno nasljednik, nego možda i sin, a svakako bliži rođak bana Borića!*« ¹³⁴

Šišić zatim upozorava na poznate porodične veze između Kulina i zahumskog kneza Miroslava, ali ne navodi izvor iz kojega vadi podatak da se Kulinova žena zvala *Vojsava!* »Slom« bizantskog gospodstva pomaže Kulinu da se pojavi kao »veliki ban«, »a to znači«, zaključuje dalje Šišić »da Kulin, *bar u prvi mah*, nije gledao u ugarsko-hrvatskom kralju Beli III svoga

131 N. dj., str. 128-151.

132 N. dj., str. 129.

133 N. dj., str. 151.

134 N. dj., str. 152.

vrhovnoga gospodara«. Čini se, nastavlja Šišić svoja izlaganja, da u takvom nezavisnom položaju ostaje Kulin i 1189. g. kad sklapa s Dubrovčanima poznati ugovor. Ali, »nekako oko vremena smrti kralja Bele III (1196) prešao je - kako Šišić misli - ban Kulin s katoličanstva - razumije se, ako je to zaista i bio prije toga - na patarenstvo«. Zato dolazi »u sukob s Belinim sinom i nasljednikom, kraljem *Emerikom*, čijim se vazalom priznavao još od vremena Bele III«. Prema tome, bez ikakva pozivanja na bilo kakav izvorni podatak Šišić proglašava Kulina *ugarskim vazalom* iako je nekoliko redaka pred tim tvrdio, kako se i čitalac sam mogao uvjeriti, da je Kulin kao i Borić bio protivnik ugarskoga vladara. Zato i nama ostaje tajna na kakvom je izvornom podatku Šišić zasnivao svoj zaključak da je Kulin ugarski vazal još od Bele III!

Kad zatim u nastavku prikazuje vladanje ugarskih kraljeva Emerika i njegova brata Andrije, onda ne dodiruje Bosnu, ali Andrijino »podvrgavanje humske zemlje«¹³⁵ prikazuje u nekako čudnom svjetlu, o čemu će još kasnije biti govora. Opisujući zatim vladavinu samog Andrije poslije 1198. g.¹³⁶ tvrdi da je taj vladar, pošto je svladao »humsku zemlju« i Srbe, »zaželio obladati i Bosnom«, što tobože pokazuje i njegov naslov *dux Rame*. Povod mu za takav zaključak daje Vukan koji prijavljuje Kulina, ali »ban Kulin nadmudri i papu i kralja«.¹³⁷ O političkom položaju Kulina za »odreknuća« na Bilinom polju Šišić neće reći ništa i tako ostavlja otvorenim i pitanje da li je Kulin u to doba ugarski vazal, što dakako s obzirom na njegove ranije tvrdnje nije svezjedno. Mjesto toga čitamo o narodnoj tradiciji koja je Kulina smatrala »markantnom ličnošću« i »spajala njegovo doba s pojmom blagostanja«, ali tobože »sačuvani historijski spomenici ne znaju o njemu baš mnogo«.¹³⁸ Kulinova se vlast Širila »od vodomeđe Vrbasa i rijeke Bosne do Drine, a na jug do razvodnice između Dunava i mora«. Poslije 1203. g. »nestaje mu traga«.

Pokušamo li dakle sažeti Šišićevu sliku o Kulinovu političkom položaju, zaustavljamo se nemoćni pred njegovim nedovoljno jasnim izlaganjima i to i u početku i završetku Kulinove vladavine. Dakako, nejasnost u Šišića nije slučajna!

Nekoliko rečenica koje je nakon Oslobođenja Mihajlo *Dinić* posvetio u »*Historiji naroda Jugoslavije I*« banu Kulinu i njegovu vladanju puno je

135 N. dj., str. 161.

136 N. dj., str. 190.

137 N. dj., str. 191.

138 N. dj., str. 194.

nesigurnosti. Točno je doduše da dolazi na vlast vrlo vjerojatno kao bizantski štićenik,¹³⁹ ali nije točno što Dinić zatim bez ikakva pozivanja na izvore tvrdi da je »morao uskoro priznati vlast Ugarske«. Kulin je nadalje »po svoj prilici« sudjelovao sa svojom vojskom u borbama Ugarske i Srbije protiv Bizanta (1181-1182. g.) jer o tome svjedoči jedan natpis (»kada je plijenio kučevsko Zagorje«),¹⁴⁰ ali nismo od Dinića doznali ratuje li Kulin u Srbiji kao ugarski vazal ili kao saveznik. To je trebalo reći s obzirom na to da Dinić smatra da je u Kulinovo doba postojao »već izgrađeni državni aparat u Bosni«, zatim da Kulin ima svoju »dvorsku kancelariju« i »prilično velike prihode«, a Bosna u njegovo vrijeme doživljava »kulturni napredak«. Dakako, moramo se pitati: po čemu se onda uopće vidi da Kulin priznaje ugarsku vlast?

Kad Sima Ćirković 1964. g. pristupa radu na »*Istoriji srednjovekovne bosanske države*« nije mu, sasvim razumljivo, moglo biti svejedno »na čiju će stranu« u prikazu Kulinova vladanja. Dotadašnji su prikazi upravo izazivali svojim suprotnostima, ali Ćirković nije, na žalost, prihvatio taj izazov!

Prije svega, poglavlju u kojem obrađuje Bosnu od 1180-1250. g. daje naslov »*Borba za očuvanje samostalnosti*«,¹⁴¹ pa bismo očekivali da će Kulin kao prvi vladar te »osamostaljene« Bosne zaista imati prema Ćirkoviću samostalan položaj. Međutim, u uvodnom prikazu toga razdoblja čitamo da je bosanska povijest XIII. stoljeća ispunjena »žilavom borbom bosanskih banova da očuvaju samostalnost Bosne, koju su ugarski kraljevi težili da uključe potpuno u svoju državu i svedu na položaj ostalih državnih oblasti«,¹⁴² ali takva tvrdnja nije potpuno u skladu s kasnijim opisom Kulinove vladavine.

Naime, prema Ćirkoviću počinje Kulin svoje vladanje pod bizantskim »okriljem«, ali odmah nakon 1180. g. prelazi na »stranu protivnika Carstva«, jer se »izgleda« 1183. g. pridružio Srbima i Ugrima kad provaljuju na bizantsko područje.¹⁴³ Sama činjenica da Kulin, kao tobože i Borić nekad, sudjeluje u tom ratu dovoljna je Ćirkoviću da zaključi kako je u vezi »s tim došao *pod vlast ugarskog kralja*«!¹⁴⁴ Ne razlikujući dovoljno u izvorima diplomatski jezik od historijske stvarnosti, Ćirković, upravo zbog takve

139 Historija naroda Jugoslavije I, str. 562.

140 N. dj., str. 563.

141 Istorija, str. 44.

142 N. dj., str. 46.

143 N. dj., str. 47.

144 Potcrtala N. K.

polazne točke o podložnosti Kulinove Bosne, nalazi u tom materijalu i dokaz o tome da je Bosna tada »terra regis Hungarie«. Ugarski je vladar tada tobože vrhovni gospodar Bosne.

Zaista je teško zamisliti kako je izgledalo to gospodstvo ugarskih vladara nad Kulinovom Bosnom, ako se Kulinova »zavisnost od ugarskog kralja ogledala u izvesnim ličnim obavezama banovima«, ali je u isto vrijeme »unutar svojih granica Bosna sačuvala samostalnost«! Ta kakva je to bila »podložničko-samostalna« Bosna ili točnije tobože »samostalna« Bosna s podložničkim banom na čelu! Dodamo li da nam Ćirković nije napisao ni to kakve su bile »lične obaveze« Kulinove prema ugarskom kralju, onda nam se čini da Ćirković sebi dopušta konstrukciju zaista neobičnih političkih odnosa u tadašnjoj Bosni zato što hoće po svaku cijenu učiniti bosanskog bana podložnikom ugarskog vladara. No, uzalud se pitamo kako se takav prikaz slaže s naslovom poglavlja prema kojem Kulin spada među one bosanske vladare koji su očuvali samostalnost Bosne! I premda su autori prije njega uzimali Kulinov ugovor s Dubrovnikom iz 1189. g. kao jasan dokaz banove *samostalnosti*, Ćirkoviću je taj ugovor »sasvim usamljeno svedočanstvo o privrednim vezama Bosne s Primorjem«! A taj ugovor tobože sklapa Kulin priznavajući ugarsku vrhovnu vlast. Ponovno se moramo pitati što je Ćirković u Kulinovoj zakletvi našao kao dokaz za svoju tvrdnju o banovoj podložnosti ugarskim vladarima. Ta Kulin bi morao, da je tada zaista bio pod ugarskom vlašću, uzeti u obzir i interese ugarskog vladara kao što će to učiniti Tvrtko, ali samo u onom kratkom razdoblju kad je zaista Ludovika priznavao svojim »gospodinom«, o čemu će još kasnije biti dosta govora.

S takvim poimanjem Kulina = ugarskog podložnika, Ćirković prilazi i tumačenju zbivanja oko 1200. g. i dakako u rimsko-ugarsko-srpskoj prepisci nalazi ono što unaprijed traži! Posve razumljivo: da bi u tumačenju Kulinove politike prema promjeni na srpskom prijestolju 1202. g. mogao ostati u stvarnim historijskim okvirima, mora »pogoršati« odnose Emerika i Kulina i zaključiti da je ban »zauzeo stav suprotan ugarskom kralju« te je »napao i plenio neku bliže nepoznatu oblast Vukanove države«. ¹⁴⁵ Međutim, kad u nastavku opisuje borbe oko srpskog prijestolja, neće usput spomenuti kako je kralj *Emerik shvaćao pokorenje jedne zemlje!* Naime, vidjet ćemo kasnije da u doba Kulinove provale u Vukanovu zemlju Emerik nosi naslov »srpskog kralja«, a i papa govori tada o *Srbiji kao zemlji koja pripada Emerikovoj kruni* (et terram Servie tue corone subiectam). ¹⁴⁶ Premda je naslov *rex Servie* ostao Emerikovim nasljednicima očito kao

145 N. dj., str. 48.

146 N. Klaić, Iz problematike, str. 47.

draga uspomena, ostaje činjenica da ga se ugarski vladari nisu nikad odrekli. Nije li u svojim neprestanim tvrdnjama da je Kulin podložan ugarskom kralju Ćirković osjetio potrebu da takvu tvrdnju *koja je presudna za ocjenu političkog položaja Bosne* - opravda bar nekom historijskom činjenicom, sličnom spomenutom Emerikovom miješanju u srpske prijestolne borbe? Stoga nas ne iznenađuje da umjesto jasnog i neopterećenog tumačenja stvarnih ugarsko-bosanskih odnosa nalazimo u Ćirkovića ponovno - domišljanja. Jer sad odjednom papinski dvor djeluje na Kulina i njegov odnos s Emerikom se sređuje te je ban spreman da zbog patarena surađuje s Rimom. Međutim, to što papinski poslanik vodi sa sobom u Ugarsku Kulinova sina, nije dokaz, kako Ćirković misli, da je »Kazamaris konačno izgladio i sukob bosanskog bana sa ugarskim kraljem«, ¹⁴⁷ nego dokaz da je papa uspio Emerika kao »najkršćanskijeg« vladara nagovoriti da rješava pitanje bosanskih patarena. Ta na Bilinom polju je prisutan i »*Culinus - dominus Bosne*«! ¹⁴⁸

Prema tome, uistinu nam je teško slijediti Ćirkovićeve zaključke o Kulinu i tada kad ga hvali da je »sredio odnose sa Ugarskom na način koji je obezbjeđivao unutrašnju samostalnost Bosne«, ¹⁴⁹ jer ne znamo kakvi su uopće bili ti unutrašnji odnosi. Stoga moramo na kraju zaključiti da je Ćirkovićev prikaz Kulinova vladanja, upravo zbog tih neprestanih tvrdnji o tobožnjem banovu podložništvu ne samo nepotreban, nego i neobično štetan jer u posve izopačenom svjetlu prikazuje politički položaj bosanskog vladara i njegove zemlje.

Stoga ćemo u ponovnoj raspravi, i to na osnovi presudnih izvora pokušati dati odgovor na pitanje *kakav je bio stvarni politički položaj i bana Kulina i njegove zemlje na prijelazu u XIII. stoljeće*.

Vratimo se, dakle, na izvore!

Prvi neposredan izvor o Kulinu je njegova dobro poznata *povlastica* izdana 1189. g. dubrovačkom knezu Krvašu i »svim dubrovačkim građanima«. ¹⁵⁰ Kulin obećaje da će održavati s njima »pravi goj« i »pravu veru«. Dubrovčani »kire *hode po moemu vladaniju*« mogu se potpuno slobodno kretati, ništa im se neće dogoditi, ali su dužni davati banu svojevoljni »poklon«. Kulinovi će ih činovnici pomagati i štititi, a i on će to činiti koliko

147 S. Ćirković, n. dj., str. 49.

148 CD III, str. 24.

149 Istorija, str. 49.

150 CD II, str. 237.

bude mogao. Ugovor je po običaju onoga vremena učvršćen *zakletvom!* »Tako mi Bože pomagaj (i) sie sveto evangelie«!

Kako se po svemu može razabrati, Kulinova povlastica je jasan dokaz banova samostalnog političkog položaja. Kao samostalan vladar jedne zemlje u unutrašnjosti Kulin dopušta Dubrovčanima trgovanje po svojoj zemlji tek pošto plate »poklon«, stvarno porez.

Za ocjenu Kulinova položaja poslije 1180. g. važno je razmotriti kakvi su bosansko-ugarski odnosi, drugim riječima, pokazuje li »obnovitelj« ugarske vlasti Bela III bilo kakve namjere da i Kulinovu Bosnu pripoji svojoj zemlji? Jer valja uzeti u obzir da se Bela III ne ustručava - bar formalno - nametnuti za vladara Kačićima. Jedna bračka, ne baš sasvim ispravna darovnica, datirana je »diebus regis Bele«.¹⁵¹

Kako nigdje nema traga bilo kakvim sukobima između *Bele III i Kulina*, ne stoji za sada ništa na putu zaključku da smrt Manojlova nije poremetila odnose između trojice njegovih »štićenika«: Bele III, Nemanje i Kulina. Tek pošto Nemanja odlazi, a Bela umire, pogoršava se položaj Kulinov, i to prije svega zato što novi vladari ne žele ostati u svojim granicama. Emeriku zadaje mnogo briga i njegov brat Andrija, a Vukan nastoji, oslanjajući se na Emerika, ukloniti brata Stefana. Andriji polazi za rukom da uzme svoju vojvodinu i proširi je novom stečevinom (o čemu će biti kasnije više govora), naime, Humom. On se proglašava i *humskim vojvodom!* Vidjet ćemo kasnije da možda tom prilikom dolazi i do Rame, ali je posve sigurno da se zaustavlja pred Kulinovom Bosnom.

Promjenu u srpsko-bosanske i bosansko-ugarske odnose unosi *Vukan*. Dodvoravajući se papi, piše mu da namjerava »rimsku majku crkvu poslije Boga najviše voljeti i štovati«, ali usto ne zaboravlja dodati neka papinski poslanici donesu palij za dukljanskog nadbiskupa.¹⁵² Pošto je održan i koncil, Vukan se »neizmjerno zahvaljuje« Inocenciju III što mu je poslao baš prave poslanike. Oni su po čitavom njegovu vladanju sve uredili upravo tako kako Bog određuje.¹⁵³ »Neka vaše očinstvo zna - nastavlja Vukan - da se svagdje kitimo s posvećenim vijencem«. A na kraju pisma dodaje: »*De-mum vero paternitatem vestram nolumus latere quia heresis non modica in terra regis Ungarie, videlicet Bossina, pullulare videtur in tantum quod pecatis exigentibus, ipse Bacilinus cum uxore sua et cum sorore sua, que fuit defuncti Mirosclai Kmenti et cum pluribus consanguineis suis seduc-*

¹⁵¹ N. Klaić, n. dj., str. 44

¹⁵² CD II, str. 312-313.

¹⁵³ N. dj., str. 44, bilj. 149.

tus plus quam decem milia christianorum in eandem heresim introduxit. Unde rex Ungarie exacerbatus, illos ad vestram presertiam compulit venire a vobis examinandos, illi autem simulatis litteris redierunt dicentes a vobis concessam sibi legem. Unda rogamus, ut regi Ungarie suggeratis, *ut eos a regno suo evellat tamquam zizania a tritico*».¹⁵⁴

Prema tome, iz Vukanova pisma izbija njegova vruća želja da taj heretik Kulin - koji nije kralj kao on ili kao Emerik - bude istjeran iz svoje zemlje, jer Bosna je ionako zemlja ugarskog kralja. Prijava Vukanova dakle jasno odaje njegove političke planove: uspije li Emerik, njegov saveznik, istjerati Kulina, može on kao »pravovjernik« koji se povezao s papom i priznaje rimsku crkvu kao pravu i jedinu, doći na njegovo mjesto.

Inocencije III vrlo brzo poduzima korake protiv Kulina i njegovih heretika jer takvu izvanrednu priliku za proširenje papinskog utjecaja ne valja propustiti. U posebnom pismu od 11. X. 1200. zahtijeva od »predragog u Kristu sina Hemerika, kralja Ugra« da oštro istupi protiv heretika. Posebno protiv Kulina, koji je pružio zaštitu onim patarenima koje je splitski nadbiskup Bernard istjerao iz Splita i Trogira. On, Kulin, otvorio im je svoju zemlju, časti ih više nego katolike nazivajući ih kršćanima. Zato neka Emerik pokrene protiv njih svakako rat i »ukoliko rečeni ban sve heretike *iz zemlje koja je podložna njegovoj vlasti ne istjera*, ti sam, pošto im oduzmeš imanjanja, potjeraj njega i same heretike ne samo iz njegove zemlje, nego i iz čitava kraljevstva Ugarske«. Neka ne štedi bana ako ga na drugi način ne može dovesti na »put pravde«, jer ionako ima nad njim »iurisdictionem temporalem«!¹⁵⁵

Premda je Vukan uvjeravao, kako smo vidjeli, papu, da je Bosna zemlja ugarskog kralja, papa se ne usudi takvu tvrdnju ponoviti i u pismu Emeriku.

154 CD II, str. 334.

155 CD II, str. 350351. »Accepimus autem, quod cum nuper venerabilis frater noster (Bernardus) spalatensis archiepiscopus patarenos non paucos de spalatensi et traguriensi civitatibus effugasset, nobilis vir *Culinus banus bossinus* iniquitati eorum non solum tutum latibulum, sed et presidium manifestum contulit, et perversitati eroundem terram suam et se ipsum exponens *ipsos pro catholicis, immo ultra catholicos honoravit*, vocans eos autonomasice *christianos*. Ne igitur huiusmodi morbus, si eius non obsistatur principiis vicina corrumpat et in regnum - quod absit - Ungarie defluat labes eius, serenitatem regiam rogamus, monemus et exhortamus in domino in remissionem tibi peccaminum iniundentes, quatinus ad vindicandam tantam Christi et christianorum iniuriam potenter et regaliter accingaris. Et nisi banus predictus universos hereticos de terra sue potestati subiecta proscripserit, bonis eorum omnibus confiscatis, tu eum et hereticos ipsos non solum de terra eius, sed de toto Ungarie regno proscribas et bona talium, ubicumque per terram tuam potuerunt inveniri, confisces, nee parcat oculus tuus bano predicto, qui contra eum cum iurisdictionem exerceas temporalem, si alias ad viam rectitudinis non poterit revocari.«

Uostalom, nastavak dopisivanja s papom pokazuje da je Vukanova tvrdnja bila neistinita ili možda točnije da nije sasvim odgovarala stanju u Kulinovoj zemlji. Obraćajući se splitskom nadbiskupu Bernardu i svom kapetanu Ivanu, papa im javlja da su »*in terra nobilis viri Culini bani*« mnogi heretici.¹⁵⁶ On je pisao Emeriku a taj je zapovjedio Kulinu da sve takve ljude istjera iz *svoje zemlje* (ut huiusmodi homines *de tota terra sibi subiecta* prosciberet). Kulin mu je odgovorio da ih smatra katolicima, ali ih je spreman poslati u Rim da se njihova vjera potvrdi ili osudi.¹⁵⁷ I doista, u Rim odlaze nadbiskup Bernard i dubrovački arhiđakon Marin.¹⁵⁸ Zato Inocencije III šalje Bernarda i svoga kapelana Ivana »ad terram prefati Culini« da doznaju istinu. Nađu li zaista heretike i oni ih ne bi poslušali, neka postupe prema papinoj odredbi protiv heretika.¹⁵⁹

Međutim, Emerik se u to vrijeme umiješao u borbu između Vukana i Stefana Nemanjića. Jedan od razloga bratske borbe jest postupak pape Inocencija III, koji nastoji i Stefana privući sebi. I već je Stefan počeo papu nazivati svojim »duhovnim ocem« kojega je poput svoga oca odlučio slušati čuvajući zapovijedi »svete rimske crkve«!¹⁶⁰ Kako je Stefan spreman primiti papinske poslanike - očito zato da i on primi »vijenac« - Vukan ne smije čekati. On zajedno s Emerikom tjera brata s prijestolja. Emerik izvlači iz svega samo jednu korist: on uzima naslov »rex Servie«.¹⁶¹ Zabavljajući se

156 Iz problematike, str. 46. CD III, str. 14. »cum igitur in terra nobilis viri Culini bani quorundam hominum multitudo moretur, qui *de dampnata catharorum heresi sunt vehementer suspecti et graviter infamati*...«

157 CD III, str. 1415. »Ipse vero semetipsum excusans respondit, quod eos non hereticos sed catholicos esse credebat, paratus quosdam eorum pro omnibus ad sedem apostolicam destinare, ut fidem et conversationem suam nobis exponerent, quatinus nostro iudicio vel confirmarentur in bono, vel revocarentur a malo, cum apostolice redi doctrinam velint inviolabiliter observare.« U ovoj je Kulinovoj poruci osobito značajan završetak, jer po njemu je jasno da se ban želi podvrći i ispitivanju i nauku rimske crkve. Drugo je, dakako, pitanje iz kojih razloga to čini!!

158 Ne može se šutke mimoći činjenica da Kulin šalje u Rim upravo nadbiskupa *Bernarda*, za kojega kaže arhiđakon Toma: »Erat autem insectator hereticorum ualde sollicitus«. Njemu upravo Toma pripisuje obraćenje okorjelih heretika Mateja i Aristodija. Braća su se, naime, njegovim opomenama i prijetnjama vratila pravoj crkvi (ad mandatum ecclesie sunt reuersi). Bernard je, kako Toma tvrdi, napisao također »quandam compilationem contra hereticos« (F. Rački, *Historia Salonitana*, str. 80, 96). Da Kulin nije bio siguran u ispravnost svoga postupka, ne bi izabrao baš takvog posrednika kod pape. A obojica, Bernard i arhiđakon Marin zaklinju (implorans) papu u Kulinovo ime da pošalje banu zgodnog čovjeka koji će ispitati njega i njegove ljude i iskorijeniti što ne valja.

159 CD III, str. 14-15.

160 F. Šišić, n. dj., str. 167.

161 Već Emerikovo pismo upućeno papi u početku 1203. g. pokazuje da je kralj uzeo spomenuti naslov.

srpskim problemima, Emerik se ne može brinuti za vlastitu zemlju i križari mu otimaju zajedno s Mlečanima grad Zadar. To iskorištava Kulin, koji provaljuje u Srbiju. Budući da u doba Kulinove provale Emerik već nosi naslov »srpskog kralja«, papa govori o Srbiji kao o zemlji koja pripada ugarskoj kruni. Uostalom, o toj provali doznaje papa iz tužbe samoga Emerika. On prijavljuje Kulina kao bezbožnika! Jer Kulin je navalio »s bezbrojnim mnoštvom pogana« i odveo je u ropstvo »neke kršćane« podložne ugarskoj kruni. Emerik se tuži da Kulin prijeti da će i preostali dio zemlje zauzeti.¹⁶²

Prema tome, ovaj neposredni izvor - papa je o Kulinovoj provali obaviješten posredstvom Emerikovih poslanika - pokazuje u pravom svjetlu odnos bana i ugarskog kralja. Kulin ne samo da nije ugarski vazal, on nije ni zavisen od ugarskog kralja. Naprotiv, javlja se kao njegov dostojni suparnik i upada u Srbiju, koju Emerik tada smatra svojom zemljom.

No, što Kulin znači tada za Bosnu i u Bosni doznajemo posredno s »heretičkog zbora« na Bilinom polju u travnju 1203. g. »Priori« bosanskih heretika odriču se svoga naučavanja u nazočnosti ne samo spomenutog papina poslanika Ivana nego i »presente *bano Culino domino Bosne!*«¹⁶³ Stilizacija teksta ne dopušta sumnje u to radi li se o *ugledu ili časti!* Da je, naime, pisar htio kazati da je Kulin gospodin, onda bi odabrao drugačiji poredak riječi. Rekao bi: »presente domino Culino, bano Bosne«.

Prema tome, Kulin *uzima naslov »gospodina« da pokaže kako je njegova vlast nad Bosnom jača od banske.* Uostalom, da to nije samo ukras dodan Kulinovoj banskoj vlasti potvrđuje i sam Emerik, koji pišući Inocenciju III ističe da je zapečaćene članke s Bilina polja dao »*domino illius terre, filio scilicet memorati Culini, qui tunc apud nos erat.*«¹⁶⁴ U istom Emerikovom pismu uzalud tražimo i najmanji trag Kulinova vazalnog odnosa prema ugarskom kralju.¹⁶⁵ Upravo protivno, jer Emerik piše kako poslanik Ivan vodi dvojicu glavnih heretičkih predstavnika »*iz zemlje Kulina bana*« (in terra Culini bani) i kako je Kulinovu sinu naložio da sve ono što rimska crkva traži »*in terra sua faciat inviolabiliter observari*«.

162 Na to pismo, inače davno poznato, nedavno je upozorio S. Ćirković, Jedan prilog o banu Kutinu, IČ IX-X, 1959, str. 71-77.

163 CD III, str. 24.

164 CD III, str. 37.

165 Papin poslanik Ivan, javljajući papi o stanju crkve u Kulinovoj Bosni, piše »*quod in regno bani Culini de Bosna non est nisi unus episcopus et episcopus modo mortuus est*« (CD III, str. 36). Potrebno je, nastavlja poslanik, postaviti i više biskupa u toj zemlji »*quia regnum ipsius est adminus dietarum decem et plus*« (CD III, str. 36).

Čini se, prema tome, da Emerikova uloga pri svladavanju heretičkih zabluda nije odraz njegova političkog položaja u Bosni ili nekoga njegova posebnog odnosa prema Kulinu. Papinski poslanik, nipošto slučajno, naziva Emerika »christianissimus rex«,¹⁶⁶ a i kralj sam pišući Inocenciju III, smatra sebe najodanijim sinom svete majke crkve.¹⁶⁷

Prema tome, Emerik ne pokreće niti može pokrenuti bilo kakav »križarski rat« na Kulinovu Bosnu. »Domini Bosne«, Kulin i njegov sin, sami uređuju svoje odnose s Rimom, a prvaci heretika daju svoju izjavu bez pritiska Arpadovića. Emerik, unatoč tome što je »najkršćanskiji« vladar, samo izdaleka prati heretički bosanski pokret i najzad mora ocu i sinu priznati »gospodstvo« u sebi zaista nedostižnoj zemlji.

5. Koji je pravi povod humske vojne hercega Andrije 1198. godine

Budući da je većina historičara koji su raspravljali o Bosni i njezinim vladarima bila uvjerena kako je s naslovom rex Rame koji Arpadovići tobože nose od 1138. g. problem Bosne zapravo riješen, nije ih uopće zanimalo da li je taj naslov ostao sastavni dio vladarske arpadovske intitulacije i nakon Manojlove smrti. Kako upravo tada nastaju velike političke promjene, taj se skromni naslov mogao naravno i izgubiti.

Što o tom naslovu svjedoče izvori neposredno nakon 1180. g.?

Prije svega, upada u oči da se Bela III došavši na prijestolje *ne odriče Rame!* Kad 1185. g. šalje na francuski dvor (uoči svoje druge ženidbe) opis svojega kraljevstva, onda se njegove zemlje (terre) nabrajaju ovim redom: Ugarska, »caput regni«, zatim *Hrvatska, Dalmacija i Rama!*¹⁶⁸

Zatim, kad negdje u isto vrijeme zagrebački kanonici sastavljaju prema nekim vjerodostojnim podacima tobožnju Belinu darovnicu za Zelinu i Novi predij,¹⁶⁹ onda također stavljaju na početak isprave Belin cjeloviti naslov, dakle i rex Rame. Isto čine i svi domaći notari i sastavljači isprava poslije 1180. g. Oduševljeni zadarski notar Matej 1182. g. upisuje: regnante

¹⁶⁶ CD III, str. 36.

¹⁶⁷ CD III, str. 36-37. »Nos tarnen, quem inter devotos filios eadem a ecclesia spiritualibus fovet et amplectitur, ipsius honori et utilitati pre ceteris potius devotius pro posse nostro cumpimus intendere«.

¹⁶⁸ CD II, str. 133.

¹⁶⁹ CD II, str. 180.

domino nostro Bela dei gracia Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque serenissimo rege.¹⁷⁰

Stoga nije prema ovim podacima teško zaključiti da je Bela zadržao i na prijestolju naslov *Rame rex* koji je jedino donio kao baštinu iz Konstantinopola. Zadržao je, razumije se, taj naslov sve do svoje smrti, iako nema u izvorima nikakva podatka o tome da je bilo kada pokušao taj naslov i ostvariti.

No, poznato je da se vladari rijetko kada odriču naslova, pa i onih praznih, jednostavno zato što im mogu u povoljnim političkim prilikama poslužiti kao dokaz da na neku zemlju imaju historijsko pravo.

Međutim, Bela III je morao voditi računa o svom nasljedniku i o tome kako će njegovi sinovi nakon njegove smrti podijeliti vlast. Nemili primjeri iz arpadovskih porodičnih sukoba bez sumnje su ga upozoravali na to da se i njegov mladi sin Andrija neće složiti s tim da najstariji Emerik dobije svu vlast u očevu kraljevstvu. A Bela je imao osim Emerika i Andrije još dvojicu sinova. Sve da i nije bio odgojen u Konstantinopolu, Bela III bi u tim okolnostima morao prihvatiti »zapadnjački« *principprimogeniture*, jer da je počeo dijeliti regnum četvorici svojih sinova ubrzo bi se mučno obnovljena arpadovska vlast pod krunom sv. Stjepana raspala.

O tome što je već 1185. g. Bela III (koji će vladati još 11 godina) odlučio, doznajemo iz datacije poznatog crkvenog koncila koji se održavao 1185. g. u Splitu.¹⁷¹ Prepozit Albert koji sastavlja spis o zaključcima datira ga najprije papom Lucijem III, a zatim nastavlja: »ac domino Bela III. Hungarie regnum gubernante ac domino *Henricofilio eius eo vivente coronato*«! Stoga je V. *Klaić* imao pravo kad je tvrdio da je Bela III definitivno promijenio nasljedni red, ali je u isto vrijeme »promijenio još nešto«. Naime, »dok su braća imala preče pravo od sinova, vazda je kralj jednoga od braće određivao za nasljednika, i taj je brat prijestolonasljednik, kako piše byzantski povjesničar Cinamus, imao službeni mađarski naslov 'urum' ili pravije 'uram', tj. moj gospodin. Nadalje da se čitavo vladanje dijelilo u tri dijela: dva dijela bila su neposredno sjedinjena s krunom, dok je treći dio sačinjavao neki posebni teritorij, neki 'ducatus', kojim je brat prijestolonasljednika upravljao, priznavajući vrhovnu vlast kraljevu. Prema tomu je prijestolonasljednik bio na neki način *udjelni knez*, te se je zvao latinski 'dux', a njegova oblast ducatus«. ¹⁷² Upravo Bela je kao kraljević dobio kao svoj

170 CD II, str. 180.

171 CD II, str. 192.

172 O hercegu Andriji (1197-1204), Rad JAZU 136, 1908, str. 203.

dukat kraljevinu Hrvatsku s Dalmacijom i Srijemom, jer je prije njega, kako upozorava dalje Klaić, tim zemljama upravljao poseban kralj. Klaić nadalje misli da je Bela III također odredio da sinovi, a ne braća vladara budu duces, što je sve moralo izazvati nove sukobe u porodici koja je češće imala više kandidata nego praznih mjesta na prijestolju.

Kad je dakle 1196. g. Bela umro, bilo je dovoljno razloga da se protiv *Emerika* digne mladi *brat Andrija* koji je prema očevim reformama ostao praznih ruku. I sam Klaić priznaje da potankosti o toj borbi među braćom nisu poznate, ali jedna zadarska isprava još uvijek slavi nepobjedivog kralja *Emerika* (*regnante domino nostro Hemerico rege invictissimo*), »po čem sudimo«, kaže Klaić, »da se je tada u Dalmaciji sveder priznavala neograničena vlast kralja *Emerika*.«¹⁷³

Ali, neki podaci iz Slavonije svjedoče o bratskoj borbi oko Zagreba, gdje je uz *Andriju* stajao kao vjerni pristaša knez *Vratislav*, kojega *Andrija* kasnije za to i nagrađuje. *Vratislav* je *Andriju* primio i pogostio, zbog čega su njegova imanja bila popaljena.¹⁷⁴

Andrijin uspjeh potakao je *Emerika* da se obrati papi *Inocenciju* za posredovanje, što ovaj dakako jedva dočekuje. On poručuje *Andriji* neka smjesta pođe u Svetu zemlju kako je obećao i neka pusti brata u miru. Kori ga što je nakon očeve smrti »simulirao« da ide u Svetu zemlju (*eodem patre tuo sublato de medio, hyerosolimitanum iter te accipere simulasses*) i što je umjesto protiv neprijatelja *Kristovih* usmjerio svoju vojsku na svoga brata (*in fratrem tuum et regnum Ungarie convertisti aciem bellastorum*). Zato ne učini li onako kako mu zapovijeda, proklet će ga i lišiti onoga nasljednog prava u ugarskom kraljevstvu koje bi mu pripalo po nasljednom redu *ako bi sadašnji vladar umro bez nasljednika* (*et iure, quod tibi, si dictus rex sine prole decederet, in regno Ungarie competebat ordine geniture, privandum*) i predat će ga njegovom mlađem bratu (*et regnum ipsum ad minorem fratrem tuum appellatione postposita devolvendum*).¹⁷⁵

Čini se da su se braća ipak i bez papinskog posredovanja izmirila i već početkom 1198. g. zadarski je notar *Blaž* primoran proširiti dataciju koju stavlja na početak isprava. On unosi, razumije se, još uvijek i ime kralja

173 N.dj., str. 204

174 CD III, str. 91. »Ideo est, quod cum dilectus et fidelis noster comes Wratizlaus tempore quo ducatus fruebatur dignitate, quando etiam inter nos et bone memorie fratrem nostrum H(mericum) regem discordia uertebatur, ob piissimam susceptionem et fidele seruitium, quod nobis exhibuit, iacturam non modicam tarn domus sue combuste, quam rerum ceterarum precepto dicti fratris nostri tunc regis passus est.«

175 CD II, str. 204-205.

Emerika (regnante domino nostro Henrico rege magnifico), ali uz njega je i *Andrija*: (Andrea inclito fratre eius *duce Dalmacie ac Chroacie existente*«!¹⁷⁶

Takva datacija navodi V. Klaića na misao da je Andrija izborio upravo onakav opseg dukata, dakle Hrvatsku i Dalmaciju, »onu oblast koju je nekad držao otac njegov Bela prije odlaska svoga u Carigrad«. ¹⁷⁷

I. F. Šišić konstatira »kako je u ovom nenadanom ratu Andrija bio srećan, morao mu je brat, kralj Emerik, najposlije odstupiti Hrvatsku s Dalmacijom«. ¹⁷⁸

Pitamo se jesu li ovi zaključci o izborenoj hrvatsko-dalmatinskoj vojvodini kao cjelovitoj baštini koju je Andrija tražio od svoga brata sasvim točni?

Naime, odgovor na pitanje što je Andrija stvarno tražio od Emerika dobivamo od samo mjesec dana mlađe Andrijine ne baš pouzdane potvrdnice u korist samostana sv. Kuzme i Damjana. ¹⁷⁹ Andrija prema njezinim podacima *nije više samo hrvatsko-dalmatinski, nego i humski hercegi* Prepozit Petar koji vjerojatno po nekim vjerodostojnim podacima sastavlja spomenutu potvrđnicu, počinje njezin tekst ovim riječima: *Ego Andreas tercii Bele regis filius dei gmcia. Jadere ac totius Dalmacie et Chroacie Chulmeque dux!* T. Smičiklas doduše tvrdi da je riječ o originalu, ali nam se čini da je s obzirom na diplomatske formule ova potvrđnica sastavljena kasnije, no to u ovom trenutku nije bitno. Jer novu ćemo potvrdu Andrijinom proširenju vlasti nad Humom naći u jednoj Krševanovoj ispravi od 6. svibnja 1198. g. ¹⁸⁰ Ako smijemo povjerovati njezinim podacima, onda ispravu izdaje *comes Pavao* koji je prema Andrijinoj zapovijedi uveo samostan sv. Krševana u posjed Suhovara. Knez Pavao svjedoči: »Post felicem et gloriosissimum victoriose dominationis illustrissimi Andree tercii regis Bele filii triumphum, quem sibi *imnipotens ducatus suiprotector et auctor de Dalmatia et Chroatia* magnifice *conferre est dignatus*, atque post habitam tarn *Chulme quam Rasse* laudabilem *victoriam*, cum ad Jadertinam civitatem victor rediret, ducatus sui iura disponens... Vincentus abbas sancti Crisogoni... rogavit... ut... de predio ad locum, qui Suchovarra

176 CD II, str. 290.

177 N. dj., str. 206.

178 Poviest za Arpadovića, str. 160.

179 CD II, str. 293.

180 CD II, str. 296.

dicitur, quod a quibusdam pseudochristianis falso invasum fuerat, rationem et iusticiam impendere dignaretur.«

Dakle, Andrija se slavodobitno vraća s bojnog pohoda nakon što je - bar tako knez Pavao tvrdi - izvojevao sjajnu pobjedu u Humu i Raškoj i već kao pobjednik vrši svoja herceška prava u Zadru i u Hrvatskoj. Najprije boravi ispod Ostrovice (in planicie secus Ostrouize esset castrametatus), a zatim negdje kod Krupe održava sa svojim ljudima sastanak i ondje donosi odluku u korist samostana sv. Krševana.

Kako bismo mogli protumačiti taj trijumfalni pohod Andrije u Hum i Rašku? V. Klaić misli da je Andrija obilazio čitavu Hrvatsku i Dalmaciju i da je »odanle provalio s vojskom u Hum i Srbiju« prije svega zato što je još »oca njegova Belu pozivao papa Alexandar III da udari na Hum i da skući tamošnjega kneza Miroslava, brata Stjepana Nemanje i šurjaka bosanskoga bana Kulina.«¹⁸¹ Kako je Miroslav bio »gorljiv pataren«, Andrija je »možda mislio, da će zadovoljiti svomu obećanju u pogledu križarske vojne, ako udari na nevjerne patarene u Humu«. Uostalom, nastavlja Klaić, papa ga je »nedavno pozvao, da najdulje do 14. rujna povede križarsku vojnu«.¹⁸² Ali, što je papa od Andrije zahtijevao nije nikakva tajna! Vidjeli smo da ga šalje u Svetu zemlju, a ne protiv domaćih patarena. A što se tiče osvetničkog rata na kneza Miroslava, čini se da Klaić ne vodi računa o tome da su se u Humu i Raškoj dogodile promjene. Čini nam se, naime, da Šišić s pravom »oko toga vremena« stavlja nestanak Miroslava, a Nemanja se odrekao vlasti još u ožujku 1196. g. Zato Šišić kaže: »Izgleda dakle, da je ovu zgodnu priliku mislio mladi i nestašni herceg Andrija da iskoristi tako da Humsku zemlju podvrgne svojoj vlasti, i da je ovu tendenciju pokazivao već i svojom vladarskom titulom.«¹⁸³ Dakle: najprije se kiti titulom, a zatim ide na vojnu da tu titulu ostvari! Šišić je uvjeren da Andrija nosi i prije vojne naslov humskoga vojvode zato što želi istaći »i svoje pravo na Humsku zemlju«. *Samo gdje je pravo Arpadovića na Humsku zemlju**.

Osim toga, ako je Andrija bio zadovoljan tim uspjehom, zašto dolazi do novoga sukoba u koji se u lipnju 1198. g.¹⁸⁴ ponovno umiješao Inocencije III. Papa se obraća »nobili viro Andree duci« i najprije uvjerava Andriju kako je čvrsta veza između Rima i Ugra, a osobitu je pažnju u tom pogledu zaslužio Bela III, pa se on upravo zbog njega trudi da među njegovim

181 N. dj., str. 206.

182 N. dj., str. 206-207.

183 Poviest za Arpadovića, str. 160-161.

184 CD II, str. 301.

sinovima bude mir. On želi sačuvati Emerikovo pravo primogeniture, ali ne na njegovu štetu! Zato ga moli neka čuva mir i neka poštuje brata, jer inače, bude li se usudio dignuti oružje »in regem aut regnum« ili izazvati neku pobunu, neka zna da je on u takvom slučaju povjerio ostrogonskom i kaločkom nadbiskupu i njihovim sufraganima da ga bez krzmanja prokunu, a na njegovu zemlju bace interdikt.

Iako ima iz toga razdoblja Andrijiina vojvodstva mnogo krivotvorina, ipak bi se i iz te građe dalo ustanoviti zašto dolazi između braće *do novih nesuglasica*. Andrija namjerava provesti u Dalmaciji dvije promjene. Najprije je, naime, ustanovio da je hvarska biskupija vakantna pa se tobože raspitivao kojem nadbiskupu pripada hvarska crkva!¹⁸⁵ Nato su ga hrvatski i dalmatinski velikaši uvjerali da je od starine hvarski biskup splitski sufragan, pa je Andrija zato dao tu stolicu jednom splitskom kanoniku.

No, to nije bilo sve. Iz pisma što ga 3. prosinca 1198.¹⁸⁶ piše Inocencije III tom istom hvarskom biskupu Nikoli doznajemo da se on usudio uzeti upravu i nad zadarskom crkvom »sine mandato sedis apostolice«. To su papi javili poslanici zadarskih građana. Papa traži da zadarski kanonici ispituju je li to sve istina, ali on bi ga potvrdio za zadarskog nadbiskupa samo u slučaju da ga je za to zamolio gradeški patrijarh! Poziva dakle Nikolu da u roku od dva mjeseca dođe u Rim da položi račune za svoj »eksces«, pa ili će ga, ako je nevin, potvrditi ili će ga ukloniti.¹⁸⁷ Međutim, Nikola je archielectus još 1200. g.,¹⁸⁸ a to znači da se nije odazvao Inocencijeju pozivu.

Ove velike promjene koje herceg Andrija provodi u Dalmaciji imale su, posve razumljivo, jaku političku pozadinu. Andrija koji želi ojačati vlast zadarskoga nadbiskupa kao *svoga prelatu*, nastoji povećati njegovu nadbiskupiju i podložiti mu osim hvarske još i skradinsku i ninsku biskupiju, što je, dakako, izazvalo brata Emerika. On se izričito protivio da obojica biskupa promijene metropolita.¹⁸⁹

Ali, već samo miješanje Emerikovo u crkvena pitanja u vojvodini moralo je ogorčiti Andriju, jer se Emerik po Andrijinu shvaćanju nije smio pačati u njegove poslove. Taj sukob između kralja i hercega zaista je poučan i zadire u srž problema, jer se postavlja pitanje gdje prestaje kraljevska, a gdje

185 CD II, str. 309-310.

186 CD II, str. 304.

187 CD II, str. 304-305.

188 F. Šišić, n. dj., str. 163

189 CD II, str. 288.

počinje herceška vlast nad Hrvatskom i Dalmacijom! Andrija u svakom slučaju nije bio u sumnji: on je smatrao da u njegovoj herceškoj zemlji ugarski kralj nema što tražiti, a to je drugim riječima značilo da je Emerik po njegovu uvjerenju *samo ugarski kralj i ništa više!* Prirodna posljedica prezrene reforme nasljednog reda koju je Bela III, kako smo vidjeli, tako lijepo zamislio.

No, možda je upravo 1198. g. bio još jedan razlog koji je razdvajao već i inače teško složivu braću. Naime, Emerik tada pomišlja na ženidbu s Konstancom, kćeri aragonskog kralja Alfonza II.¹⁹⁰ Provede li Emerik očevu odredbu da samo kraljev sin bude i jedini nasljednik - a to je Emerik kasnije i učinio - Andrija se mora ponovno boriti za svoj položaj u zemlji u kojoj je ipak 1198. g. izborio odličan položaj.

Međutim, nitko dosad nije pomišljao na to da je kralj Emerik doduše prepustio bratu hrvatsko-dalmatinsku vojvodinu, ali *ne i čitav posjed spomenute vojvodine!* Ta mogli su se sami uvjeriti da je on kao prijestolonasljednik bio i *rex Rame!* Ako je dakle sada Emerik bio *rex Dalmacie, Croacie et Rame*, onda je po toj istoj logici *trebao predati bratu i Ramu!* Ili mu bar dopustiti da se *naziva dux Rame.*

Stoga nam se ne čini neopravdanom pretpostavka da je iznenadna humska vojna zapravo imala drugačiji *glavni cilj!* Jer Andrija nije uoči vojne objavio zašto je pokreće, *a jedini stvarni razlog* zbog kojega se mogao uputiti izvan granica svoga tadašnjeg dukata bila je Rama, koju je njegov otac, bar formalno, dobio od Manojla dok je bio u Konstantinopolu.

Bilo bi suvišno kad bismo pokušali razmišljati o tome zašto Andrija nije i uspio u Rami. Možda je pošao tražiti lovorike ondje gdje su one bile lakše dohvatljive - to je kasnije također radio - pa se vratio, kako bi Šišić rekao, s pretjeranim hvaljenjem da je pokorio Hum i Rašku.

Najzad, čini nam se da i splitski arhidakon Toma pričajući o »dissensio« između Emerika i Andrije posredno potvrđuje našu pretpostavku. Naime, prema splitskom kroničaru u doba te bratske razmirice *herceg Andrija dva puta bježi pred bratom prema moru* (fugatus est bis Andreas ad maritimias regiones), ali ga je splitski nadbiskup Bernard dobro i časno primio.¹⁹¹ A ne valja zaboraviti da je Bernard Emerikov učitelj i odgojitelj (rex ipse filium suum Henricum ei nutriendum traderet et docendum). To vjerojatno znači da je Bernard odobravao Andrijinu politiku u vojvodini, pa nije bez sumnje imao ništa protiv da Emerik preda bratu i čitavu vojvodinu.

190 F. Šišić, n. dj., str. 164.

191 Thomas, str. 79.

Uostalom, *osim Rame, morala je i Slavonija biti predmet spora među braćom*. Slavonija još nije poseban regnum, zaladska i šomođska županija spuštaju se južno od Drave, a područje zagrebačke biskupije pripadalo je sve do Kolomana u šomođski dukat. Bilo je to još od Stjepana hercegsko, a ne kraljevsko područje. Već smo upozorili na literaturu u kojoj se posebno ističe da je bratska borba počela negdje oko Zagreba. Borba hercega protiv kraljeva ili točnije slavonskih hercega protiv ugarskih kraljeva za Slavoniju završit će upravo u doba kraljevanja Andrije II kad će njegov mlađi sin herceg Koloman (koji je 1226. g. izborio svoju vojvodinu) Slavoniju otcijepiti od Ugarske te će ona postati *regnum*, a on njezin *prvi i posljednji rex!*

Uostalom, svoju pretpostavku možemo posvjedočiti podacima dviju zadarskih isprava iz 1198. g.¹⁹² u kojima Andrija uz stare naslove nosi još i naslov »*Rame Hulmeque dux*«! Točno je da je riječ o splitskim falsifikatima koji prema tome nisu pouzdana svjedočanstva, ali zar je zaista tako nelogično pretpostavljati da je Andrija nakon humske vojne dodao svojem naslovu i Ramu.

U svakom slučaju, prema podacima pouzdanih zadarskih isprava iz 1199. g.¹⁹³ Emerik je rex Rame, a njegov brat Andrija »*inclitus frater eius*«, pa je uistinu teško reći je li napokon Andrija primorao brata da mu bar u naslovu prepusti i Ramu.

Ali nije tako teško naći odgovor na pitanje zašto zadarski notar Blaž, kad 3. studenog 1199. g. sastavlja presudu o Gorici, *potpuno izostavlja Andriju!* On je tada naime skinut s herceštva.

Napokon, to što niti u autentičnom izvornom materijalu oko 1200. g. ne nalazimo potvrdu našoj pretpostavci da se Andrija bori s bratom za Slavoniju i Ramu, u krajnjoj liniji nije presudno. Ako braća ratuju zbog podjele vlasti u onim zemljama koje su se od Stjepana I smatrale hercegškim, onda je Andrija imao pravo kad je od brata zahtijevao čitavu vojvodinu.

Valja reći i to da je nekim dalmatinskim gradovima dojadila ova borba oko vlasti, pa na primjer u Splitu neke isprave uopće neće znati ni za kralja niti za hercega, već svoje »vladare« tj. nadbiskupa i kneza stavljaju u datacije na početku isprave.¹⁹⁴

192 CD II, str. 308, 309.

193 CD II, str. 314-315, 318.

194 CD III, str. 13, g. 1201; III, str. 34, g. 1203.

Stoga ostajemo kod pretpostavke da je jedini stvarni razlog Andrijine humske vojne bio njegov pokušaj da svoju hercešku čast proširi i nad Ramom koju mu brat Emerik ili nije htio ili nije mogao ustupiti. Uostalom, možda je i njihov otac već nije stvarno držao u svojoj vlasti!

III. Da li je Bosna zaista u XIII. stoljeću pregažena zemlja?

1. Problem

Ne ulazeći u opsežan prikaz mišljenja o političkom položaju Bosne u XIII. st. pokušat ćemo izložiti samo *Klaićevo*, jedno od najstarijih, i *Ćirkovićevo*, najnovije mišljenje o položaju Bosne u XIII. st.

Prije svakog drugog izvještaja o njihovu pisanju valja istaći da obojica promatraju bosanske vladare XIII. stoljeća isključivo kroz patarenske, heretičke očale koje posve bacaju u sjenu ne samo samostalnu djelatnost vladara, nego im neprestano oblače heretička odijela i podmeću heretičke misli te to smatraju glavnim uzrokom propadanja čitave zemlje, pogotovo u prvoj polovici XIII. st. Ali, još je pogubnije što također obojica sude o bosanskoj herezi prema »agitatorskoj« ugarskoj i rimskoj prepisci, a ne prema domaćim izvorima tako da vjeruju svakoj optužbi izrečenoj protiv bosanskih heretika. Opaža se također da se kršćanske akcije preuveličavaju, prikazuju se kao veliki uspjeh križarskog oružja, iako potanka analiza stvarnog izvornog materijala nije dopuštala ni tada kad je na primjer Klaić pisao, a naravno ni Ćirkoviću takve zaključke. Zbog takvih se nazora s lakoćom Bosna od samostalne i slobodne zemlje pretvorila u pregaženu i prezrenu ugarsku pokrajinu koja nije imala sposobnosti niti toliko da odbije narsrtljive Arpadoviće.

Vjekoslav *Klaić* počinje s prikazom bosanskih teškoća odmah nakon Kulinova nestanka, kad na njegovo mjesto dolazi prema njemu *ban Stjepan*, možda Kulinov sin.¹ I već počinju domišljanja: Stjepan je doduše revan »pristaša rimske crkve«², ali njegov je položaj ipak težak jer se patarenstvo strelovito širi i po Bosni i u njezinu susjedstvu. Iako uistinu tzv. Andrijina zlatna bula nema nikakve veze s patarenskom Bosnom, ipak Andrija naravno ne poduzima protiv patarena mjere koje bi trebao primijeniti na takav heretički pokret, a papa Honorije III je preslab da se sam bori protiv njih. To je po Klaiću glavni razlog zašto Akoncijeva akcija 1222. g. propada. Klaić ne pomišlja na to da Andrijino uključenje u spomenutu akciju protumači

1 Poviest Bosne, str. 65.

2 N. dj., str. 66.

kao njegov pokušaj da usput svlada omiške Kačiče koji vješto izmiču pokušajima Arpadovića da prošire svoju vlast nad omiškom kneževinom. On također nije htio ili mogao razabrati da je Andriji II bilo stalo samo do toga da s pomoću Krčkih i Bribiraca svlada kneza Domalda, a ne do nekog natjeravanja bosanskih patarena. Jer sve što Andrija II poduzima tada u Hrvatskoj i Dalmaciji nema nikakve veze s bosanskim hereticima niti s njihovim vladarom. S druge strane, ni Akoncije, papin poslanik, nije bez vladara mogao postići ništa.

Klaić se zatim zadržava na Andrijinoj formalnoj darovnici kaločkom nadbiskupu Ugrinu za Bosnu, Usoru i Soli, ali je ipak svjestan da nadbiskup »pukom darovnicom nije dobio Bosne«, jer »je nije mogao uzeti«, a nije imao »ni moći da zatara tamo krivovjerce«.³ Kako propadaju i slična nastojanja oko svladavanja heretika što ih je trebao poduzeti Andrijin nećak »carević Ivan« oko 1227. g., »ostade sve nastojanje rimskoga dvora i ugarskoga kralja jalovo«, te »patareni u Bosni ohrabreni tim neuspjehom svojih protivnika isiliše tako da su napokon bana Stjepana skinuli, i na bosansku stolicu podigli svoga čovjeka, rodom i odgojem patarena, Mateja Ninoslava«. Tako Ninoslav »postade ban bosanski, a bivšemu banu Stjepanu i njegovu sinu Sebislavu ostade jedino Usora, valjda uz pomoć kralja Andrije II«. Klaić smatra da je Stjepanu ostala Usora!

Matej Ninoslav je »znamenitija ličnost u povjesti bosanskoj«, ali zajedničkoj akciji Rima i ugarskog vladara od 1232. g. dalje teško je odolijevao i na kraju je 1233. g. popustio papinskom poslaniku Jakobu i primio »rimski zakon, samo da zaprieči dalji zulum vojvode Kolomana, koji je pod izlikom, da progoni krivovjerce, odtrgavao od banovine bosanske po svojoj volji ciele župe i sela, te ih podieljivao svojim pristašam i podanikom«.⁴

Za Ninoslavovim se primjerom, izlaže dalje Klaić, povode i bosanski velikaši, osobito njegov rođak *Prijezd*⁵ Tako je, zaključuje Klaić, 1233. g. u Bosni bilo sve u redu i »vjerski je pokret primiren«.⁶ Štoviše, umjesto »skinuta biskupa krivovjerca« dobiva Bosna »novoga glavara« dominikanca Ivana. Ipak, uspjeh je »rimskoga dvora tek prolazan«, jer već 1234. g. Bosna ponovno »vrvi od patarena, pače kuži na novo susjedne hrvatske zemlje«. Zato je organizirana križarska vojna koja, kako Klaić misli, »započe god. 1234. i trajaše uz neke stanke do god. 1239.«⁷ Na zatoru patarena rade

N. dj. | str., 67.

N. dj. | str., 68.

N. dj. | str., 69.

N. dj. | str., 70.

N. dj. | str., 71.

složno i Andrija II i njegov sin Koloman, pa je otac »podložio Bosnu hrvatskom vojvodi (Kolomanu) i tako oduzeo Mateju Ninoslavu banovinu«. Taj je postupak tako ogorčio Ninoslava, »pa ako je prije i bio protivnik patarenom, to je sada svom dušom prionuo uz nje, jer se radilo o samostalnosti i obrani domovine«, a možda su se uz Ninoslava i patarene »digli listom svi Bošnjaci, samo da im liepa domovina ne padne pod Ugarsku«. Klaić doduše ne nalazi o križarskoj vojni »potanjih viesti«, ali ipak sastavlja »površnu sliku toga vojevanja«. ⁸ Križarske vojne svršavaju prema njegovu mišljenju 1237. g. potpunom Kolomanovom pobjedom, tako da je on »ne samo Bosnu skućio i bana Ninoslava pobedio, nego preko pogažene Bosne provalio u humsku zemlju, te i ondje ubrao slavlje, kako nekoć otac mu Andrija pred četrdeset godina«. ⁹ Tako »pobijeđena Bosna« dobiva 1238. g. novoga biskupa dominikanca Ponsu, a sam Koloman uz papinu pomoć 1238. i 1239. g. »trijebe« bosanske heretike. Kruna uspjeha je, kako Klaić misli, nova stolna crkva »u župi Vrhbosni u mjestu Brdu (Blažuju)« ¹⁰ Ta crkva tobože dobiva i Đakovo u Slavoniji, koje postaje prema Klaiću »kasnije za burnih vremena sielom bosanskih biskupa«. Tako se činilo da je 1239. g. »patarenska sljedba u Bosni sasvim istrijebljena«. Teško je zaista naći podlogu za Klaićevu tvrdnju da je kaločki nadbiskup »na zgodnih mjestih po Bosni« sagradio »više tvrđava« zbog »vrole bosanske krvi« i »obrane rimske crkve i vjere«. Klaić misli da niti tvrđave »nisu mogle obuzdati celoga naroda bosanskoga«, jer jedva je Koloman otišao iz Bosne »bura narodnoga pokreta obori i djelo njegovo«, a pojavljuje se i ban Ninoslav.

Međutim, kad Klaić zatim prelazi na prikaz Ninoslavove vanjske politike od 1234. g. do 1240. g., ništa ga ne smeta što ni u jednom njegovom koraku - na primjer u njegovu odnosu prema Dubrovniku - *ne nalazi traga njegovu patarenstvu!* Ta Ninoslav je veliki ban po *milosti božjoj!* Ninoslavovo patarenstvo izgleda u Klaićevu prikazu još neobičnije ako zajedno s njim pretpostavimo da je primio »kršćanskoga« biskupa i zdušno pomagao bosansku crkvu u Bosni! Napokon, borba se vodi, kako sam Klaić izlaže, oko *bosanskoga biskupa* koga Ninoslav *ili jest ili nije* pustio u Bosnu, pa prema tome svi zaključci o velikom *narodnom pokretu*, plod su doduše simpatičnih, ali nemogućih Klaićevih domišljanja. Najzad, ni bilinopoljska »abjuracija« *nije svjedočanstvo* o nekom masovnom vjerskom pokretu u Bosni, nego, rekla bih, ne upuštajući se uopće u raspravu o bosanskim patarenima, o *elitnoj sekti!* Uzmemo li u obzir spomenute činjenice i dodamo li da po našem uvjerenju - to ćemo nastojati i dokazati - bosanska

8 N. dj., str. 72.

9 N. dj., str. 72-73.

10 N. dj., str. 74.

biskupija nikad nije bila organizirana u Bosni - dvolična maska koju je svojim prikazom Klaić navukao na Ninoslava izgleda sasvim drugačije. Zato ćemo pokušati pokazati kako je Ninoslavovo patarenstvo prije svega politički, a ne vjerski problem. A upravo ono, ostaje i za njega do kraja vladanja. Jer Ninoslavovu djelatnost nakon tatarske provale bilo u zemlji ili izvan nje Klaić na žalost ne vidi u pravom svjetlu. Belina vojna na Bosnu nema s patarenima i njihovim tobože patarenskim vladarom nikakve veze, a »preznamenita povelja« iz 1244. g. *providan je falsifikati* I to ćemo kasnije nastojati dokazati.

Zbog *pogrešnog stajališta* o patarenstvu Bošnjana uopće i njihova vladara posebno, Klaić je prisiljen neprestano »tamaniti« ili »uskrsavati« patarenstvo u XIII. st.: najprije se Ninoslav tobože 1244. izmiruje s Belom IV, a njegovi patareni su »valjda klonuli duhom«, da bi se 1246. g. opet digli i patareni i Ninoslav. Oni tada tobože izazivaju novu križarsku vojnu, koja, kako sam Klaić pretpostavlja, nije ni provedena.¹¹ Ta zar nije upravo ta nova akcija kaločkoga nadbiskupa dokaz da je riječ o političkoj borbi kojoj, razumije se, patarenska hereza služi kao izgovor. Sasvim je jasno da se kaločki nadbiskup bori za vlast nad bosanskom biskupijom u Slavoniji, a ne u Bosni! Dakako, usput jednim okom gleda i na Bosnu u koju bi da može smjestio toga svog novog sufragana. Do kraja uvjeren da je Ninoslav bio iskreni, ali pritajeni pataren, a ne pravovjerni katolik, Klaić mora ipak pod dojmom njegove povelje Dubrovčanima iz 1249. g. zaključiti da ban »*tada* bijaše pravovjerman kršćanin«,¹² tobože zato što se tek *tada* kleo »presvetom Bogorodicom dievom Marijom i častnim životvorećim krstom«. Zar bi to mogao učiniti da je bio pataren kako Klaić misli?

Ne provjeravajući uopće Klaićeve tvrdnje o križarskim vojnama na Ninoslava, Sima Ćirković ide još dalje od njega i predstavlja to razdoblje bosanske povijesti na žalost kao doba »*krstaških pohoda protiv Bosne i obrazovanja bosanske crkve*«!¹³ I u njegovu se djelu ponavljaju *nekontrolirano* tvrdnje o Akoncijevoj akciji, o nadbiskupu Ugrinu i o propaloj namjeri da se u Bosnu uputi gospodar Srema Jovan Anđel«¹⁴ itd. Iako Ćirković smatra mogućim da se za Kulinovih nasljednika »sudbina jeretika povezivala sa čuvanjem državne samostalnosti Bosne«, nije jasno *tko* je tako postavljao problem! Jer ako je »versko pitanje u samoj zemlji izazivalo oštre

11 N. dj., str. 80.

12 N. dj., str. 82.

13 Istorija, str. 58-69.

14 N. dj., str. 59.

sukobe»,¹⁵ onda je jasno da je i u zemlji i izvan nje patarenstvo postalo *ne sinonim samostalnosti Bosne*, nego vrlo uspješna i djelotvorna *etiketa - dakle političko sredstvo* - koja se lijepila političkom protivniku uvijek tada kad ga se htjelo uništiti.

No, kao što nam Ćirković nije objasnio na osnovi kojih izvornih podataka stvara zaključak o pravednim križarskim vojnama, tako nam isto ostaje tajna što ga je navelo da je Ninoslava 1233. g. pri prvom javljanju u izvorima predstavio kao »istovremeno i ugarskog vazala i katolika koji se odriče jeretičkih zabluda svojih prethodnika«. Budući da nemamo nikakvih dokaza da je Ninoslav prije 1233. g. heretik - on je papi priznao da su to bili njegovi preci¹⁶ - to je njegovo »obraćanje« o kojemu piše Grgur IX¹⁷ njegov *vrlo razuman politički potezi* Ta na račun tobožnjeg obraćenja Ninoslav zahtijeva od pape ona ista prava koja su uživali njegovi *heretički* predšasnici. Pokazat ćemo da upravo zato Grgur IX i piše Kolomanu da taj »stari običaj« o kojemu piše Ninoslav valja održati *na štetu hereze* (pravitatis heretice detrimentum).¹⁸ Ninoslav je unaprijed znao da Grgur IX i neće moći drugačije reagirati na njegovo skrušeno pismo. A otpor bosanskog plemstva koje Ninoslav tobože progoni izgleda sasvim drugačije kad se uzme u obzir poznata činjenica da je sin bivšega bana Stepana morao *zbog Ninoslava* sjediti *kao knez u Usori!* Sin bana Stepana *Sibislav* bi se bez obzira na svoje vjerske osjećaje digao na Ninoslava jer valja pretpostaviti da ga ovaj nije pustio do banstva. O križarskim ratovima i »ratnim dejstvima«¹⁹ u Bosni pokušat ćemo dati drugačiju sliku od one koju su dali bilo Klaić ili Ćirković. Izvori će pokazati da Ninoslav »koliko se zna nije sudelovao u čitavoj ovoj delatnosti«,²⁰ ali ne zato što se tobože »održao u jednom delu bosanske teritorije« nego zato što *do križarskih ratova uopće nije došlo!* Stoga su Ćirkovićeva domišljanja o diobi tadašnje Bosne na »slobodnu« i »pokorenu« kao i ona o tobožnjoj obnovi Ninoslavove vlasti potpuno nepotrebna. Razabire se, naime, da je Ćirkoviću potrebna takva »konstrukcija« o Ninoslavu zato što inače ne može protumačiti njegovu politiku prema Splitu. Isto je tako u Ćirkovića izmišljeno Ninoslavovo izmirenje s kraljem Belom IV i to ponovno zato da se nađe pogodan prostor za

15 N. dj., str. 60.

16 CD III, str.388.

17 CD III, str.388-389.

18 CD III, str.389.

19 Istorija, str. 63.

20 N. dj., str. 65.

tumačenje falsificirane isprave iz 1244. g.²¹ *Potpuno na pamet* isti autor tvrdi da se Ninoslav »pokorio Ugarskoj (!) bez težih posljedica«, tobože zato što se Bela zadovoljio samo uređenjem crkvenih prilika u Bosni. Propušta protumačiti ovo: kako je moguće, ako je Belina katolička pobjeda u Bosni 1244. g. tako sjajna, da »katoličanstvo nije uspjelo da uhvati koren u Bosni«! Premda nema nikakva dokaza o stvarnom Ninoslavovu pristajanju uz here-tike, smatra da Ninoslav samo zbog opasnosti od novoga križarskog rata brani »svoju odanost 'pravoj veri'« i ostaje naravno dužan odgovor na pitanje zašto je bosanski biskup napustio Bosnu »neposredno posle sredi-ne XIII veka«. Uostalom, *najprije je trebao dokazati daje biskup bosanski zaista bio u Bosni!* Stoga su neprihvatljivi i Ćirkovićevi zaključci o diobi Bosne u tabore i o krvavim sukobima koji su je tobože uništavali.

Tako nam se čini da je Ćirković »zamutio« bosansku povijest u prvoj polovici XIII. st. još više nego što je bila dotad. Križarskim ratovima kojih nije bilo, Ninoslavovim tobožnjim vazalstvom i još više njegovim tobožnjim vjerskim vrludanjem posve je prikrrio pravi lik »velikog bana bosanskoga« ili kako bi papa rekao bosanskoga duksa.

Na kraju, valja spomenuti i to da je Ćirkovićev pokušaj da kartografski prikaže Bosnu u prvoj polovici XIII. st. neuspjio.

2. »Jaz Matej Ninoslav po milosti bože veliki ban bosenski«

To je početak »knjige« (povlastice) koju ban Ninoslav daje Dubrovčani-ma došavši k njima 22. ožujka 1240. g.²² kako k svojim starim i dobrim prijateljima. Naslov koji ban ima 1240. g., dakle godinu dana nakon što su tobože svršili križarski ratovi protiv njega, već je sam po sebi vrlo dragocje-no svjedočanstvo o njegovu političkom položaju u zemlji i izvan nje.

Međutim, da bismo mogli izreći svoj sud o njegovom političkom polo-žaju u doba tzv. križarskih ratova ili kasnije, moramo se kao uvijek dosad vratiti *na izvore!*

Izdvojimo li namjeravane »kaznene ekspedicije« protiv Bosne u prvoj polovici XIII. st., ostaje doduše tek nekoliko izvora, ali oni su vrlo drago-cjeni. To su, prije svega, tri vrlo važna pisma pape Grgura IX upućena istoga dana, tj. 10. listopada 1234. g. na tri različite adrese: prvo, *nobili viro*

21 N. dj., str. 66-67

22 CD IV, str. 107-108.

Ninosclavo duci de Bosna; drugo, *Colomano regt* i treće, dominikancima »de Bosna«.²³

Ne može biti nikakve sumnje da adrese nisu slučajno izabrane! Ninoslav nije nenamjerno nazvan *vladarom*, kao ni Koloman *kraljem* ili *Prijezda* - koji je spomenut u trećem pismu - *banom*.

Papina adresa Ninoslavu nužno za sobom povlači zaključak da Ninoslav tada nije ban. Kako ne može biti niti rex, moguće je jedino da je Ninoslav tada za sebe u Bosni upotrebljavao naslov koji će oko te godine nositi i u zakletvi dubrovačkom knezu Žanu Dandolu, naime, *veliki ban*!²⁴ Za naše je zaključivanje neobično važno da papa i u pismu Kolomanu i dominikancima naziva Ninoslava »*dux de Bosna*«. Prijezda je ban, a taj će naslov nositi Prijezda kad se u pratnji Ninoslava spušta u Dubrovnik.

I sadržaj papinih pisama svjedoči da terminologija nije nasumce odabrana. Pismo Ninoslavu odgovor je na njegov, Ninoslavov prosvjed upućen papi zbog Kolomanova odnosa prema velikom banu. Ninoslav je, bez sumnje, pisao papi o svom »obraćenju«, jer Grgur IX postupa s njim kao s pravim sinom svete majke crkve. Papa prima bana i njegovu zemlju (*personam et terram tuam de Bosna*) u osobitu zaštitu i veseli se što je iz tmine doveden na svjetlost istine. Neka se, dakle, nitko ne usudi Ninoslava, *tako dugo dok je katolik* (te in fide catholica permanente) smetati u njegovoj zemlji, koju su, kako on tvrdi (*sicut asseris*), od davnine mirno posjedovali tvoji herezom zaraženi preci. Ali, neka uščuva i pravo »dragog nam u Kristu sina ugarskog kralja«.²⁵

S namjerom da pomogne Ninoslavu, papa se isti dan obraća i *hercegu Kolomanu* izlažući mu tužbe »*plemenitog muža Ninoslava, bosanskog vojvode*«. Ninoslav se, naime, tuži da su njegovi heretički preci po svojoj volji dijelili županije i sela u svojoj zemlji (*comitatus et alias villas terre sue*), a on, premda je napustio herezu i istjerao heretike, ne može činiti isto. Drugi, naime, protiv njegove volje drže njegove zemlje. Zato papa opomi-

23 CD III, str. 388-390.

24 CD III, str. 427. (ban bosanski veliki)

25 CD III, str. 388. »Te igitur sincere caritatis brachiis amplexantes, *personam et terram tuam de Bosna* cum omnibus bonis, que impresentiarum rationabiliter possides, sub beati Petri et nostra *proteccione suscipimus* et presentis scripta patrocinio communimus, districtius, inhibentes, ne quis *te in fide catholica permanentem* super eadem terra quam, sicut asseris, progenitores tui qui fuerunt vitio heretice pravitatis infecti ab antiquo pacifice possederunt, presumat indebite molestare, iure carissimi in Christo filii nostri (Andree) illustris regis Ungarie semper salvo.«

nje i moli Kolomana neka na korist vjere i zator hereze poštuje taj stari običaj kako bi ga i on mogao pohvaliti.²⁶

Treće Grgurevo pismo pisano je *dominikancima*?¹ »Dragi naš sin plemeniti muž *Ninoslav*, vojvoda bosanski nam je izložio, a mi smo ga rado saslušali i veselimo se«, kaže papa u početku pisma, da se nedavno (nuper) *plemeniti muž »Ubanus« zvan Prijezda*, njegov, tj. Ninoslavov rođak, »od nečistoće heretičke opaçine vratio Čistoći katoličke vjere te je na nagovor samog vladara (suadente duce prefato) predao vama, dakle dominikancima, svoga sina kao taoca. Budući da Ninoslav tvrdi (sicut idem dux asserit) da o Prijezdinoj vjeri više ne može biti sumnje - jer vjerno progoni heretike - neka se dominikanci najprije uvjere da li je Prijezda potpuno obraćen, a zatim neka mu vrate sina.²⁸

Papina su pisma tako sadržajno dobro povezana da već sada daju odgovor na neka pitanja koja nas zanimaju. Očito je da je Ninoslav kao »veliki ban« ili »dux« zaštitnik svome rođaku Prijezdi koji je »obični« ban. Ugarski kralj tvrdi da ima u Bosni neko pravo, ali to nije »stari običaj« prema kojem sami bosanski vladari odlučuju o svojim zemljama. To može biti samo ono isto pravo koje je imao i Emerik, naime, pravo uništavanja bosanskih heretika.²⁹ Inače papa ne bi Kolomana opominjao da Ninoslavu

26 CD III, str. 388-389. »Dilecto filio nobili viro *Ninosclavo duce de Bosna* nobis innotuit referente, quod cum progenitores sui de antiqua consuetudine comitatus et alias villas terre sue concesserint et abstulerint quibuscumque, prout eis proprie voluntatis arbitrium suggerebat, eo nuper ad heresi ad fidem catholicam domino faciente converso et hereticos expugnante, detentores comitatum et aliarum terrarum ducatus sui predictae consuetudini refragantur, comitatus et terras easdem contra voluntatem eius temere detinendo. Quare nobis humiliter supplicavit, ut cum ipse deterioris conditionis essenon debeat, quam dicti progenitores eiusdem qui fuerunt vitio heretice pravitatis infecti, super hoc sibi favore benivolo dignaremur. Quocirca serenitatem tuam rogamus, monemus et hortamur in domino, quatinus consuetudinem ipsam, sicut est ab antiquis temporibus approbata, in favorem fidei et pravitatis heretice detrimentum facias firmiter observari, ita quod serenitatem tuam dignis exinde laudibus commendemus.«

27 Adresa je doduše naslovljena »dilectis filiis fratribus predivatoribus de Bosna«, ali je prema kasnijoj prepisci vidljivo da je riječ o dominikancima u Ugarskoj.

28 CD III, str. 389. »Dilectus filius nobilis vir *Nlnosclavus dux de Bosna* nobis exposuit et nos libenter audivimus et gaudemus, quod vestre sollicitudinis studio procurante nobilis vir *Ubanus dictus Priesda*, consanguineus eius nuper ab immunditia pravitatis heretice rediit ad catholice fidei puritatem et ut in illa stabilis perseveret, suadente duce prefato, filium suum vobis obsidem assignavit. Verum quia de fide ipsius iam non debet, sicut idem dux asserit, dubitari, cum puram et simplicem et devotionem eiusdem erga sanctam ecclesiam iam non argumenta sed experimenta denionstrent, dum in prosequendis hereticis fideliter elaborat; nobis pro parte sua fuit humiliter supplicatum, ut dictum obsidem sibi restitui faceremenu.«

29 Odnosno »iurisdictio temporalis« iz prije spomenutog Inocencijeva pisma.

vрати njegova prava. Ni jedna riječ u ovim papinskim pismima ne upućuje na zaključak da je Ninoslav tada ugarski vazal.

Međutim, da li su njegov položaj promijenili »križarski ratovi« koji su, prema Klaiću, »uz neke stanke« trajali od 1234. do 1239. godine? Klaić misli da je Koloman tada pobijedio bana Ninoslava i pregazio Bosnu te se zatim preko pregažene zemlje spustio u Hum.³⁰ Ćirković je istoga mišljenja. Obojica se pozivaju na: 1. papinska pisma Kolomanu, zagrebačkom i bosanskom biskupu; 2. na darovnicu kojom Andrija poklanja Kolomanu Ninoslavovu Bosnu; 3. na zahvalu bosanskog biskupa Ivana na časti, jer ga tište »ratni trudovi«; 4. na »obraćenje« usorskog kneza Sibislava i njegove majke i 5. na imenovanje Ponse bosanskim biskupom. Šest spomenutih Grgurevih pisama pisano je od 14. do 17. listopada 1234. g.³¹

a. Pismo Grgura IX »najdražem sinu« Kolomanu³² puno je najprije hvale što je pristao na to da svoje snage okrene protiv heretika. Neka se, dakle, tako snažno uputi »versus partes Sclavonie« da se i drugi povedu za njegovim primjerom. Jer koliko se njegovom vrlinom poveća broj vjernika, toliko će se povećati i njegova uzvišenost, imat će zaštitu apostolske stolice i vječno blaženstvo. Pismo piše isti papa koji se točno prije godinu dana obratio i Ninoslavu i Kolomanu, dakle pozna dobro prilike u Bosni. Ali u ovom pismu *on ne misli na Bosnu, niti je spominje!*

Prema tome, na osnovi podataka ovoga pisma ne smijemo tvrditi da je Koloman namjeravao pokrenuti križarski rat protiv Ninoslava.

b. Grgur IX daje hercegu Kolomanu dopuštenje - pošto ga je on sam za to zamolio - da smije u zemljama koje su pod interdiktom slušati misu. Papa mu dopušta, ali tek pošto istjera izopćene i zatvori vrata i tada neka mu šapćući služe misu!³³ Sasvim je jasno da se ovo pismo ne odnosi na Bosnu, nego na Andrijinu Ugarsku.

c. Adresa trećeg pisma neobično je zanimljiva: *fratri (Johanni) episcopo bosnensi contra hereticos Sclavonie predicanti!* Papa dopušta biskupu da križarima koji idu »*contra hereticos in Sclavonie partibus constitutos*« podijeli oproste. Ponovno o Bosni ili o Ninoslavu niti riječi.³⁴

30 Povijest Bosne, str. 72-73.

31 CD III, str. 415-419.

32 CD III, str. 415.

33 CD III, str. 416. »Eapropter, karissime in Christo fili, tuis ianuis et voce suppressa, tibi divina facias celebrari, dulgemus, ut ad quemcumque locum ecclesiastico suppositum interdicto deveneris, nominatum interdictis et excommunicatis exclusis, non pulsatis campanis, clausis ianuis et voce suppressa, tibi divina facias celebrari, dummodo causam non dederis interdicto.«

34 CD III, str. 416.

d. U novom pismu *hercegu Kolomanu* papa prima hercega u zaštitu svoju i sv. Petra, jer je uvjeren da će se herceg još s većim žarom boriti protiv heretika ako mu apostolska stolica da što više milosti.³⁵

e. O Kolomanovim namjerama obaviješten je i zagrebački biskup. Papa mu, naime, piše da je Koloman uzeo znak križa i »*proposuit hereticos de Sclavonie partibus in manu forti et brachio extento viriliter extirpare*«. Zato ga je, kaže, i uzeo u zaštitu.³⁶

f. Peto papino pismo upućeno je *bosanskom biskupu Ivanu*. Doznajući za njegove vrline, papa ga je imenovao »biskupom i pastirom« nadajući se da će u svojoj biskupiji i u susjednim mjestima iskorijeniti herezu. Zato mu i nalaže i zapovijeda da u tome »*sic efficaciter et solerter intendas*«. Da bi mogao u svom poslu što bolje uspjeti, neka *universis catholicis per regnum Ungarie constitutis*, qui ad commonitionem tuam crucis assumpto caractere ad hereticorum exterminium se accixerint« podijeli oprost koji inače dobivaju hodočasnici koji idu u Svetu zemlju.³⁷

g. Zato je posljednje papino pismo pisano »*križarima protiv heretika Sklavonije u ugarskim stranama*« (*crucesignatos contra hereticos Sclavonie in partibus Ungarie constitutos*).³⁸ Budući da namjeravaju ići u Sklavoniju boriti se protiv heretika, papa na njihovu molbu određuje »ut postquam arripueritis iter peregrinationis huiusmodi«, primit će njegovu zaštitu. Pismo istoga sadržaja upućeno je i zagrebačkom biskupu.

Sva papina pisma bez razlike govore o križarskom ratu kao o *budućem pothvatu* na koji se spremaju ugarski križari *pod vodstvom hercega Kolomana i bosanskog biskupa*! Očito je dakle da biskup Ivan nije ni pošao u Bosnu! Ta on namjerava križarski rat voditi iz Ugarske. Osim toga, u svim pismima je riječ o križarskom ratu koji će se voditi u »Sklavoniji«, a ni jednom se ne spominje Ninoslavova Bosna.

Posljednja tri Grgureva pisma pisana još za života Andrije II i datirana 9. VII. i 20. IX. 1235.³⁹ sadržajno se dopunjuju s prethodnima.

35 CD III, str. 417. »Hinc est, quod te affectionis paterne brachiis amplexantes, personam tuam cum omnibus bonis tuis que impresentiarum rationabiliter possides, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti patrocinio confirmamus, districtius inhibentes, ut dum pro reverentia redemptoris contra hereticos persisteris debellandos, nullus super bonis eisdem te presumat molestare.«

36 CD III, str. 417-418.

37 CD III, str. 418.

38 CD III, str. 419.

39 CD III, str. 443-444.

Iskazujući *hercegu Kolomanu* posebnu milost, Grgur IX mu apostolskom vlašću potvrđuje »concessionem de terra Bosne a prefato rege patre tuo tibi liberaliter factam«, jer on zna da je ta »koncesija« zakonska i brižno učinjena.⁴⁰

Papi se dakako s ugarskog dvora moglo pisati svašta. Važno je uvjeriti ga kako otac i sin imaju još uvijek ozbiljne namjere da se u Bosni pozabave pitanjem heretika. Otac je za tu svrhu ustupio sinu »zemlju Bosnu«. Nije mu, razumije se, dao ni banatus, ni ducatus, nego terram! Taj akt, gledamo li na njega s državnopravnog stajališta, ne znači ništa. On ne bi davao Kolomanu, sve da je i bio ostvaren, nikakva prava nad Bosnom. Najzad, kako bi *Andrija II mogao dati sinu ono što tada nije imao!*

Da su otac i sin zajedno s bosanskim biskupom, koji je još uvijek u Ugarskoj, kupovali papu, svjedoči novo Grgurovo pismo poslano još istoga mjeseca. Papa se obraća *bosanskom biskupu, priorima ostrogonskih franjevac a dominikanaca zabranivši im da izvrše i objave nad kraljem Andrijom II »sentencije«, tj. izopćenje o kojemu je govorio njegov poslanik.*⁴¹

Treće i posljednje Grgurevo pismo stvarno je blagi ukor bosanskom biskupu koji nije otišao u Bosnu. Taj zaključak proizlazi, prije svega, iz arenge: Kristov vojnik treba da ratuje do kraja »quia non pugne sed victorie, non incipientibus sed perseverantibus dominus dat coronam«! Stoga se ne pristoji biskupu da traži dopuštenja da se povuče, jer ako je na sebe uzeo križ da se bori i borio se i ako ga ratni naponi pritiskuju, ljubav prema Bogu i povjerenosti crkvi od njega zahtijevaju da se sve do smrti ne povuče od povjerene službe. Papa mu, zatim, citira primjere svetaca koji se nisu bojali umrijeti za Krista! Na kraju mu zapovijeda »quatenus a cessionis petitione desistens et ecclesiam tuam non desinens salubriter gubernare, sic hereticos et alios fidei catholicam impugnantes viriliter et potenter impugnes«, jer će tako zaslužiti mjesto u »nebeskoj palači«.⁴²

Čini se, prema tome, da za Andrijina života ništa nije poduzeto protiv Bosne, iako je herceg Koloman jedno vrijeme imao ozbiljnu namjeru da

40 CD III, str. 443.

41 CD III, str. 443-444. »Cum venerabilis frater noster (Jacobus) Prenestinus episcopus tunc apostolice sedis legatus discretioni vestre commiserit denuntiationem sententiarum suarum, quas in carissimum in Christo filium nostrum A(ndream) illustrem regem Ungarie duxerit promulgandas, presentium vobis auctoritate mandamus, quatenus sine speciali mandato nostro super hoc nullatenus procedatis.«

42 CD III, str. 444-445.

povede križarski rat. Bezizglednost svoga položaja najbolje shvaća bosanski biskup Ivan, koji odustaje i predaje službu i prije nego što je ugarske križare poveo protiv bosanskih heretika. Ustupanje Bosne hercegu Kolomanu prividna je zamka za papu koji zbog velikodušnosti ugarskog kralja zaboravlja na njegov grijeh i oslobađa ga od kazne izopćenja.

Doduše, nije poznato što se u to vrijeme zbiva u Bosni, ali nema dokaza da se u njoj vodi bilo kakav križarski rat. Sačuvana su samo tri pisma, ponovno od pape Grgura IX, upravljena *ugarskim prelatima i Ani, udovici bosanskog bana Stepana*.⁴³

Iz spomenutih pisama doznajemo da je »nobilis vir Zibisclaus, kenesius de Woscora, natus quondam Stephani bani de Bosna« bio među heretičkim vladarima u bosanskoj dijecezi katolik - quasi lilium inter spinas - i zato ga papa uzima u svoju osobitu zaštitu. Javlja, dakle, ugarskim prelatima neka ga puste u miru. Neka na isti način postupaju sa Sibislavovom majkom, jer je i ona čista kao ljljan. U oba je pisma dodatak o pravu ugarskog kralja, isti onaj koji smo prije našli u pismu Ninoslavu. Kako papa piše da su knez Sibislav i njegova majka pravovjerni, a njihova »čistoća« nije rezultat straha pred križarima, smijemo zaključivati da je usorski knez i prije namjeravanog križarskog rata bio katolik. Nije isključeno da se upravo zato što je doznao za namjeravanu križarsku akciju na ugarskom dvoru obratio papi za potvrdu o svojoj »čistoći«. Papa zato o svemu i piše ugarskim prelatima.⁴⁴

Prema tome, na osnovi sačuvanih dokumenata smijemo tvrditi samo toliko da su od 1233. g. dvije zemlje - *Bosna Ninoslava i Prijezde i Usora* kneza Sibislava i njegove majke - »registrirane« u Rimu kao »pravovjerne« i »katoličke«, a to drugim riječima znači da je ugarska križarska akcija protiv njih nemoguća. Zato se na ugarskom dvoru i u bosanskoj biskupiji u Ugarskoj govori u to vrijeme o križarskom ratu u »Sklavoniji«, a ne o Bosni ili protiv Bosne.

Stoga se ne može prihvatiti kao istinit Kolomanov izvještaj Grguru IX o hercegovoju tobože uspješnoj akciji u Bosni. Koloman se prije 26. IV. 1238.

43 CD IV, str. 16-18.

44 Prvo pismo je upućeno ostrogonskom nadbiskupu Robertu, pečujskom biskupu kao i ostrogonskom prepozitu, a treće istom Robertu »et eius collegis«. Adresa se, dakle, odnosi na metropolita i pečujskog biskupa na čijem se području tada nalaze posjedi bosanske biskupije. Ne čini nam se slučajnim da upravo u to vrijeme, dakle 1235. g., pečujška biskupija zahtijeva od Andrije II da potvrdi granice njezine dijeceze u Slavoniji, kao i njezino pravo desetine (CD III, str. 445). Nije isključeno da su tek tada učvršćene istočne granice zagrebačke biskupije. U svakom slučaju pečujski biskup je uspio uvjeriti vladara da se njegova jurisdikcija proteže i nad požeškom i nad vukovskom županijom tako da je zagrebačka dijeceza ostala stisnuta između Sloboštine i Sutle.

g. hvali papi da je s mnogo napora (non absque multis laboribus) »zemlju Bosnu izveo na put katoličke čistoće«. ⁴⁵

Uostalom, Kolomanova nova neistinita samohvala nije slučajna. Grgur IX mu je s pravom mogao prigovoriti da je on najviše kriv što križarski rat nije pokrenut, a i u pitanju bosanskog biskupa nije bio tako nedužan. No, papi i tako ne preostaje drugo nego prihvatiti Kolomanov izvještaj takav kakav jest i poduzeti nove korake zbog još uvijek neriješenog pitanja bosanskog biskupa.

Obraćajući se tek u travnju 1238. g. *kumanskom biskupu Teodoru*, papa ga uvjerava kako je u očišćenoj Bosni potrebno iznova zasaditi kršćanstvo, a to bi mogao učiniti »dragi sin« i brat dominikanac Ponsa. Zato neka Teodor po papinoj zapovijedi, ukoliko nema kanonske zapreke, odredi Ponsu »za biskupa i pastira« i neka mu povjeri upravu u duhovnim i svjetovnim poslovima. Vrlo je važan nastavak papina pisma: ako se Ponsa odbije u toj stvari pokoriti, neka ga na to natjera i pošto položi zakletvu (prema tekstu koji papa šalje u buli), neka zatraži posvećenje. Čin Ponsa položi zakletvu, neka je Teodor po posebnom poslaniku pošalje u Rim, jer papa želi da do daljnje odredbe bosanski biskup bude podložan »samo apostolskoj stolici« (soli apostolice sedi). Osim toga, neka mu Teodor zapovjedi da se pobrine i za »zemlju Hum« (de terra Cholim) koju je Koloman također »očistio«. Uostalom, Teodor će se nakon što biskupa postavi i uvede u čast, pobrinuti da se osnuje kaptol buduće stolnice i da svećenstvo prima desetine i prvine. ⁴⁶ Na kraju pisma papa dodaje: ukoliko se njegov prijedlog za imenovanje Ponse ne bi mogao provesti, neka Teodor nađe neku drugu pogodnu osobu koja bi mogla nositi takav teret i čast.

Najzad je i Grgur IX razabrao da Kolomanov izvještaj o uspjesima u Bosni nije bio istinit. Ugarski su se prelati doduše složili s tim da Ponsa

45 CD IV, str. 51. »... filius noster Colomannus rex et dux illustris, sicut eiusdem insinuatione percepinus, terram Bosne, deletis tarnen pravitatis heretice maculis, non absque multis laboribus deduxit ad lucem catholice puritatis.«

46 CD IV, str. 57. »Ceterum quod ipse, postquam loco prefuerit, necnon instituendi per te prepositus et capitulum future cathedralis ecclesie ac terre clerus in decimis et primitiis vel aliis percipere debebant, deliberatione sufficienti preambula statuas, prout secundum deum videris expedire.« Prema ovom dijelu Grgureva pisma jasno proizlazi da u Bosni još nije osnovana stolnica, ni kaptol uz nju, što je lako shvatiti uzme li se u obzir da je bosanski biskup tada u Ugarskoj. Stoga, po mom mišljenju, nije točna Klaićeva tvrdnja koja se od njega provlači historiografijom da su odmah u početku Kolomanova »križarskog rata« osnovani i katedrala i kaptol sv. Petra te da je herceg upravo radio na tome da bosanski biskup dobije desetinu Usore, Soli i Donjih krajeva (Poviest Bosne, str. 74).

bude biskup, ali nisu učinili ništa da mu osiguraju prihode i tako omoguće pristojan odlazak u Bosnu. Potkraj 1238. g. šalje Grgur IX ponovno nekoliko pisama u Ugarsku u kojima izražava svoje nezadovoljstvo. Ostrogonskom nadbiskupu Robertu nalaže neka pomogne bosanskom biskupu, jer je Bosna još uvijek heretička. Bosanski je biskup odviše siromašan, a upravo je njemu povjerio *poslaničku službu u bosanskoj biskupiji* (cui plene legationis officium in diocesi Bosnensi commisimus). Biskupu je potrebna potpora (subsidium) kako bi mogao izvršiti povjereni posao.⁴⁷ Pismo istog sadržaja upućeno je i drugom ugarskom metropolitu, naime, kaločkom nadbiskupu i njegovim sufraganima.

Isti dan *piše Grgur IX Kolomanu!* On ga u vrlo oprezno pisanom pismu hvali što nastoji iz Bosne istjerati heretike⁴⁸ i ništa više!

Međutim, u pismu *pečujskim dominikancima* papa daje oduška svom nezadovoljstvu. »Dux Bosne« nedostojan je »božje milosti«, jer je, kako čuje, ponovno upao »u bespuće zablude«. Budući da je onda dok se još prikazivao pravovjeran, ostavio kod vas - dakle kod pečujskih dominikanaca - »kako kažu« neki »novac za izgradnju katedrale u krajevima Bosne«, neka ga oni, ako je to točno, odmah predaju Ponsi. Neka bosanskom biskupu djelotvorno pomognu.⁴⁹

47 CD IV, str. 64. »Cum igitur ad hoc terre Bosne, que usque ad hec tempora pertulit heretice pravitatis opprobrium in redemptoris iniurias et periculum animarum, de venerabili fratre nostro (Ponsa) episcopo bosnensi, viro utique discreto et provido, ac in observantia mandatorum domini studioso, provideri fecerimus, ut eius exemplis et meritis auctore deo ad status gratiam redeat salutaris, fraternitatem vestram, sicut attente possumus, exhortamur, per apostolica vobis scripta mandantes, quatinus eidem paupertate nimia pregravato, cui plene legationis officium in diocesi bosnensi commisimus, pro divina et nostra reverentia illud de bonis vestris impendatis, postposita difficultate, subsidium, per quod super sollicitudine sibi credita effectum consequi valeat exoptatum...«.

48 CD IV, str. 65.

49 CD IV, str. 65-66. »Indignum se gratia... dux Bosne constituens, quam in eo circa ipsum dementia dei fecerat, quod pravitatem contempnens heretisam ad catholicam rediit unitatem, in erroris invium, sicut accepimus, dampnabiliter est relapsus. Verum cum idem, quando fidelis et devoti faciem pretendebat, quandam apud vos pro cathedrali ecclesia construenda in Bosne partibus deposuerit, ut dicitur, pecunie quantitatem, mandamus, quatenus, si ita est, ipsam venerabili fratri (Ponse) episcopo bosnensi in opus huiusmodi ac alia que negotio fidei oportuna fuerint convertendam postposito difficultatis obstaculo, integre assignetis. Alias eidem episcopo, cui plene legationis officium in diocesi bosnensi commisimus, super sollicitudine sibi credita sic efficaciter assistentes, quod deum vobis reddatis in hac parte propitium et nos super hoc providere aliter non coacti teneamur ad apera gratiarum.« Pismo ugarskim dominikancima potvrđuje prijašnje papino priznanje da u Bosni zapravo još ništa nije učinjeno. Papa osuđuje Ninoslava kao ponovnog heretika, ali bit problema će biti, po svoj prilici, na drugoj strani. Nameće se, naime, misao da *se Ninoslav opire organizaciji katoličke*

Iz drugoga Grgureva pisma još doznajemo da se kod istih dominikanaca nalazi još jedan »depozit«, naime, novac bana Jule, koji im je predao herceg Koloman. Neka varadinski opat posreduje da se i taj novac preda Ponsi.⁵⁰

Ipak Grgur IX ne namjerava pisati Ponsi čistu istinu o stanju hereze u Bosni. On biskupa, naprotiv, uvjerava kako je ondje, zahvaljujući Kolomanu, uspostavljeno kršćanstvo i zato se on nada (spes nostra sit) da će biskup potpuno tu zemlju očistiti od hereze. Neka biskup opominje vjernike po Ugarskoj da se muški i snažno pokrenu na suzbijanje heretičke kuge. A papa će križare posebno zaštititi, dok Ponsi daje posebnu vlast koju je imao i njegov predšasnik.⁵¹

Koloman se tek nakon godine dana ponovno javlja papi.⁵² No, po svemu izgleda da nije imao neke posebno dobre vijesti i zato ga papa ponovno hvali što se namjerava boriti s hereticima.

O čemu je zapravo riječ, doznajemo iz ostalih Grgurevih pisama: *Ponsi i kaptolu sv. Petra u Bosni* (capitulum sancti Petri in Bosna) i *prioru dominikanaca u Ugarskoj*.⁵³ Ponsa se, naime, sam obratio papi moleći ga da njemu i kaptolu potvrdi Kolomanove darovnice što papa rado čini. A dominikanskog priora poziva da nekoliko svoje braće pošalje u Bosnu, jer je iz Kolomanova pisma razabrao da se njegovim marom »in terra Bosne extirpari hereses et fidei catholice inceperint funiculi dilatari«!⁵⁴ Budući da papino pismo od 27. XII. 1239.⁵⁵ ima potpuno isti sadržaj kao i njegovo pismo godinu dana prije »bosanskim dominikancima«, nema sumnje da se u Bosni u međuvremenu nije ništa promijenilo. *Ninoslav, nema sumnje, nije pustio bosanskog biskupa u svoju zemlju, a pečujski dominikanci ili*

crkve u Bosni, dakle u svojoj zemlji, prije svega zbog toga što tu crkvu treba da vodi *ugarsko svećenstvo*. Kao svaki mudri vladar, on želi svoju crkvu i svoje svećenstvo, a ako to ne može postići - jer su papa i ugarsko svećenstvo poduzimali korake u sasvim drugom pravcu - onda radije zatvara svoju zemlju ne puštajući u nju imenovanog bosanskog biskupa.

50 Varadinski se opat treba pobrinuti »quatinus bona que pro redemptione votorum cruesignatorum Ungarie contra hereticos diocesis eiusdem sunt habita vel haberi poterunt in futurum, fideliter colligi faciens, ipsa prefato assignes episcopo, in huiusmodi utilitatem negotii convertenda« (CD IV, str. 67). Na početku pisma papa ponovno priznaje opatu da je Ponsi povjerio poslaničku službu u Bosni kako bi mogao suzbijati heretike, pa je to novi dokaz da *Ponsa ni nekoliko mjeseci nakon imenovanja nije pošao u Bosnu!*

51 CD IV, str. 67-68.

52 CD IV, str. 93-94.

53 CD IV, str. 94-95.

54 CD IV, str. 95.

55 CD IV, str. 95.

nisu imali Ninoslavov »depozit« ili ga nisu htjeli dati bosanskom biskupu. Ne može se također mimoći činjenica da papa za Ponsino imenovanje upotrebljava iste riječi kao potkraj 1238. g. kad je dominikancima prvi put javio da je biskupu povjerio »legacionis officium«. Kako je ovo pismo poslano »bosanskim dominikancima«, a prijašnje pečujskim, nije isključeno da papa namjerno zove sada spomenute dominikance bosanskima, kao što to, uostalom, čini i u prije navedenom pismu kad piše kaptolu sv. Petra - u Bosni!

Zatvarajući tako oči pred očitim neuspjehom čitave akcije, papa zove *kaptol, biskupa i dominikance bosanskima kao da se doista nalaze u Bosni!*

Tako *crkvena politika Kolomana, Bele IV i pape Grgura IX u Bosni doživljava potpuni slom. Ninoslav čvrsto zatvara svoju zemlju i zato ga papa - kojemu drugo i ne preostaje -ponovno naziva heretikom.* No, i takvo tiho papino negodovanje izraženo je samo u pismu ugarskim dominikancima. O tome se, naravno, papa ne usudi pisati ugarskom kralju, a kamoli zbog toga pozvati na odgovornost »bosanskoga vojvodu« Ninoslava.

Međutim, s novim papom Inocencijem IV položaj se bosanske biskupije mijenja. Prije svega, papi se sredinom 1246. g. javio *bivši bosanski biskup Ivan*, a i *ugarski dominikanci* tražeći da im papa da posebno pravo u borbi protiv heretika.⁵⁶

U to doba počinje i borba kaločkog nadbiskupa za bosansku biskupiju. Da postigne svoj cilj, ugarski se prelat ne ustručava ponoviti svoje optužbe protiv dubrovačkog nadbiskupa.⁵⁷ Kaločki nadbiskup Benedikt se nudi papi da će protiv bosanskih heretika povesti križarski rat.⁵⁸ Oduševljen, Inocencije IV mu daje pravo da raspolaže imanjinama nevjernika,⁵⁹ a zatim ga imenuje svojim legatom.⁶⁰ Početkom 1247. g. pozdravlja papa ideju Bele IV, koji je također odlučio poći protiv heretika.⁶¹

Obećanja o ratu na heretike nisu ostala bez posljedica. Kaločki nadbiskup i bosanski biskup idu pred papu da ga uvjere kako bosanska biskupija

56 CD IV, str. 295-296.

57 CD IV, str. 297-298.

58 Iz problematike, str. 57.

59 CD IV, str. 295.

60 CD IV, str. 288-289.

61 CD IV, str. 310-311. Na kraju pisma papa uvjerava Bele IV: »Sciturus pro certo, quod super facto terre bosnensis nil penitus statuemus, nisi de tuo consilio et assensu«!

ne pripada rimskoj crkvi! Treba je naprotiv podložiti kaločkoj crkvi, jer je kaločki nadbiskup vrlo mnogo za nju učinio. I papa najzad pristaje.⁶²

Podvrgavanje bosanske biskupije kaločkoj metropoli bez sumnje je vrlo neugodno iznenadilo Ninoslava. Tako dugo dok je bosanski biskup bio papin sufragani, i to s boravkom izvan njegove zemlje, ban se nije trebao mnogo uzbuđivati. Promjena vrhovništva mogla se vrlo neugodno upotrijebiti protiv njega. Ninoslav zato šalje Inocenciju IV vjerodostojna svjedočanstva o čistoći svoje vjere, *na što papa obustavlja namjeravanu akciju protiv njega!*⁶³ Kaločkom nadbiskupu Benediktu je zapovjedbno da ne istupi protiv Ninoslava, bar tako dugo dok papa ne dobije izvještaj o banu.⁶⁴ Inocencije doista piše senjskom biskupu Filipu neka ispita što može o životu i glasu koji uživa »plemeniti muž Ninoslav, bosanski ban«.⁶⁵

Tako je Ninoslav ponovno odbio nasrtljive ugarske prelate od svoje zemlje, što mu je omogućilo da do kraja života (ili vladanja) *zadrži položaj* koji je stekao još 1233. g. kad ga upoznajemo kao *samostalnog bosanskog vladara!*

Međutim, u historiografiji se sasvim drugačije prikazuje odnos Ninoslava prema ugarskom vladaru: on je tobože već 1237. g. pokoren, a 1244. g. se, kako Ćirković misli, sam pokorio Beli IV.

62 Premda križarski rat nije niti pokrenut, katolički nadbiskup je uvjerio papu kako je njegov predšasnik odveo iz Bosne - nad kojom ima *dominium temporale!* - mnogo tisuća heretika! No, kako crkvene utvrde, kaže dalje nadbiskup, nisu dovoljno čvrste da bi se mogle odoljeti navalama heretika, zemlja se ne može držati »in puritate fidei«. Nadalje, budući da »nulla spes sit« da bi se ta zemlja vratila »ad fidem«, mole ga, priznaje Inocencije IV, kralj i kaločki nadbiskup da bosansku dijecezu podloži ugarskom metropolitu, točnije samom kaločkom nadbiskupu. Neka, prema tome, duhovne osobe kojima papa piše, »predictam bosnensem ecclesiam cum omnibus suis iuribus subiciatis, auctoritate nostra, ecclesie colocensi«. Vidi CD IV, str. 322-323.

63 CD IV, str. 341-342. Inocencije IV obavještava o tome kaločkog nadbiskupa: »Cum sicut intelleximus nobilis vir Ninolaus banus de Bossena afide nequaquam deviet orthodoxa, sed tamquam catholicus vivat sub religionis observantia Christiane, licet olim necessitatis tempore ab hereticis contra suos inimicos auxilium et favorem recepisse dicatur et ediem insuper nobili per quorundam fidedignorum litteras, licet antiquas, laudabile perhibeatur testimonium super fidei sua puritate, mandamus, quatenus provide pensans, quod animarum lucrum attendendum est potissime ac obtandum, contra prefatum nobilem et terram suam, presertim cum super eo, quod a prefatis hereticis interdum iuvamen habuit, satisfacere, sicut dicitur, sit paratus et nos de vita, fama et conversatione ipsius per venerabilem fratrem nostrum (Philippum) episcopum signiensem filium... mandamus diligenter inquiri, *aliquatenus non procedas*«.

64 CD IV, str. 342.

65 CD IV, str. 342.

Glavni izvori na koje se u historiografiji poziva pri utvrđivanju odnosa između Ninoslava i Bele IV jesu:

1. Toma Arhidakon koji tvrdi da je Bela IV pošao s vojskom na Ninoslava da kazni njegovu drskost;

2. podatak o miru što ga Bela IV sklapa s Mlečanima »in castris iuxta castrum Gallaz«;

3. Belino pismo papi Inocenciju IV u kojem mu javlja da je okružen hereticima, među ostalima i onima iz Bosne i

4. glavni izvor koji se općenito smatrao vjerodostojnim jest tobožnja Belina darovnica iz 1244. g. koja u danas poznatoj formi ne može bit vjerodostojna.

Od svih navedenih izvora za Ninoslava ipak je najvažnije *Tomino djelo Historia Salonitana*, u prvom redu zato što je Toma doživio Ninoslavovo kneževanje u Splitu a kao najglavnija osoba u splitskoj crkvi odlično je poznavao crkvene prilike u gradu i izvan njega, a to znači da je vrlo dobro umio razlučiti *heretike od pravovjernih!*

Pogledajmo dakle *kako Toma opisuje Ninoslavovo kneževanje u Splitu!*

Toma opisuje Ninoslavovo kneževanje U XLV. poglavlju svoga djela kojemu je dao naslov: *O ratu što su ga vodili Splićani s Trogiranima* (De bello quod habuerunt Spalatenses cum Traguriensibus).⁶⁶

Kad su Splićani vidjeli, priča Toma, da se sami ne mogu oprijeti Trogiranima, »mnogo su se pouzdali u moć bana Ninoslava«. *Zato su ga pozvali* (quem advocantes), dali mu novac iz općinske blagajne (et sumptus ei ex publico ministrantes) i izabrali su ga također *za svoga kneza* (etiam ciuitatis in comitem prefecerunt).⁶⁷ Ninoslav odmah dolazi s mnogo vojnika (multis et fortibus constipatus viris), odlazi u trogirsko polje koje uništava gotovo dvije sedmice paleći i sječući sve što mu se našlo na putu. Prema Tominu opisu nije štedio ni vinograde, usjeve ni šume, ukratko, uništavao je sve raslinje. Odlazeći odatle, nastavlja Toma, vratio se u svoju zemlju, ali ostavlja upravu grada Splita »jednom svom rođaku po imenu Rikardo, koji je bio rodom Kalaber«. Ali, vrlo je karakteristično da Ninoslav ostavlja za obranu grada »*unum defiliis suis cum optima equitum turma*«!⁶⁸

66 Thomas, str. 191-203.

61 Thomas, str. 195.

68 Thomas, str. 195.

Vrlo dragocjen podatak o tome kako sam Ninoslav shvaća svoju vlast u Splitu! Dakle, *kneževstvo* koje mu je pripalo ostavlja jednome od svojih sinova, što drugim riječima znači da upravu gradom Splitom zamišlja kao neko *porodično pravo* kojega se ne želi odreći.

Toma priča dalje kako tvrdo glavi Trogirani nisu htjeli pustiti zarobljenike nego su poslali poslanstvo kralju i poslanici su ispričali Beli IV što je sve *ban počinio na njihovim poljima!* Kralj se na to jako razljutio, pozvao je hercega i bana Dionizija i mnoge druge odlične Ugre i strogo im naložio čim dođu u Dalmaciju neka se, koliko god mogu, osvete Splićanima. Neposredno na tu rečenicu nastavlja: »*Alium exercitum misit ad ulciscendum bani Bosinensis temeraria facta*«.

Taj Tomin izvještaj od presudne je važnosti za našu ocjenu Ninoslava kao bosanskoga vladara i još presudniji i odlučniji u raspravi koja se provlači historiografijom o *Ninoslavovu patarenstvu*.

Naime, Toma koji je Ninoslavov suvremenik i prema tome odlično poznaje i prilike u Bosni, govori o njemu kao o moćnom banu. Nema uopće sumnje u to da ga on, kao uostalom i građani u Dalmaciji, smatraju *pravovjernim*, dakle *katolikom!* Naime, nije nam nikakva tajna što Toma misli o onim susjednim vladarima ili hrvatskim velikašima koji su bili naklonjeni patarenima ili su ih ostali vladari smatrali takvima. Jedan takav »*fautor hereticorum*« - ali ne i heretik! - prema Tominu pričanju je zvonigradski knez Višen, koji je, kako Toma priča, bio doduše moćan i bogat, ali ipak je bio zaštitnik krivovjeraca.⁶⁹ Bio je Bribirac, rodом iz Luke i stoga se pokušao oprijeti knezu Grguru Bribircu, tada najjačem velikašu u Hrvatskoj. Izgubio je život u borbi s Grgurom koji ga je sam ubio. Ali, za ocjenu Višenova položaja u Hrvatskoj i Dalmaciji valja reći da je on u doba obračuna s Grgurom bio - *splitski knez!*⁷⁰ To drugim riječima znači da splitskoj crkvi i gradskim ocima koji su ga vjerojatno doveli na kneževsku stolicu ništa nije smetalo što se po Hrvatskoj pričalo da je zaštitnik heretika. Naprotiv, Toma priča da su ga postavili za kneza nakon što su zbacili s kneštva kneza Domalda. I Višen ostavlja nakon izbora za obranu grada 20 konjanika i odlazi »ad propria«.⁷¹

Kad se dakle nakon Višenove smrti pristupilo u Splitu izboru novoga kneza, Splićani su prema Tomi postavili »nekog *kneza Petra* koji bijaše *gospodar Huma*«?⁷² Taj Petar je bio doduše bogat i dobar ratnik, ali »non

69 Thomas, str. 102.

70 Thomas, str. 103.

71 Thomas, str. 100-102.

72 Thomas, str. 103.

sine infamia heretice feditatis«, dakle heretik! U ovom trenutku nije toliko odlučno ustanoviti zašto Toma zove kneza Petra heretikom. Naime, lako se može dokazati da on upotrebljava taj izraz i u širem smislu pa ne bi bilo neobično da je Petar postao heretik zato što je bio *pravoslav*, a ne *katolik*. Za nas je, kad raspravljamo o Tominu opisu bana Ninoslava, najhitnije to: *splitska crkva nije zbog te hereze htjela priznati Petra za kneza* (quam ob rem non recipiebatur a clero).⁷³ I Toma se ljuti na laike koji su uvijek brzi kad treba učiniti neku nepromišljenost, pa su i sada navalili na crkvu, oduzeli su čuvaru silom ključeve crkvenih vrata i »*introduxerunt eum in ecclesiam violenter*«! Kad je ta vijest došla »do ušiju« papinskog poslanika Akoncija, on je *prokleo čitav grad* i služba božja je bila obustavljena gotovo godinu dana.

Jednostavno se ne možemo osloboditi misli da je knez Petar stigao među heretike u prvom redu zato što je bio protivnik Andrije II. To je doba kad su i omiški Kačići postali heretici samo zato da im Andrija II i papa mogu navijestiti rat. A upravo Toma koji o tim omiškim knezovima misli samo najgore, ne usudi se ustvrditi da su oni zaista heretici, što je novi dokaz da se u prvoj polovici XIII. st. *hereticima vrlo često nazivaju politički protivnici ugarskog vladara!* Napokon, knez Petar se vrlo zdušno bori s Hrvatima zbog Ostroga i tek nakon pobjede nad njima vraća se u svoju zemlju. Uostalom, on ostaje knezom do smrti, a tek nakon njega je izbran Grgur Bribirac.⁷⁴

Prema tome, nema nikakve sumnje da se Splitsani obraćaju Ninoslavu zbog toga što je politički protivnik Bele IV koji od 1242. g. zaštićuje Trogirane s kojima su Splitsani, kako smo spomenuli, otad u ratu. Također nema nikakve sumnje u to da Toma smatra Ninoslava *pravim katikom!* Da je tada u Splitu postojao bilo kakav glas o tome da je Ninoslav pataren, Toma bi to jedva dočekao i ukorio svoje sugrađane, jer u krajnjoj liniji izborom Ninoslava za svoga kneza navukli su na sebe gnjev vladara i zatim krvavi rat. Stoga kad Toma kaže da je Bela poveo vojnu da osveti banova »*temeraria facta*«, onda to piše tako zato što su to bile misli ljutoga ugarskog vladara. I tako kad čitamo Tominu kroniku i sve ono što u njoj piše o Ninoslavu, onda se gubi njegovo patarenstvo i potpuno nestaje. Napokon, Toma bi se veselio da je smio napisati kako je toga *heretika* pošao kazniti sam ugarski vladar da je Ninoslav doista bio krivovjernik.

Sve dakle upućuje na to da je Bela IV odlučio kazniti bosanskoga bana zato što se *usudio u njegovoj Dalmaciji primiti kneževsku čast!* Na takav

73 Thomas, str. 103.

74 Thomas, str. 113.

zaključak upućuje i razgovor između rasrđenog i uvrijeđenog vladara i splitskih poslanika. Naime, Splićani šalju kralju posebne poslanike »ispričavajući se zbog izbora« (miserunt legatos ad regem excusantes se), ali je kralj prema Tomi prikrivio svoju srdžbu pretvarajući se da se mnogo ne brine zbog toga izbora. Dakako, pustio je poslanstvo da se vrati kući, ali je već znao »osvetu«: zahtijevao je od Splićana da za splitskog nadbiskupa izaberu čazmanskog prepozita Ugrina, jer je splitska nadbiskupska stolica bila vakantna.⁷⁵

Neobično je zanimljivo i za naše pitanje važno kako Toma opisuje ovu kraljevsku »preporuku« za Ugrinov izbor. Budući da je Toma sam bio jedan od kandidata za nadbiskupsku čast - što naravno u svom djelu nikad neće priznati - tvrdi da je arhiđakon (a to je on!) dobro poznao Ugrinovu drskost i stoga je savjetovao Splićane da se izbor ne izvrši u »laičkom tumultu«, nego neka se prije toga raspravlja o kandidatu među svećentvom. Ipak su laici ostali kod svoga mišljenja i iznudili su od svećenika ono što nisu mogli postići redovitim putem. *Comes Rikard* - dakle Ninoslavov rođak - saziva *gradsko vijeće*, na što sam Rikard zajedno sa sucem Murgijom i ostalim vijećnicima odlazi u crkvu te uzimaju iz spremišta kaptolski pečat (acceperunt bulla capituli), ali su se pri tom poslu ipak poslužili, priznaje Toma, uslugom nekoga svećenika Fuska i još nekih pokvarenih svećenika! Pečat im je trebao da njime zapečate sastavljenu ispravu o izboru koju su zatim dvojica splitskih plemića, tvrdeći da su kaptolski zastupnici, odnijela vladaru. Uvrijeđeni splitski kroničar tvrdi dakako da taj lažni izbor nije donio Splićanima željeno pomirenje s kraljem zato što su »u laži kratke noge«, ⁷⁶ ali je razlog neuspjelog splitskog poslanstva bio sasvim drugačiji: *kralj, herceg i ban Dionizije su već na putu u Slavoniji i idu u »osvetnički rat« na Splićane odnosno Ninoslava!*

Čim se ogromna vojska »Ugra, Dalmatinaca i Slavena« utaborila u Solinu, Splićani pokušavaju mnogim darovima ublažiti vođe, ali oni zahtijevaju taoce i vrlo mnogo novaca. Splićani koji nisu htjeli žrtvovati svoju slobodu (a statu sue cadere libertatis) prilažu povlastice kojima dokazuju banu i hercegu Dioniziju da nisu dužni davati taoce. Kralj očito ne može pozvati Splićane na odgovornost zbog izbora bana Ninoslava za splitskoga kneza, jer su građani imali pravo slobodnog izbora kneza ili načelnika.

I tako je zbog Ninoslavova izbora počeo »kazneni rat« opsadom grada u srpnju 1244. g.⁷⁷ Videći da se ne mogu oduprijeti tako velikoj vojsci,

75 Thomas, str. 195-196.

76 Thomas, str. 196.

77 Thomas, str. 197.

Splićani sklapaju mir (moraju platiti 600 srebrnih maraka i dati šestoricu patricijskih sinova kao taoce),⁷⁸ a Dionizije zahtijeva od njih da puste trogirske zarobljenike.

Nakon toga poraza još je veći pritisak na Tomu Arhidakona da pristane na Ugrinov izbor za nadbiskupa i on na kraju popušta i odlazi sam u Ugarsku, što je, razumije se, Bela IV jedva dočeka. Jer prema Tominu svjedočanstvu Ugrin dobiva od kralja osim nadbiskupske časti još i splitsko kneštvo. Dapače, prema Tomi i »vlast nad otocima kao i neke druge stvari«. ⁷⁹ Tek tada se Bela IV usudio doći u Hrvatsku i u proljeće 1245. g. je boravio kod Vrane, gdje su mu Splićani predali 5.000 libara, a on je otpustio splitske zarobljenike. Ipak je Ugrin potvrđen za nadbiskupa tek za tri godine.

Prema tome, Dionizijev »osvetnički pohod« na Splićane nije imao drugu svrhu nego da kazni izbor bosanskog bana i da na splitsku kneževsku stolicu dovede kraljeva čovjeka. Kad je to postignuto, Belina se vojska povlači, a novi nadbiskup i knez Ugrin ulazi pobjedonosno u grad.

Čini se da Toma upravo zbog nezavidnog položaja Splita prema Beli IV ne želi u svom djelu ništa reći o tome kako je *završila Belina vojna na Ninoslava!*

V. Klaić je napisao: »Još u drugoj polovici lipnja (15-21) bijaše se Bela utaborio u gradu Glažkom na međi usorskoj, te je po svoj prilici odavle udarao na bana Ninoslava.«⁸⁰ Klaić naravno mora priznati da o »tečaju vojne nema podataka«, ali misli da »je brzo svršila, jer je već 2. srpnja 1244. izdao kralj Bela biskupu bosanskomu znamenitu povelju, kojom mu je podielio znatnih povlastica i ujedno potvrdio sam posjed crkve u Bosni i izvan nje«. ⁸¹ Sadržaj povelje navodi Klaića na zaključak da se Ninoslav izmirio s kraljem, ali »ne može se pravo ni nagađati« uz koje uvjete.

Tomin tekst nam je poslužio kao podloga za zaključak da Bela sam želi također kazniti drskoga bana. Kad je to postigao Dionizije, on se više nije trebao »osvećivati«!

Međutim, *da li je Bela IV uopće namjeravao navaliti na Ninoslavovu Bosnu?*

78 Thomas, str. 199.

79 Thomas, str. 200.

80 Poviest Bosne, str. 78.

81 N. dj., str. 79.

Sve što o tome znamo jest činjenica da je on »in castris juxta castrum Gallaz« sklopio mir s Venecijom u kojem se odriče Zadra.⁸²

Svako daljnje raspravljanje o tome namjerava li Bela IV navaliti na Ninoslava i njegovu Bosnu presijeca činjenica da je *kralj sjedio preko dva mjeseca na slavonskom području!* Imao je dakle vremena da se odluči na vojnu, ali ipak nije pošao u Bosnu.

Da se Bela IV zaista nalazi već 15. lipnja 1244. g.⁸³ »apud castrum Galaas« i da je s njim, vjerojatno uz ostale prelate, i *magister Benedikt, kaločki nadbiskup i njegov kancelar*, pokazuje opširna darovnica u korist hercega i bana Dionizija (koji je tada na putu prema Splitu).⁸⁴ Bela se ne može u darovnici zaustaviti u nabranju usluga i zasluga koje mu je Dionizije činio od mladosti. Bježao je zajedno s njim i pred Tatarima do mora i štutio i njega i članove njegove obitelji i to ga je najviše potaklo, da ga postavi i za hercega! Valja dobro zapamtiti tko piše darovnicu, gdje i kada!

Prema tome, Bela IV se nalazi *na slavonskom području*, na teritoriju *dubičkog arhiđakonata i vrbaskog komiteta!* Uz njega je vrlo vjerojatno i vrbaski župan Stjepan koji se spominje u dignitariju navedene Dionizijeve darovnice.⁸⁵ U glaškom podgrađu je bila crkva sv. Nikole za koju se u popisu župa zagrebačke biskupije iz 1334. g. kaže da je na granici Usore (ecclesia sancti Nicolai de Gallas in metis Wzore).⁸⁶

S tim u vezi treba također spomenuti da se za Prijezdinu župu Zemlenik 1287. g. kaže da je »in terminis Glas«.⁸⁷ Kako je Prijezda čini se u dobrim odnosima s Belom IV, to je kralj došao sve do granica njegovih zemalja, tj. pošao je dolinom Vrbasa te se zaustavio na granici Usore.

Njegov dugi boravak upravo na toj granici upućuje na zaključak da nije htio ići dalje. Pa nakon gorkih iskustava za tatarske provale bez sumnje da kralj nema volje obračunavati se u gorovitoj Bosni s čovjekom koji bi ga lako mogao pobijediti, jer je Bela imao uz sebe bez sumnje malo vojnika. Stoga je mnogo vjerojatnije da Bela čeka na slavonskoj granici vijesti iz Primorja i čim su Dionizijevi glasnici javili da je sklopljen mir (mir je sklopljen 19. srpnja),⁸⁸ Bela se vraća kući. *Ninoslavov je problem tim*

82 S. Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i mletačke republike, I, str. 65. (dalje = Listine).

83 CD IV, str. 233.

84 CD IV, str. 229-234.

85 CD IV, str. 233.

86 J. Butorac, N. dj., str. 431.

87 CD IV, str. 588.

88 CD IV, str. 235.

mirom također riješen. Naime, vrlo je karakteristično da Dionizije pri sklapanju mira neće reći da je došao kazniti Splitskane zbog Ninoslava, nego da ga je kralj poslao da rješava državne poslove, osobito zato da smiri Trogir i Split. Dakako, Splitskani moraju u miru među ostalim obećati da neće u svoj grad primati kraljeve neprijatelje, i što je za kralja bilo najvažnije, ubuduće će kneza birati iz Belina kraljevstva ili neku njemu vjernu osobu, koju će kralj potvrditi.⁸⁹ Na kraju traže Splitskani da u taj mir budu uključeni: ban Ninoslav, humski knez Andrija, Bratovoj, Vukša, Poljičani i »drugi kraljevi neprijatelji«.⁹⁰ Tako su se Splitskani osigurali da kraljevska vojska više ne smeta Ninoslava.

Sve to što smo izložili upućuje na zaključak da Beline »kaznene ekspedicije« prema Ninoslavovoj Bosni nije bilo, pa prema tome otpadaju sva domišljanja o banovu pokorenju ili gaženju njegove zemlje.

No, najvažniji »dokaz« cjelokupne historiografije je donedavno bila Belina darovnica iz 1244. g. koja je tobože svjedočila o Ninoslavovu pokorenju. Riječ je o *tobožnoj Belinoj darovnici* izdanoj tobože u korist »bosanskog biskupa i crkve bosanske« (episcopo Boznensi et ecclesie Boznensi)⁹¹ koja je, kako smo već prije ustvrdili, vrlo nespretni falsifikat.

Uz ono što smo prije već napisali o njezinoj vrijednosti⁹² dodali bismo još neke momente koji nas učvršćuju u uvjerenju da je pred nama zaista nespretna i primitivna falsifikat koji je sastavio tako neuki latinac da je na mjestima teško ustanoviti što je svojim sastavom htio reći.

Kritičkog historičara najviše upozorava na oprez već na početku isprave neobična arenga. U njoj tobože Bela IV opravdava svoj čin. Naime, daje na znanje da se u Bosni tako proširila pogubna hereza ili točnije heretici, da u tim krajevima ima malo pravovjernih i kralj zato posjede Đakovo i Breznicu sa svim pripadnostima daje i podjeljuje, i »ex certa sciencia« daje za vječno bosanskom biskupu i crkvi. Ali, odjednom u nastavku ispada da on spomenute posjede ne daje nego samo potvrđuje, jer je to darovanje već njegova brata Kolomana! I Bela IV to potvrđuje zato što je crkva uživala te posjede već za njegova brata. Rijetki nesmisao!

Prema tome, sastavljač falsifikata je već u početku pokazao toliko neznanje da uopće nije znao sročiti jasno svoje misli, a kako mu je siromašan rječnik, upotrebljava izraz donare jednako za darivatelja, dakle hercega Kolomana, kao i za Belu IV. Da zbrka bude još veća, on će napisati da je

89 CD IV, str. 235.

90 CD IV, str. 236.

91 CD IV, str. 237.

92 Povijest Hrvata II, str. 471-472, bilj. 94.

Bela IV ta dva posjeda bosanskoj crkvi i biskupu samo »ratificirao«. Budući da njegov rad na sastavljanju ovisi o tome kakve ima uzore, za nastavak teksta u kojem se govori o porezima i jurisdikciji ima valjda neke bolje uzore te je zato i jasniji.

Međutim, iz vrlo opsežnog opisa granica Đakova i Breznice⁹³ razabire se da je naručitelju falsifikata bilo neobično stalo da se točno ograniči biskupski posjed (oba se posjeda tada nalaze u vukovskom komitatu) tako da je za taj dio svog sastava imao predložak, pa je i sam jasniji. Drugo je naravno pitanje nije li taj opis neka »proširena redakcija« graničnog odmjerenja u kojem je bosanska crkva ili naručitelj falsifikata zaokružio i ono što nije stvarno pripadalo bosanskoj biskupiji.

Zatim kralj tobože nastavlja: on *potvrđuje po znanju* (! confirmamus ex certa sciencia) odobrava i iznova daje bosanskoj crkvi i biskupu posjede u Usori koje je »Nyurzlaus« bosanski ban dao i predao za vječno uz naš pristanak i po našoj volji! I taj ban »Niurzlav« je to dao zato što je bosanskoj crkvi načinio različite nepravde i štete! Dakle, osim što je još jednom pokazao svoju neukost i neznanje, sastavljač nije bio u stanju niti napisati točno Ninoslavovo ime, a kamoli da bi znao koje je usorske posjede Ninoslav dao biskupiji. I to tobože uz kraljev pristanak. Međutim, vrhunac neukosti dolazi do izražaja u istoj rečenici kad *bez ikakve veze s gornjim tekstom* nadovezuje Belinu želju (volentes expresse) da bosanski biskup i kaptol uživaju desetine u Usori, Solima i u Donjim krajevima (in Vozora, in Sou et in Olfeld) i u drugim župama!⁹⁴ I to po običaju ugarskih crkava! Zatim gomila bez smisla riječi koje bi trebale izraziti kraljevsku odredbu da se svi biskupski i kaptolski podložnici izuzimaju od sudske vlasti svih knezova i banova i da plaćaju marturinu(!) onako kako se ona plaća u spomenutim krajevima. Falsifikator ima očito pred sobom neku slavonsku ispravu iz koje vadi podatke o porezima i prenosi te podatke u bosanske zemlje ne mareći, posve razumljivo, da takvi porezi nisu u Bosni uopće poznati.

Međutim, da je uopće nemoguće da je ikad takva nespretna krivotvorina izašla iz kraljevske kancelarije svjedoči nastavak teksta koji glasi: »cuius terre mete taliter distinguntur« i koji uopće nema nikakve veze s onim što je prije toga rečeno. Dakle, na odredbu o tobožnjim porezima, sastavljač je naljepio opis granica neke zemlje ili posjeda, a da čitaocu uopće nije objasnio o kakvoj se i čijoj zemlji radi. Zaista je neobično da su se toliki

93 CD IV, str. 237-238.

94 CD IV, str. 239.

historičari »zaklinjali« na tekst ove tobože preznamenite darovnice, a nisu htjeli vidjeti kako je nevješta i neuka krparija i stvarno besmislica.

Tek nakon ovih mučno skrpljenih dijelova dolazi onaj dio tobožnje darovnice koji je uzbudio i usput prevario historičare u prvom redu zato što su u njemu čitali i vidjeli samo ono što su htjeli vidjeti. Ta nitko nije htio vidjeti da *ban Ninoslav niti prema ovom dijelu teksta nema nikakve veze s darivanjem posjeda crkvi bosanskoj!* »Uostalom, isti Naurzlav i njegova braća i baroni *izjavili su i priznali* (confessi sunt et cognoverant) da niže popisani posjedi pripadaju po pravu i vlasništvu bosanskoj crkvi!⁹⁵ Zatim slijedi njihov popis (riječ je o 12 posjeda po različitim župama)!

Prema tome, ne ulazeći ovdje u zanimljiv popis župa i posjeda - to treba da bude predmet posebnih istraživanja jer gledamo na taj dio falsifikata samo kao na mogući izvor za Ninoslava - moramo zaključiti da Ninoslav s tobožnjim posjedima bosanske crkve po bosanskim župama nije imao nikakve veze. Falsifikator je namjerno upleo u svoj sastav Ninoslava i njegove barone zato da bi izgledalo kao da nitko od njih nema ništa protiv da bosanska crkva posjeduje toliko imanja u Bosni. Falsifikator je, razumije se, dobro znao da Ninoslav nema nikakve veze s tim posjedima i zato se i nije usudio napisati više nego da se on složio da ih bosanska crkva posjeduje.

Stoga zaista otpada svaka potreba da se i dalje Ninoslav na osnovi podataka ovoga nevještog falsifikata prikazuje kao osobiti zaštitnik bosanske crkve i biskupije koja u *doba Ninoslava uopće nije imala posjede u bosanskim zemljama!* Bosanski biskup ima tada jedino Breznicu i Đakovo u vukovskoj županiji.

Kao i u većini falsifikata, tako i u ovoj ispravi krivotvoritelj se najlakše prepoznaje po formulama koje je upotrijebio u završnom dijelu isprave ili svoga sastava, u eshatokolu, jer ondje mora označiti prije svega kakve će se kazne primijeniti za prekršitelje odredbe koju darovnica sadrži. Sankcija ili formula prijetnje je u ovoj krivotvorini opet tako besmislena, i formalno i sadržajno, jer je opet jednom nalijepljena na tekst o posjedima i nema s njim ništa zajedničko. Bela tobože nalaže (precepimus) svim svojim nasljednicima pod prijetnjom božjeg suda (!) i gubitka očinskog blagoslova da vječno i neopozivo obdržavaju prije spomenute darove (predictas donationes) koji su tako pobožno djelo!⁹⁶

95 CD IV, str. 239.

96 CD IV, str. 240.

Tipična crkvena sankcija jer vladar ne prijeti gubitkom ljubavi i još manje božjim sudom, nego zakonom!

Premda bismo mogli još nizati dokaze o vrijednosti ove tobožnje darovnice, već to je sasvim dosta da ispravu iz 1244. g. svrstamo među nevješte krivotvorine! Ona je sastavljena ili u kaločkoj ili u bosanskoj crkvi. Stoga smijem ponoviti svoju tvrdnju iz 1976. g.⁹⁷ da naručitelja ovoga naivnog falsifikata treba tražiti na području ugarske crkve ili točnije kaločke nadbiskupije i to utoliko prije što je, kako je poznato, bosanski biskup sufragan kaločkog nadbiskupa. Falsifikatom se žele prikazati prije svega neka prava i posjedi bosanske biskupije u Usori. Te je posjede tobože poklonio ban Ninoslav zbog »nečiste savjesti«, tobože po volji i uz pristanak Bele IV. Prema tekstu ovoga falsifikata imaju bosanski kaptol i biskup tobožnje pravo na desetinu u Usori, Solima i Donjim krajevima kao i u drugim župama, i to tobože po običaju ugarskih crkava! Za sada nisu poznati nikakvi autentični podaci prema kojima bismo mogli tvrditi da je Ninoslav imao stvarnu vlast u navedenim pokrajinama. On je doduše dux de Bosna, ali nismo sigurni da li taj naslov koji mu daje papa zaista znači i njegovu vlast izvan same »matice« Bosne.⁹⁸

Treći dio spomenute darovnice koji se čini po svojim podacima o župama i posjedima najvredniji, čini se da je potpuno izmišljen. Formalno je nespretno, sastavljač falsifikata nije jasno uopće mogao napisati tko je spomenute posjede poklonio! Ako je to bio kralj, kako bi se moglo pretpostavljati, onda u kraljevskoj darovnici ne treba razumije se nikakvo bansko odobravanje. Stoga taj grubo falsifikat doista nema nikakve veze bilo s kraljem Belom IV ili s banom Ninoslavom.⁹⁹

Međutim, uzmemo li u obzir prilike u bosanskoj biskupiji i u samoj Bosni u drugom i trećem desetljeću XIV. st. kad nastaje, kako ćemo još pokazati, »rat« između *franjevaca* i *dominikanaca*, onda nam se ne čini isključenim da se u bosanskoj biskupiji, dakle u Đakovu, sastavlja spomenuta krivotvorina. Ona je trebala »vratiti« dominikancima ona prava u Bosni koja tada uživaju od njih mnogo spretniji franjevci. Najzad, nije isključeno niti to da falsifikat naručuje *Peregrin* kad iz Bosne odlazi na biskupsku stolicu u Đakovo. I on je imao dosta razloga da se u tom trenutku dakle kao bosanski biskup, bori za izmišljena prava bosanske biskupije. Valjalo bi detaljnim ispitivanjem crkvenih prilika u to doba utvrditi koja je od tih pretpostavaka točnija.

97 Povijest Hrvata II, str. 471.

98 N. dj., str. 466-467.

99 N. dj., str. 467, bilj. 71.

Vratimo se još jednom na zbivanja u 1248. godini kad je u Ninoslavovu krosti svršila kleveta kaločkog nadbiskupa Bemeditka protiv njega. Nipošto slučajno se zato u početku 1249. g. priprema u *Dubrovniku* tekst *nove povlastice odnosno zakletve bosanskog vladara!*¹⁰⁰ Bilo je to već drugi put da se Ninoslav htio uputiti u Dubrovnik. Naime, još za kneževanja *Žan Dandola*, kako ban Ninoslav zove dubrovačkoga kneza, dakle prije 1235. g., Ninoslav se »kle knezu dubrovčkomu i vse opkine dobrovčkoj« i to »takvom kletvu klal kakom se je ban Kulin klal«. I Ninoslav dopušta »da hode Vlasi svobodno ih dobitk, tako kako su u bana Kulina hodili, bez vse habe i zledi«. Vrlo je karakteritično da Ninoslav već tada ograničava Dubrovčanima slobodu trgovanja samo na ono područje koje pripada pod njegovu vlast i zato nastavlja: »A ja kuda oblada, tuda si hodite prostrano i zdravo« jer on će ih »prietiti kakore sam sebe i nauk davati od vse zledi«. Ovu ispravu piše Desoje, »gramatik bana Ninoslava veliega bosnskoga«.

Taj Ninoslavov naslov *veliki ban* izvan svake sumnje odgovara papinu naslovu *dux de Bosna* i stoga smo još 1976. iznijeli pretpostavku da je Ninoslav uzeo naslov velikoga bana bosanskoga zato što je *Prijezdri preputstio banat usorski!*

Međutim, ta kratka zakletva Ninoslavova - ona je znatno bogatija od Kulinove - važna je i zato što pokazuje da je Ninoslav *samostalan vladar u svojoj zemlji!* To se vidi i po uređenju sudstva među »Srblima« i »Vlasima«. Ban, naime, želi riješiti to pitanje onako kako se to radilo u srednjem vijeku i u drugim državama: tužilac je bio dužan tužiti ili otići na sud koji je bio nadležan za tuženoga, i zato Ninoslav dodaje: »Ako verue Srblin Vlaha da se pri pred knezom; ako verue Vlah Srblina, da *se pri pred banom*, a inomu Vlahu da ne bude izma«. Prema tome, banov sud je nadležan za sve prijesteupe koje načine Dubrovčani i drugi latinski (vlaški) trgovci, što drugim riječima znači da Ninoslav ne dopušta da strani trgovci imaju u njegovoj zemlji bilo kojega drugog suca osim njega. Čini nam se da je u tom pitanju pokazao Ninoslav veću strogost prema strancima zato što je to još u doba papinsko-ugarske akcije protiv njega i zato ne dopušta nijednom »Vlahu« (a radi se uglavnom o Dalmatincima koji su ili mletački ili ugarski podanici) izniman položaj u svojoj zemlji. Možda upravo zbog takvih pitanja dolazi kasnije do sukoba između bana i Dubrovčana. Naime, dubrovački konzuli ne žele 1237. g. izlagati svoje ljude u Bosni i zato izdaju javni proglas (bandum) »da nijedan Dubrovčanin ne ide u Bosnu sa svojom trgovačkom robom« i to tako dugo dok se ne vrate iz Bosne poslanici koje su onamo poslali.¹⁰¹ I to je *dokaz* da je Ninoslav *gospodar u svojoj zemlji*

100 N. dj., str. 473.

101 CD IV, str. 27.

i da se, u sređivanju odnosa s trgovcima, nimalo ne obazire na bilo kojega, a najmanje ugarskoga vladara. Pa ipak, napeti odnosi su popustili i Ninoslav je odlučio 1240. g.¹⁰² poći u Dubrovnik k »svojim starim prijateljima«. On nije sam, prate ga njegovi boljari: »vojvoda Juriša, tepčija Radon i njegov brat Simeon, peharnik Mirohna«, dakle glavni njegovi dvorjanici!

S državnopravnog stajališta je ova Ninoslavova zakletva također vrlo zanimljiva. Prije svega, ona upućuje na vrlo *siguran položaj bana i njegovih sinova u zemlji!* On se zajedno s čitavim svojim dvorom zaklinje »od veka s svojov volov čistem sr'cem, s pravov verov' bez v'sakoga propad'stva i bez' zle misli, da vi stoju u več'ni i tvr'di mir' i u sr'dčenu ljub've i u v'saku prav'du«. Ne samo to. Dubrovčani smiju »i po zemle i vladanie moe i moih sin da si hodite svobod'no i prostrano bes' v'sake deseščine i bes' nikere in'ne danie«. Njegovi će ih »kmeti«, »ljudi« i »vladalci« ljubiti i čuvati od zla »s pravov' verov'«. Učini li koji njegov činovnik krivicu Dubrovčaninu, neka ga tuži banu i on će mu suditi. Za shvaćanje tadašnjeg položaja Ninoslava i njegova odnosa prema Dubrovčanima ili susjedima uopće neobično je važno i ovo obećanje: »I ako se razratit s kralem rašk'im da vas ne dam ni vaš dobitek, pače da vi uhranu s v'sem vašim dobitkom«.

Prema tome, Ninoslav obećaje Dubrovčanima zaštitu u slučaju rata s raškim odnosno srpskim vladarom, što znači da se osjeća dovoljno siguran i jak i, posve razumljivo, *ravnopravan susjednim vladarima*. Ništa ne mijenja na stvari što je taj ugovor bio sastavljen, bez sumnje, na molbu Dubrovčana koji su upravo tada u ratu s Vladislavom. Mir koji sklapa Ninoslav s Dubrovčanima čvrst je i vječan. »A sizi mir i sizi obet da se nikakore nikim're kon'cem da se ne reši, ni da se pod'tere, ne pače da bude tver'd u vek«.

O miru su sastavljene dvije »knjige«: »jed'nu knigu uzal ban veliki Ninoslav s svoimi bolarimi, a drugu knigu uzal Tonisto knez i opkina grad'ska«.

Sačuvan je još jedan kraći tekst Ninoslavove zakletve koji ima isti sadržaj, ali u njemu se zaklinje sam Ninoslav bez svojih boljara.¹⁰³

102 CD IV, str. 107-108.

103 CD IV, str. 126. O ovoj povelji je opsežno pisao G. Čremosnik, Bosanske i humske povelje srednjega vijeka, Glasnik zem. muzeja u Sarajevu, n. s. 1949-1950, sv. I, str. 118-124. Osobitost je povelje u tome što je hirografirana, a pismo »nije bosansko, nego dubrovačko« (str. 119). tj. pisao ju je »isti dubrovački notar - anonim koji je između godina 1215. i 1254. pisao još cijeli niz povelja«. Za ovu je povelju također značajno da ima »ispravaka kao rijetko koja druga povelja« (str. 121). Od istoga pisara sačuvana je još jedna Ninoslavova povelja (CD IV, str. 386-387) koja je završena u Bosni, gdje je promijenjena intitulacija, o čemu će još kasnije biti riječi.

Tekst ovog mira, koji je i izvanredan jezični spomenik XIII. stoljeća, omogućuje nam da u pravom svjetlu vidimo položaj Ninoslavov u Bosni i njegov odnos prema ugarskom i srpskom vladaru odnosno slavonskom hercegu. Poput pravog suverena Ninoslav samostalno, bez obzira na bilo kakva prava koja bi ugarski vladar prema literaturi trebao imati u Bosni, raspolaže javnim podavanjima ne samo u svojoj zemlji nego i *uzemlji svojih sinova!* Politički ga obziri primoravaju da se približi dubrovačkoj općini i tražeći u gradu »pravi mir«, mora nešto i žrtvovati. Oslobođenje od trgovačkih poreza žrtva je koju Ninoslav rado prinosi, jer je s pravom uvjeren da će podijeljenim povlasticama čvršće vezati uz sebe dubrovačku općinu. Utoliko više što dubrovačkim trgovcima obećaje zaštitu od srpskog vladara. A mir je sklopljen nakon križarskog rata, za koji je herceg Koloman tvrdio papi da je uspio i nakon što se papa Grgur IX hvalio da su heretici u Bosni svladani.

Međutim, dokaz da se u dubrovačko-bosanskim odnosima u petom desetljeću XIII. st. ništa nije promijenilo jest činjenica da početkom 1249. g. čekaju Ninoslava u Dubrovniku i jednostavno prepisuju onu zakletvu odnosno ugovor iz 1240. g.¹⁰⁴ Dubrovčani pišući taj tekst nisu znali da je Ninoslav umro, pa su kasnije morali izmijeniti neka mjesta, te nam je tako izmijenjena povlastica dragocjeno svjedočanstvo o *političkoj promjeni u Bosni!*¹⁰⁵ Promjene su nastale na taj način da je jednina zamijenjena množinom, a ime vladara je kasnije u Bosni brisano. U Bosni su također kasnije drugom rukom dodana imena četrnaestorice bosanskih velikaša.

I možda bismo posumnjali u vjerodostojnost tako sastavljene zakletve da ona upravo po tim svojim odlikama ne svjedoči da je *mjesto velikoga bana preuzeo jedan od Ninoslavovih sinova!* Tekst se zakletve jednostavno šalje u Bosnu, a ondje je dao novi vladar - *veliki ban Stjepan*, izbrisati očevo »građansko« ime i staviti svoje. I dok se Ninoslav 1240. g. zaklinjao sa svojim boljarima, Stepan se zaklinje »s *moio*v *bratiov*« i s »*moimi bolarimi*« također na vječni i tvrdi mir Dubrovniku. Na kraju zakletve dodana su imena bosanskih velikaša s upozorenjem »si su se kleli.«¹⁰⁶

104 Povijest Hrvata II, str. 473.

105 G. Čremošnik, n. dj., str. 124-129. upozorava na važnost ove isprave za političku povijest Bosne, ali misli da je njezin tekst izmijenjen zato što je mjesto Ninoslava u Bosni zavladao njegov brat Stjepan, »zacijelo kao predstavnik ostalih članova porodice«, što je nemoguće prihvatiti.

106 Budući da je na ispravi dva puta isti pečat, »znači da je povelja izdata u ime dvaju lica« (G. Čremošnik, n. dj., str. 129). Na osnovi te činjenice smije se zaključivati da Bosnu vode nakon Ninoslava njegova dva sina, od kojih je možda jedan ban, a drugi veliki ban, ili jedan drži bosanski, a drugi usorski banat.

Prema tome, u još nedovoljno poznatim okolnostima dolaze nakon Ninoslavove smrti na vlast njegovi sinovi, od kojih najstariji *Stepan* preuzima vlast kao veliki ban. Sinovi nastavljaju očevu politiku i zato se u Dubrovniku žure da sastave zakletvu.

3. Prijezda II prelazi iz usorske na bosansku bansku stolicu i čuva i dalje političku samostalnost bosanskih zemalja

Poglavlje V. svoje »*Poviesti Bosne*« naslovit će Vjekoslav Klaić ovako: »*Bosna od zadnjih dana Matije Ninoslava do Stjepana Kotromanića*«. ¹⁰⁷ Pod snažnim dojmom ranijih izlaganja Franje *Račkoga* i on misli da je »druga polovina 13. stoljeća najtužnije doba u starijoj bosanskoj povjesti«. ¹⁰⁸ Oslabili su je, kaže dalje isti autor, vjerski ratovi, prijestolne borbe Ninoslavovih nasljednika i rođaka tako da nije sposobna pružiti otpor Beli IV i njegovu sinu Stjepanu V koji nastoje da »je podlože«. »I tako se zgodi, da je iza kratke žestoke borbe morala Bosna zajedno sa Humom priznati vrhovništvo ugarsko-hrvatskih vladara«. Dakle, Bosna tada gubi »svoju potpunu samostalnost« i tek je »pridižu« - Kotromanići.

Vrijedi zapravo ponoviti mišljenje »vrsnog poznavaoa bosanske povijesti«, kako ga Klaić zove, naime F. *Račkoga* na koga se on najviše i oslanja, a koje je izrekao još 1869. g. kad je raspravljao o bogomilima i patarenima. Smatramo da *potpuno nepotrebno* Rački plače nad Bosnom onoga doba: »U Bosni opaža se život u svih odnošajih javnih, dokle joj domaći vladaci stoje na čelu. Ali, čim ova zemlja postaje podnožje ugarske države, pada na nju zastor zaboravnosti i mrtvila. Tako je opet bilo poslije banova Kulina i Mateja Ninoslava. Tečajem druge polovice 13. stoljeća ističu nam se u Bosni samo imena njezinih upravitelja, koje je ugarski dvor predpostavljao ili cijeloj zemlji ili pojedinim dielom njezinim. Sav život, državni i crkveni u Bosni kao da je bio obamro pod vjetrom, koji je duvao s one strane Save.« ¹⁰⁹

Nije teško otkriti da Rački, a za njim i Klaić, podliježu formalnim kriterijima, naslovima kojima se kite neki članovi arpadovske dinastije ili slavonski velikaši a da nemaju volju ni namjeru provjeriti da li zaista iza tih naslova stoji stvarna vlast njihovih nosilaca. Pišući petnaestak godina nakon Račkoga Klaić će se nažalost vratiti na tu temu tek zato da pobroji te ljude

107 N. dj., str. 82.

108 N. dj., str. 83.

109 N. dj., str. 83.

»preko Save« koji su nosili zvučne naslove bosanskih ili mačvanskih hercega.

Već je uvod u to razdoblje prema Klaiću tužan. Jer nakon Ninoslavove smrti tuku se za bansku vlast njegovi »mnogobrojni rođaci i potomci« o kojima ipak iz Klaićeva prikaza ne doznajemo gotovo ništa. Pozivajući se na Belinu ispravu iz 1255. g. u korist Prijezde stvara zaključak da je u ovom slučaju došla do izražaja »opreka među patareni i pristašami katoličke crkve«, ¹¹⁰ što je kao jedino tumačenje Prijezdine pojave u Slavoniji nemoćno prihvatiti. Prijezda je prema Klaiću imao više uspjeha među takmacima zato što ga je podupirao Bela IV. No, »katolik Prijesda, k tomu i privrženik kralja Bele, nemogaše dugo u Bosni banovati, i tako se obnoviše priestolne borbe, u koje se umieša i kralj Bela«. Borbe svršavaju, kako smo već i prije istakli, 1254. g. kad Bela podloženu banovinu »razdvoji na dvije polovine: *Usoru* i *Soli* odvajajući od *Gornje* ili prave *Bosne* i *Dolnjih krajeva* te sastavlja *novu banovinu*«. U pravoj Bosni i Donjim krajevima ostaju »domaći banovi«, možda »potomci bana Kulina i Ninoslava«, a u Usori i Solima postavlja ugarski vladar »većinom ugarske velikaše, koji su mu pouzdaniji bili od bosanske vlastele«.

Uz ovu banovinu Bela je, prema Klaiću, organizirao i *banovinu Mačvu* (između Drine, Save, Dunava i Morave). ¹¹¹ Tu banovinu zbog njezine velike važnosti daje Bela IV svome zetu *Rastislavu*, a nakon njegove smrti stvara za svoju kćer *Anu* (Agnezu, Rastislavovu udovicu) od Mačve, Usore i Soli posebnu vojvodinu »koju povjeri Agnezi i njezinim sinovom«. Ali, uz vojvodinu ostaju ipak mačvanski i usorski banat odnosno banovi. Od 1272. do 1280. g. vojvodstva je čast nepopunjena, a tada je dobiva *Elizabeta*, »regina maior«, dakle »kraljica majka« (ona je majka Ladislavova). ¹¹² Klaić misli da Elizabeti »glavna zadaća bijaše da u prostranoj vojvodini svojjoj zatire svaku klicu krivovjersstva i da utvrdi katoličku vjeru«. Elizabetu je u istoj časti naslijedio Ladislavov šurjak, »srpski razkralj« kako ga Klaić zove, *Stefan Dragutin*. ¹¹³ On je uz Bosnu i Mačvu držao i Beograd, Braničevo i Srijem kojima je vladao od 1282. do 1314. g. Klaić tvrdi da se Dragutin ističe za svoga dugoga vladanja »samo svojim radom u vjerskih stvarih«. Premda je, kako Klaić dalje ističe, »u prvo doba pristaša iztočne crkve, ipak progoni bogomile u podložnoj si vojvodini«. Srpski ga izvori hvale da je Bosni »mnoge od heretika obratio na vjeru hristijansku i pokrstio ih«.

110 N.dj., str. 84.

111 N.dj., str. 85.

112 N. dj., str. 87.

113 N. dj., str. 88.

Štoviše, »revnost njegovu u proganjanju patarena potaknu rimski dvor, te je počeo oko god. 1288. nastojati nebili toli njega sama, koli brata mu Uroša II. Milutina predobio za rimsku crkvu«. Zato ga i papa, kaže Klaić, uzima 1291. g. u svoju zaštitu. On zahtijeva tada od pape, »da pošalje narodnom govoru vješte ljude u Bosnu« našto papa nalaže »starješini franjevac pokrajine slavonske, da pošalje za tu svrhu u Bosnu dva u svem sposobna redovnika«. ¹¹⁴

Klaić zatim prelazi na prikaz zbivanja u »pravoj ili gornjoj Bosni« gdje se javlja ban *Stjepan* (prvi put misli Klaić 1272. g. uz usorskog bana Henrika i mačvanskog bana Rolanda).¹¹⁵ Zamijenivši kako ćemo kasnije pokazati, dvojicu Stjepana Klaić stvara nažalost netočan zaključak: »Jest to ban *Stjepan Kotroman*, osnovatelj slavne vladalačke porodice Kotromanića, koja je kasnije pol drugo stoljeće i više davala bosanskoj državi bane i kraljeve«! *Kobna zablude!* Klaić zatim ne prihvaća mišljenje *Schimeka* koji je tvrdio da je taj Stjepan bio njemački vitez i ističe da »izvori samo kažu, da je bio u rodu sa grofovi Ortenburžkimi u Koruškoj«. Odbacuje također mišljenje da je Stjepan vladao Bosnom već 1268. g. i stavlja njegov »prvi sjeguran spomen tek koncem 1272. g.«.¹¹⁶ On »u to vrijeme upravlja gornjom Bosnom i donjimi krajevi pod vrhovništvom ugarsko-hrvatskih vladara«. Stjepan Kotroman je uzeo za ženu kćer Stefana Dragutina, pa je kao i tast bio tobože »gorljiv protivnik patarena«. U potvrdu svog mišljenja Klaić se poziva na jedno pismo Nikole IV iz 1290.¹¹⁷ Vidjet ćemo da se to pismo ne može odnositi na onoga Stjepana na koga misli Klaić, jer je adresirano »*nobilibus viris Stephano et Brisde banis Bosne*«! Pozivanjem na spomenuto pismo završava Klaić svoj opis bosanske povijesti do dolaska Bribiraca.

Za razliku od Klaića Sima Ćirković predstavlja razdoblje od 1250. do 1322. kao doba »*prevlasti Ugarske i Šubića*«!¹¹⁸ Međutim, nije jasno zašto početke »ugarske prevlasti« stavlja u 1250. god.,¹¹⁹ kad kasnije datira tobožnje »potčinjenje Ugarskoj u 1253. g.«¹²⁰ Budući da Ćirković nije zapazio da isprava iz 1249. g. o kojoj smo prije govorili, svjedoči da na Ninoslavovom mjestu sjedi njegov sin Stepan, ostaju mu okolnosti »u kojima je završena vladavina bana Ninoslava potpuno nepoznate«. Tako

114 N. dj., str. 88-89.

115 N. dj., str. 89.

116 N. dj., str. 90.

117 CD VII, str. 2.

118 Istorija, str. 70-80.

119 N. dj., str. 72.

120 N. dj., str. 72.

Ćirković jednostavno mimoilazi Ninoslavova sina i nasljednika Stepana, pa se zato prema njemu kao vladar javlja tek »Prijezda, njegov rođak!« Kako Prijezda nosi titulu bana još za Ninoslavova života, nije isključeno »da je još tada povremeno dolazio na vlast u senci ugarskog oružja«. Zaista je teško reći odakle Ćirković crpi podatke o tome da je »Prijezda neposredno posle sredine veka bio pokoran kralju Beli«. Jer to što mu je Bela prije 1255. g. darovao »župu Novak« nije nikakav dokaz za njegovu tvrdnju, pogotovo ako znamo da je ban Prijezda imao još 1240. g. imanja u vukovskoj županiji. Zatim, posve je proizvoljno iskovana tvrdnja da je za taj posjed na Dravi Prijezda bio »čvrsto urezan u tkivo obaveza vernosti i službovanja, koje je svaki ugarski feudalac dugovao svome kralju«. Ovakav zaključak također pokazuje da autor ne poznaje tadašnje prilike u Slavoniji.

Slijede nova domišljanja: Prijezda, vjerni ugarski »službenik« nalazi u Bosni »ugarske protivnike, na prvom mestu Ninoslavljeve nasljednike« i zato u jesen 1253. g. mora Bela IV ratovati u Bosni. Premda uopće ne zna kako je svršilo to ratovanje, proglašava ga uspješnim, a zaključuje to po tome što je 1254. g. humski župan Radoslav »vjerni kletvenik gospodinu kralju ugarskom«.

Koliko vrijedi ovaj Ćirkovićev zaključak o ovo novom »potčinjenju« Bosne o kojem nema niti slova u izvorima, a ipak je imalo tobože »teže i trajnije« posljedice, može čitalac sam prosuditi.

Zatim, Ćirković, kao uostalom i Klaić, ne želi voditi računa da je i do toga vremena sačinjavalo Bosnu nekoliko zemalja koje se nisu nazivale Bosnom, nego su imale svoje samostalne naslove i imena, i zato tvrdi zajedno s Klaićem da je poslije ovoga »potčinjenja« bosanski teritorij podijeljen i da su njezini dijelovi došli pod različite gospodare. Stvorene su, kako Ćirković dalje tvrdi, dvije banovine: Bosna u užem smislu i ona od Usore i Soli. Obje su preko »ličnosti svojih upravljača« bile »spajane u razne kombinacije sa susednim oblastima«, prije svega s najvažnijom, naime, mačvanskom banovinom. Nakon tatarske provale organiziraju ugarski vladari nove *banovine*, *prvu* koja »je zahvatila Srem s jedne i druge strane Save (tj. današnju Mačvu) i Beograd«.¹²¹ Zatim se nastavljala *kučevsko-braničevska banovina* u sjeveroistočnoj Srbiji i s druge strane Dunava *severinska banovina*. Tako Bosna i Usora ulaze u sastav obrambenog sistema »koji se prostirao od Hrvatske do Karpata«. Ali, Bosna je »pod vlašću naslednih domaćih banova«, a Usorom upravljaju, kako tvrdi, kraljevski upravitelji. U tom razdoblju utječe na razvitak bosanskih zemalja najviše Mačva čiji

121 N.dj., str. 73.

gospodari često drže Bosnu ili jedan njezin dio. »Već je prvi mačvanski ban, ruski izbeglica černigovski knez Rostislav Mihajlović, zet kralja Bele IV, imao, izgleda, pod svojom vlašću Usoru i Soli«. A u »pravoj Bosni« ostaju Prijezda i njegovi sinovi kao »verni ugarski vazali«. Rostislavova udovica Ana je »hercežica bosanska« i »gospodarica Bosne i Mačve«. Ipak nije jasno »da li je Bosna u njenoj tituli značila vlast nad Usorom i Soli, ili je imala nekog uticaja i na Bosnu u pravom smislu?« Za kratko ju je vrijeme naslijedio njezin sin *Bela*. No, kako se kralj *Ladislav* »nije postarao« da vlast nad Bosnom i Mačvom »obezbedi nekom članu kraljevske porodice«, javljaju se već 1272. g. tri banovine pod upravom različitih ličnosti: »Ban Mačve je ugarski palatin Roland de Ratold, titulu bana Usore i Soli je nosio Henrik Gising, dok se u poveljama kao ban Bosne navodi *Stefan*, *svakako ugarski velikaš*, a ne *Prijezdin sin istog imena koji se pojavljuje znatno docnije*.«¹²² No, naslov ovoga Stjepana je bio prazan, jer je stvarno vlast u Bosni imao Prijezda »koji je još 1287. sa sinovima poklanjao zemuničku župu svome zetu, sinu Stefana Vodičkog iz docnije poznate i moćne porodice Babonežića«.

Nadalje, Ćirković misli da je za kraljice *Elizabete* postalo opet aktualno crkveno pitanje«, ali da ju je Rim natjerao da progoni heretike »naročito u Bosni«, iako nema nikakvih vijesti prema kojima bi se moglo zaključivati da su kralj i stara kraljica »nešto preduzimali protiv jeretičke crkve u Bosni. S obzirom na opšte stanje Ugarske, to ne izgleda mnogo verovatno«. ¹²³

Međutim, dolazak kralja *Dragutina*, 1284. g. u Mačvu, Usoru i Soli Ćirković predstavlja drugačije od Klaića. Tvrdi da je on upravljao i dijelovima srpske države i da je nosio naslov »srijemskog kralja«. ¹²⁴ Prema Ćirkoviću - a tu se opet odvaja od Klaića - 1284. g. sklopljen je brak između *Dragutinove kćeri Elizabete* i *Prijezdina sina Stjepana I!* *Toga Stjepana Prijezdina smatra Ćirković Kotromanićem*, iako nigdje ne daje na znanje čitaocu kako je došao do tog zaključka! Drugim riječima, *ni Klaić ni Ćirković ne nalaze razuman odgovor na pitanje kako se zvala vladajuća porodica u Bosni* pa to i nakon njihova pisanja ostaje otvoreno pitanje!¹²⁵

Ćirković također misli da ni Prijezda ni Dragutin nisu iskoristili teške prilike u Ugarskoj da se nametnu Bosni, pa je to, uvjeren je, očuvalo

122 N. dj., str. 74. Potertala N. K.

123 N. dj., str. 74-75.

124 N. dj., str. 75.

125 Naime, legenda o Kotromanu kao pretku bosanskih vladara javlja se tek u XIV. st. i V. *Klaić* je s pravom zabacuje. No, tako pitanje porijekla bosanske vladarske porodice nije riješeno. Vidi S. Ćirković, n. dj., str. 365, bilj. 2.

»unutrašnju samostalnost Bosne«, iako »u okvirima dve podeljene i razdvojene oblasti«. Zato više nije bilo opasnosti da se bosanske zemlje pretvore u ugarske provincije. Ladislav IV je tobože bio nesposoban »za intervenciju u vazalnim zemljama«.

Ćirković je uvjeren da toj »crnoj Bosni« XIII. i početka XIV. st. odgovara i pojačana trgovina bosanskim robljem u dalmatinskim gradovima gdje su se tobože lako kupovali ljudi zato što su bili - heretici!¹²⁶ Pri takvom se zaključivanju ne vodi dovoljno računa da se tvrdnje dalmatinskih notara o tome kako servi i ancile koji se prodaju »još nisu kršćani« iznose u prvom redu zato što je trgovina kršćanskim robljem odavno zabranjena. Uostalom, trgovina robljem je i na našoj obali stoljetni proces, pa bi nas Ćirković bar nekim podacima morao uvjeriti da je po dalmatinskim gradovima u ovo crno doba bosanske povijesti zaista bilo mnogo više ljudi na prodaju. Jer to što banovi daruju ponekog dubrovačkog trgovca svojim ljudima nema prema našem uvjerenju nikakve veze sa stoljetnom trgovinom robljem u dalmatinskom gradu. No, ima i drugih prigovora takvoj Ćirkovićevoj pretpostavci.¹²⁷

Prema tome, nije teško razabrati da je u literaturi druga polovica XIII. st. bosanske povijesti prikazana vrlo negativno. Bosna tobože nema u to doba svoj samostalan politički položaj, nego je tobože ugarska osvojena zemlja.

Zaista je neobično, ali obojica autora, Klaić i Ćirković se za tobožnje pokorenje Bosne pozivaju na primjer humskog kneza Radoslava, koji 1254. g. priznaje da je »kletvenik« Bele IV. Pa ipak se čini da taj primjer baš nije sretno izabran za usporedbu. Već smo se dosad izlažući povijest Bosne mogli uvjeriti da se sudbina Huma nužno ne povezuje s Bosnom, naprotiv, njihov je politički razvitak različit. Herceg Andrija zauzima Hum, ali ne može do Bosne. A upravo su se do kraja XII. st. Arpadovići mogli pozivati na svoje pravo na Hum, što s Bosnom, razumije se, nije bio slučaj.

126 Poviest Bosne, str. 76.

127 Naime, pri takvoj negativnoj ocjeni tobože još uvijek jako neslobodnog bosanskog društva ne vodi se računa: *prvo*, o tome da je ta trgovina samo dio stoljetnog kolonizacijskog procesa u dalmatinske gradove i da je ta kolonizacija »malih ljudi« dobrovoljna; *drugo*, ta trgovina koja tako izgleda crna i neljudska nije uvijek odraz nasilja i otimačine. Zar bi zaista bilo nemoguće da se poneka djevojka iz bosanske zabiti zaželjela živjeti kao služavka u nekoj bogatoj firentinskoj porodici? Ta život u dalmatinskim i talijanskim gradovima dopušta i najsiromašnijem doseljeniku da se uzdigne i materijalno obogati jer sve ovisi o njegovim sposobnostima; grad ne stavlja nikakve zapreke sposobnim ljudima. Ta notarski su spisi puni podataka o ovakvim došljacima koji su se podigli do prvih ljudi u općini.

S druge strane, i Klaić i Ćirković propuštaju upozoriti na primjer omiških knezova Kačića, koji su zaista u ratu s Belom IV. Možda je Bela namjeravao 1253. g. povesti vojnu na Bosnu, ali se predomislio, vjerojatno zbog događaja u 1244. g. - i pošao je, kao nekad herceg Andrija, da najprije s juga učvrsti svoju vlast. Tako dolazi na red *neretvanska kneževina i humsko knežstvo*. Već 1244. g. Bela je »gospodar« omiškim Kačićima,¹²⁸ a 1258. g., a možda i nešto prije, prima spomenute knezove među »nobiles regni«.¹²⁹ Toj Belinoj »milosti« prethodio je rat, jer još 1258. g. kralj drži zarobljene neke Kačiće i omišku utvrdu. Tada *dolaze Kačići prvi put u ovisnost prema ugarskom kralju* i njegovu banu.

Prema tome, nema nikakve sumnje da Bela IV ratuje s Kačićima i postiže uspjeh u Humu, ali nema nikakva dokaza da je bilo što postignuo u Bosni. Pomanjkanje izvora o Bosni u drugoj polovici XIII. st. nije dokaz za pokorenje Bosne, nego obrnuto: budući da je Arpadović nije podložio svojoj vlasti, o njoj se u inače vrlo bogatom diplomatskom materijalu Arpadovića nije sačuvao - *osim u naslovima!* - nikakav spomen.

Stoga i za vladavine Bele IV bosanske zemlje ostaju potpuno slobodne!

Tako smo, čini se, ipak riješili problem tobožnjeg pokorenja Bosne u drugoj polovici XIII. st., točnije za vladavine Bele IV. A to drugim riječima znači da i odnos Bela IV - bosanski vladari treba staviti u *sasvim drugačije povijesne okvire*.

Stoga pogledajmo jesu li možda promjene do kojih dolazi u *naslovima ugarskih dostojanstvenika* odmah u početku vladavine Stjepanova sina Ladislava IV zaista značile *podjelu bosanskog teritorija*, tobože nakon pokorenja.

Već sama činjenica da se odjednom, i to odmah nakon promjene na prijestolju na kojem oca zamjenjuje jedva desetogodišnji sin Ladislav, javljaju neki novi činovnici, morala je već V. Klaića navesti na oprez u zaključivanju. Ali, valja priznati i to da je Klaić kasnije, u »Povijesti Hrvata«, zbivanja u 1272. i 1273. prikazao mnogo jasnije, prvenstveno zato što je upravo one ljude koji su nosili »bosanske naslove« gledao u posve drugačijem svjetlu. Tada je naime odlično zapazio da od svih dostojanstvenika koji su se tih godina zadržavali na kraljevskom dvoru i oko njega treba izdvojiti djelovanje *Henrika Gisingovca* jer je'on nakon smrti kralja Stjepana V bio uz Stjepanovu sestru *Anu* koja je pokupila neke krunske dragocjenosti i poslala »svome zetu, češkomu kralju Otokaru«.¹³⁰ Rat koji

128 N. Klaić, Povijest Hrvata II, str. 487.

129 N. dj., str. 488.

130 Povijest Hrvata I, str. 246.

Stjepan V tada vodi sa spomenutim češkim kraljem svršava mirom na koji su se morali zakleti i velikaši obiju država. Važno je napomenuti da Stjepan V najprije uključuje u mir svoga *nećaka Belu*, »hercega Mačve i Bosne«, a uz njega i svoga *zeta Dragutina*. A među kraljevim doglavicima koji se zaklinju nalazi Klaić »palatina Mojsija, vrhovnog pokladnika *Egidija i bana Joakima Pektara*«. ¹³¹ No, već u drugoj polovici 1272. g. mijenjaju se dostojanstvenici jer banom postaje bivši palatin Matija, a zatim i *Henrik Gisingovac*. ¹³² To znači da se, kako bi Klaić rekao, prevrtljivi ban Henrik vratio iz Češke i izmirio s kraljem, što je vjerojatno natjeralo bana Joakima da je organizirao otmicu maloga kraljevića Ladislava.

Kad je desetogodišnji *Ladislav* sjeo na prijestolje, upravljala je državom njegova majka Elizabeta, a velikaši su se na dvoru dogovorili te »*među se porazdijelili najodličnije časti i službe*«. ¹³³ Roland je, kako Klaić dalje ističe, ostao palatin, a Joakim Pektar magister tavernika, ali već u proljeće 1273. g. ¹³⁴ *pojavljuju se ti isti ljudi s bosanskim naslovima!* U jednoj Ladislavovoj potvrdnici, naime, Roland uz palatinat i čast kumanskog suca uzima i *mačvansku banovinu*, Mateju Čaku ostaje banat čitave Slavonije, Joakim Pektar je tavernik, dvorski sudac Aleksander je usto i župan vrbaški, ali Henrik je ban usorski i solski; u tom istom društvu je neki Stjepan »bano de Bosna« o kojemu smo već prije govorili. ¹³⁵ Tada se još spominju i neki drugi dostojanstvenici.

Dok V. Klaić 1882. g. još nije očitao znao odgovoriti na pitanje kako se Henrik Gisingovac »rehabilitirao« nakon povratka, u »*Povijesti Hrvata*« daje o Henrikovu djelovanju vrlo zanimljive podatke. Naime, on je Ladislavu ili točnije budimskom dvoru načinio veliku uslugu tada kad je suzbio Anina sina Belu Rostislavovića koga je češki kralj Otokar (Belin šurjak) poslao kao pretendenta u Ugarsku. »No Henrik Gisingovac navalio na Belu na otoku sv. Margarete kod Pešte, te ga sasjekao na komade.« ¹³⁶ Usluga je bila zaista velika jer je nestao najopasniji Ladislavov takmac, a *ispražnjena je i mačvansko-bosanska vojvodina!* Stoga se na budimskom dvoru u drugoj polovici 1273. veselo dijele časti!

Upravo takav postupak neminovno nas vodi k zaključku da su ugarski velikaši dijelili časti, skidali ih i ponovno oblačili kao ukrasna odijela. Da je

131 N. dj., str. 249.

132 N. dj., str. 250.

133 N. dj., str. 252.

134 CD VI, str. 21.

135 V. Klaić ga je smatrao praocem Kotromanića.

136 V. Klaić. *Povijest Hrvata I*, str. 252.

bilo doista tako pokazuje činjenica da je sam Henrik iduće godine odbacio sve dotadašnje časti i uzeo banat čitave Slavonije!¹³⁷

A čast usorsko-solskog bana dijeli se na budimskom dvoru dalje: najprije je dobiva neki *Jan*, zatim neki *Jernej*, pa njihova potpuna anonimnost u političkom životu još jednom svjedoči da je riječ o diobi praznih naslova. U takvom nas uvjerenju učvršćuje i novo imenovanje i podjela mačvansko-bosanske banovine starom Stjepanovu dvorjaniku Egidiju. Roland se u njegovu korist odrekao Mačve te je zadržao samo palatinat. Kako to valjda Egidiju nije bilo dosta, kolege su mu dozvolili da uz Mačvu uzme i Bosnu! *Tada nestaje iz dignitarija bosanski ban Stjepan!*

Bilo bi od nas zaista naivno kad bismo pokušali provjeravati da li je ova »dioba carstva« na ugarskom dvoru imala posljedice u bosanskim zemljama. Za naše je ravnanje najvažnije da se u slavonskom diplomatskom materijalu ne pojavljuju više ti sumnjivi banovi bilo da se radi o Usori, Solima, bosanskom ili mačvanskom banatu. Dakako, Klaić je takvu situaciju protumačio metežom. Naime, raspuštenost je Ladislavova bila tolika da ga ugarsko svećenstvo prijavljuje u Rim. Klaić naivno zaključuje da je sve krenulo nabolje čim je Ladislav obećao da će živjeti kao dobar kršćanin.

Stvarajući takve zaključke Klaić nije dovoljno posvetio pažnje Slavoniji gdje je zaista bjesnio rat svih protiv svih. Ratno se stanje prvi put prekida tek 1278. g. kad su se nagodili Gisingovci s Babonićima. U dogovoru u Dubici koji vode poslanici napuljskog kralja Karla II, prvi put se spominje i mlađi Ladislavov brat *herceg Andrija*. On, naime, daje svoj pristanak (ex voluntate et consensu domini Andree ducis) da Stjepan Babonić uzme obje županije Pset, Goricu, Gaj, Drežnik, Novigrad i Petrinju. Stoga Klaić ima pravo kad tvrdi da je sredinom 1278. g. herceg Andrija »stao izvršivati svoju vlast«. I zaista, u jednoj darovnici se naziva »dux totius Sclavonie, Dalmatie et Croacie«, a to znači da budimski *dvor još ne pokreće pitanje vojvodstva mačvansko-bosanskoga!* Andrijin magister tavernika je Ivan Gisingovac koji je ujedno i zaladski župan.

137 CD VI, str. 34, 36. itd.

138 V. Klaić, Poviest Bosne, str. 86.

139 CD VI, str. 34, 36, 38.

140 V. Klaić, N. dj., str. 87.

141 V. Klaić, Povijest Hrvata I, str. 256.

142 CD VI, str. 240-242.

143 CD VI, str. 241.

144 V. Klaić, N. dj., str. 257.

145 CD VI, str. 244.

146 CD VI, str. 245.

Međutim, ne vodeći računa o tome da je miješanje pape Nikole III u ugarske prilike opet jednom politički akt kojemu nije kao povod trebala neka nova heretička zabluda, Klaić povezuje papino miješanje s ugarskom zloćom. Nije zapazio da je *firmani biskup Filip* dobio još u jesen 1278. g. poslaničku zadaću da ide »ne samo u Ugarsku, nego u Poljsku, Dalmaciju, Hrvatsku, Ramu, Srbiju, Lodomeriju, Galiciju i Kumaniju«! Dobio je zadatak da u tim zemljama iskorjenjuje zloću i sadi novi vrt Gospodnji!¹⁴⁷

Prema tome, nije teško razabrati da se u papinskoj kancelariji prepisuju iz vladarskog ugarskog naslova sve zemlje i da zatim papinski poslanik mora poći u te zemlje. Dakako, nakon tako opširne instrukcije papa mora zamoliti ugarskog kralja neka pomogne njegovu poslaniku i neka ga primi kako bi ga on, papa, mogao kasnije pohvaliti.

Još uvijek niti riječi o bilo kakvoj herezi. Očito papa nema pojma što se stvarno događa u Ugarskoj, ali »hvata veze« i na ugarskom dvoru jer i hercegu Andriji upućuje pismo potpuno istoga sadržaja.¹⁴⁸ Ako je ono zaista bilo poslano, onda je na njemu stajala adresa: »*Nobili viro Andree, duet Sclavonie*«! Ali, herceg Andrija umire u jesen 1278. g. tako da je izmirenje Joakimovaca i Babonića u Zagrebu preuzeo zagrebački biskup Timotej.¹⁴⁹

Klaić izlaže kako se biskup Filip proveo u Ugarskoj kad se oborio na Kumane (Kumane je zaštićivao sam kralj Ladislav jer je njegova majka bila Kumanka). Svakako, ako uzmemo u obzir da su prema Klaiću ljeti 1278. g. obećali predstavnici Kumana da će »svi oni koji još nijesu kršteni, primiti sveti krst i živjeti po odredbama crkvenim, da će stanovati u stalnim prebivalištima« itd.,¹⁵⁰ onda nam je jasno da su papinski ukori ovaj put upućeni Ladislavovim Kumanima i da se Ladislav pokorio zahtjevima Rima.

Ali Ladislav nije namjeravao i održati obećanje i zbog toga dolazi 1280. g. do žestokog sukoba koji svršava zarobljenjem papina legata biskupa Filipa. Kako su ugarski velikaši na to nagovorili kralja da popusti, sve svršava ljeti 1280. g. izmirenjem.

U tom se trenutku pojavljuje *Ladislavova majka Elizabeta*, kako spomenusmo, »*maior regina*«, i prvi put nosi naslov »*ducissa de Machou et de Wazna*«!¹⁵¹ Ona na zahtjev oslobođenog biskupa Filipa daje izjavu: želi da

147 CD VI, str. 256-257.

148 CD VI, str. 259.

149 V. Klaić, N. dj., str. 257.

150 N. dj., str. 258.

151 CD VI, str. 257.

svima dođe do znanja kako će se ona u *mačvansko-bosanskoj vojvodini*, zatim u *županijama požeškoj i vukovskoj i ostalima koje su pod njezinom jurisdikcijom*, kao i u onima koje će, ako joj se Bog smiluje, još steći pošto uništi u njima heretike, svojom blagošću i moći boriti za »svetu katoličku vjeru«! Na zahtjev istoga poslanika Filipa obećaje da će održavati sve odredbe i odluke koje je sveta apostolska stolica izdala protiv heretika i heretičke opacine bilo kako se te heretičke opacine nazivale. Nadalje, na zapovijed svete rimske crkve i ona sama i njezini podanici u vojvodstvima i županijama neokrnjivo će obdržavati spomenute odredbe, a njihovi prekršitelji neka budu podložni kanonskim i zakonskim kaznama. Us tjedne li se tko usprotiviti takvim spasonosnim odredbama i svetim odredbama katoličke vjere, neka zna da će ga stići srdžba svemogućeg Boga i naša nemilost. A da ova zavjera i obećanje dobije snagu vječne čvrstoće i da se ne može opozvati, dali smo, kaže kraljica, ovu ispravu zapečatiti svojim dvostrukim pečatom.¹⁵² Ispravu piše ostrogonski prepozit i kraljičin kancelar magister Luka.

Samo onaj tko nije točno pročitao ovo obećanje može tvrditi da je kraljica majka zaista imala vlast nad Mačvom i Bosnom i da je namjeravala progoniti bosanske heretike! Iz obećanja se razabire da Elizabeta nije osobito spremna činiti neke ustupke rimskoj crkvi pa je stoga u ovoj ispravi riječ o općenitim odredbama rimske crkve protiv heretika. Stoga je veliko pitanje je li uopće Elizabeta znala za bosanske heretike ili je li uopće poznavala prilike u tadašnjoj Bosni. Napokon, obećanje je vrijedilo »pro futuro«, a to znači da se Elizabeta, sada kad je došla do vlasti, nadala proširiti svoju vlast po državi svoga sina.

Uostalom, legat biskup Filip još nije otišao iz zemlje, a Elizabeta je dala novi dokaz koliko je voljna poći ususret zahtjevima rimskog dvora. Naime, legatu se pritužio zagrebački biskup da *Virovitica i Lipova* neće plaćati zagrebačkom biskupu dužnu desetinu izgovarajući se na ratno stanje.¹⁵³ *Obje varoši pripadaju kraljici majci Elizabeti!* Kad je zagrebački biskup opomenuo varoši, a one ga unatoč tome nisu poslušale, građani su obaju gradova prokleti.¹⁵⁴ Međutim, tek potkraj 1283. g.¹⁵⁵ *Elizabeta - koja više nije vojvotkinja mačvansko-bosanska!* - vraća zagrebačkom biskupu Filipu dužne desetine ne samo Virovitice i Lipove, nego i virovitičke županije. Ona se ispričava biskupu da ih je primala zato što je bila uvjerena da joj

152 CD VI, str. 257-258.

153 CD VI, str. 259-261.

154 CD VI, str. 364-365.

155 CD VI, str. 447.

pripadaju.¹⁵⁶ Priznaje da ju je zagrebački biskup više puta tražio da mu vrati desetinska ubiranja, ali ona ih nije vraćala sve do sada kad su je i laici i duhovna lica uvjerili da je grijeshila.

Pa ipak, unatoč obećanju Elizabeta se ne žuri izvršiti predaju zadržanih prihoda. Tek u lipnju 1284. g.¹⁵⁷ hvali kralj Ladislav svoju majku da je vratila biskupu desetinu i ostala biskupska prava.¹⁵⁸ Štoviše, i Elizabetina snaha, također Elizabeta, potvrdila je tu nagodbu biskupa Timoteja i »stare kraljice«.¹⁵⁹ Napokon doznajemo da je tek u ljeto 1284. g.¹⁶⁰ kraljica majka Elizabeta vratila biskupu Timoteju i posjed Vašku, koju je također držala.

Stoga za kritičkog historičara nema nikakve sumnje da bi Elizabeta na sličan način ostvarivala i svoja vojvodska prava da je do njih uopće došla. Uostalom, da nije pred rimskom crkvom imala »čistu savjest«, odlično bi joj došao neki »križarski rat« protiv bosanskih heretika jer bi joj pružio mogućnost da i ondje ostvaruje svoja prava. Ali, očito Elizabeta nije Bosnu ni vidjela i trogodišnji vojvodski naslov je isto takav *ukras* kao što su to bili i neki drugi naslovi kraljevskoj ugarskoj intuluciji.

No, valja spomenuti i to da Elizabeta nije bila jedina!

U proljeće 1281. g.¹⁶¹ upadaju u kaznu izopćenja i Gisingovci, također zbog toga što nisu sa svojih posjeda htjeli plaćati desetinske obaveze zagrebačkom biskupu. Samo, budući da je bila riječ o velikašima, a ne o jednom članu kraljevske kuće, biskup Timotej je sam pošao u Viroviticu i ondje prokleo sinove bana Henrika, a na njihove je zemlje bacio interdikt.

U tom arpadovskom porodičnom krugu pojavit će se kao Ladislavov suparnik sredinom 1286. g. *Andrija*, unuk kralja Andrije II, koji se naziva »dux Sclavonie« i kojega njegov ujak Albertin Maurocen nastoji oženiti Klarom, kćeri goričkog grofa Alberta.¹⁶² Andrija provaljuje 1287. g. u Ugarsku, pridobiva za sebe Gisingovce, ali na kraju ipak mora bježati u Austriju.¹⁶³

156 CD VI, str. 447.

157 CD VI, str. 482.

158 CD VI, str. 482-483.

159 CD VI, str. 484.

160 CD VI, str. 490.

161 CD VI, str. 382.

162 CD VI, str. 557-558.

163 Povijest Hrvata I, str. 264.

Valja zbog problema o kojem ovdje raspravljamo dodati da su pape Honorije IV i Nikola IV prijetili kralju Ladislavu zbog njegova odnosa prema ženi Elizabeti križarskim ratom, ali da je on umro prije nego su prijetnje mogle biti ostvarene.¹⁶⁴

Sve nas to učvršćuje u uvjerenju da Ladislav i njegova majka ne privlače pažnju Rima na sebe zbog bosanskih heretika, nego zbog svoga »heretičkog« ponašanja prema zagrebačkoj crkvi. Nije nam dakle teško ponoviti tvrdnju da budimski dvor ili ugarski velikaši koji su nosili zvučne naslove bosanskih banova, vojvoda i gospode, s *bosanskim zemljama nisu imali nikakve stvarne veze!*

Nema sumnje da se kraljica majka Elizabeta morala odreći vojvodstva zbog svoga ponašanja prema zagrebačkom biskupu, našto je Ladislav, kako je odavno poznato, proglasio vojvodom svoga šurjaka i Elizabetinog zeta - *Dragutina!* Vidjeli smo kako su Klaić i Ćirković opisali njegovo vladanje.

Da je Dragutin, za razliku od Elizabete, zaista bio povezan, iako na svoj način, s bosanskim zemljama, u to nitko ne može sumnjati. Jedino se historiografija ne može složiti u pitanju kakav je bio odnos Dragutina prema Prijezdi.

Podimo zato najprije *tragom izvora koji svjedoče o Prijezdi i njegovoj porodici.*

God. 1233. kad je Ninoslav »dux de Bosna«, *Prijezda je ban.* Prema Ninoslavovu priznanju on je doduše njegov rođak, ali ta izjava ne mora značiti da su obojica zaista u srodstvu. Naime, u to se vrijeme vrlo često i politički saveznici proglašavaju rođacima (consanguinei), vjerojatno zato da se takvim izrazima još jače naglasi politička istomišljenost. Mogli bismo pretpostaviti da je Prijezda 1233. g. bosanski ban, kad se takvom zaključku ne bi protivile dvije činjenice: *prva*, da Ninoslav nosi naslov *velikog bana* i da je izvan granica svoje zemlje također smatran bosanskim banom i *druga*, da se prema podacima jedne isprave iz 1240. g.¹⁶⁵ Prijezda također naziva banom! Kako ne mogu biti u isto vrijeme dva bosanska bana, *valja Prijezdinu banovinu tražiti negdje drugdje*, a ne u »klasičnoj Bosni«. Vidjet ćemo kasnije da se može opravdati pretpostavka da je *Prijezda I - usorski ban!*

Spomenuli smo da prema podacima jedne slavonske isprave iz 1240. g. ban Prijezda boravi u vukovskoj županiji, odnosno ondje ima neke svoje

164 N. dj. str. 264.

165 CD IV, str. 120.

posjede. Još prije 1255. g. ima također dio posjeda Novak na Dravi. Taj mu je posjed dao kralj Bela. Sam vladar priznaje 1255. g. da je banu Prijezdi predao čitav županat Novak, ali ipak iz njega izdvaja posjed križara, jer su ga oni ondje posjedovali prije nego što je kralj darovao Novak banu Prijezdi.¹⁶⁶

Međutim, na osnovi jednoga podatka iz 1267. g.,¹⁶⁷ kad se pred pečujskim kaptolom pojavljuju kao parničari za iste posjede *Prijezda i Stjepan, sinovi bana Prijezde*, zaključila sam 1978. g.¹⁶⁸ da se Prijezda vratio u Bosnu dok su njegovi sinovi ostali u Slavoniji. Tada sam također pretpostavila da *Prijezda ne dobiva Bosnu*, nego *Donje krajeve*, a da tek nakon uklanjanja Ninoslavova sina Stepana sjeda ponovno na bosansku bansku stolicu. Napokon, čitavoj historiografiji dobro poznata Prijezdina darovnica za župu Zemlenik iz 1287. g.,¹⁶⁹ tumačenje koje sam i ja preuzela iz Klaićeve »*Povijesti Hrvata*«,¹⁷⁰ dala mi je mogućnost da zaključim kako je Prijezdin zet Ladislav Babonić bio sin bana Stepana.

Međutim, nužno se postavlja pitanje *može li ovaj Prijezda iz 1287. g. biti isti onaj Ninoslavov rođak Prijezda iz 1233. godine?*

Kako nam se to ne čini vjerojatnim predložili bismo drugačije »*porodično stablo*« za XIII. stoljeće: *Prijezda I* je od 1233. g. do najmanje 1267. g. *ban*. Kako njegovi sinovi ne tvrde pred pečujskim kaptolom spomenute godine da je otac mrtav ili da nije ban, *Prijezda I još uvijek banuje!* Ali, možda je bolestan ili već star, jer njegovi sinovi na kraju parnice prepuštaju nasljedno porodično dobro svojim susjedima s kojima vode parnicu, pa se stječe dojam da se i oni spremaju na povratak u domovinu za ocem ili zbog oca. *Prijezda* je prema podacima parnice stariji, a *Stjepan mlađi sin Prijezde I*. Zato je više nego vjerojatno da je *Prijezda II preuzeo očevu bansku vlast* i da on ima sinove: *Prijezdu III, Vuka* i *jednu kćer* koja se udala za Ladislava Babonića.

Preuzevši 1978. g. iz Klaićeve *Povijesti* podatak o tome da je zet Prijezde II Ladislav Babonić, ipak sam propustila poduprijeti Klaićevo mišljenje, pa to činim sada. Naime, još u *Povijesti Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* pozivala sam se na posljednji poznati čin vjerojatno već ostarjelog bana

166 CD IV, str. 594. »Et licet totum supanatum de Nouak fidei nostro Prezde bano contulerimus, predictam tamen terram exceptam esse volumus ab eodem, cum ipsam domus prefata possederit longe ante.«

167 CD VI, str. 438.

168 Iz problematike, str. 265.

169 CD VI, str. 588.

170 Povijest Hrvata I, str. 265.

Stjepana Babonića koji 1295. g.¹⁷¹ zajedno sa svojim sinovima knezovima Ladislavom i Stjepanom daruje samostan sv. Marije u Kostanjevici nekim posjedima i selima oko Krke.

Prema tome, Prijezda II se rođачki povezuje s Babonićima koji su mu i najbliži susjedi (ban Stjepan izdaje spomenutu darovnicu u Zrinu).

No, za naše zaključivanje o političkom položaju Prijezde II važno je ponoviti kako on sam sebe 1287. g.¹⁷² predstavlja. Prije svega, darovnica koju izdaje zetu formalno je *pravi vladarski privilegij*, štoviše, ima uz invokaciju i arengu. Prijezda II je *domino concedente banus boznensis*. Arenga još jednom potvrđuje da se smatra *samostalnim vladarom*, jer tvrdi da ono što daruju ili rade vladari (principes) dužni su podanici (fideles) vječno obdržavati i zato on daje najprije svima na znanje kakvu je stvorio odluku. Naime, od srca, i to onako kako se pristoji ocu prema dragom sinu, ali i uz »benivolentia« svojih sinova kao i uz pristanak »barona i plemića našega kraljevstva« (baronum et nobilium regni nostri) daje svom zetu i njegovoj ženi, a svojoj kćeri, župu Zemlenik sa svim pripadnostima, predijima, selima i svim stanovnicima, pa i onima koji će se još naseliti. Svoga zeta naziva pri tome »sinom u Bogu« (filio in deo). Prijezda posebno naglašava da daje zetu Ladislavu Zemlenik u onim granicama u kojima su tu župu uživali njegovi preci i on sam.

Ne može se mimoći ni vrlo važna činjenica da se Prijezda II predstavlja kao *bosanski ban*, da svoje vladanje zove *regnum te* da su uz njega velikaši i plemići toga kraljevstva. Župa Zemlenik koja *nije u Bosni, nego u Usori*, oko Vrbasa, prema Prijezdinoj je izjavi *porodično dobro*.

Spojimo li ovo priznanje Prijezde II s Ninoslavovim iz 1233. da je Prijezda ban, te s onim podacima u kojima se Prijezda također naziva banom, ali bez pobliže oznake zemlje u kojoj banuje, onda nam se nameće zaključak da je *Prijezda I usorski ban*! Odatle prisni odnosi s Arpadovićima koji su možda i stariji od 1233. g. jer su kao najbliži susjedi, po svoj prilici, održavali dobre odnose. U svakom slučaju Bela IV zove Prijezdu I *fidelis noster* i daje mu posjede na Dravi, pa ga bez sumnje ubraja među svoje političke saveznike i prijatelje kao što je to nekoć bio i ban Borić.

Činjenica da se 1236. g. spominje u Usori također Sibislav ne proturječi našoj pretpostavci jer je Sibislav »kenezus de Woscura«. On je na taj položaj došao zajedno sa svojom majkom vjerojatno zato što ga je istjerao Ninoslav iz Bosne. Jer je on kao sin pokojnog bosanskog bana Stepana trebao sjesti i na njegovu stolicu.

171 CD VII, str. 198.

172 CD VI, str. 588-589.

Stoga vjerojatno ne griješimo pretpostavimo li da su i Prijezda I i Sibislav Ninoslavove »žrtve«. Ninoslav ostavlja Prijezdi bansku vlast u Usori, a sebe proglašava velikim banom odnosno vojvodom bosanskim.

U svjetlu ovakvih političkih prilika postaje nam mnogo razumljiviji put Bele IV 1244. g. do granica Usore. Njemu nije trebalo osvajati Usoru jer ga je s banom Prijezdom ranije vezalo savezništvo, a možda i prijateljstvo, i zato mirno pod Glažom čeka svršetak Dionizijeve vojne.

Međutim, jedan dragocjen podatak iz 1290. g., podatak u koji ne postoji nikakva sumnja, svjedoči da je između 1287. i 1290. g. došlo do promjene na bosanskom prijestolju!

Riječ je o pismu pape Nikole IV iz spomenute godine.¹⁷³ Papa se obraća slavonskim i hrvatskim velikašima da se bore protiv »Tatara, Saracena, Neugerija, pogana, shizmatika, krivovjeraca i njihovih pristaša«. Nikola IV odabire različite adrese na koje će poslati svoje pismo, pa ga zaista šalje Krčkima, Babonićima, Gisingovcima itd., ali među ostalima ne zaboravlja ni »plemenite muževe Stjepana i Prijezdu, banove Bosne« (nobilibus viris Stephano et Brisde banis Bosne).

Kako izvanredno dragocjen podatak! Dakle, sinovi Prijezde II -*Stepan I i Prijezda III* - preuzeli su između 1287. i 1290. g. *očevo bosansko prijestolje* i kao *bosanski vladari* priznati su i izvan svoje zemlje, prije svega na papinskom dvoru. Za politički je položaj braće vrlo važno konstatirati da je Nikolino pismo upućivano na trinaest različitih adresa, a u Bosnu nije poslan ni jedan primjerak osim na dvor bosanskih vladara.

Tako ovo papino pismo pokazuje da prijelaz Prijezde II s usorske na bosansku bansku stolicu nije predstavljao samo trenutačan uspjeh novog bosanskog bana, nego je služio i njegovim sinovima da i dalje zadrže objedinjene obje banovine. Osim toga, otad će taj *ujedinjeni banat postati sinonim za državnu vlast u Bosni sve do Tvrtkove krunidbe*.

Gornja naša pretpostavka protivi se mišljenju čitave historiografije prema kojoj je tek Bela IV nakon tatarske provale stvorio usorsku banovinu. Ne ulazeći na ovom mjestu u zanimljivo pitanje postanka usorske banovine, uvjereni smo, samo toliko da spomenemo, da Klaić nije bio na pravom putu kad je tek Beli IV pripisivao razdvajanje »prave Bosne« od Usore i tobože novostvorenih banovina. Toponomastika usorske banovine upućuje na zaključak da početke političke organizacije vlasti na Vrbasu ili u tom bazenu oko srednjega Vrbasa treba datirati *avarskim razdobljem!* U tom bi pravcu,

173 CD VII, str. 2.

prema našem mišljenju, trebala ići i buduća istraživanja ovoga zanimljivog problema.

Preostalo bi nam riješiti pitanje kakav je bio odnos *Dragutina i bosanskih vladara*. Ostavili smo prikaz mačvansko-bosanske vojvodine nakon što je Elizabeta primorana da se odreče zvučnog vojvodskog naslova. Prema Klaićevu mišljenju usorski ban je još prije bio pokoran vojvotkinji Ani (Agnezi), dok je Ćirković, kako smo vidjeli, smatrao da su usorskom banovinom upravljali ugarski činovnici. No, za kasniji odnos Dragutina prema bosanskim vladarima treba reći da je Belina kći bila »gospodarica«, a ne vojvotkinja bosansko-mačvanska, pa se stječe dojam da je Bela IV namjerno dao svojoj kćeri *novu čast - domina* koja *nije vrijedala stvarne bosanske vladare*. Pogotovo zato što u Bosni tada vlada njegov fidelis i prijatelj Prijezda II. Ugarski je vladar bio, nema sumnje, vrlo zadovoljan da na bosanskoj banskoj stolici sjedi čovjek za kojega zna da mu neće otimati dalmatinske gradove kako je to činio prije njega Ninoslav. U njega je mogao imati puno povjerenje. Taj je dakle novi naslov izmišljen na budimskom dvoru najprije za »beskućnika« Rostislava, a zatim za »apanažu« kraljevske kćeri, jer je otac Bela IV dobro znao da i tako nova »gospodarica Bosne« neće od bosanskog vladara imati nikakve koristi. Tako je spašena čast budimskog dvora i bosanska samostalnost, a to je za oba dvora bilo najvažnije. Uostalom, ni Usora ni Soli se uopće ne spominju u Aninom naslovu, pa je i to novi dokaz da se radi o praznim titulama kojih se ugarski dvor nije namjeravao odreći.

Međutim, i Ćirković i Klaić, bez mnogo želje da se zaustave na izvoru koji to svjedoči, tvrde da je majku Anu naslijedio sin *Bela*, koji je navodno ostao gospodar tih zemalja do svoje smrti pod konac 1272. g. kad ga je ubio ban Henrik Gisingovac, o čemu je prije bilo govora. Kako je Bela nosio naslov mačvansko-bosanskog vojvode«, to je sasvim jasno da je nakon smrti Bele IV, dakle za njegova sina Stjepana V *ponovno promijenjen odnos ugarskih vladara prema bosanskim banovima*. Stjepan se jednostavno ne želi osvrutati na bosanskog vladara i zato dodjeljuje Beli vojvodsku čast, dakle onu čast koju su uživali ugarski prinčevi. Ali, Stjepanov je račun, kako smo se mogli sami uvjeriti, bio pogrešan. Nije htio voditi računa o ugarskim i slavonskim velikašima, prije svega o Gisingovcima, i to ga je u krajnjoj liniji stajalo i prijestolja. Tek sada niču u dignitarijima kao gljive novi banati, a ugarski i slavonski velikaši dijele, kako smo prije pokazali, časti onako kako im se sviđa.

Kako smo također već izložili što je za bosanske zemlje značilo vladanje kraljice-majke Elizabete, približili smo se 1282. god. kad je kralj Ladislav imenovao svoga šurjaka kralja Dragutina mačvansko-bosanskim vojvodom.

Dragutin je od 1271. g. bio oženjen *Katalinom*, sestrom kralja *Ladislava IV*, a 1282. g. je morao ustupiti srpsko prijestolje svome mlađem bratu *Milutinu*. Sada su mu odlično došle porodične veze s *Arpadovićima*, jer kad više nije bilo »staroga kralja« *Bele IV* koji je smireno rješavao odnose u zemlji i izvan nje, onda se mnogo lakše dolazilo do neke nove zemlje ili bar do nekog naslova.

Međutim, valja riješiti neslaganja, i u najhitnijim pitanjima, koja o *Dragutinu* postoje u historiografiji. Za jedne je *Dragutin* »neposredni gospodar bana *Stjepana Kotromana*«, a prema drugima nije uopće imao vlast nad *Bosnom*, nego samo nad *Usorom* i *Solima*. Zatim, *Dragutin* je proganjao *bogomile*, prigrlio je rimsku vjeru, a zatim se borio protiv *bosanskih patarena*.

Nas, razumije se, najviše zanima odnos *Dragutina* prema bosanskim hereticima, pa ćemo se vratiti na iste one izvore koji već više od sto godina služe za utvrđivanje historijske istine. To su uglavnom *papinska pisma* koja je još 1859. g. objavio u Rimu *Augustin Theiner*.¹⁷⁴

Budući da se radi o odnosu ugarskih zemalja prema papinstvu, nemoguće je i nedopušteno rješavati samo vjerska pitanja u bosanskim zemljama, već valja obuhvatiti i sve one zemlje u kojima su *Članovi arpadovske dinastije* posredno ili neposredno vladali. Nemoguće je utvrditi kako se prema papinstvu odnosio *Dragutin*, ako ne znamo kako se u isto vrijeme ponašao njegov šurjak *Ladislav*, koji je za čitave svoje vladavine uzbuđivao rimske poglavare.

Ako samo prolistamo prepisku ugarskih vladara s papinstvom od 1278. do 1291. g., neće nam biti teško zaključiti da je *glavni heretik upravo kralj Ladislav*. Njegovi *Kumani* trn su u oku Rima sve do *Ladislavove* smrti.

Već *Nikola III* piše 1278. g.¹⁷⁵ ugarskom franjevačkom provincijalu da pošalje nekoliko redovnika onim *Kumanima* »qui ad suscipiendam fidem catholicam dispositi esse videntur«. Nađe li zaista neke »qui ad fidem converti voluerint«, neka ih krsti prema običaju rimske crkve.

Već iduće godine *Ladislav* je odlučio pridobiti papu zakletvom koju, kako se kasnije vidjelo, uopće nije namjeravao održati. Želeći, kaže u zakletvi, poći tragovima svojih predaka, daje u ruke papina poslanika »baptismatis sacramentum« zaklinjući se da će čuvati slobodu katoličke crkve u svom kraljevstvu i u svim podložnim zemljama. Održavat će također

174 *A. Theiner*, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, T. I (1216-1352) i T. II (1352-1526), Romae 1859. (dalje *Theiner I* i *II*).

175 *Theiner I*, str. 337.

onih devet članaka koji se tiču katoličke crkve i Kumana. Ti su članci neobično zanimljivi, pa ćemo donijeti sadržaj samo prvih odredaba: svi oni Kumani koji još nisu kršteni, a hoće i žele primiti sakrament krštenja i sve ostale sakramente, odreći će se štovanja poganskih bogova i čuvati »uniju« s katoličkom crkvom. Napustit će svoje šatore i pokretna ležišta i stanovat će po kršćanskom običaju u selima u kućama (solo fixis!), neće ubijati kršćane itd.¹⁷⁶

Posljednja opomena papina poslanika Filipa, o kojoj smo prije govorili, djelovala je na Elizabetu i njezina sina Ladislava. Majka obećaje da će se držati svih zabluda i raditi na uništenju heretika »cuiscum zloće«, a sin obećaje također da će se boriti protiv svih zabluda i raditi na uništenju heretika »cuiscum que erroris vel secte«, ali onih koji nastoje naškoditi katoličkoj crkvi. To će provoditi »osobito u našem vojvodstvu i biskupiji bosanskoj i susjednim zemljama koje su pod našom vlašću«! U tim zemljama djeluju različite sekte na veliku štetu i sramotu njegova kraljevstva i zato će postupiti prema njima onako kako to rimska crkva zahtijeva. Pazit će također da tako rade i činovnici po njegovim zemljama.¹⁷⁷

Ne treba baš mnogo vidovitosti da se razabere kako majka i sin nastoje skrenuti pažnju Rima od svojih Kumana koji su već jednom proglašeni hereticima, na davno poznate bosanske heretike. Uostalom, Ladislav se uopće ne trudi obavijestiti papu gdje su ti heretici, što se najbolje vidi po tome jer ih smješta u tobože svoju vojvodinu i bosansku biskupiju (de ducato nostro et dyocesi Boznensi). Nema sumnje da je računao s tim da Nikola III neće primijetiti varku. Naime, vojvodina bosanska i bosanska biskupija nisu ni sada kao ni ranije istovjetni pojmovi. Ta *bosanska biskupija* je u Slavoniji, i u njoj, posve razumljivo, nema heretika.

Ladislavova poslušnost i hinjena odanost rimskoj crkvi nije bila duga vijeka.

Nove tužbe protiv njega dolaze u jesen 1278. g.¹⁷⁸ kad ga Honorije IV opominje zbog starih zabluda. On je i sada napustio kršćanstvo, druži se s Tatarima, Saracenima i drugim hereticima, zatvorio je vlastitu ženu (Elizabetu, kćer napuljskog kralja Karla II) itd. Honorije mu zato nalaže da smjesti napusti to pogansko društvo. Naložio je, javlja mu, ostrogonskom nadbiskupu ukoliko ga ovaj ne može dovesti »ad viam salutarem«, neka povede protiv njega i tih pogana *križarski rat* (studeat solícite proponere

176 Theiner I, str. 339-340.

177 Theiner I, str. 348.

178 Theiner I, str. 353-354.

verbum crucis). U posebnom pismu spomenutom prelatu zaista ponavlja neka po čitavom ugarskom kraljevstvu objavi da se ide u križarski rat, a svi križari koji se prijave dobit će isti oprost koji dobivaju križari koji idu u Svetu zemlju.

Možemo li tražiti jasniji dokaz da Ladislavu i njegovoj majci Elizabeti nije uspjela varka s bosanskim hereticima? Nikakvo čudo, ta svi su u Ugarskoj znali da je kralj zatvorio ženu i gdje živi. Honorije IV se štoviše obraća poljskom, češkom i austrijskom vladaru moleći ih da pomognu ostrogonskom nadbiskupu protiv Kumana.¹⁷⁹ Sam ostrogonski nadbiskup je dobio zadatak da oslobodi Elizabetu iz zatvora.¹⁸⁰

Međutim, na mladoga kralja ne djeluju više nikakve prijetnje koje dolaze iz Rima. Nikola IV mu 1288. g.¹⁸¹ ponovno prijeti križarskim ratom, ali sve je bilo uzalud.

Kad je papom postao Nikola IV, situacija se, što se tiče Ladislava, nije promijenila i zbog toga on ponavlja odredbe svojih prethodnika. I on poduzima posebnu akciju da se oslobodi Elizabeta, Ladislavova zatvorena žena.

Ali, vrlo je karakteristično da Nikola IV počinje istodobno i *borbu za uniju pravoslavne i katoličke crkve* i zbog toga se ljeti 1288. g.¹⁸² obraća srpskoj kraljici Jelisaveti jer ona može utjecati na *svoje sinove* »magnificos viros *Stephanum* et *Urosium* illustres reges Sclavorum«! U svojoj žarkoj želji da provede uniju koja bi povećala njegov ugled, Nikola IV piše Jelisavetinim sinovima, dakle *Dragutinu i Milutinu*, da postoji samo jedna vjera izvan koje se nitko ne može spasiti i bez koje se nitko ne može Bogu svidjeti. A da bi se sjedinili s tom vjerom treba da se i oni i narod koji im je podložan vjerno drže njezinih odredaba. Uostalom, da bi lakše spoznali pravu vjeru šalje im dvojicu franjevac - *Marina* i *Ciprijana* - (koji nose spomenuto pismo Jelisavi). Neka Jelisava kao majka djeluje na svoje sinove »ut devote redeant ad predictae fidei unitatem« i da ponizno prime spasonosne franjevačke opomene.¹⁸³

Drugo Nikolino pismo pisano Milutinu¹⁸⁴ zaista je prava mala papina rasprava o tome zašto je srpskom vladaru potrebno da priđe katolicizmu.

179 Theiner I, str. 355.

180 Theiner I, str. 355.

181 Theiner I, str. 357.

182 Theiner I, str. 359.

183 Theiner I, str. 360-361.

184 Theiner I, str. 360-361. »magnifico Urosio, illustri regi Sclavorum«.

Samo katolik može stići do puta istine, naravno one koju naučava rimska crkva. Zato i njemu šalje spomenute franjeve, ali pismu dodaje *osnovna načela katoličke crkve* (fides autem catholica hec est). Sigurno je isto pismo dobio i Dragutin.

Međutim, iz Ugarske su stizale loše vijesti o Ladislavovu ponašanju i zato Nikola IV šalje u lipnju 1290. g.¹⁸⁵ novoga poslanika fratra *Benevenuta*, eugubinskog biskupa i to »*ad ipsius Ungarie regnum, nec non Dalmatie, que Ungarie Regibus solet esse subiecta, ac Austrie, Stirie, Carinthie, Cumanie ac Bosne partes*«!¹⁸⁶ Ako unutar teritorija koji mu je poslanstvom određen nađe *Tatare, Saracene, Neugerije i pogane*, neka postupa protiv njih kao protiv heretika, štoviša, može povesti i križarski rat.

Ponovno se može uvjeriti da je u ovom Nikolinom pismu Bosna suvišan *dodatak* ili *privjesak*, tek toliko, za svaki slučaj! Da naša pretpostavka o Bosni na ovome mjestu i u ovom novom poslanstvu nije suvišna, pokazuje Nikolino pismo pisano istoga dana¹⁸⁷ kralju Ladislavu, ali u njemu nema ni riječi o Bosni.

No, za problem o kojem ovdje raspravljamo pitajući se koliko se tada u ovom dvoboju između Rima i Budima mislilo na tobože heretičku Bosnu, važno je spomenuti da su o Ladislavovim grijesima trebali biti obaviješteni osim austrijskih vladara, i najodličniji velikaši po susjednim zemljama, češki i poljski vladar, ali i *velikaši u Bosni*!¹⁸⁸

Ali, Nikola je s pravom smatrao da svoga novoga poslanika *Benevenuta* mora preporučiti i velikašima u Ladislavovu regnumu. Zato se 23. kolovoza obraća *trojici banova* (Ivanu, Nikoli i Henriku) *sinovima bana Henrika Gisingovca* javljajući im da zbog ponašanja kraljeva šalje poslanika koji će se boriti protiv shizmatika i heretika, pa neka mu pomognu. I njima javlja da će se njegov poslanik boriti protiv »*Tatara, Saracena, Neugerija, pogana, shizmatika, heretika i njihovih pristaša*.«¹⁸⁹

Upravo takvo pismo upućeno je, među ostalima i »*nobilibus viris Stephano et Brisde banis Bosne*«, ¹⁹⁰ o čemu je već prije bilo govora.

185 Theiner I, str. 361.

186 Theiner I, str. 362.

187 Theiner I, str. 362-363.

188 Theiner I, str. 364.

189 Theiner I, str. 364.

190 Theiner I, str. 365.

Posljednje Nikolino pismo, sadržajno vrlo oštro, a upućeno samom kralju zbog novoga poslanika Benevenuta ne nalazi više kralja na životu. Ladislav je ubijen 10. srpnja 1290. g.

Poslanik biskup Benevenut dobiva od pape još neke preporuke i zadatke,¹⁹¹ ali i čitava se prepiska Nikolina nakon Ladislavove smrti svodi na pitanje koje papu najviše muči: je li Ladislav na kraju umro kao kršćanin ili heretik! A ako se u ovim pismima i spominju neki heretici, onda su to oni isti iz ranijih papinih pisama.

God. 1291¹⁹² idu novi papini poslanici u Ugarsku da doznaju kakvo je stanje u toj zemlji. Već je počela ogorčena borba za prijestolje. Rimu, posve razumljivo, vrlo dobro dolazi Ladislavova hereza, jer sada Nikola IV bez oklijevanja poručuje austrijskim vojvodama Rudolfu i Albertu: zna se da ugarsko kraljevstvo od starina pripada rimskoj crkvi!¹⁹³

Nikola IV koji ipak vidi da mu izmiče Ugarska, kori također ostrogonskog i kaločkog nadbiskupa što su propustili da ga izvijeste o stanju u ugarskom kraljevstvu. Papa se posebno ljuti na kaločkog nadbiskupa zbog toga što mu nije javio o novostima, što ga zapravo čudi jer je on bio taj koji mu je javljao kako su u njegovoj kaločkoj pokrajini njegovi stanovnici mnogo pretrpjeli od *shizmatika* i *pogana* (truculenta sevitia scismaticorum et etiam paganorum). Trebao mu je dakle javiti da li je sada mir. On, papa, zabrinut je za ugarsko kraljevstvo i zato šalje novog poslanika esinskog biskupa Ivana koji će im i donijeti ovo pismo.¹⁹⁴

U Rimu je zaista trebalo raditi brzo da se skupi što više pristaša za Nikolinu teoriju o pripadnosti ugarskog kraljevstva Svetoj stolici. Zato u proljeće 1291. g.¹⁹⁵ Nikola IV ponovno traži vezu s *Dragutinom* i njegovom majkom *Jelisavom*. Nazivajući Dragutina srpskim kraljem (rex Servie), javlja mu, kako mu je poznato da poštuje »sakrosanktnu rimsku crkvu« i da se brine za njezinu dobrobit, pa će zato i on uzeti ubuduće u zaštitu sv. Petra i svo njegovo kraljevstvo, njegovu osobu i čitavu zemlju. Zaštititi će ga da ga nitko ne može smetati.

Tipična *diplomatska uljudnost* u trenutku kad Nikola IV užurbano traži saveznike da mu ne bi pobjeglo ugarsko kraljevstvo. Nikola će zatim nagovarati i srpsku kraljicu da pridobije za uniju bugarskoga cara.¹⁹⁶

191 Theiner I, str. 368.

192 Theiner I, str. 371.

193 Theiner I, str. 373.

194 Theiner I, str. 374-375.

195 Theiner I, str. 375.

196 Theiner I, str. 375-376.

Dakako, na onako lijepu papinu ponudu *Dragutin* ne krzma s odgovorom. On mu šalje barskog nadbiskupa *Marina* koji nam je, kaže papa, ponizno ispričao »da u stranama Bosne koje su podložne tvojoj vlasti ima mnogo ljudi koji su zaraženi heretičkom zloćom«. Oni, heretici, odvratili su se od istine i prezreli vječnog kralja pa na propast svojih duša i sramotu katoličke crkve i vjere svojim opasnim i pogubnim nagovaranjima pokušavaju zvesti neke osobe. Zato ga *Dragutin* moli neka mu pošalje neke ljude koji bi taj kraj očistili od spomenutih zabluda.¹⁹⁷

Da bi ispunio *Dragutinovu* želju, *Nikola IV* se obraća slavonskom provincijalu¹⁹⁸ dajući mu ovlast da izabere dvojicu braće časna života i ponašanja, vještih knjizi, ali uvjet je također da znaju jezik onoga kraja (et regionis illius ydiomatis non ignari). Ponavlja mu zatim riječi iz *Dragutinova* pisma, ali s jednim *dodatkom!* Naime, *partes Bosne* pretvaraju se u *principatus Bosnie!* Odličan primjer kako »fama eundo crescit«! Tamo u Bosni vlada »infidelitatis error«, ljudi koji grade sprave da sruše zid prave vjere, neka dakle u taj principat pošalje dvojicu redovnika koji neka budu i znanstveno potkovani, ali koji će znati i jezik te »provincije«. Oni će ujedno dobiti »inquisitionis officium in dicto principatu contra hereticos« i njihovih pomagača itd. Dakako, »auctoritate apostolica«!

Kako, dakle, *Nikola IV* brzo *stvara od »bosanskih strana« Dragutinov »principat Bosne«* jer je jedva dočekao da može u njega poslati franjevence kao svoje inkvizitore. Uopće nije potrebno ispitivati kakva je to »zabluda nevjere«, tko su ti ljudi koji idu »lažnim stranputicama« i žele lažnim dokazima srušiti njegovu rimsku ortodoksnu crkvu.

Zato smo uvjereni da je zbog političke situacije nastale *Ladislavovom* smrću - on je posljednji priznati *Arpadović* - nastalo neobično komešanje po nekim evropskim dvorovima, ali i u Rimu, jer je svatko htio izvući korist za sebe. *Nikola IV*, koji je javio svim kandidatima za prijestolje sv. *Stjepana* da ugarsko kraljevstvo pripada *Svetoj stolici*, s nekoliko laskavih riječi pridobiva i kralja *Dragutina* koji se možda ponadao da će mu papa pomoći da se popne na šurjakovo prijestolje. Zauzvrat je trebalo papi ponuditi da njegova prava rimska crkva povede u Bosni novu akciju. Zato *Dragutin* na kraju dugog popisa heretičkih zemalja ili točnije zemalja u kojima treba ispravljati heretičku zloću unosi i neke »*partes Bosne*« koje su pod njegovom vlašću, a *Nikola IV* objeručke prihvaća tu laž i vrlo rado gradi na njoj dalje. Očito namjerno zaboravlja da je sam prošle godine pisao pravim bosanskim vladarima, naime *Stepanu I* i *Prijezdi III*.

197 Theiner I, str. 377-378.

198 Theiner I, str. 378-379.

Iste vrijednosti kao ovaj Nikolin poziv za uništavanje tobožnjih bosanskih heretika jest i sličan poziv Bonifacija VIII, Nikolina nasljednika, upućen franjevačkom provincijalu u proljeće 1298. g.¹⁹⁹ da pošalje dvojicu redovnika da uništavaju herezu »u krajevima Srbije, Raške, Dalmacije, Bosne i Istre pokrajine Sklavonije«!

Prema tome, dopisivanje između papinstva i bivšeg i tadašnjeg srpskog vladara i njihove majke Jelisave te ugarskog dvora posljednjih godina XIII. st. baca sasvim drugačije svjetlo na vjerske odnose u ugarskim i srpskim zemljama. Dok Ugarska kao zemlja heretičkog vladara Ladislava omogućuje Rimu da ondje provede i političku akciju, u srpskim zemljama dobiva ta ista papinska politika izrazito *vjerski karakter*: Rim želi provesti uniju obiju crkava i stoga upreže bivšeg i tadašnjeg srpskog vladara i njihovu majku u svoja kola. A njima, pogotovo Dragutinu, treba taj Rim i tako nalaze zajednički rječnik, iako su naravno ti odnosi sve prije nego iskreni. Zapravo Dragutin, povezujući se s Nikolom IV, nije imao što izgubiti. Naprotiv, možda se nadao da će ponudom za obraćenje nekih tamo bosanskih heretika kao i ponudom da uništava heretike i po zemlji svoga pokojnoga šurjaka pridobiti za sebe rimski dvor. To se u svakom slučaju ne bi kosilo s papinim planovima jer Dragutin bi u tom slučaju još revnije pomagao Rimu u pridobivanju utjecaja u ugarskim zemljama.

Međutim, valja posebno istaći da Nikola IV približavajući se Dragutinu poštuje *porodične okvire* i ne upušta se u to da brata pomaže protiv brata ili Arpadovića protiv Nemanjića i obrnuto, premda je i to lako mogao učiniti.

Gledamo li na porodične veze Dragutinove s tadašnjim bosanskim vladarima, možemo Nikolin prijedlog da Dragutin proširi suzbijanje hereza u tobože svojem »principatu Bosne« shvatiti kao nevještu i dosta neukusnu propagandu Rima.

Naime, Dragutin je, kako je to općenito i dobro poznato, od 1284. g. vezan s Bosnom, kako to V. Klaić reče, osobito »nježnim odnosom«, jer je svoju *kćer Jelisavu* dao za ženu *bosanskom banu Stepanu I*. Prema tome, *dvojica susjednih vladara* (zapravo trojica jer ne treba zaboraviti Prijezdu III koji je također tada ban) najuže su rodbinski povezana i u normalnim političkim prilikama kakve su vladale za dugogodišnje Dragutinove vladavine, nemoguće je i zamisliti da bi tast »čistio« zemlju svoga zeta i njegova brata od heretika. Jedino ako pretpostavimo da je Dragutin možda htio pomoći zetu Stepanu I da dođe do »čitave Bosne«, no u tom slučaju bismo

199 Theiner I, str. 381.

morali također pretpostaviti da je umro Prijezda III i da je u njegovoj Usori - *što nije nemoguće!* - nastao pokret protiv Stepana kojemu tast želi na takav način pomoći.

Inače su, koliko nam je to do danas moguće ustanoviti, odnosi između kćeri Jelisave i oca Dragutina bili nepomućeni. V. Klaić se već pozivao na »ljetopise srpske«²⁰⁰ koji posve mirno govore o Dragutinu i njegovoj obitelji: *Dragutin je s Katalinom imao troje djece: Vladislava kralja, Urošica i Jelisavetu, a Jelisaveta je rodila tri sina: Stefana, bana bosansko-ga, Inosava i Vladislava.*

A što se tiče *vjerske politike Stepana I*, historiografija nastoji već više od sto godina uvjeriti javnost kako je Stepan »gorljivi protivnik patarena«, premda se za takvu politiku mogla pozivati samo na Nikolino pismo iz 1290. g., o kojem smo prije govorili. To pismo, kako smo istakli, dokazuje tek toliko da se u papinskoj kancelariji znalo o dvojici bosanskih banova koji su u toj Rimu nepoznatoj zemlji na vlasti. I ništa više. Stoga mislim da je »gorljiva« borba bosanskih banova 1290. g. protiv heretika *posve nepotrebno izmišljena!* A pozivanje tobože na istovjetnu politiku tasta Dragutina također otpada jer dopisivanje s Rimom niti to ne potvrđuje. Papinska težnja za unijom pravoslavne i katoličke crkve potakla je Nikolu IV da u *srpske zemlje pošalje franjevence koji bi to »obraćanje« shizmatika na pravu rimsku vjeru najbolje mogli provesti.* Teško je zato složiti se s Ćirkovićem kad tvrdi da je Dragutin pokazivao više revnosti u suzbijanju heretika nego njegovi ugarski rođaci²⁰¹ jer se i takav zaključak zasniva na netočnom tumačenju sada svima nama poznatog dopisivanja Dragutina s rimskom kurijom. Nije također točno - a i u to smo se sami mogli uvjeriti - da Dragutin traži od pape dvojicu franjevac koji znaju »srpski jezik«! Mogli bismo se složiti s Ćirkovićem i tada kad tvrdi da je za Dragutina došlo do zbližavanja s bosanskim vladarima kad on ne bi zamišljao to kao zbližavanje »dvaju gospodara dva odvojena dela Bosne«. To bi trebao biti jedan dio koji je pripadao tobože Dragutinu i drugi Prijezdinom sinu Stjepanu I Kotromaniću. Nije naime točno da je *Bosna* tada podijeljena na dva dijela, a još manje da je Dragutin vladao i Usorom i Solima. Još 1290. g. papinsko pismo je adresirano na dvojicu banova - *Stepana I i Prijezdu III* (Stephano et Brisde banis Bosne) - pa je nakon svega što smo o Kotromanićima dosad doznali više nego jasno da braća dijele vlast tako da *jedan vlada u Bosni, a drugi u Usori* i da su tako »popunjena« oba banata. Dragutin bi dakle morao povesti rat protiv svoga zeta i njegova brata da dođe do Usore!

200 Poviest Bosne, str. 90, bilj. 28.

201 Istorija, str. 75.

Tako bosansko XIII. stoljeće svršava *slobodno i politički snažno* kao što je počelo za Kulina. Za Ninoslava je Bosna toliko jaka da počinje prelaziti svoje državne granice uplećući se u politiku dalmatinskih gradova. Ninoslava zapravo štiti s leđa ban Prijezda (možda zaista i njegov rođak) koji postaje fidelis Bele IV, našto mu ovaj nakon smrti Ninoslava vjerojatno pomaže do bosanskog prijestolja. Čini se da *Prijezda II* nasljeđuje oca također u objema zemljama ili u oba banata i nastoji korisnim ženidbama, glavnim političkim sredstvom toga doba, proširiti svoj ugled: kćer udaje za *Ladislava Babonića* sina slavonskog bana Stjepana, a za prvorođenca *Stepana* izabire 1284. g., kako spomenusmo, kćer kralja Dragutina Nemanjića. Po Dragutinovoj ženi *Katalini* (sestri ugarskog kralja Ladislava IV) ulaze Kotromanići u dalje srodstvo i s Arpadovićima.

Prema tome, vlast je bosanskih vladara Stepana I i Prijezde III oko 1290. g. dobro učvršćena zahvaljujući i *širokom porodičnom krugu*, u kojem su Kotromanići povezani sa slavonskom banskom porodicom *Babonića* s jedne, a s *Nemanjićima* i *Arpadovićima* s druge strane. Posve razumljivo da se u tom »visokom društvu« rođaci zajednički štite i brane, a ne uništavaju. Dragutinu nije padalo na pamet da iskoristi neprilike koje je imao njegov šurjak Ladislav kad je i njega i čitavu njegovu zemlju prokleo rimski dvor. Štoviše, ni smrt ugarskog kralja Ladislava nije htio otvoreno iskorištavati, iako je imao pravo na prijestolje sv. Stjepana bar toliko koliko napuljski Anžuvinci.

Čini se zato da Stepanovu i Prijezdinu vladavinu moramo promatrati prvenstveno u tom za Kotromaniće dragocjenom *vladarskom porodičnom krugu* u koji su doduše ušli na nešto manja vrata nego neki drugi članovi, ali će im upravo taj »krug« pomoći da nakon sto godina izvuku pravo na kraljevski naslov svojih predaka -*Nemanjića!* Tvrtko je, kako ćemo pokazati, gradio svoje pravo na kraljevski naslov - *rex* upravo na tituli koju su nosili Nemanjići do Dušanova proglašenja carem.

Tako se pokazalo da je u drugoj polovici XIII. st. zaboravljeno doba kad su ugarski vladari prijetili križarskim ratovima bosanskim vladarima. U trenutku kad je ugarski kralj sam heretik i proklet, nema ni prava »čistiti« susjedne zemlje od hereze, premda je Ladislav zajedno sa svojom majkom pokušao i tako, kako smo vidjeli, »isplivati« iz neprilika. *I da ironija bude još veća, Bosna u to doba jest prava heretička zemlja!* U njoj *nema organizirane katoličke crkve*, a nema ni *katoličkih redovnika*. Samo su bosanski vladari toliko mudri da o tome šute, ali ne puštaju niti *visoke dostojanstvenike te heretičke crkve da se uvuku u njihovo državno vijeće* i postignu na taj način bilo kakav *politički položaj*. To je njihova izrazita prednost pred, na primjer, ugarskim Arpadovićima, koji su prečesto morali dopuštati da im ugarski moćni prelati kroje sudbinu.

Tako su Bosna i s njom povezane zemlje izmakle i »svetoj rimskoj crkvi« i heretičkoj bosanskoj crkvi i politički se toliko podigle da susjedni vladari traže porodične veze s Kotromanićima, a Rim računa s obojicom kao sa svojim pristašama. To je razlog da se i vlast Babonića zaustavlja na granicama Bosne upravo onako kako će se u to doba Bribirci nemoćno zaustaviti na granicama države Krčkih. Posredno priznaje vlast Kotromanića i napuljski vladar koji daje povlastice Babonićima samo do granica Bosne.

Unatoč tome, zbog posebnih političkih prilika, o kojima ćemo sada govoriti, u posljednjim godinama XIII. st. počinju se nad Stepanovom i Prijezdinom Bosnom nadvijati jaki oblaci koji su dolazili iz susjedne Hrvatske, a tjerali su ih sve snažniji Bribirci.

IV. Nezadrživi uspon Bosne u XIV. stoljeću

1. Nejak o bibrsko bosansko gospodstvo i banat

Kad bismo sudili prema rezultatima jugoslavenske historiografije, onda bi nam se moglo činiti da problem bibrske vlasti nad Bosnom uopće ne postoji. Pogledamo li najstariju literaturu, prikaz V. *Klaića*, naći ćemo u njoj oduševljeni prikaz bibrskog »gospodstva« nad Bosnom, jer se Klaić, možda i s pravom, veselio da je u hrvatskim dinastima našao ljude koji su uspjeli proširiti granice svoje državine daleko izvan granice nekadašnjega hrvatskog kraljevstva. Razumije se da je on, kao i mi svi poslije njega, zasnivao svoje zaključke na izvornom materijalu, ali se rijetko tko od nas dosad pitao da li su uistinu zvučni naslovi Bibraca značili i ostvarenu vlast nad bosanskim zemljama. Uostalom, u tim prvim koracima na radu na bosanskoj problematici rijetko se tko udubljuje u izvore tumačeći ih u svim pojedinostima i stoga je prikaz bibrske vlasti nad Bosnom ostao do danas u krajnjoj liniji - *oduševljen i površan!* Da je bilo ipak dosta razloga da se oduševljenje spusti do historijske stvarnosti, pokazat ću svojim primjerom.

Ali, pođimo redom u prikaz historiografije i to na već uobičajeni način, naime, tako da se zaustavljamo samo na prikazu V. *Klaića* i S. *Ćirkovića* kao na dva granična prikaza bosanske srednjovjekovne povijesti.

Već je V. *Klaić* vrlo dobro osjetio da je za povijest Bosne u posljednjim desetljećima XIII. st. bilo odlučno vladanje Ladislava IV i posebno Andrije III. Tada se, kako je napisao, »podiže silno vlast hrvatskog bana Pavla Šubića i njegove braće«.¹ No, pustimo tadašnje Klaićevo uvjerenje da su budimski i napuljski dvor dijeljenjem povlastica tako podigli Bibrce i posebno bana Pavla »da mu nije bilo premca u svoj Hrvatskoj i Dalmaciji«.² Danas smo više nego ikada uvjereni da Pavao upravo zato postaje samostalni »gospodar« u hrvatskim zemljama što se nije htio obazirati na prazne »darovnice« kojim su ga obasipavali napuljski ili budimski dvor. Ta prvi mu je dao tobože seniorsku vlast nad onim dijelovima Hrvatske koji nisu pripadali Krčkima i Kurjakovićima, a drugi mu je bio spreman priznati bansku vlast ako Tomazinu Morosini primi za vladaricu i ako joj služi s ponuđenim

1 Poviest Bosne, str. 90.

2 N. dj., str. 91.

vojnicima i daje uobičajena davanja! Zato Pavao I koji poslije 1292. g. nije htio čuti ni za Arpadoviće niti za Anžuvince ide svojim putem i na tom putu mijenja svoj banski naslov: mjesto nejasnog primorskog banata (*banus maritimus*) uzima naslov *ban Hrvata* (*banus Croatorum*), dakle ban nad svim Hrvatima i tako zaista bez blagoslova bilo koje kraljevske vlasti postaje stvarni gospodar u Hrvatskoj. Jer se u hrvatskim zemljama vrlo dobro znalo koja su banska prava i kakve dužnosti. Nakon 1290. g. Bribirci proširuju svoju vlast i na *omiško kneštvo*, dakle jedan dio neretvanske kneževine.

V. Klaić misli da »oko 1298. uspije ban Pavao dapače te postade gospodar i susjednoj Bosni«. ³ Ovakav zaključak stvara kao i svi mi nakon njega na osnovi podataka jedne povelje od 7. travnja 1299. o kojoj će još kasnije biti govora. Klaić doduše ne zna odgovoriti »kako je Pavao Šubić zavladao Bosnom, da li silom ili milom, ali vjerojatno jest, da je svladavši bana Stjepana Kotromana - gornju Bosnu i dolnje kraje oteo vrhovnoj vlasti razkralja Stjepana Dragutina«. Ide i dalje i zaključuje: »Čim je ban Pavao zavladao u Bosni, javlja se u donjnih krajih bosanskih *knez Hrvatin*, djed glasovitoga kasnije vojvode i hercega Hrvoja Vukčića«, kojega Pavao preporuča Anžuvincima i Karlo II potvrđuje zato 1299. g. »knezu Hrvatinu i njegovu rodu dolnje kraje bosanske za sva vremena«. Tako je Pavao došao do Bosne i Donjih krajeva. Ali, Bosnu nije zadržao za sebe, nego ju je dao na upravu »prvorodencu si Mladenu, kojemu također podieli naslov bana bosanskoga«, što dakako nije točno. Kao što je dobro poznato prvi bosanski ban je Pavlov brat Mladin, a ne njegov istoimeni sin. Stoga Klaić i piše da je Bosnom vladao samo jedan Mladin i to od 1302. do 1322. g. ⁴ Ta se zabuna provlači i dalje tako da splitsku povlasticu iz 1302. g. također pripisuje Mladinu II. Oduševljen Bribircima prikazuje njihovu vlast u Bosni mnogo »silnijom« nego što je bila. Naime, zaista nema podatka na osnovi kojega bismo smjeli zaključivati da je Mladin II nakon smrti kralja Dragutina zauzeo i Usoru i Soli, ⁵ jer Mladinov naslov iz 1314. g. nije dio njegove intulucije nego notarski dodatak. Zaveden tim naslovom Klaić vidi Mladina II 1314. g. »na vrhuncu moći i slave« i smatra da mu »je vlast sizala od Save do Neretve i od Drine do Jadranskoga mora«.

U drugoj knjizi »*Povijesti Hrvata*« ⁶ uglavnom ponavlja iste misli. Misli da je Hrvatin bio Pavlov ne samo rođak, nego i »vjerni vazal« odnosno »vjerni podanik bana Pavla«, zaključak s kojim se također ne bismo mogli

3 N.mj.

4 N. dj., str. 91-92.

5 N. dj., str. 92.

6 N. dj., str. 4.

složiti. Ovdje smatra da je i prava Bosna sve do Drine »slušala riječ silnoga bana hrvatskoga«,⁷ tvrdnja za koju također nije imao podataka. Na kraju prikazuje Mladinov pad koji je značio oslobođenje za Kotromanića.

I S. Ćirković se kratko osvrće na »Šubiće kao gospodare Bosne«.⁸ Skraćujući politički uspon bana Pavla do netočnosti tvrdi da je on »u posljednjoj deceniji XIII. veka postao samostalni gospodar Hrvatske i Dalmacije«,⁹ a ta se tvrdnja ne može prihvatiti. Kad zatim želi prikazati odnos napuljskog i budimskog dvora prema Bribircima, toliko je površan u prepričavanju tobožnjih povlastica¹⁰ da bi se zaista moglo činiti da su Anžuvinci stvorili dinastičku vlast bana Pavla i njegove braće. Čini nam se da stvarni Pavlov položaj u Hrvatskoj ne vidi, pa misli da su mu »gradovi bili poslušni«, da se plemstvo tobože »mirilo vazalnim odnosom prema moćnom banu«. Ne razabire da Bribirci nisu imali prilike uopće doći u dodir s plemstvom na posjedima hrvatskih velikaša. A seniorski položaj koji Anžuvinci nude Bribircima nije mogao uopće doći do izražaja, jer je Pavao I kao i njegov sin Mladin II bio i ostao za sve Hrvate - samo ban. Stoga je vlast bana Pavla i njegove braće u Hrvatskoj i Dalmaciji bila sve prije nego »samostalna i sigurna« jer je ovisila prije svega o tome koliko su od svojih *kneževskih, načelničkih i banskih prava* uspjeli ostvariti. I Ćirković misli daje 1299. g. Pavao počeo »potčinjavati susedne zemlje« te da je prvo »došla na red Bosna«. Ćirković zatim raspravlja o Pavlovoj tituli dominus Bosne, ali s pravom sumnja da su »već tada imali pod svojom vlašću neki znatniji deo bosanske teritorije osim Donjih krajeva, gde je vrhovnu vlast priznao lokalni vlastelin knez Hrvatinić«. Dakako da bismo rado znali na osnovi kojega podatka je Ćirković došao do zaključka da je Hrvatinić priznao Pavlovu vlast jer Pavlov naslov 1299. g.¹¹ - koji je priznajem i mene zaveo - mogao bi značiti da je hrvatski ban imao vlast u Bosni, ali ne i u Donjim krajevima.

Čini nam se također da Ćirković nije dovoljno pažljiv u prikazu Pavlova odnosa prema domaćoj banskoj porodici jer smatra da Stepanu I »nije preostajalo mesto, jer je Pavle Šubić bosansko bansko dostojanstvo dao svome bratu Mladinu I«,¹² iako sam kasnije priznaje da se Mladin tek morao boriti za banstvo u Bosni. Mladin I je tobože »kao gospodar Bosne izdavao

7 N. dj., str. 5.

8 Istorija, str. 77-80.

9 N. dj., str. 77.

10 N. dj., str. 78.

11 CD VII, str. 342.

12 Istorija, str. 79.

povelje i potvrđivao slobodu trgovanja u Bosni primorskim trgovcima, dok se ban Stjepan I još uvijek održavao na vlasti u jednom delu zemlje.¹³ Međutim, ne bismo smjeli tvrditi da je Mladin I »gospodar Bosne« niti da je dao trgovačke povlastice »primorskim trgovcima«, jer istini za volju on 11. lipnja 1302.¹⁴ izdaje u Hotući povlasticu u korist splitskih trgovaca koja počinje riječima: »*Non Mladinus banus Bosniensis*«! U povlastici dopušta splitskim trgovcima (on je splitski knez!) da smiju kupovati, trgovati, prenositi robu itd. »*per Universum dominium nostrum Croatie et Bosne*«. Stoga Mladin zapovijeda svim županima, upraviteljima, činovnicima i čuvarima cesta po Hrvatskoj i Bosni da splitske trgovce kao i one trgovce koji bi preko Splita išli u Hrvatsku i Bosnu ne smetaju već da im pruže pomoć i zaštitu. I na kraju isprave priznaje: »*quia sigillum nostrum banale nondum erat paratum presentes antiquo sigillo nostro fecimus sigillari*«. ¹⁵ Prema tome, negdje sredinom 1302. g. Mladinu polazi za rukom, po svoj prilici, steći banstvo u Bosni, na što bi mogao upućivati i sadržaj ove povlastice. Ali, valja dodati da ne bi bilo neobično da unatoč ovom Mladinovom priznanju on ipak još nije došao ni do stvarne vlasti u Bosni. U svakom slučaju povlastica svjedoči da Mladin baš nema mnogo iskustva u Bosni (ne traži od trgovaca porez, što bi isto tako mogao biti dokaz, kako rekosmo, da još nije ni stekao pravu bansku vlast. Jer pravi se ban - sjetimo se Kulina - ne odriče svojih prihoda.

Međutim, Ćirković s potpunim pravom upozorava na sukob između obojice banova 1302. g., do kojega je došlo, kako zaključuje, negdje na Drini. U tim je sukobima »ban Stjepan I Kotromanić bio ozbiljno potisnut i ugrožen«. ¹⁶ Konačni rezultat ove borbe doduše nije poznat. Ali to su bile »izuzetno dramatične godine«.

Bit će točna također Ćirkovićeva tvrdnja da je borba između kralja Milutina i njegova brata Dragutina bila za Bribirce izvanredno korisna jer su došli do Huma. U Humu je »početkom XIV. veka gospodario comes Constatinus, hrvatski vlastelin iz porodice Nelipčića«. Možda Ćirković ima pravo kad tvrdi da je banovanje Mladina I proteklo »u borbi za savladivanje Bosanaca«, ali sigurni u to ne možemo nikako biti jer po vijestima iz djela Mihe Madijeva znamo samo to da su ga ubili patareni. Prikazujući zatim banovanje Mladina II u Bosni smatra da je na njega »preneto bosansko dostojanstvo« i da se nazivao »gospodar čitave Bosne«, sto nije sasvim

13 N. dj., str. 79.

14 CD VIII, str. 27.

15 CD VIII, str. 28.

16 Istorija, str. 79

točno, o čemu smo već prije raspravljali. Odnos Bribiraca i Hrvatinića jednak je odnosu »između seniorske i vazalne porodice«, a tri međusobna ugovora znače »postepeno proširivanje jemstva vlasteli u Bosni«. Točno će zatim biti što Ćirković tvrdi da su Bribirci »skupo plaćali za priznavanje svoje vlasti u Bosni«, ali se ne bih mogla složiti s tim da su oni plaćali »račune« i ostaloj bosanskoj vlasteli osim Hrvatinića.¹⁷ Za takvu tvrdnju koju sam i sama ranije zastupala nismo imali izvornih podataka. Prema Ćirkovićevu uvjerenju izmjena se na bosanskoj banskoj stolici 1314. g. izvršila »pod okriljem« Bribiraca, ali se ne može »niti naslutiti« tko je Jelisavu i djecu protjerao iz zemlje. Na kraju svog prikaza bibrirske vlasti u Bosni stvara Ćirković, kako nam se čini, dosta neobičan zaključak o političkom razvitku Bosne u početku XIV. st. »Početkom XIV. veka nepovoljni politički razvitak Bosne iz prethodnih decenija došao je do punog izražaja: bosanska država je tako reći nestala, apsorbovana feudalnim oblastima Šubića i kralja Dragutina«.

Vidjet ćemo da će nas detaljna analiza izvora lako uvjeriti o sasvim drugačijem položaju Bosne ili bosanskih zemalja uopće u doba Bribiraca.

Kad sam prvi put u »*Povijesti Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*« prikazivala vladavinu Bribiraca nad Bosnom, nisam uopće sumnjala, kao ni Klaić ni Ćirković, u to da je Pavao I proširio 1299. g. svoju vlast nad Bosnom.¹⁸ Tada sam smatrala da je Pavlova titula »dominus tocius Bosne« bila kao neki znak da je odlučio budno paziti što se u Bosni događa, jer nije želio da njegov sin svrši na isti način kao i njegov brat. Tada sam i Pavlov spomenuti naslov protumačila kao priključenje Bosne hrvatskim zemljama. Nisam ispitivala zašto Mladin II nije dominus Bosne, iako sam već tada tvrdila da je domaća banska porodica ostala »čini se, na vlasti u jednom dijelu Bosne« i da je Mladin II doduše zaštićivao bana Stepana, ali mu nije htio prepustiti i bosanski banat. Štoviše, nije mu dao »nikakvu vlast«. Zaključak s kojim se danas više ne mogu složiti.

Već 1978. g. dala sam ponešto izmijenjen prikaz tih odnosa, što nije slučajno, jer sam tada prvi put raspravljala samo o bosanskoj problematici. Došla sam do uvjerenja da Pavao I nema 1299. g. naslov dominus Bosne odnosno da tada nema vlast nad Bosnom,¹⁹ a što je još važnije, u drugačijem sam svjetlu prikazala odnos Bribiraca i Pavla posebno prema Hrvatinićima.²⁰ Međutim, već sam tada svela Pavlovu vlast nad Bosnom na stvarne

17 N. dj., str. 80.

18 Povijest Hrvata II, str. 423.

19 Iz problematike, str. 61.

20 N. dj., str. 61-62.

odnose upozoravajući da je Hrvatini *jedini bosanski velikaš* koji je priznao Pavla, što je bilo točno. Što se pak tiče Mladina II, zaključila sam da »nije mnogo postigao u Bosni« i da je vlast Bribiraca ondje onemogućavala domaća banska porodica. Zato mi se činio opravdanim zaključak o uzrocima slabe Mladinove vlasti u Bosni. »Poučen gorkim stričevim iskustvom, Mladin II ne ponavlja njegovu pogrešku, ali se i ne odriče naslova bosanskog bana koji također nosi do svoga pada 1322. g.«.²¹

Trebalo je dakle učiniti samo jedan korak dalje i reći kakva je onda bila stvarna vlast Bribiraca nad Bosnom!

Prije svega, postavlja se pitanje: *kako ćemo protumačiti vlast bana Pavla nad Bosnom 1299. g.* Zatim, kako ćemo razjasniti *banovanje dvaju Mladina*, tj. *brata i sina Pavla P.* Čini nam se također da je ostalo otvoreno *pitanje stvarne vlasti Bribiraca u Bosni* i s tim u vezi *njihov odnos prema Kotromanićima*. Napokon, nije nevažno pitanje *koliko su bosanske zemlje pridonijele rušenju Mladina II 1322. g.* Na kraju, valja odgovoriti i na pitanje *kakva je ocjena odnosa Bribiraca prema bosanskim zemljama.*

Da li je Pavao I zaista 1299. dominus Bosne?

Jedina podloga za zaključak da je ban Pavao već 1299. g. *dominus Bosne* jest Pavlova intitulacija što je ima tobože pri izdavanju fundacijske isprave za samostan sv. Ivana koji osniva kraj Skradina. Taj naslov glasi: *Nos Paulus banus Coruacie, Dalmacie et dominus Bosne!*²² Međutim, nemoguće je utvrditi kako je u originalu glasila Pavlova intitulacija, jer je original iz kojega je načinio I. Kukuljević danas poznati prijepis, nestao. Već je T. Smičiklas konstatirao da je Kukuljevićev prijepis »dosta slab«, zato se on i služi prijepisom iz rukopisa »Diplomatarium Sibenicense« iz dvorskog arhiva u Beču.²³ Naše nepovjerenje prema gornjoj Pavlovoj intitulaciji zasnivamo prije svega na činjenici da se Pavao nakon 1293.g. ne zove banus Croatie, nego banus Croatorum. Osim toga, Pavao nije banus Dalmacie, jer takva čast u njegovo doba uopće ne postoji. Prema tome, sva je prilika da je Kukuljević ili njegov predložak već bio loš i da Smičiklas i nije mogao ispraviti ovu zaista sumnjivu intitulaciju. Uostalom, činjenica da 1301. g. u prvom ugovoru s knezom Hrvatinom *Pavao nema nikakvu bosansku titulu* novi je dokaz da 1299. g. *nije bio dominus Bosne.*

Ako, dakle, ispravimo općenito mišljenje da Pavao I u doba kad njegov brat nosi ponosno naslov bosanskoga bana ne utječe na njegove bosanske

21 N. dj., str. 64-65.

22 CD VII, str. 342.

23 CD VII, str. 336.

poslove, onda nam je i mnogo jasnije zašto Mladin I svoju novu čast plaća glavom. Možda uzrok dosta hladnog Pavlova držanja treba tražiti i u Mladinovoj žarkoj želji za vlašću. Ne treba, naime, smetnuti s uma činjenicu da splitski trgovci dobivaju povlasticu po Mladinovoj državini u *Hrvatskoj i u Bosni*, a ta se činjenica ne može tumačiti drugačije nego da je Mladin zadržao sve što je imao u svojoj vlasti u Hrvatskoj i tome je pridodao *bosanski banat*.

Pitamo se, dakle, nije li zavist sprečavala Pavla I da pomogne bratu u Bosni? Jer sve što danas znamo o porodičnom suparništvu i o obiteljskim prilikama Bribiraca daje nam pravo na zaključak da se između njih vodi ne baš posve nedužna borba za vlast, što je uostalom, rekli bismo, i normalno. Sve što je Pavao u »bosanskom poslu« htio, a možda i mogao učiniti, njegovo je prijateljsko uvjeravanje kneza Hrvatina od 1301. g. dalje, u što ćemo se i sami moći uvjeriti.

Spomenuli smo da je Pavao s čitavom obitelji u početku 1301. g.²⁴ upričio sastanak u Skradinu sa svojim »dragim rođakom« *knezom Hrvatinom*. Sačuvana je Pavlova »zavjernica« i ona je izvanredno svjedočanstvo o *prvim poznatim dodirima* ove dvojice velikana koji su očito htjeli svoje političke planove i pismeno učvrstiti. Intitulacija bana Pavla i članova njegove obitelji je neobično zanimljiva, ali i značajna za problem o kojem ovdje raspravljamo. Ona glasi: »*Nos Paulus banus Croatorum una cum karissimis fratribus Georgio et Mladino comitibus civitatum Dalmacie, filiisque nostris predilectis Mladino, Georgio, Paulo et Gregorio trium camporum, Hliune et de Cetina comitibus*«!

U toj se intitulaciji ne mogu previdjeti ove činjenice:

1. Jedino Pavao nosi svoj stari naslov iz 1293. g., naime, naziva se »banus Croatorum«. Prema tome, neopravdan je bilo kakav zaključak da Pavao tada ima bilo kakvu vlast nad Bosnom.

2. Pavlova braća Juraj I i Mladin I također su »comites civitatum Dalmacie«, a to drugim riječima naravno znači da niti oni nemaju nikakve vlasti u bilo kojem dijelu Bosne. Oni dijele kneštvo u dalmatinskim gradovima. Ali, upravo način na koji dijele tu vlast mogao je biti razlogom bratskoj zavisti i nezadovoljstvu mlađega Pavlova brata Mladina. Naime, otkad je Pavao uzeo naslov i dakako vlast »bana Hrvata« prepustio je Jurju i Mladinu »primorske gradove«, novi pojam koji je 1292-1294. g. obuhvaćao i hrvatske i dalmatinske gradove. Ali, podjela vlasti nad tim gradovima niti je bila niti je mogla biti pravedna. Točno je da Pavao, koji još 1293. g.²⁵ vrši čast

24 CD VIII, str. 3-4.

25 CD VII, str. 127.

splitskoga kneza, ustupa Mladinu to knežstvo, ali sve se čini da je to bio jedini »primorski grad« u koji Juraj tada pušta starijega brata. Kad 1294. g.²⁶ Juraj sklapa na Klisu ugovor s Trogiranima zbog jamčevine, onda notar Sirokt koji je došao na Klis da sastavi taj ugovor datira ga po Andriji III Arpadovići! i u doba »magnifici et potentis viri domini *Georgei de Birberio civitatum maritimarum illustris comitis*«!

Valja dodati da je Juraj tada i »comes Almisii« i da se njegova vlast nad jednim dijelom neretvanske kneževine ogleda i u društvu koje se skupilo na Klisu u Jurjevoj palači. Ondje je uz Jurja spomenut na prvom mjestu *poljički knez* Radoslav Domognin, zatim dvojica Jurjevih vitezova iz Bribira, ali i njegov osobni liječnik magister Benvenuto.²⁷

Prema tome, prema danas sačuvanim i poznatim izvornim podacima smijemo zaključivati da Juraj nije starijega brata htio pustiti u bilo koji dalmatinski grad osim Splita. Tek jednom, 1296. g., Mladin će vršiti čast *trogirskoga načelnika*, ali njegov stariji brat je u isto vrijeme *trogirski knez*.²⁸ Zahvaljujući svojim odličnim vezama s Napuljom, vezama koje je nakon 1292. g. on jedini i podržavao, Juraj je sve poznatiji u zemlji i izvan nje. Mladin u isto vrijeme sve više tone u pozadinu. Napuljski će dvor još 1299. g.²⁹ počastiti obojicu naslovom »knezova dalmatinskih gradova«, ali se dobro znalo tko je stvarni gospodar primorskih gradova. Utoliko više što je bio ne samo dvorjanik na napuljskom dvoru, već je navodno bio i rođak napuljske kraljice Marije. On je na kraju sam uspio isposlovati u pape Bonifacija VIII da je napokon 1298. g. Šibenik dobio biskupiju. Uostalom, i Karlu II i kraljici Mariji bilo je sasvim jasno da se od Pavlove braće jedino Juraj brine oko njihovih poslova. Stoga ga dvor 1300. g. nagrađuje, doduše u svom stilu, ali ta darovnica (koja je u historiografiji ostala nezapažena), očito je svjedočanstvo o tome kako napuljski dvor nastoji nagraditi Jurjeve usluge na račun njegove braće. Nazivajući Jurja »comes de Croacia«,³⁰ Karlo II mu potvrđuje »civitates, castra, villas, bona et alia et vassalos in partibus Sclavinie et alibi in dicto regno Ungarie«! Dakle, slična »darovnica« kakva je dana u početku i banu Pavlu, koja, razumije se, u doba izdavanja nije vrijedila više nego kao komad pergamene, ali je ipak njezinom vlasniku u promijenjenim prilikama mogla dobro doći. Istoga dana, 11. siječnja 1300. g.,³¹ Karlo II izdaje nalog da Jurju, našem dragom vitezu i vjernom rođaku,

26 CD VII, str. 173.

27 CD VII, str. 174.

28 CD VII, str. 220.

29 CD VII, str. 353.

30 CD VII, str. 361.

31 CD VII, str. 361.

budu spremna dva broda jer ih treba za neke važne poslove zbog kojih mora biti u stalnoj vezi s dvorom. Treće pismo istoga sadržaja pošlo je u Veneciju, duždu. Karlo II je u tim posljednjim trenucima prije polaska maloga Karla Roberta u Ugarsku toliko ovisan o Jurju da piše Mlečanima neka ga zaštite u onim gradovima koje mu je potvrdio!³² Ne može biti nikakve sumnje u Karlove zle namjere da zbog svojih interesa zavadi bribirsku braću. Stoga nas nipošto ne iznenađuje da u Karlovu proglasu od 26. travnja 1300. g.³³ uzalud tražimo imena stvarnih gospodara u hrvatskim zemljama. Karlo piše: *prelatis, comitibus, baronibus, universitatibus ceterisque per regnum Ungarie ac partes Slavonie et Dalmatie constitutis*! Javlja im da im šalje svoga predragog unuka koga su toliko željeli! Kako im kao glasnika te vesele vijesti šalje dominikanca Petra, koji će im usmeno iznijeti njegovu poruku, moli ih da mu vjeruju, a dječaka neka tada, kad dođe u njihove strane, prime časno i neka mu pomognu kao budućem kralju.

Jasno je dakle da se napuljski kralj, očito bijesan da je od Bribiraca ostao uz njega samo Juraj I, osvećivao ostalima mimoišavši ih kao da ne postoje.

Ali, unatoč svim tim »milostima« knez Juraj, čini se, ne iskorištava nastalu situaciju. On se ponaša kao da Karlo II nije uopće izdao nikakvu povlasticu.

Naprotiv, on s bratom Pavlom kuje nove planove. Naime, 11. kolovoza 1300. g.³⁴ sastaju se u Solinu (ne u Mladinovu Splitu), *ban Pavao* i njegov brat *Juraj* te *njegov sin Mladin* »*civitatum Dalmacie comes*« s pretpostavnicima *goričkog kneza Henrika* i daju svečanu izjavu: ukoliko ban Pavao i njegov brat Juraj ili sin Mladin budu unutar šest godina imali zakonitu kćer, ta će sklopiti brak s Majnardom, sinom goričkog kneza Henrika. Slično vrijedi i za Henrikovu kćer koja će se onda udati za jednog Bribirca. Obećanje učvršćuju sva trojica Bribiraca svojom zakletvom, a za »vječnu čvrstoću« ugovor je zapečaćen trostrukim pečatom (Pavlovim, Jurjevim i Mladinovicim). Zanimljivo je da je ban Pavao vjerojatno za tu zgodu dao promijeniti legendu na svom pečatu koja glasi: »*S(igillum) Paoli Breberiensis bani tocius Slavonie*«!

Nameće nam se misao da Pavao i Juraj nisu zvali Mladina da i on uđe u ovaj politički savez s Goričcima i da je to bio jedan od razloga što ugovor nije sklopljen u njegovu Splitu. Ili je možda bio razlog to što Mladin I nije bio oženjen.

32 CD VII, str. 361-362.

33 CD VII, str. 378.

34 CD VII, str. 394-395.

Videći da knez Juraj I ne namjerava iskoristiti protiv svoje braće njegovu darovnicu, Karlo II mijenja 1301. g. svoj odnos i prema Pavlu. On je opet »dilectus, affinis, consiliarius, familiaris et fidelis noster«!³⁵ Dakle, kao i u početku njihove veze prije deset godina! I ponovno se šalje banu Pavlu na dar iz Napulja lucerijsko žito.

Samo desetak dana kasnije, točnije 2. veljače 1301. g.,³⁶ sastaje se *prvi put* ban Pavao s braćom i sinovima da bi od svoje strane nagradili »plemenitog muža *Hrvatina pokojnog Stjepana kneza Donjih krajeva Bosne*« (nobilis vir Horvatinus filius condam Stephani de inferioribus Bosne confinibus comes).

Naslovi koje u ovom ugovoru zajednički nose četvorica Pavlovih sinova - *Mladin, Juraj, Pavao i Grgur* - upućuju ipak na neke promjene u političkom životu Bribiraca. Naime, sva četvorica su »Trium camporum, Hliuve et de Cetina comites«, a to znači da je Pavao namjerno nove stečevine ostavio zajedničkoj vlasti svojih sinova.

U ovom ugovoru Bribirci zajednički zahvaljuju knezu Hrvatinu na učinjenim uslugama, bilo da ih je učinio on sam ili njegova braća. A kako im je Hrvatini očitao obećao da će se prema njima tako ponašati i ubuduće, Bribirci mu uzvraćaju obećanjem da će njega i njegove zemlje i posjede čuvati neokrnjene za njegovu braću i nasljednike. Štoviše, branit će ga savjetom i pomoći protiv svih koji bi htjeli zauzeti ili uništavati njegove utvrde ili posjede. Bribirci, nadalje, obećavaju Hrvatinu da neće odstupiti od zadane vjere, ali zahtijevaju od njega da i on za sva vremena stoji uz njih bez obzira na to s kim se bore. Dakako, po svojim mogućnostima.

Nakon što je Hrvatini to uistinu i obećao, Bribirci mu se zavjeruju da nitko između njih neće sklopiti nikakav odvojeni mir ili učiniti nešto protiv zakletve, jer bi ih, da tako nešto učine, javno mogli osuditi kao prekršitelje zadane riječi.

Prema tome, Bribirci i Hrvatini sklapaju *privatan ugovor* o uzajamnoj pomoći protiv svih zajedničkih protivnika i uzajamno se uvjeravaju kako će taj ugovor vrijediti tako dugo dok jedna od stranaka ne prekrši zadanu vjeru. Za prekršitelje ovoga ugovora nije, razumije se, predviđena nikakva službena kazna izdaje ili nevjere, nego sramota kojoj će biti izvrnut onaj tko »krene vjerom«.

35 CD VIII, str. 1.

36 CD VIII, str. 3.

Vrlo je značajno da ban Pavao, njegovi sinovi i braća ne nose još nijedan naslov koji bi dao naslutiti njihovu vlast u Bosni. Ali, sam ugovor svojim sadržajem očito odaje da netko od članova ove brojne obitelji namjerava doći do vlasti u nekoj bosanskoj zemlji. Kako to prema sadržaju ovoga ugovora ne može biti kneštvo Donjih krajeva, gdje su Bribirci priznali Hrvatinovu vlast, to može cilj Bribiraca u to vrijeme biti jedino *usorski ili bosanski banat*. U takvim će im nastojanjima rado pomoći sam Hrvatini koji, sudeći po ugovoru, ne priznaje vlast bana Stepana I Kotromanića. Tada se u Skradinu bez sumnje znalo i to tko će od Bribiraca sjesti na bansku bosansku stolicu ili bolje tko će se između njih kandidirati za čast bosanskog bana. Bit će to izvan svake sumnje Pavlov brat *Mladin* koji je dosad, kako smo se mogli uvjeriti, životario u sjeni svoga mlađega brata Jurja. A sudeći prema naslovima koje nose u ovom ugovoru, prestigla su ga i četvorica Pavlovih sinova.

Sve se te pretpostavke potvrđuju sredinom 1302. g.³⁷ kad se Mladin zaista veseli da je *postao bosanski ban!* Ali, prije smo vidjeli da je zadržao vlast i u nekim dijelovima Hrvatske (prema tekstu povlastice što ju je dao splitskim trgovcima), pa se pitamo nisu li to možda oni krajevi Hrvatske kojima su još prošle godine upravljali Pavlovi sinovi? Dakle, Tropolje, Hlijevno i Cetina, jer to su kneštva preko kojih je mogao doći do svoje Bosne.

Međutim, još je Ćirković³⁸ upozorio na to da se dubrovački trgovci ne usuđuju iz Srijema putovati kući jer je u Bosni rat. Oni poručuju svom knezu da se ne mogu odazvati njegovu pozivu za povratak jer »per terra de re Uroso non podemo pasar, eciam per Bosna non podemo per la volunta che poura lo *ban Mladeno et Stefano bano*, si se acore cum lu bano Mladeno, stando a li confini per la Drina, si che a nuy este multo serade le vie«.³⁹ Neka ih zato knez Dandolo ispriča i neka im odredi novi rok za povratak. Iz bilješke na tom spisu doznajemo da im je uistinu produžen rok za povratak do početka kolovoza.

Rat u Bosni daje opet prilike Bonifaciju VIII da se obori na tobožnje bosanske heretike, a stvarno *na protivnike Bribiraca!* On, Bonifacije VIII, tobože je doznao da u »bosanskom banatu i različitim drugim stranama kaločke provincije« ponovno toliko bjesni hereza da on i kaločki nadbiskup po svojoj dužnosti moraju istupiti protiv njih.⁴⁰

37 CD VIII, str. 27.

38 Istorija, str. 43.

39 CD VIII, str. 43.

40 CD VIII, str. 47.

Prema tome, papa opet prijeti križarskim ratom, pa je to novi dokaz da su se heretici pojavili u Stepanovoj Bosni zato da papa može protiv njih poslati ugarskog prelata. Dakako, na prijestolju sv. Stjepana sjedi njegov mladi štićenik kome bi takav obračun, potpomognut, razumije se, i od Bribiraca, vrlo dobro došao. Ta on još nema ni krunu ni podložne zemlje!

Ne bi bilo nemoguće da se sam Mladin potužio na tobožnje bosanske heretike, jer papa priznaje da je o bosanskim patarenima doznao iz vjerodostojnog izvještaja (sicut ex relatione didicimus fidedigna).

U svakom slučaju, čim se Mladin I uputio u Bosnu da se bori za banat, nema nitko zaštićivati njegove Splićane i to je bio znak za kneza Jurja da ih oštetiti. Našavši se ponovno u svom odabranom društvu na Klisu, daje ovakvu javnu izjavu: »Mi Juraj, knez primorskih gradova Dalmacije, dajemo svima na znanje da čitavo područje Podmorja koje se nalazi između splitskog i trogirskog teritorija pripada trogirskoj općini«!⁴¹ Budući da to stvarno nije bila istina, Trogirani su dragovoljno ustupili Podmorje knezu Jurju na doživotno uživanje (kasnije će se ispostaviti da je Podmorje pripadalo banu Pavlu i da je on zbog toga teritorija vodio rat s Trogiranima).

Čini se, međutim, da su odnosi među bibrskom braćom 1303. g. toliko poremećeni da ni susjedi više ne znaju kome bi se od braće obraćali. Naime, ne može biti slučajno da Dubrovčanin Prijazan Ranjina piše banu Pavlu spomenute godine ovakvu adresu: »Potenti et magnifico viro *domino Paulo bano Crohatis et comiti civitatum Dalmatie, suo domino speciali*«!⁴²

Riječ je o nekom prijestupu Dubrovčanina Marina de Stilija, a spomenuti Ranjina, koga je Pavao poslao u Dubrovnik, dobro zna za Pavlova brata Jurja, jer predlaže da bude treći sudac u nastalom sporu.

Uostalom, da je 1303. g. nešto poremećena dotadašnja podjela bibrskih časti u primorju, svjedoči i jedan podatak iz Skradina prema kojem je skradinski knez *Mladin Mladi* (comitis nostri Mladini iunioris),⁴³ dakle Pavlov sin Mladin. Ipak, Skradinjani kupuju slobodu od bana Pavla.

U to dolazi u ožujku 1304. g.⁴⁴ u Splitu do *drugoga sastanka između Bribiraca i Hrvatina*. Od Bribiraca su *nazočni: Pavao* (banus Croatorum) i *Mladin* (banus bosnensis), zatim *Mladin II* (comes trium camporum et tocius terre Hlim), *Georgius* (comes spatatensis) *te Pavao* i *Grgur* (filii dicti domini Pauli bani comites).

41 CD VIII, str. 51.

42 CD VIII, str. 67.

43 CD VIII, str. 72.

44 CD VIII, str. 80.

Upadaju u oči neke promjene u podjeli časti u obitelji bana Pavla. Pavao i Mladin drže banate, ali nema trećega brata Jurja koji je po svoj prilici negdje izvan zemlje. Pavlovi sinovi dijele vlast po starosti: Mladin ima Tropolje i, što veoma iznenađuje, »čitav Hum«! Nije li to suparništvo sa stricem koji se tada ponosi naslovom bosanskog bana? Nije li sam Pavao bio taj koji je ponovno oštetio svoga brata i dao humsko kneštvo (nije osobito važno da li je taj naslov sada samo formalan!) radije svom najstarijem sinu? Splitsko kneštvo više nema Pavlov brat Juraj, nego njegov istoime-ni sin Juraj, dok Pavlovi sinovi Pavao i Grgur kao najmlađi nemaju, čini se, osim naslova knez, nikakve gradove ili zemlje. Ali, valja također priznati da u »kneštvo dalmatinskih gradova« Pavlova brata Jurja nitko ne dira.

Pavao je imao bez sumnje dovoljno razloga da u Split pozove svoga brata Mladina i svoje sinove. Ne može se naime mimoći činjenica da je svečana zakletva u Splitu *jednostrana*, točnije da je daju samo Bribirci. I to zakletva koja krije u sebi krivicu Bribiraca prema knezu Hrvatinu. Zato su ga očito i zamolili da se spusti u Split. Dodamo li tome da ban Pavao nastupa kao »*maior et senior atquepater*« i da kao takav nalaže bratu i sinovima da se drže zakletve knezu Hrvatinu, njegovoj braći i sinovima u cijelosti i da ne pokušaju nešto u njoj izmijeniti, onda nam je jasno da se neki članovi obitelji nisu držali ranijih obaveza prema Hrvatinu. Ugovor je ponovno privatne naravi, jer kazna kojom Pavao prijeti onim članovima svoje obitelji koji ga ne bi slušali tipična je *očinska i starješinska*, porodična, to jest gubitak očinske ili bratske milosti! Pitanje je, naravno, da li su se zaista Pavlova braća i sinovi još bojali očeve nemilosti! Stječe se dojam da su se tako ponašali prema Hrvatinu upravo zato što se nisu mnogo obazirali na danu zakletvu. Ban Pavao zove Hrvatina u ovom ugovoru »*compater noster et fidelis*«, pa su to opet izrazi koji odaju političko savezništvo, a ne rođачke odnose, ali u prvom redu politički savez između kneza Hrvatina i bana Pavla. Zato i on obećaje Hrvatinu da mu neće oduzimati zemlje ni utvrde, da neće sumnjati u njega osim ako on i njegovi sinovi počine »očitu nevjeru« (infidelitatem manifestam).

Kad čitamo tu zakletvu očito sve nemoćnijeg bana Pavla, ne možemo se osloboditi dojma da je neki član njegove obitelji učinio nešto što je bilo protiv ranije zakletve. Vjerujemo da se radilo u prvom redu o bratu Mladinu, ali mogao je to isto tako biti i Pavlov sin Mladin koji je možda ratovao zajedno sa stricem jer nekako je morao »zaraditi« naslov »kneza čitavoga Huma«!

Ne bismo se usudili ići tako daleko da sukobu s Hrvatinom pripišemo uzroke Mladinove nasilne smrti. No, ipak ostaje činjenica da su *nove zakletve ostale u okvirima privatnih odnosa i Hrvatina i Bribiraca* među

kojima, izgleda, ban Pavao više nije odveć poštovani starješina. Sve je dakle opet stavljeno na *moralnu osnovu*, koja tako često u srednjem vijeku gradi i razgrađuje i političke odnose, a valja priznati da baš nije odveć čvrsta osnova za trajnije političke okvire. Teško je uostalom vjerovati da bi Pavao mogao i htio neposlušne članove svoje obitelji oružjem natjerati na poslušnost. Zato im i nemoćno prijeti gubitkom očinske ljubavi!

Međutim, ni taj novi ugovor između Bribiraca i Hrvoja nije neprijeporno svjedočanstvo da je Mladin I zaista uspio potisnuti *Stepana I* s banstva, iako su sukobi na Drini svršili u njegovu korist.

U prilog takvoj pretpostavci mogla bi govoriti i činjenica da *je iste 1304. godine Mladin I ubijen u Bosni*.

Tragična bratova smrt, koju Miha Madijev kako je poznato pripisuje bosanskim »patarenima«, potakla je, čini se, bana Pavla na drugačiji odnos prema bosanskim zemljama. On ne uzima slučajno naslov »*tocius Bosne dominus*«! Točno je da šalje u isto vrijeme u Bosnu i *svoga sina Mladina za bana*, ali sada je on »*gospodar čitave Bosne*«, pa će bolje nastojati zaštititi svoga prvorodenca. Ostali su njegovi sinovi zadržali 1304. g. svoje časti, jedino je najmlađi sin *Grgur*, koji još prije godinu dana nije imao nijedno kneštvo, postao *šibenski knez*.

S takvim naslovima i častima sastaju se otac i sinovi 21. veljače 1305. g.⁴⁵ ponovno u crkvi sv. Marije u Skradinu da bi se iznova, *u novom dogovoru, zakleli knezu Hrvatinu!* Oni su obećavali i obećavaju da će biti pravi prijatelji svome dragom rođaku Hrvatinu i njegovim sinovima i to uvijek i za vječno te da će ga ljubiti čista srca. Ponovno slijedi obećanje da neće ništa dirati u njegovoj državini i u čitavom kneštvu Donjih krajeva, bilo da je riječ o utvrdama, zemljama ili nasljednim dobrima. Knez može slobodno poći s Bribircima i sigurno se od njih vraćati i neka ne sumnja u njihovu odanost prema sebi jer oni ga ni u kom slučaju neće zatvoriti. Ako ga netko pred njima optuži zbog nevjere, nije dužan pred njima odgovarati, osim ako to sam hoće, ali se čitav i zdrav može vratiti u svoje utvrde. Bribirci će ga pred svima braniti i neće ni njega ni njegove sinove ostaviti za volju bilo kakvoga prijateljstva, ljubavi, nagodbe, straha ili mržnje. Jedino ako bi - što ne daj Bog! - počinio očitu nevjeru, a to ne bi htio ili mogao ispraviti, tada smo dužni, obavezuju se Bribirci, četiri mjeseca prije pismom obavijestiti kneza Hrvatina da se čuva nas i naših sinova. A ako u međuvremenu on ili njegovi sinovi dođu do nas, ne smijemo ih zatvoriti ili napasti, nego neka budu potpuno slobodni i sigurni. Na kraju ugovora Pavao ponovno

nalaže svojim sinovima da se drže zadane vjere koju ni on neće, uz božju pomoć, iznevjeriti.

Premda mi se još nedavno činilo kako se u ovoj bibrirskoj zavjernici »naziru ipak neka Pavlova prava nad bosanskim velikašima«,⁴⁶ danas ne bih mogla ponoviti tu tvrdnju. Smatram, naime, da smo svi mi koji smo radeći na prikazu bibrirske vlasti nad bosanskim zemljama griješili kad smo Hrvatinov primjer poopćavali, jer na kraju, ipak je trebalo nekako protumačiti Pavlov naslov »dominus tocius Bosne«! Svi smo premalo vodili računa o onoj »gospodi« koja su do Pavla isto tako »vladala« Bosnom, a za koje smo ipak utvrdili da nisu bili pravi gospodari bosanskih zemalja, štoviše, da nisu ni vidjeli Bosne.

Stoga se i sada *neminovno pojavljuje sumnja u pravi Pavlov »dominat« nad Bosnom ili u bosanskim zemljama*, a uopće nema ni govora o tome da je bosanska vlastela došla 1305. g. »u vazalni odnos prema novom 'gospodaru'«. ⁴⁷ Bilo je nepromišljeno veselje kad sam napisala da je Pavao smio bosanske velikaše zbog nevjere zatvoriti ili povesti na njih vojsku, štoviše, otići im imanja. Još manje je bila točna moja tvrdnja da je ban Pavao »vrhovni sudac za bosanske velikaše«! Ta uopće nemamo pojma kako su se Bibrirci - to su otac Pavao i sin Mladin II - odnosili prema *bosanskim velikašima*, a još manje kako *prema bosanskom banu*. Zato mi se čini da sam bila na pravom putu tada kad sam prvotno oduševljenje o velikoj bibrirskoj vlasti nad Bosnom zamijenila treznijim razmišljanjima. God. 1978. sam napisala: »Prije svega, zasad nije poznat nijedan Pavlov 'akt' prema 'pravoj Bosni'. Stoga nam nije dopušteno tvrditi da je Pavlu zaista pošlo za rukom da se nametne za 'gospodara čitavoj Bosni'. Historijski je utvrđena vlast 'hrvatskog gospodina' u dvije župe Donjih krajeva: u Banici i Vrbani, dakle upravo u Hrvatinoj zemlji«. Upravo činjenica da su obje župe, prema karti koju je dao nacrtati L. Thälloczy,⁴⁸ bile s jedne i druge strane *Prijezdina Zemlenika* (koji u to doba vjerojatno drži još Ladislav Babonić) nameće nam posve nove zaključke o borbi u Bosni između *bosanskog bana Stepana I* i njegova *nevjernika kneza Hrvatina* te na kraju *hrvatskog bana Pavla*! Čini nam se gotovo sigurnim da je upravo na ovom mjestu ili iz ovoga kraja, s *psetske*, dakle *hrvatske strane*, pokušao ban Pavao sa svojim bratom odnosno sinom *prodor u Bosnu*! Nije li upravo u

46 Iz problematike, str. 64.

47 Iz problematike, str. 64.

48 L. Thälloczy, Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na povelje körmendskog arkiva, Glasnik zem. muzeja B. i H., sv. XVIII, 1906, str. 401-444 (dalje = Istraživanja).

staroj Usori, djedovini Prijezdinih predaka, našao čovjeka koji se oteo vlasti bosanskog bana Stepana I i oduzeo mu jedan dio njegove djedovine, upravo najvažniju župu Banicu? Nije li Hrvatini upravo s bibrirskom pomoći stvorio dosad nepoznatu kneževinu Donjih krajeva Bosne? Jer prvi i posljednji podatak o Donjim krajevima u XIII. stoljeću nalazi se u »znamenitom« falsifikatu iz 1244. g., i to nipošto slučajno u mađarskom obliku - *Olfeld*.⁴⁹

Zato nije nimalo neobičan žar kojim Bribirci preporučuju kneza Hrvatina (Hrivatinus comes) Anžuvincima u Napulju. On je ne samo iskreno vjeran, nego je zajedno sa svojom braćom i sinovima učinio Bribircima vrlo korisne usluge. I to je zatim najviše potaklo Karla II da mu potvrdi ono što stvarno drži i posjeduje, naime, »partes provinciarum inferioris terre Boczinensis«!⁵⁰

Sve dakle upućuje na zaključak da je Hrvatini Pavlovom pomoći oteo banu Stepanu I jedan dio usorske banovine, a kako to nije po svoj prilici smio priznati i u Napulju, »nastaju Donji krajevi zemlje bosanske«, nova kneževina koja dobiva tako blagoslov i u Napulju. Napokon, zašto bi se Karlo II bunio da se formira takva nova kneževina kad je za njegove pojmove sve dobro što ide u korist Bribiraca, koje napuljski dvor još uvijek treba.

Gledamo li na uzdizanje kneza Hrvatina s takva stajališta, postaje nam jasnije zašto Karlo II 1292. g.⁵¹ u povlastici kojom tobože daje Bribircima čitavu Hrvatsku i Dalmaciju, ograničava njihovu vlast na Drežnik i Pset, a »ab inde usque ad confinia provincie, que dicitur Bosna«.

Ako je, dakle, sudeći po svemu što dosad znamo o Hrvatini, on *uzurpator u novostvorenom kneštvu* u usorskoj banovini, onda mu i nije preostalo drugo nego preko Bribiraca »uhvatiti« vezu s napuljskim dvorom koji na kraju neće valjda biti toliko uskogrudan da ne pode ususret političkom savezniku Bribiraca. Baš izrazi koje napuljski dvor upotrebljava 1299. g. nazivajući Hrvatina i njegovu obitelj »consanguinei et cognati« bana Pavla i njegove braće, još jednom nas učvršćuju u uvjerenju da Hrvatini ni tada ni kasnije nije Pavlov pravi rođak već politički saveznik preko kojega se nada doći do vlasti u Usori i Bosni. Zato kad Hrvatini odlazi prvi put do Pavla u Skradin, iz njihova prvoga ugovora netragom nestaju rođачki odnosi. Za Pavla i njegove sinove on je »plemeniti muž Hrvatini pokojnog Stjepana, knez Donjih krajeva Bosne« i ništa više! Međutim, upada u oči da Hrvatini

49 CD IV, str. 239.

50 CD VII, str. 342-343.

51 CD VII, str. 104.

otac Stjepan nije knez, pa naša pretpostavka o nedavnom stvaranju kneževine Donjih krajeva dobiva tim podatkom rječitiju potvrdu.

Političko savezništvo »hrvatskog gospodina« s novim knezom Donjih krajeva nije za Bribirce bilo skupo. Točno je da su Hrvatini potvrđivali ono što mu i tako nisu mogli uzeti, ali Bribirci koji u isto vrijeme nose zvučne naslove bosanskog »gospodina« i »bana« nemaju, koliko je danas poznato, nijednog drugog bosanskog velikaša uz sebe. Zato sam 1978. g. napisala: »Ali, danas poznati izvorni materijal nas naprosto *primorava na zaključak da je Hrvatini jedini bosanski velikaš koji je pristao uz Pavla!*⁵² No, unatoč tome Pavao će do svoje smrti zadržati naslov 'bosanskog gospodina'. U vezi s tim Pavlovim naslovom ne može se niti mimoći činjenica da Pavlov sin i nasljednik ne slijedi primjer svog oca: Mladin II nikad nije uzeo naslov 'dominus Bosne' već se zadovoljava mnogo skromnijim bosanskim banatom.«

Tako nam se čini da Pavao doduše ne oklijeva kad svojoj tituli *banus Croatorum* dodaje i »*dominus totius Bosne*«, ali taj je *lijepi naslov bio daleko od njegove stvarne vlasti u Bosni!* Ta Pavao se zajedno sa svojim sinom ne usuđuje stupiti na *tlo jedinog saveznika u Bosni* kneza Hrvatina. Svi se ugovori s njim sklapaju u Hrvatskoj ili Dalmaciji, ali, sve se čini da nakon ubojstva Pavlova brata Mladina u Bosni, ban Hrvata ne želi izložiti bilo svoju bilo sinovljevu glavu u toj »*patarenskoj*« zemlji. I kao da su Pavlovi bosanski naslovi u obrnutom razmjeru s njegovom stvarnom vlasti nad Bosnom. Što se više hvalio »*gospodstvom*«, to je imao manje izgleda da politički san pretvori u stvarnost.

Kako bismo mogli ocijeniti vlast Mladina II u Bosni?

Kad ne bismo vodili dovoljno računa o onoj životnoj stvarnosti koju obično skrivaju sačuvani izvorni podaci, onda bi nam se moglo činiti da je Mladin II bio u Bosni uspješniji od svoga strica.

Jedino svjedočanstvo o *Mladinovu odnosu prema bosanskom banu Stepanu II* je dobro poznata molba koju Mladin ljeti 1318. g.⁵³ šalje na papinski dvor u Avignon. Molba se ticala upravo »*plemenitog muža Stjepana sina bosanskog bana Stjepana*« (papino pismo je upravljeno nobili viro Stephano nato quondam Stephani bani bosnensis). Nema nikakve sumnje da je Stjepanovu adresu poslao papi sam Mladin II koji se još dva mjeseca ranije, točnije 10. travnja 1318.⁵⁴ sam naziva »*Bosne banus*«!

52 Iz problematike, str. 65.

53 CD VIII, str. 508.

54 CD VIII, str. 497.

Mladin piše papi Ivanu XXII o Stepanu samo dobro. Naime, taj Stepan, sin bosanskoga bana, odlučio je, potaknut vjerskim žarom, iskorijeniti herezu koja u »njegovoj bosanskoj domovini« (que in bosnensi patria) već dugo štetno traje. Da bi tu svoju namjeru mogao što bolje izvršiti, odlučio je oženiti kćer kneza Mainharda Ortenburškog, jer će mu i on pomoći u tom poslu. Ali, ta plemenita djevojka u četvrtom je stupnju srodstva sa Stjepanom i zato Mladin moli papu da im da odriješnje.

Ovo Mladinovo pismo ili točnije papin odgovor na njegovo pismo vrlo je dragocjeno svjedočanstvo o tadašnjem *bosanskom banskom dvoru i samom banu Stepanu IP*. Nema nikakve sumnje da Stepan II namjerava iskoristiti ovo *tobožnje katoličko revnovanje u političke svrbe!* On tobože želi mudro izabranom ženom provesti pojačanu akciju protiv bosanskih heretika, a zapravo je riječ o njegovu političkom položaju koji treba ojačati. U tu mu se svrhu ne čini »sveta laž« o namjeravanom progonu heretika nimalo grešnom. Ta ako i ovi Hrvati i avinjonski dvor zaista misle da će on u vlastitoj zemlji organizirati križarski rat, utoliko bolje. Onda ih jednostavno treba prevariti. S druge strane, ako mu Mladin II i nije povjerovao, ipak je pisao papi i to *zbog sebe*, jer mu se pružila jedinstvena prilika da se pred glavarom čitava kršćanstva pohvali kako je on upravo taj bosanski ban u čijoj će se zemlji provoditi to uništavanje heretika. Tä gdje bi se inače i mogao hvaliti da je on, a ne mladi sin banov pravi ban? Čini se, uostalom, da je mladi Stepan II »vukao za nos« i papu Ivana XXII i svoga zaštitnika, jer do namjeravane ženidbe nikad nije ni došlo. S druge nam se strane čini da se i Mladin II činio smiješnim pred papom Ivanom XXII. Ako i nisu znali pravu situaciju u Bosni, morali su na papinskom dvoru postaviti pitanje zašto taj mladić koji sjedi na očevu mjestu nema i njegovu bansku čast. Stoga nam se čini da Mladin II ovakvim postupkom otkriva, a ne prikriva neuspjeh svoje politike u Bosni. Valja mu doduše priznati da se nije poveo za ocem koji se sve do smrti nije htio odreći naslova »dominus Bosne«, ali ipak ni njegova banska titula nije bila manje prazna. Vjerujemo da se mladi ban Stepan II obratio na njega samo zato što je znao za dobre odnose Bribiraca s papinstvom.

Čini nam se da se na kraju i sam Mladin II pomirio s takvim stanjem u Bosni. Ipak, njegova ljubav prema Kotromanićima nije išla tako daleko da bi i pred papom priznao svoj neuspjeh. Zato 1318. g. *pravi bosanski ban mora nestati, a na njegovo se mjesto postavlja* - bar prema papinstvu - Mladin II. Uostalom, o povučenom Mladinovu odnosu prema Stepanovoj Bosni svjedoče na svoj način, kako ćemo još pokazati, naslovi s kojima se mladi ban Stepan II pojavljuje na historijskoj pozornici odmah nakon Mladinova uklanjanja.

No, da je *Mladinov bosanski banat prazni naslov, svjedoči i promijenjeni odnos Hrvatina sina Vukoslava prema njemu!*

Naime, sa stajališta bosanskog bana Stepana II Hrvatina i njegovi sinovi su nevjernici jer su se povezali s »hrvatskim gospodinom«! Međutim, knez *Vukoslav, Hrvatina sin*, dobro uviđa kako je vlast Bribiraca u Bosni zapravo nejaka i zato još za *Pavlova života* odluči ostaviti *hrvatskog gospodina i prijeći na stranu Stepana II*. Ovaj ga nato u prvoj nama danas poznatoj darovnici koju L. Thälloczy datira oko 1322. g. hvali zbog toga koraka »jere ostavi hrvatskoga gospodina i Bapšića«. ⁵⁵ Bapšići su po svojoj prilici Babonići koji, kako smo izložili još prije, od 1287. g. drže Zemlenik.

Međutim, u prilog našoj pretpostavci da su Donji krajevi nova kneževina govori i *pomanjkanje kneževskog naslova Hrvatina* u spomenutoj Stepanovoj ispravi. Ban Stepan II ima u svom banskom naslovu, osim *Usore i Soli*, i *Donje kroje*, zato neće Hrvatinu priznati uzurpiranu vlast i naziva ga *-knezom ključkim!* Zato je Vukoslav sin kneza ključkoga Hrvatina. Nadalje, kad knez Vukoslav 1315. g. ⁵⁶ izdaje u Sanici vlastitu sudsku ispravu o nagodbi nekih plemića u Sanici, onda je njegova intitulacija prilagođena i njegovu novom položaju u Usori. *Pošto mu je Stepan II uzeo očeve Donje kraje*, Vukoslav se ne smije nazivati knezom Donjih krajeva, ali se neće odreći ni kneževskog naslova. Zato svoju ispravu počinje ovim riječima: »Nos comes V(l) kosslaus filius comitis Huruatini«, pa tako *on i otac ostaju knezovi bez kneštva!*

Stoga bismo smjeli zaključiti da je po svojoj prilici još *ban Pavao I* - jer samo on je hrvatski gospodin - izgubio saveznika i prijatelja u Donjim krajevima, jer kad je Hrvatina umro, jedan od njegovih sinova prelazi na stranu bosanskog bana Stjepana I. Vukoslav predaje Stephanu II *župu Banicu*, s dva vrlo važna grada, naime, *Ključem i Kotorom*.

Dakako, zakletve kojima se mladi ban Stepan II kune Vukoslavu nisu ništa manje zvučne od ranijih bribirskih. Jer *Banicu i Vrbanu* smije držati Vukoslav sam, dakle bez svojih rođaka ili članova obitelji. Zatim, ban obećava da će obje župe ostati Vukoslavu i njegovim potomcima »dokole je naše sjeme« i naravno tako dugo dok mu je Vukoslav - *veran*. Ali, Stepan II mora Vukoslavovu »izdaju hrvatskog gospodina« platiti skuplje nego što je Hrvatina stajao Bribirce. On mora dopustiti Vukoslavu da da dohodak »kada hoće«, a u obje župe smije postavljati svoje »vladalce«. Jedino je dužan za učinjeni dar *služiti oružjem, ali kako može!*

55 Istraživanja, str. 403.

56 CD VIII, str. 417.

Čini nam se, kako spomenusmo, opravdan zaključak da je Vukoslav »pristupio«⁵⁷ natrag bosanskom banu još za Pavlova života. Uzmemo li tu pretpostavku u obzir, *postaje nam jasno zašto se Mladin nikad nije nazivao »bosanskim gospodinom«, niti je preuzeo očevu titulu »dominus tocius Bosne«.*

Prema tome, vlast Bribiraca u Bosni i nad njom, ionako krhka, još se za Pavlova života, čini se, potpuno slomila!

Pitamo se: svjedoče li preostali izvori o našoj pretpostavci da je vlast Bribiraca nad Bosnom formalna?

Prvo što nam upada u oči da se *ban Pavao* izdajući 1307. g.⁵⁷ povlastice Rabljanima *ne naziva kao ranije dominus tocius Bosne*, nego samo *dominus Bosne!* Promjena naslova je bez sumnje imala razlog u stvarnim političkim promjenama, ali je suviše o njima nagađati. No, još je značajnije da sam Pavao to »gospodstvo«⁵⁸ ne smatra stvarnim, jer trgovačke povlastice Rabljanima su izdane po čitavoj državi Bribiraca i banatu, dakle u Hrvatskoj. Bosna nije ni dodirnuti.

Kad se Pavao iduće, 1308. g.⁵⁸ izmiruje s Trogiranima, također nosi naslov »dominus Bosne«, što je očito isto ukras. Takvo shvaćanje o Pavlovoj vlasti nad Bosnom prevladava i u njegovu Skradinu. U jednom kupoprodajnom ugovoru iz 1311. g.⁵⁹ Skradinjani datiraju ispravu najprije *po kralju Karlu*, (regnante domino nostro Karolo, serenissimo rege Hungarie), zatim po *banu Pavlu* (temporibus domini nostri incliti Pauli bani), po skradinskom biskupu Petru i Pavlu Bribircu (egregii comitis nostri).

Kad se Klement V 1311. g. obraća banu Pavlu, onda naravno vrlo dobro zna da ima posla s banom Hrvata i Bosne, dok će napuljski dvor koji se uvijek tobože nemarno odnosi prema bibrskim naslovima osloviti Pavla kao bana i »gospodina Dalmacije«!⁶⁰

Kad su iste 1311. g.⁶¹ presretni Zadrani dočekali Mladinov ulazak u svoj grad, vrlo su točno i pažljivo ispisali u svojim ispravama njegove naslove: on je »magnificus vir dominus Mladinus comes Jadre, princeps Dalmacie et secundus banus bosnensis«!

57 CD VIII, str. 132.

58 CD VIII, str. 196.

59 CD VIII, str. 282.

60 CD VIII, str. 286.

61 CD VIII, str. 295.

Prva zajednička isprava Banica nakon očeve smrti pokazuje kako su braća tada dijelila vlast: Mladin je ostao »*Croatorum et Bosnie banus et jadrensis perpetuus comes*«!⁶² Međutim, kad pisar na kraju zajedničke darovnice ponavlja dataciju, onda Mladina naziva »*tocius Bosne banus*«,⁶³ što je dakako njegov dodatak! Mladinova prava intitulacija može biti samo ona na početku isprave. Brat Mladinov je u ovoj ispravi »*civitatum Dalmacie comes*«, ali Pavao je samo *comes*, što svakako nije bilo u redu, jer se čini da ga još 1312. g. Juraj II ne pusti niti u dalmatinske gradove. Među njihovim dvorjanicima ne nalazi se, koliko se to po ovoj ispravi smije zaključivati, nijedan bosanski velikaš.

I Trogirani, koji su s banom Mladinom II 1315. g. u žestokom sukobu, također priznaju Mladinu potpunu titulu, dakle oba banata.⁶⁴

Ne bismo smjeli zamjeriti papi Ivanu XXII što je 1317. g. poslao Mladinu II pismo s laskavim naslovom »*princeps Croatorum et Bosne in provincia Sclavonie*«!⁶⁵ Ta on je dobro znao da bosanski biskup Petar koga mjesec dana prije šalje kao novoimenovanoga bosanskog biskupa na novo mjesto, neće poći u Mladinovu Bosnu, nego u Đakovo koje se nalazi u Ugarskoj.⁶⁶ Zato i jest novoga biskupa preporučio Karlu I.⁶⁷

Napokon, sam Mladin II izdaje 1318. g.⁶⁸ jedan od svojih najljepših privilegija (tako sam zove svoje isprave) koji ima i najpotpuniju njegovu intitulaciju: »*Nos Mladinus secundus Croattorum et Bosne banus terreque Hlm dominus generalis*«!

Ali, i ostali podaci do Mladinova tzv. pada govore u prilog pretpostavci da je njegova vlast u Bosni - nominalna. On se, na primjer, 1319. g.⁶⁹ bavi hrvatskim poslovima kad se obraća Ivanu XXII s molbom da franjevci smiju osnovati svoj samostan u Skradinu. Papa ga tada zove jednostavno banom, pa bi se moglo činiti da ga smatra samo banom Hrvata, kad mjesec dana novije Ivanovo pismo ne bi proturječilo toj pretpostavci. Ivan XXII piše: *dilecto filio nobili viro Maladino Chroatorum et Bosne comiti, alias dicto*

62 CD VIII, str. 308.

63 CD VIII, str. 309; »*temporibus supradicti domini Mladeni Chroatorum et tocius Bossine bani*«.

64 CD VIII, str. 397.

65 CD VIII, str. 457.

66 CD VIII, str. 451.

67 CD VIII, str. 453.

68 CD VIII, str. 497.

69 CD VIII, str. 524.

bano«. ⁷⁰ Adresa koja svjedoči da se na papinskom dvoru dobro znalo na koga se treba obratiti kad je riječ o bosanskim problemima. A iz sadržaja pisma ćemo lako razabrati zašto se papa obraća upravo njemu. Papa piše Mladinu kako je žalostan jer da je čuo da u božjem narodu ima mnogo prokletnika koji su napustili put prave vjere i želeći poginuti u svojoj zabludi, šecu u tmini te tako duhovno slijepi ne vide nebesko svjetlo. Oni naučavaju pogubne heretičke zablude. Svaki je vjernik, nastavlja svoju propovijed Ivan XXII, dužan ustati protiv takvih ljudi i uništiti ih da se iskorijeni njihov otrovan bijes i ne zaraze ostali vjernici. Često smo naime s velikom žalošću slušali, i to iz vjerodostojnih izvora »quod terra Bosnensis eiusque patria hereticorum ob *negligentiam rectorum* longo tempore ibidem degentium tanta sit infidelitatis labe pollecta« da su ondje napuštene crkve, svećenstvo je iskorijenjeno, gaze se kršćanske svetinje, križ se uopće ne poštuje, štoviše, nema ni sakramenta krštenja itd. Zato će se on, papa, založiti da se ovakve nepravde prema našem Stvoritelju kazne. Na tebi je, sine, koga hvale zbog tvoga plemenita roda i pravovjerja »ut ad extirpandas errores de terra et patria supradictis et preparandum vere religionis cultum potencie tue dexteram sollicitudine religiosa convertas«. Jer tek ćeš se tada smatrati pravim pobjednikom nad svojim neprijateljima kad iz polja Gospodnjeg istjeraš neprijatelja Kristova križa. A mi, koji svesrdno želimo pobjedu prave vjere, sa zadovoljstvom ćemo prihvatiti tvoje napore u tom poslu.

Čitajući ovo Ivanovo pismo u prvi čas nam se čini kao da je avinjonski dvor opet nešto načuo o bosanskoj herezi i da papa zato šalje ovo pismo Mladinu II. Međutim, sadržaj je pisma tako općenit da upućuje na zaključak kako papa i nema nekih novosti iz Bosne za koje bi mogao optužiti bosanskog bana. *Ta papa se uopće ne usuđuje tvrditi da Bosna potpada pod Mladinovu vlast! On uopće ne zna tko vlada u Bosni!*

Šteta je doduše što nije poznato kamo je papa poslao Mladinu ovo pismo, ali i ovako se moramo pitati jesu li u Avignonu znali zaista više od toga da je Mladin II bosanski ban? I kao da su se upravo zato što nisu znali ni čija je zemlja niti tko njom vlada obratili na Mladina koji im je sam 1318. g. pisao i hvalio se da je bosanski ban. Nije li Ivanovo pismo zaostala reakcija na Mladinovu poruku da se Stepan sin bana Stepana namjerava posvetiti i uništavanju bosanskih heretika?

Ostalo nanije napokon još utvrditi kako je Mladin uklonjen iz Hrvatske 1322. godine?

Odavno je poznato da je *jedini podatak o Mladinovu padu* sačuvan u djelu »*De gestis romanorum imperatorum et summorum pontificum*« pristranog splitskog kroničara *Mibe Madijev a* iz patricijske porodice *Barbazani*. To je prije svega poznato XVII. poglavlje spomenutog djela u kojem se govori »*O pobuni šibenskih i trogirskih građana protiv bana Mladena*«. ⁷¹

»Godine Gospodnje 1322, mjeseca siječnja, dana 16, šibenski i trogirski građani sklopiše među sobom savez protiv bana Mladena i njegove braće, koji su pokretali rat, predajući sebe i svoje gradove u zaštitu mletačkoj komuni i njenoj vlasti. Kad je ban Mladen čuo za pobunu gradova, tj. Šibenika i Trogira, silno se uznemiri i dođe sa svojom vojskom pred Šibenik, gdje ostade mjesec dana pustošeći šibensko polje i mnogo njihove svojine, sijajući stabla i vinograde te navaljujući na taj grad. Ali uviđajući da nikako ne može postići prevlast nad gradom niti građane iz njega istjerati, pošalje po sinove Helija, braću Kosinu, naime po Saracena, Mihajla i Helija - brat njihov Kosa bijaše naime umro u tamnici gospodina bana Mladena. Njih isti gospodin ban dade mačem pogubiti na spomenutom polju. Pošto je šibensko polje opustošio, dođe sa svojom vojskom u trogirsko polje, da ga pustoši, te ga stade djelomično pustošiti.

Napokon, predviđajući da im nimalo neće moći naškoditi, ban se povuče s trogirskog polja želeći održati dogovor s barunima iz Hrvatske. To su bili neki njegovi baruni, naime sinovi Kurjaka, *sinovi Stipanića iz Bosne, sinovi Mihovilovića iz Hlijevna i Jurja Isana s knezom Pavlom, bratom spomenutoga gospodina bana*, koji su iz straha služili tom banu. To stoga što im je spomenuti ban bio zaprijetio, jer da su s Kosom i njegovom braćom sudjelovali u osnovi u uroti, kojoj je, kako se govori, bio cilj ubojstvo bana Mladena.

No oni ga napustiše. Protiv toga bana sklope oni međusobni savez i izvedu veliku vojsku, *oslanjajući se na potporu sinova Babonića i bosanskih banova, koji im dođoše upomoć s vojskom, te gonjahu Mladena sve do Blizne*.

Nakon toga Trogirani i Šibenčani izidoše jedne noći iz Trogira s mletačkim galijama i plaćenicima, koje im Venecija bijaše ustupila, osvojiše Omiš i Skradin, opljačkaše i spalije kuće, imovinu i ljude, a brodove i čamce, koji su se tu nalazili, odvedoše sa sobom u Trogir i Šibenik u velikom pobjedničkom slavlju.«

71 N. Klaić, Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Zagreb 1972., str. 182 i d.

U idućem, XVIII. poglavlju u kojem je riječ »O porazu bana Mladena, što mu ga je zadao ban Ivan« Miha Madijev opisuje ulogu bana Ivana Babonića u svladavanju bana Mladina.

»... Isto tako i ban Ivan Babonić pođe sa svojim pristašama u potjeru za Mladenom sve do Blizne. Tu zametne žestoku bitku s Vlasima i zarobi znatan broj surovih ljudi i stoke. Ban Mladen pobjegne u Poljica i dođe na Klis gdje ostade 15 dana. Kasnije kad se vojska bana Ivana i drugih povukla iz Hrvatske, ban Mladen po dolasku kneza Jurja pripremi se da pođe k ugarskom kralju uz počast s darovima i prijateljskim poklonima.«

Prema tome, Miha Madijev je vrlo jasan kad opisuje ulogu Bošnjana, točnije njihova vladara pri »gonjenju« bana Mladina do Blizne, gdje je na granici trogirskoga kotara došlo do odsudnog boja Mladinove i neprijateljske vojske. Kako Miha Madijev izričito naglašava da su se banovim neprijateljima iz Bosne priključili *Stipanići* i *bosanski banovi*, nemamo nikakva razloga sumnjati u istinitost tih vijesti s obzirom na to da je splitski kroničar bio suvremenik tih zbivanja.

Međutim, čitava je dosadašnja historiografija, pa i ja sama, previdjela podatak da su se hrvatskoj vojsci pridružile i čete koje su poslali *bosanski banovi*!

Neobično vrijedan podatak, jer nam dopušta zaključak da je *Stepan II od početka svoje vladavine dijelio vlast sa svojim bratom Vladislavom*, o čemu će kasnije još biti riječi.

Nama je, kad ustanovljujemo ulogu bosanskog vladara ili bosanskih vladara u svladavanju bana Mladina II, važno ponoviti kroničarevu tvrdnju: *hrvatski »urotnici« protiv bana* samostalno bez ikakve veze s ugarskim kraljem ili njegovim slavonskim banom *zovu bosanskog vladara u pomoć protiv Mladina* - prema historiografiji njegova gospodara - *i on im se odaziva i šalje vojsku u Hrvatsku! Stoga je, valja pretpostaviti, pomoć koju bosanski vladar šalje u Hrvatsku, bila presudna u svladavanju bana Mladina, a ovo miješanje u hrvatske prilike novi je dokaz samostalne politike bosanskih vladara -Stepana II i njegova brata Vladislava* - prema nekadašnjem »gospodaru«, ali i ugarskom kralju.

Sve nas to upućuje na zaključak da Mladin zadnje dvije godine banovanja vjerojatno nije napuštao Hrvatsku, iako mu je i u njoj bio sve teži položaj.

Prije svega, ljeti 1321. g.⁷² našao se sa svojom pratnjom pod Bribirom da rješava spor oko posjeda različitih loza porodice Draginića u Draginići-

ma. Taj je spor rješavao još njegov otac Pavao. On dakako nema razloga da na početku svoga privilegija izmijeni svoje naslove. To ne rade ni oni vladari koji su izgubili prijestolja i krune. Zato je još uvijek »*Mladinus banus Croattorum et Bosne*«. Takav će naslov, uostalom, zadržati do svoga pada.

Od početka 1322. g. Šibenčani i Trogirani su na najboljem putu da zbace Mladina II s banske stolice, što najtužnije dolazi do izražaja u ugovoru između Trogirana i Mladinova brata Pavla. On među ostalim pristaje na to da bude zapovjednikom vojske protiv brata. Ali, i najmlađi brat Grgur je također poticao Šibenčane protiv Mladina II. I kad je Venecija najzad postigla svoj cilj i stavila oba grada pod svoju »zaštitu«, dužd Ivan Superancije javlja Splićanima kako je mletačka zaštita bila neophodna, jer je »ban okrutno bjesnio protiv dalmatinskih gradova nastojeći ih podvrgnuti svojem ropstvu«. ⁷³ Može li se nazvati slučajem da Mladinov brat Pavao koji sklapa, kako spomenusmo, ugovor s Trogiranima, uopće ne pomišlja na Mladinovu bosansku, nego samo hrvatsku bansku stolicu?

Mladin, međutim, nesmetano rješava hrvatske poslove. Tako još u veljači 1322. g. ⁷⁴ održava sud u Raštanima presuđujući među članovima porodice Perkal. Ondje su uz njega: rogovski opat Luka, Pavao knez Kurjaković, knez Gojslav Stipanić, Bujanja Vojnić iz Hlijevna, Ivša Markov, Hlapše, sin župana Tolše Lazničića, Dragan sin Golubov Buganin, Ladislav Gušić i Hrano Gradinov Kuzmić. Ovo je Mladinova posljednja danas poznata isprava i zato nam je važno ustanoviti tko je u njegovoj pratnji nekoliko mjeseci prije odlučne bitke kod Blizne. Na prvom je mjestu, dakle najodličniji njegov dvorjanik, knez Pavao sin kneza Kurjaka od Krbave, a upravo su Kurjakovi sinovi, prema pisanju Mihe Madijeva, rušili bana. Ne manje zanimljiv je Gojslav Stipanić koji bi mogao biti Hrvatinov rođak. Napokon, treći dvorjanik je Bujanja Vojnić koji nam doduše nije pobliže poznat, ali on je iz Hlijevna, pokrajine iz koje su došli Mladinovi najveći neprijatelji Mihovilovići.

Prema tome, slika političkih odnosa na Mladinovu dvoru neposredno pred njegov poraz kod Blizne je sve jasnija: na njegovu su dvoru od hrvatskih velikaša jedan Kurjaković i jedan hlivanjski odličnik, a od svih bosanskih velikaških porodica prate ga, izgleda, samo neki Stipanići. I takav sastav društva je novi dokaz da je bosanski Mladinov banski naslov još samo ukras koji stavlja u svoje isprave.

73 CD IX, str. 59.

74 CD IX, str. 52.

No, valja tu sliku odabranog društva oko Mladina II upotpuniti još nekim *podacima*: *prvo*, šibenski je knez, kako smo prije naveli, njegov mlađi brat Grgur, njegov izraziti protivnik; *drugo*, u istom Šibeniku je uz Grgura Bribirca »časni šibenski načelnik« Budislav Kurjaković,⁷⁵ također Mladinov neprijatelj; *treće*, najogorčeniji njegov protivnik je brat Pavao čije smo ponašanje neposredno prije Mladinova pada već pratili.

Tako smo došli do dragocjene spoznaje da su Mladina II *rušili s banstva u Hrvatskoj - ne u Bosni!* - prije svega velikaši iz obiju zemalja koje su službeno priznavale njegovu bansku vlast u Hrvatskoj. Nije nimalo neobično što se od bosanskih velikaša pridružio Hrvatima, ako su naše pretpostavke točne, *jedino Stipanić iz Donjih krajeva*, ali to je *upravo zato što je ta porodica i jedina priznavala vlast Bribiraca!*

Sve nas to primorava na zaključak da se Mladin II pred evropskim svijetom, prije svega pred papama, grčevito braneći svoj naslov, predstavlja kao bosanski ban ne želeći priznati da mu je stvarna vlast izmakla iz ruku po svoj prilici i prije nego što se mlađi Stepan II učvrstio na Bosanskoj banskoj stolici. Vjerojatno je isti položaj njegov i u Humu, jer u posljednjim svojim ispravama ne nosi više stari humski naslov.

Stoga nam je nekako žao da »hrvatski gospodin« Pavao i njegov sin Mladin II nisu imali stvarne snage da zamijene domaću bosansku bansku porodicu. Štoviše, nisu je mogli niti potisnuti. Ali, iskreno rečeno, takav se razvitak nejake vlasti Bribiraca morao očekivati. Ako ugarski vladari nisu uspjeli ne samo »potčiniti«, nego niti doprijeti do Bosne, onda je to još manje mogao učiniti hrvatski dinast, koji, uostalom, kao ni ugarski vladar, nije imao nikakvu *pravnu podlogu* na kojoj bi mogao zasnivati svoju vlast u Bosni.

Ponašanje Hrvatina i njegovih sinova prema »hrvatskom gospodinu« izvanredno se uklapa u tu političku sliku nepokorene Bosne. Hrvatinić je bio s pravom uvjeren da mu se neće ništa dogoditi ako »hrvatskom gospodinu« ili »banu« pomogne da se uvuče u Bosnu. Neće ga dirati domaći bosanski ban jer se boji ipak Bribiraca, a Bribirci će ga maziti jer ga trebaju. Uostalom, izmamio je od njih obećanje da ga neće napasti oružjem niti tada ako načini nevjeru. Međutim, kad se već razabiralo da Bribirci nisu uspjeli u svojim namjerama niti im je pošlo za rukom istjerati Kotromaniće, Hrvatinić opet mijenja odluku i vraća se pravom svom vladaru. I ponovno zna da će ga ovaj dočekati raširenih ruku, da će ga ostaviti u onim župama nad kojima je priznao njegovu vlast i tako će biti ponovno njegov vjernik.

Stoga, koliko god bismo željeli da smijemo zaključiti drugačije, ipak moramo ustanoviti da *Bribirci nisu uspjeli unijeti nijednu promjenu u politički život Bosne* i tako su zapravo oni i pomogli da su se Kotromanići još više učvrstili ne samo na banskoj stolici, već i u »gospodstvu bosanskom«!

2. Samostalna vladavina Prijezdina sina Stepana I 1290-1314 i njegova sina Stepana II (1314-1353) u svim bosanskim zemljama

Problem. Budući da se mišljenja o vladavini Stepana II u historiografiji u posljednjih sto godina bitno *razilaze* i mogu se, rekla bih, polarizirati u dva suprotna gledišta, i mi ćemo se, kao i obično, zaustaviti samo na prikazu V. Klaića i S. Čirkovića, a zatim ćemo pokušati izložiti svoje mišljenje.

Vladavinu Stepana II prikazuje V. Klaić u VII. poglavlju »*Poviesti Bosne*« u kojem prati život i politiku bana od 1323. do 1353. g.⁷⁶ Ne uzevši u obzir stvarnu nemoć Karla I u hrvatskim zemljama do 1322. g., dakle u doba kad je Stepan I već na vlasti, misli da »bosanskom gospodinu« nije preostalo drugo nego da se »pokloni novo zasjavšoj zvijezdi Anžuvina i postade vjeran pristaša Karla Roberta«. ⁷⁷ Do takva ga zaključka vodi doduše točna spoznaja da je u početku XIV. st. »na iztoku počela jačati i osiljavati sve većma srbska država«, pa se moglo naslućivati »da će doskora buknuti borba među srbskim Nemanjići i ugarsko-hrvatskim Anžuvinci o gospodstvo na balkanskom poluotoku«. ⁷⁸ Klaić priznaje da »bi bilo mnogo naravnije da se Stepan pridružio svom rođaku Urošu III«, ali on je tako postupao »sa svojim bratićem Vladislavom, ujcem Stjepana Kotromanića« pa nije neobično da »bosanski ban svom dušom prijanja uz Karla Roberta«, našto ga goni također »i strah pred srbskim kraljem«. Može se razabrati da Klaić upotrebljava »nepolitičke« izraze da opiše odnos Karla I i Stepana, te tvrdi da je »prijanjao« ili se »povjeravao« Anžuvincu, izrazi koji, dakako, mogu značiti sve ili ništa i stoga ne prikazuju političke odnose u početku XIV. st. onako kako bi trebalo. Naime, vazalski odnosi su upravo za Anžuvina vrlo jasni jer ugarski kralj zahtijeva od svojih zakonitih vazala da ga priznaju *kao prirodnog gospodara* (dominus naturalis), a dužni su mu također položiti *zakletvu vjernosti* (iuramentum et fides super vere crucis lignum) i napokon

76 N. dj., str. 106-141.

77 N. dj., str. 109.

78 N. dj., str. 108.

poljupcem mira (ipsi dicto domino regi singulariter pacis osculum presterunt) učvršćuje se taj odnos između vazala i seniora.⁷⁹ Sve se to odvija javno, jer oko 1308. g. su se velikaši u ugarskom kraljevstvu javno morali očitovati priznaju li Karla I za vladara ili ne. Stoga Klaić nije nenamjerno sveo odnos između ugarskog vladara i bosanskog bana na *privatne dogovore*, kao što je bio onaj 1323. g. kad »kralj Karlo dade Stjepanu Kotromaniću za ženu jednu dalju rođakinju svoje supruge, po imenu Jelisavu, kćer kujavskog vojvode Kazimira.«⁸⁰ Opravdan je zaključak da »se ovom ženidbom diže znatno ugled bana Stjepana«, ali trebalo je, po našem mišljenju, upotrijebiti i podatke *Poljske kronike* o tadašnjem položaju bana Stepana II u Bosni. Naime, spomenuti poljski kroničar Ivan Črnkov tvrdi da je kujavski vojvoda Kazimir imao mnogo sinova i kćeri, ali mu je ostao samo Vladislav »et una filia, que per dominam Elisabetham reginam Ungarie, amitam suam *cuidam duci de Bosna* data fuit in uxorem«.⁸¹

Prema tome, Karlova žena namjerno izabire *bosanskom vladaru* (kroničar ga zove dux, a ne banus) svoju rođakinju za ženu jer želi da se Anžuvinci i Kotromanići rođачki povežu, pa je i to jedan od dokaza da je Stepan II samostalan vladar i poznat i u poljskim političkim krugovima. Klaić dalje ističe kako bana Stepana II 1324. g. i Dubrovčani nazivaju »preuzvišeni muž i gospodin Stjepan, vojvoda Usore, Bosne, Soli i premnogih drugih mjesta«, i šalju mu svoje poslanike i »mite ga darovi vrijednim 150 perpera, samo da im nadalje ostane sklon i prijazan«.⁸² Da bi pokazao kako je zaista odličan položaj bosanskog bana u 1324. god. Klaić upotrebljava i poznate podatke iz ugovora između Zadrana i Bribiraca, u kojem Zadrani obećavaju da neće dirati »kralja ugarskoga, občinu mletačku i bosanskoga bana Stjepana«.⁸³ Klaić zatim opisuje kako je Stepan II prvi put 1324. g. iskoristio priliku »i umiešao se u posle hrvatske i dalmatinske«, naime, pomogao je prijatelju knezu Jurju II Bribircu protiv Nelipca koga i sam »nije želio vidjeti suviše jaka«. No, nakon Jurjeva poraza pod Kninom »bosanske pomoćne čete pobjegoše kući glavom bez obzira«, što je toliko »ljuto peklo« bana Stepana da za osvetu »nastavi na svoju ruku borbu proti Velipiću i njegovim saveznicom«.⁸⁴ Kako su Trogirani stali uz Nelipca,

79 Ove riječi zakletve su uzete iz Karlova proglašenja za kralja koje je proveo papin poslanik kardinal Gentil 27. studenog 1308. g. CD IX, str. 236-240.

80 Poviest Bosne, str. 109.

81 N. dj., str. 109. bilj. 2.

82 N. dj., str. 109. bilj. 3.

83 N. dj., str. 109-110.

84 N. dj., str. 111.

Stepan ne uspijeva i zato je, kako dalje opisuje banovo djelovanje, ljuto zamrzio na Nelipca, »a još više na Trogirane, njegove saveznike«.

Čini nam se da je Klaić ipak propustio, opisujući ta ratovanja, svoga čitaoca upozoriti da sve te pothvate u Hrvatskoj i Dalmaciji poduzima Stepan II kao *suvereni bosanski vladar*, ne obazirući se ni na koga, pa niti na nosioca krune sv. Stjepana, koji mu je posredovao pri ženidbi s poljskom kneginjom! Isti autor zatim opisuje kako se ban Stepan svojevrijedno pridružio slavonskom banu Mikcu koga je Karlo I poslao na Nelipca. Historijski vjeran je i Klaićev prikaz načina na koji »Humska zemlja sa Krajinom i Završjem spade pod Bosnu«.⁸⁵ On doduše ne zna kako je Stepan došao do Huma, ali se poziva na činjenicu da ga trogirski knez 1326. g. naziva »knezom humske zemlje«, pa zato »nije nevjerojatno mnijenje onih, koji tvrde, da je prije toga vladao humskom zemljom neki knez *Nikola* pod vrhovništvom srbskim; ban Stjepan da je kneza Nikolu svladao i Hum zauzeo, a Nikoli knezu da je dao za ženu sestru Katarinu, koja mu rodi sinove Bogišu i Vladislava Nikolića. Ova vijest je to vjerojatnija, što se kasnije g. 1347. zaista braća Vladislav i Bogiša spominju kao vlastela humska, a uza to se naročito kaže, da su nećaci bana Stjepana«.⁸⁶ Klaić nadalje prati Stepanova osvajanja prikazujući kako je zavladao čitavim područjem od Cetine do Neretve. Pošto je prikazao kakav je bio banov odnos prema Dubrovniku, prelazi na prikaz »vjerskih odnošaja u Bosni« da bi se zaustavio na 1340. g. kad prema njemu Stepan »prianja uz rimsku crkvu«.⁸⁷ Za vladanja Ludovika Stepan se »upliće po drugi put u hrvatske poslove«. U pretposljednem poglavlju obrađen je Stepanov odnos prema caru Dušanu, a posljednje poglavlje posvećeno je »posljednjim dnevima Stjepana Kotromanića«.⁸⁸

Za problem o kojem ovdje raspravljamo pitajući se kakav je politički položaj bosanskog vladara u početku XIV. st. nije nam nevažno ustanoviti kako je na taj problem gledao V. Klaić. Već smo se mogli uvjeriti da se odnos prvoga Anžuvinca i bana nije usudio prikazati kao vazalni već kao prijateljski i rođački, a to drugim riječima znači da je smatrao kako Bosna za Stepanova banovanja nije bila podložna ugarskom vladaru.

Zato je Klaić vrlo oprezan kad prikazuje način na koji se ban Stepan umiješao u odnos Ludovik-knez Ivaniš Nelipčić. Naime, pošto je Ludovik

85 N. dj., str. 114-115.

86 N. dj., str. 114.

87 N. dj., str. 117-125.

88 N. dj., str. 136-141.

sam skupio »veliku vojsku od 20.000 momaka« protiv Hrvata, »doglasi svomu rođaku bosanskomu banu Stjepanu, da svoje čete pridruži vojsci kraljevoj«. ⁸⁹ Ipak je, kako misli, u jesen 1345. g. Ludovik *naložio* bosanskom banu da pođe u pomoć opsjednutom Zadru, ali je on sklopio primirje i ostavio Zadar. Optužbu pisca »Zadarske opsade« Nikole Matafara da je ban Stepan volio više mletačke zlatnike od slave, također komentira: učinio je »Mletčanom zaista liepu uslugu«. ⁹⁰ Štoviše, ban je bio »duša dogovora« pod Zadrom. Pa i »nesreću kralja Ljudevita i grada Zadra skrivio bješe najviše bosanski ban Stjepan«. ⁹¹ Klaić zatim potanko izlaže mletačko-bosanske odnose prije i nakon poraza Ludovikove vojske pod Zadrom, i smatra ih posljedicom očekivanog pritiska srpskog na Bosnu. ⁹²

Tako se zaista može ustvrditi da Klaiću ne pada na pamet da političku djelatnost bana Stepana II mjeri anžuvinskim ili dalmatinskim metrom i stoga banovo ponašanje pod Zadrom ne smatra nekom - izdajom. Bosanski vladar vodi tada, po njegovu opravdanu mišljenju, takvu politiku koja koristi njemu i njegovoj zemlji i ne osvrće se na koristi ugarskog vladara. Stoga treba Klaiću odati priznanje da je prije više od sto godina uspio, prema našem mišljenju, u pravom svjetlu promatrati odsudne trenutke bosanske povijesti u petom desetljeću XIV. st. *Mletačko-bosansko savezništvo politička je nužda* i to je glavni razlog zašto bosanski ban pod Zadrom »izdaje« interese ugarskog vladara koji mu, uostalom, u tom času nije toliko potreban. Klaić je također dobro vidio kako je nakon Ludovikova poraza oduševljenje Venecije za bosanskog bana naglo spalo, što je dakako bila posljedica promijenjenih političkih prilika. Uočivši tu promjenu Klaić upravo upozorava kako je ban Stepan bio posrednik između Mlečana i Ludovika, naravno zato da pred očekivanom borbom s carem Dušanom ima u ugarskom kralju očekivanog saveznika. Prema tome, promjena odnosa ugarsko-bosanskih nakon prvog mletačkog rata nije dokaz Stepanova vazalstva, nego ponovno političke nužde. Činjenica da ban Stepan 1349. g. prvi provaljuje na Dušanovo područje ⁹³ novi je podatak u prilog tvrdnje o njegovoj samostalnoj politici, kao uostalom, i Dušanov odgovor iduće godine kad Stepan II nema drugog izlaza nego da »umakne u gore i šume«. ⁹⁴ Ipak Klaić neće Dušanov neuspjeh pod Bobovcem pripisati Stepanovoj

89 N. dj., str. 128.

90 N. dj., str. 132.

91 N. dj., str. 133.

92 N. dj., str. 136.

93 N. dj., str. 138.

94 N. dj., str. 139.

vojničkoj vještini, nego Dušanovoj žurbi, a to nam se također čini opravdanim.

Napokon, Klaićev prikaz »posljednjih dana« Stepana II odgovara, kako nam se čini, historijskoj stvarnosti. Stari se ban, piše on, »povjeri posvema kralju Ljudevitu«⁹⁵, a iz toga »povjerenja« potekla je, bez sumnje od strane Ludovika, ideja o braku između lijepe banovne Elizabete i Anžuvinca. Dakle, izrazito *politički brak* o kojem čitamo također u poljskom kroničaru Dugošu. On priča kako je ugarski kralj Ludovik, nećak poljskoga kralja Kazimira, oženio djevicu *Elizabetu, kćer bosanskog kralja Stjepana koga zovu Hisupusban*«. ⁹⁶ Ženidba je sklopljena tek pošto je papa odobrio tu vezu. Klaić priča kako je sam ban bio pri ženidbi i slavi svoje kćeri u Budimu, ali »ne gledaše dugo sreću svoje jedinice« jer za tri mjeseca umire »te bi sahranjen u samostanu franjevačkom u Mileševu koji bješe sam utemeljio i sagradio«. ⁹⁷ Svojim banovanjem postavio je ban Stepan II, kako Klaić s pravom tvrdi, »temelj kasnijoj bosanskoj državi«. Klaić sluti da se neće svi historičari složiti s njegovim prikazom Stepanova banovanja, a možda niti s njegovom ocjenom, pa zato na kraju i kaže da »o njegovoj politici može prema svom stanovištu suditi svatko kako ga je volja, nu jedno mu se mora ipak priznati, da je naime umio tadanje zamršaje upotriebiti na korist svoje banovine.«

Klaićev prikaz bosanske povijesti u prvoj polovici XIV. st. prvi je takav napor rađen isključivo na izvornoj građi i s dobrim poznavanjem općega političkog okvira čitava razdoblja, a to Klaiću pomaže u izoštravanju općih pogleda. Stoga nam se čini da je njegov prikaz Stepanove Bosne vrlo dobar, štoviše, odličan, premda ćemo tu i tamo, analizirajući još i neke nove izvore, pokušati pridonijeti još slikovitijem prikazu toga krasnog razdoblja bosanske prošlosti.

U ovom raspravljanju nije nam svrha, kako smo to već nekoliko puta naglasili, ulaziti u opsežne historiografske prikaze i zato ćemo se također i u ovom slučaju osvrnuti još jedino na S. Ćirkovića, u prvom redu zato što rezultati do kojih on dolazi u »Istoriji srednjovekovne bosanske države« predstavljaju najnovija gledišta o tom razdoblju bosanske povijesti.

Prvom poglavlju IV. glave »*Uspon i širenje Bosne*« daje Ćirković naslov »*Oslobođenje od prevlasti Šubića*«. ⁹⁸ Nakon što smo upoznali kakvo je

95 N. dj., str. 140.

96 N. dj., str. 140, bilj. 93.

97 N. dj., str. 141.

98 N. dj., str. 84-88.

stvarno bilo gospodstvo Bribiraca nad Bosnom, ne možemo se, razumije se, složiti s Ćirkovićem koji smatra da su oni podvrgli Bosnu »delotvornijem nadzoru i kontroli« od Arpadovića. Oni su, naime, kako misli, pružali »lično i imovinsko« jamstvo bosanskoj vlasteli. Mišljenje koje otpada kad uzmemo u obzir da nam je poznato, kako je to već prije i rečeno, kakav je bio odnos Bribiraca prema Hrvatinićima. Ne bismo se također mogli složiti s njegovim mišljenjem da su Bribirci »sputavali izrazitiju spoljnu politiku Bosne« zato što je ona bila tobože pod »njihovim okriljem«, jer za takvu tvrdnju zaista nema izvornih podataka.

U daljnjem prikazu učvršćenja vlasti Karla I u Ugarskoj autor sebi dopušta neke širokopotezne preglede koji nisu točni, a najviše iznenađuje netočnom tvrdnjom da je nakon pada bana Mladina II »Bosna opet došla pod vrhovnu vlast ugarskih kraljeva«. ⁹⁹ Ćirković misli da može ustvrditi kako je ban Stepan, nasuprot hrvatskim velikašima, »za čitavo vreme svoje vladavine ostao lojalan Karlu I i njegovom nasledniku Lajošu«. ¹⁰⁰ Ovakvim tvrdnjama o lojalnosti (što je to?), vazalstvu i podložništvu Bosne ugarskim vladarima Ćirković je, posve razumljivo, *potpuno iskrivio* politički razvitak bosanskih zemalja za Anžuvinaca, iako za takve odnose nije nalazio niti je mogao naći podatke u postojećim izvorima. Teško je naime pronaći podatak na koji bi se Ćirković mogao osloniti tvrdeći da je bosanski ban u to vrijeme bio anžuvinski »vazal sa tradicionalnim obavezama«. Budući da je vazalstvo ugarsko već postalo u njegovu prikazu ideja-progoniteljica, dokazuje ga i u borbi Karla I i Nelipca itd., prelazeći preko svih onih momenata iz djelovanja Stepana II na koje je kao na samostalne političke poteze upozoravao još Klaić. Premda zbog drugačije postavljenog cilja ne namjeravamo posebno ulaziti u njegov prikaz »*Unutrašnje konsolidacije bosanske države*«, ¹⁰¹ ipak ne možemo prijeći preko njegovih tobože osnovnih karakteristika bosanske države za Stepana II. Naime, Ćirković tvrdi da je Bosna u to doba »nosila sva obeležja patrimonijalne države«, ¹⁰² što nam se ne čini točnim. Državom patrimonijalnog tipa možemo nazvati samo takvu javnu vlast kod koje osnovnu ekonomsku podlogu državnog sistema čini Patrimonium, to jest vladarski ili javni posjed, ali sam autor nešto dalje tvrdi da o vladarskim posjedima u to doba ne znamo ništa! ¹⁰³ Stoga je nedokazana pretpostavka i njegova daljnja tvrdnja da su glavni vladarski prihodi

99 N. dj., str. 86.

100 N. dj., str. 86-87.

101 N. dj., str. 93-101.

102 N. dj., str. 93.

103 N. dj., str. 96.

bili upravo »feudalne dažbine sa banovih poseda«, u što treba temeljito sumnjati. Ta niti u ravnoj Panoniji izrazito »feudalnoj zemlji« s »feudalnim«, a to znači ratarskim proizvodima, nisu odveć dugo vladari uspijevali zadržavati prihode sa zemlje za sebe, jer tragedija je upravo svih takvih »ravničarskih« država da neprestano nastoje natrag dobiti javna podavanja i zemlje kojima su plaćali vazale. A u Dinaridima sumnjam da se ikad mogla razviti takva država, što uostalom pokazuju već prvi podaci za bana Kulina: on ne trči za feudalnim podavanjima svojih seljaka nego oporezuje dubrovačke trgovce! Stočarsko dinarsko vlastelinstvo izbacuje, sasvim drugačije nego ono panonsko, *slobodnog vojnika, viteza* koji i dobro trguje i dobro prodaje u zemlji ili još više izvan nje svoje vojničke usluge. Bojim se zato da o pravom karakteru javne vlasti u bosanskim zemljama historiografija, zajedno s Ćirkovićem, nije počela ozbiljno razmišljati.

Stepanov odnos prema Ludoviku uklapa Ćirković u poglavlje: »*Bosna prema događajima u Dalmaciji*«¹⁰⁴ u kojem opet iznenađuje ocjenom tih odnosa kao isključivo vazalnih. Jedini izuzetak je, kako misli, banovo ponašanje za Ludovikova mletačkog rata 1345-1346. g., ali 1347. g. je tobože Stepan ponovno ugarski vazal. Budući da do kraja Stepanova života nije bilo rata između Venecije i Ludovika, banova tobožnja lojalnost ne dolazi do kraja vladanja više u iskušenje.

I tako smo umjesto Klaićeva slobodnog i samostalnog bana Stepana II dobili u najnovijem prikazu nekoga poniznog ugarskog vazala koji je tobože tako nesposoban da se samo u doba najtežeg poraza Anžuvince pod Zadrom oslobađa željeznog zagrljaja ugarskog vladara.

Čitalac će lako razabrati kako su zaista ova mišljenja polarizirana, pa ćemo pokušati ploveći tjesnacem između Scile i Haribde naći svoj put.

Osnovno je pitanje: je li Stepan II samostalni bosanski vladar ili ugarski vazal? Sto kažu izvorni podaci o njemu?

Namjerno počinjem svoj prikaz banovanja Stepana II s *dva dragocjena izvorna podatka* i to: *prvo*, izvještaj Splićanina Mihe Madijeva o sudjelovanju bosanskih banova u svladavanju Mladina II i *drugo*, s intitulacijom što je nose Stepan i Vladislav oko 1322. g. kad izdaju danas prvu poznatu svoju ispravu.

Vijest Mihe Madijeva. Već smo prije¹⁰⁵ citirali vijest splitskog kroničara koji tvrdi da su se hrvatski velikaši nadali u pomoć *bosanskih banova* koje

104 N.dj., str. 113-121.

105 Vidi str. 168.

su im ovi i poslali. Miha piše »*bani de Bosna*«, pa tako ne može biti nikakve sumnje u njegov podatak jer Miha, kako spomenusmo, proživljava bribirsku tragediju i, usput rečeno, veseli joj se!

Prema tome, uzmemo li ovaj podatak doslovce nude nam se dva rješenja: prvo, Miha zove braću banovima zato što se općenito u Hrvatskoj i Dalmaciji bosanski vladari nazivaju banovima, pa i onda kad imaju naslove »gospode« ili »vojvoda«. Drugim riječima, *Stepanov brat Vladislav* nije tada pravi ban, nego mu je brat dao naslov kneza (kako se naziva u svojoj prvoj ispravi), ali su ga u Dalmaciji svejedno smatrali banom i zato su ga tako i zvali.

Ali, postoji i drugo rješenje! Stepan je dao bratu *usorski banat* nad kojim Mladin II koji se zvao bosanskim banom nije imao nikakvu vlast. Naprotiv, Stepan sam je zadržao onaj bosanski naslov koji je nakon Pavlove smrti bio »slobodan«, naime *naslov gospodina*. S obzirom na to da Vladislav ostaje, kako ćemo još vidjeti, za čitava bratova vladanja i života samo knez, možda je najvjerojatnije da je to bio i 1322. g. kad su braća slala vojsku hrvatskim velikašima.

*Stepanovi naslovi oko 1322. g.*¹⁰⁶ Prema prvoj sačuvanoj Stepanovoj ispravi on nosi ove vladarske naslove: »Az sveti Grgur, a zovom *ban Stepan*, sin gospodina *bana Stepana*, po milosti božiei *gospodin vsem zemlam bosinskim, i Soli, i Usore, i Dolnim kraem i Hlmske zemle gospodin i brat moi knez Vladislav*«!

Ovaj naslov Stepanov ne dopušta nikakve sumnje u opseg Stepanove vlasti oko 1322. g. On je ban i gospodin, što znači, kako smo već prije isticali, da je Stepan, po svoj prilici, još za Mladinova banovanja u Bosni uzeo naslov *gospodina svih bosanskih zemalja*, što točno odgovara Pavlovu naslovu »dominus tocius Bosne«. Stepanov naslov dakle tumačimo ovako: on je najprije gospodin u svim bosanskim zemljama, zatim isto tako i gospodin humske zemlje, Usore, Soli i Donjih krajeva, a usto i ban, tako da su njegovim vladarskim naslovima obuhvaćene sve bosanske zemlje kojima oko 1322. g. vlada.

Ponovimo osnovni sadržaj spomenute isprave: ban Stepan i njegov brat knez Vladislav daju *knezu Vukoslavu*, sinu ključkoga kneza Hrvatina u vječno nasljedstvo djedovinu, naime, dvije župe - *Ključ* i *Kotor* - kao nagradu za to što se iznevjerio »hrvatskom gospodinu«, dakle Bribircima i prešao na njihovu stranu.

106 Istraživanja, str. 403.

Slično kao i u dignitariju ugarskih isprava tako se i u ovoj Stepanovoj darovnici spominju *svjedoci* (biše svedoci) i to najprije *dobri Bošnjane*. To su: *tepčija* Radoslav s braćom, knez Dabiša s braćom, knez Dragaš, župan Krkša (također svi s braćom).

Prema tome, u Stepanovoj su pratnji uz *dvorjanika* Radoslava, dvojica *knezova* i jedan *župan*. Ali, zatim se nabrajaju i »ostali svedoci«: *ot Zagorja* (župan Poznan), *ot Rame* (knez Ostoja), *ot Uskoplja* (Hrvatini Vlčković), *ot Usore* (vojvoda Vojko i Vraneš Čeprić), *ot Soli* (župan Budoš, čelnik Hlap), *ot Trebotića* (župan Ivan), a pristav »ot dvora« je Vuk Sčitković, *vojvoda bosanski!*

Prema tome, izvanredni su podaci o pratnji bana Stepana i njegova brata Vladislava. Stepan je »gospodar«: *Zagorja, Rame, Uskoplja, Usore, Soli i Trebotića*.

Ne ulazeći na ovom mjestu u neobično zanimljiv sastav ove pratnje koja se sastoji od *knezova i župana*, ističem tek činjenicu koja mi se čini neobično važnom za ocjenu tadašnjeg položaja braće na prijestolju: u njihovoj pratnji su *dvojica vojvoda* i to, nipošto slučajno, *usorski i bosanski vojvoda!* Tako nam se ponovno po ovom popisu dostojanstvenika potvrđuje pretpostavka da su među svim bosanskim zemljama najodličnije dvije - *banovina bosanska i banovina usorska* koje na dvoru zastupaju njihovi *vojvode*. Po svoj prilici nisu ni svi vladarevi činovnici imali jednaki politički položaj. Nema sumnje da su mnogo više »vrijedili« knezovi od župana, ali to je već posao posebnih ispitivanja u koja ovdje ne namjeravamo ulaziti.

Međutim, valja primijetiti da ovi svjedoci nisu nijemi promatrači zakletve koju polažu Stepan i Vladislav. I oni se također zaklinju i na taj način preuzimaju na sebe dio »državne obaveze«, to jest jamstva koje njihovi vladari daju Vukoslavu Hrvatiniću. Upada u oči da je na dvoru prisutno *dvanaest svjedoka*, broj dakako koji nije slučajna već je, bez sumnje, knez Vukoslav zahtijevao jamstvo i najvažnijih banovih dostojanstvenika i savjetnika, »dobrih ljudi« koji su kao *banovi činovnici* vladali bosanskim zemljama.

Činjenica, nadalje, da su Stepan i Vladislav pristali na tako svečanu zakletvu knezu Vukoslavu upućuje još jednom na zaključak koliko je Vukoslavova »izdaja« hrvatskoga bana Pavla, to jest »hrvatskog gospodina« za Stepanovu Bosnu bila važna.

Zato je »prijelaz« kneza Vukoslava *ujedno i sjajan politički uspjeh Stepanov*. U Bosni više nema »izdajica«. Razumljivo je naravno da Stepan i Vladislav sve poduzimaju da bi uvjerali nevjernog kneza u čvrstoću svojih

obećanja. Zato i dobiva, kako rekosmo, »dve župe u dedinu i u isklad«, *Banice i Vrbanu*, ali i dva grada *Ključ* i *Kotor*. On smije poklonjene župe uživati kao dar, a Stepan i knez Vladislav mu ostavljaju da im služi »oružjem, koliko može naibole«. Zatim, Vukoslav dobiva i Lušce na slobodno uživanje na deset godina i to zato što je iz toga kraja »pristupio« banu Stepanu.

Međutim, za samostalan položaj Stepana »gospodina bosanskog« još je važnija druga darovnica istoga sadržaja knezu Vukoslavu koja je pisana (a sie pisanie svrši se) »u gosti velikoga hiži u Radoslavi«,¹⁰⁷ dakle u kući *heretičkog odličnika gosta Radoslava!*

Ova druga darovnica je sadržajno nešto skraćena, ali je za historičara dragocjen dokument o *odnosu braće Stepana i Vladislava prema heretičkoj crkvi bosanskoj!*

»Az sveti Grgur, a zovom *ban Stepan, gospodin bosnski* i brat moi *knez Vladislav*« daju na znanje svim bosanskim zemljama da su dali »veru i dušu otca nam gospodina bana i vseh roditel naših i svoio« knezu Vukoslavu sinu ključkoga kneza Hrvatina i to: »pred *dedom velikim* Radoslavom i pred *gostem velikim* Radoslavom i pred *starcem* Radimirom i Žunborom i Vlčkom i *pred vsom crkvom* i *pred Bosnom* da ne u naju Vukoslav sužn ni pogubljenik«! Ne učini li knez Vukoslav njima neko zlo, neće ni oni njemu. Osim toga, braća obećavaju da neće slušati klevete o njemu. Dogodi li se da Vukoslav ipak u nečemu »zgredi«, neka stane pred »*dobre muževe*« »da se opravi«, i ako nije kriv, Stepan i Vladislav mu neće uzeti imovinu. A dogodi li se da braća prekrše svoju riječ »bez njegove nevjere«, neka se smatraju odstupnicima »i ot boga i ot vere i da nam ne otčine molitve i materine i da sva druga Jude«!

I na kraju mjesto zbivanja: »I se se to čini na *Moištri*«.

Prema tome, mjesto na kojem daju Stepan i Vladislav to obećanje, zapravo zakletvu, u hiži velikoga gosta Radoslava ne ostavlja u nama nikakvu sumnju u to kakav je odnos Stepana i Vladislava prema heretičkoj crkvi bosanskoj. Očito je da i u javnom životu tadašnje Bosne postoji jedna »crkva«, dakle crkvena organizacija uz bosanske vladare na koju se oni, kako se po svemu smije zaključivati i oslanjaju. Ona nije i *politička snaga*, jer Stepan i Vladislav naručuju kneza Vukoslava u kuću gosta Radoslava pred najvažnije predstavnike heretičke crkve bosanske - *velikog djeda, velikog gosta i dvojicu staraca* - kako bi i oni bili nijemi svjedoci Stepanove i Vladislavove »vere«, ali ne i jamci!

Vrlo je karakteristično da *najviši predstavnici bosanske crkve ne polažu nikakvu zakletvu*, ali da je spomenuta crkva u to doba stvar nekolicine zagrijanih heretika, a ne u nekom smislu priznata crkvena organizacija, Stepan i Vukoslav ne bi u Radoslavovoj »hiži« imali što tražiti.

Tako su bez sumnje davno prije toga prvog domaćeg svjedočanstva o postojanju bosanske heretičke crkve svi njezini poglavari stajali čvrsto uz bosanske vladare, podupirući najvjerojatnije njihovu politiku. Kao da su se opet vratila ona vremena bana Kulina također »gospodina«, koji je u jedinoj dosad poznatoj katoličkoj akciji protiv heretika spašavao i spasio poglavare i glavne »svećenike« te heretičke crkve. U tu skladnu zajednicu bosanskih vladara i predstavnika heretičke crkve nisu mogli izvana prodrijeti niti Bribirci, a kamoli Arpadovići ili Anžuvinci, i tu je bila njihova zajednička jakost.

Tako zahvaljujući podacima ove jedinstvene isprave - nažalost jedine takve vrste u bogatom bosanskom izvornom materijalu - razjašnjena je, čini mi se, zagonetka oko položaja heretičke bosanske crkve prema vladaru, i obrnuto. Vladar koji crkvu pazi i mazi već više od sto godina, očekuje od članova ove crkve da će i oni njega poduprijeti. U tom duhovitom *dvojstvu bosanskih vladara* u XIII. i XIV. st. leži, po svoj prilici, jedna od tajni njihova uspjeha. Sudeći, naime, po podacima ove isprave vladari su kod kuće čvrsto stajali uz crkvu bosansku, ali su prema *vani, izvan svoje zemlje, uvijek djelovali i nastupali kao katolici*. Oni se ni u kući velikog gosta Radoslava ne odriču svojih svetaca! No, čini nam se da je ono otvoreno *katoličko lice bosanskih vladara* koje je i *otvoreno gledalo katolički i nekatolički svijet oko sebe*, bilo isto tako važno kao i ono drugo, *hereticima prijazno* koje doduše nije išlo tako daleko da predstavnike heretičke crkve zove na svoj dvor, ali je ipak znalo da će uvijek imati uz sebe tu crkvu. Jer ona ne može biti *drugo do bosanska crkva*, vladarska, ugledna i nenametljiva, crkva s kojom možeš surađivati bez bojazni da te njezini prelati istjeraju s prijestolja. I veliki djedovi ove heretičke crkve su dobro znali od početka XIII. st. da položaj koji su stekli pod zaštitom bosanskih vladara nisu mogli imati ni u jednoj drugoj susjednoj zemlji ili državi. Tako su bosanski vladari bez utjecaja i miješanja i, što je još važnije, suparništva *visokih katoličkih prelata* (koje su im htjeli nametnuti Arpadovići) rješavali na svom dvoru sami svoje državne poslove, a što je najvažnije, nisu morali dijeliti vlast niti maziti različite biskupe ili opate koji su nerijetko u susjedstvu pokapali vladare ili im bar ogorčavali život. Dvor Stepana i Vladislava tipično je *viteško svjetovno društvo*, jer članovi crkve bosanske, one heretičke, nisu ulazili u državno vijeće, a bosanski su biskupi bili na sreću bosanskih vladara dosta daleko od njihovih dvorova.

Stoga se čini da smo ovim prevažnim podacima Stepanove i Vladislavove isprave izdane »na Moištri« dobili također odgovor na pitanje zašto nikad nije pošlo za rukom »protjerivačima đavola« organizirati posebnu katoličku biskupiju u Bosni i gdje leži jedna od tajni izvanrednog političkog uspjeha domaćih bosanskih vladara u XIII. i XIV. st.

Napokon, i *treća zavjernica*¹⁰⁸ knezu Vukoslavu što je izdaju »banica Jelisaveta i moj sin ban Stipan« također je zanimljiva. Majka i sin daju spomenutom knezu »veru« da neće biti njihov »sužn, ni talenik, ni poručnik« i »da mu se ne svrže vera za naju života«. Ali, bude li osumnjičen zbog nevjere, tada će mu suditi ona četrnaestorica »koi su prisegu s banom Stepanom knezu Vukoslavu«. Ako bi to netko porekao »da je proklet bogom i sinom jeho i pričistom materiju jeho i častnim životvorećim krstom i četirima jevangelisti i dumnadesete apostoloma i četirimi deseti učenikov«.

Tako i treća zavjernica knezu Vukoslavu svjedoči o Stepanovu dvoru i o dvorjanicima odnosno najodličnijim Bošnjanima koji se zaklinju kao jamci vladareve zakletve.

U prilog našoj tvrdnji o samostalnom političkom položaju bana Stepana u trećem desetljeću XIV. st. svjedoči i jedna isprava *kneza Pavla Hrvatinića* koja je datirana »u to vreme kada beše Stepana bana sin u vsjoj Bosni gospodin naibole«.¹⁰⁹ U ovoj darovnici prvi put se spominje globa koja ide »gospodinu«, podatak koji jasno svjedoči da je i bosanski vladar temeljio svoje zahtjeve na iura regalia. A Pribisav, banov dijak koji piše spomenutu ispravu, hvali bana Stipana »koi držaše ot Save do mora, od Cetine do Drine«. Ispravu samu izdaje, kako vidimo, drugi Hrvatinov sin *Pavel*, koji je vrlo vjerojatno iskoristio promijenjene političke prilike da iz Zemlenika izbaci Baboniće, jer pisar za njega kaže da je »veri gospodin vsem Zemleniku«.

Sačuvana je također jedna isprava *kneza Vukoslava* izdana 1325. g.,¹⁰⁰ dakle već u doba kad je priznavao Stepanovu vlast i živio sa svojim sinovima na porodičnom Ključu. Riječ je o »carta libertatis« koja je, sudeći po lošoj latinštini, bila smišljena hrvatski i prevedena na latinski, ali je Vukoslavov naslov u njoj ostao isti kao i u hrvatskom. Naime, ponovno uzalud tražimo Vukoslavovo *kneštvo*, iako se on naziva knez (comes). Štoviše, on ima uz sebe i svoga kneza Radeka, pa i svoga kapelana Jurja, a sjedi, kako smo već i rekli, u Ključu, ali se ne smije zvati ključkim knezom. Bilo bi zanimljivo

108 N. dj., str. 408-409.

109 N. dj., str. 408.

110 CD IX, str. 238.

kad bismo mogli ustanoviti kakav je pečat Vukoslav stavio na ovu ispravu. Uz njega su u utvrdi i njegovi sinovi -*Vlatko, Vuk i Pavao*. Njima otac prijeti božjom srdžbom ukoliko ne bi htjeli priznati oslobođenje koje je on dao Hraniću, sinu svoje služavke Marice.

Premda i navedeni podaci iz Stepanovih i Vladislavovih isprava jasno svjedoče o opsegu njihove vlasti, navest ćemo još i intitulaciju iz banove isprave iz 1331. g.¹¹¹ koja glasi: »*Az Stipan a zovom svetoga Grgura rab. Ja ban Stipan milostju božijom i moj brat knez Vladislav vsih zemel bosan-skih gospodin, i Usore i Hlmske zemle i Dolnib kraj*«.

Prema tome, naslovi bana Stepana II odaju ne samo njegove političke planove nego i prve uspjehe u početku vladanja. Smatrajući s potpunim pravom da banstvo nakon »gospodstva« Bribiraca ne odgovara njegovu stvarnom položaju, *on sam sebe proglašava gospodinom ne satno nad Bosnom nego i nad svim zemljama koje su tada s njom povezane u političku cjelinu*.

O ugledu bana Stepana II i o njegovu političkom položaju svjedoče i neki podaci iz dalmatinskih gradova. Trogirsko vijeće časti 1329. g. bana odabranom titulom. Oni pišu: »*magnifico et potenti domino, domino Stephano, libero principi et domino Bozne, Usore et Salse et plurimorum aliorum locorum atque terre Chelmi comiti*«.¹¹² Ako poneku riječ iz ove laskave adrese odbijemo na dodvoravanje dalmatinskoga grada, ipak moramo uzeti u obzir da dalmatinska komuna ne oslovljava Stepana kao bana, nego mu daje naslov »slobodnog vladara« i »gospodina Bosne« odnosno »mnogih zemalja«. Ovi posljednji naslovi ne mogu biti slučajni niti posljedica dalmatinske uljudnosti.

Pisma pape Ivana XXII iz 1325. g. ne proturječe gornjim shvaćanjima, ona su, naprotiv, rezultat papinske proračunane politike. Papa se, naime, najprije obraća Karlu tvrdeći da se mnogo heretika skupilo »*ad principatum Bosnensem in confinio Dabnacie constitutum*«, a on je razabrao (sicut accepimus) da je taj principat njemu podložan (dictus principatus tue dicioni sit subiectus). Zato neka Karlo I pomogne *Fabijanu* da se Bosna očisti od hereze.¹¹³ No, u drugom pismu, *pisanom istog dana*¹¹⁴ i upravljenom *Stephano principi bosnensi*, papa nema hrabrosti da samom banu ponovi tvrdnju o Karlovoj vlasti nad Bosnom! Naprotiv, Ivan XXII moli bana

111 Istraživanja, str. 407-408.

112 CD IX, str. 296.

113 CD IX, str. 241.

114 CD IX, str. 242.

i zapovijeda mu, budući da je iz pouzdana izvještaja doznao (sicut fidedigna relatione percepimus) da je dobar vjernik, da uništava herezu. To treba da učini i zato »quod dicti principatus presides (et) ad te precipue pertinet persequi hereticos supradictos«. A kad isti papa nakon dvije godine piše i *slavonskom banu Mikcu*, onda mu ponovno govori o hereticima »in terris tibi subiectis in regno Ungarie«. ¹¹⁵ Sve su te tvrdnje, naravno, netočne, izrečene zato da se preko ugarskog kralja i njegovih činovnika prodre do Bosne. Upravo zato Ivan XXII pozdravlja kralja Karla I kao glavnog borca za kršćanstvo. Karlo je »gloriosus athleta domini, intrepidus pugil ecclesie orthodoxe ac religiosus zelator assiduus«. ¹¹⁶ I papa to piše vladaru koji nije dopustio da se po njegovoj zemlji skupljaju papinski prihodi prije nego jedan njihov dio ne odvoji za njega.

Ban Stepan II je također s velikim oduševljenjem dočekan u *Dubrovniku* kad je 1332. g. došao da utvrdi »zakon, ki e prvo bio megju Bosnom i Dubrovnikom«. ¹¹⁷ To nije novi »zakon«, nego »zakon« koji je bio između grada i »stare bosanske gospode« od »počela sveta počievša«, pa je zapisan »da se ne pomete, pače da se zna«. Zato i ban dobiva jedan primjerak »hrsovoj« da »hrani gospodin ban u svoju kukju«. Ban dolazi tada u Dubrovnik s velikom pratnjom koju predvodi *župan* Vukša i *veliki vojvoda* Vladislav Galešić. Nigdje u ovom pivom popisivanju običajnog prava između bana i općine nema ni spomena ugarskom vladaru, niti se bilo tko na njega obazire. *Ban bosanski je jedina sudska i politička vlasti*

Slično nam se ban predstavlja i 1339. g. kad trogirskim trgovcima daje »fidem et securitatem per nostrum districtum, iurisdictionem (et) forciam«. ¹¹⁸ Za usporedbu valja još jednom upozoriti da dalmatinski gradovi u to vrijeme - na primjer u ugovoru između Splita, Trogira i Šibenika 1339. g. ¹¹⁹ - uopće ne spominju ugarskog kralja.

Banov odnos prema *Vukoslavovim sinovima* je također srdačan, iako u darovnici koju izdaje 1331. g. ¹²⁰ u korist *Vuka Vukoslavića* ne spominje svu trojicu braće. Ban je, naime, pitao »plemenite ljude« koja su sela u Banici i Vrbani njihovo (Hrvatinića) plemenito, pa im je nato tu djedinu potvrdio, nabrajajući usluge koje mu je Vuk učinio ne samo u Raši, nego i

115 CD IX, str. 324.

116 CD IX, str. 350.

117 CD X, str. 35-37.

118 CD X, str. 494.

119 CD X, str. 559.

120 Istraživanja, str. 407.

kod kuće. Na kraju darovnice se ipak kaže da su došli *Grgur Pavlović* i *Vlatko Vukoslavić* (treći brat) i potvrdili su Zemlenik Pavlovićima i Banicu Vukoslavićima, dakle onako kako je ban odredio. Budući da je ban Stepan potvrdio braći Vuku i Pavlu stare povlastice za spomenute zemlje, to i sada ostaje na snazi njegov stariji »list i zakon« da mu za darovane zemlje služe samo »ščitom i soulicom«.

O tome kakav je ugled prvih godina svoje vladavine uživao ban Stepan II u Zadru pisao je još V. Klaić.¹²¹

Uistinu mi se čini suvišnim i dalje dokazivati kako su braća Stepan II i knez Vladislav bili samostalni vladari.

No, s obzirom na to da se u najnovijoj historiografiji tvrdi da je Stepan II pokazao svoju »lojalnost« prema ugarskom vladaru naročito 1345. g. kad je tobože išao na Nelipca po vladarevoj zapovijedi, vratimo se na izvore za to pitanje. Površnom čitaocu izvornih podataka bi se uistinu na prvi pogled moglo činiti da je Ludovik u lipnju 1345. g. poslao Stepana II na svladavanje kraljevih protivnika u Hrvatskoj, posebno na Ivaniša Nelipčića i njegovu majku Vladislavu. Uz Stepana poslao je na Nelipčića i slavonskog bana Nikolu.

Tako bi se zaista moglo zaključivati prema početnom tekstu ugovora što su ga obojica banova sklopila 23. lipnja 1345. g.¹²² Spomenuti ugovori su sklopljeni u Kninu, ne samo istoga dana, nego imaju *uglavnom iste tekstove* ili točnije onaj početni tekst u kojem se govori o tome da je kralj poslao bana Nikolu u Hrvatsku. Ban Nikola to sam i tvrdi: nedavno mu je kralj zapovjedio da u njegovo, to jest kraljevo ime primi zemlje, utvrde, posjede i sela koja, kako ban Nikola priznaje, pripadaju našem gospodaru, kraljevskom pravu i svetoj kruni. I kad je s namjerom da vojničkom silom svlada nevjernike ušao u Hrvatsku, i kad je »uzvišeni i slavni muž gospodin *bosanski ban Stjepan s čitavom vojskom išao s nama*, i pošto smo zajedno sa spomenutim gospodinom banom raspravljali s Ivanišem i njegovom majkom, složili smo se napokon u ovome (zatim slijede uvjeti mira).

U *Stepanovom primjerku ugovora potpuno isti tekst*: poslao ga je tobože vladar da preuzme njegove utvrde, posjede itd. i kad je ušao u Hrvatsku sa svojom vojskom, a *ban Nikola je išao s njim*, dogovorili su se s Ivanišem - *i dalje sve isto!*

121 Vidi N. dj.

122 CD XI, str. 205-207. i 207-208.

Kako se tekstovi ugovora uz neke nebitne razlike slažu gotovo do kraja, morali su notari tek na kraju izmijeniti onaj dio eshatokola u kojem se navode članovi pratnje obaju banova koji su se s banovima također zaklinjali. Naime, ban Nikola se zaklinje »cum duodecim nobilibus domini nostri regis et nostris«, a ban Stepan nabraja »nomina nostrorum nobilium nobiscum coniurantium«. Stepanovi *nobiles et iupani* ovako su nabrojeni: »Wolk voywoda, Paulus filius Chorvatini, Dabissa Chorwatinus Stephani, Stephanus Drusik *comites*, Pribislausus Chlappouik, Stephanus celnik, Dragissa filius somitis Stykonis, Tichcinus filius Vitani, Zerkoe, Ostoya, Rogata, Stypan Goislaui«.¹²³

Uostalom, ako netko još uvijek ne vjeruje da je do tobožnje Ludovikove zapovijedi banu Stepanu došlo samo zato što je prepisana zapovijed koju je kralj dao slavonskom banu Nikoli, onda neka pogleda intitulaciju na Stepanovu primjerku ugovora. Ona glasi: »*Nos Stephanus dei gratia banus Bosne nec non terrarum Vzure, Salis, Dolinne vrayne, Rame ac totius Cholm princeps et dominus*«!

Suviše je, dakle, svako daljnje raspravljanje o tome je li ban Stepan išao u Hrvatsku po kraljevskoj zapovijedi ili je jednostavno iskoristio priliku i pridružio se banskoj vojsci nadajući se, po svoj prilici, da će mu to donijeti koristi.

A pitanje stvarne pomoći bana Stepana pod Zadrom 1345. i 1346. g. i njegovog tobožnjeg skretanja s linije pravog vazala još je mnogo lakše riješiti. Treba samo vidjeti kako se ban Stepan tada odnosi *prema Veneciji*, a kako *prema franjevcu Peregrinu*, prvom redovniku koji je uistinu došao na bosanski dvor. O bratu Peregrinu će biti još mnogo govora kasnije, ovdje bismo samo istakli da je on bio banu Stepanu nezamjenjivi posrednik, gotovo bismo mogli ustvrditi mletački »agent« u doba Ludovikova rata za Dalmaciju. Naime, u doba najžešćih sukoba oko Zadra, Venecija nagrađuje Peregrina za »dobro ponašanje« sa sto dukata nagrade.¹²⁴ Bez sumnje se na *njegov nagovor ban Stjepan okreće od Ludovika i postaje saveznik i prijatelj Mlečana*. Već u početku 1346. g. šalje Venecija banu Stepanu dvojicu redovnika da mu u ime mletačke općine zahvale »de sua bona voluntate, quam habuit et habet ad nosturm dominium«. ¹²⁵ A bosanski ban se ne ustručava javiti u Veneciju novosti koje zna o namjerama ugarskog kralja (de intentione regis Ungarie)! Zato i savjetuje Mlečane neka predu-sretnu kralja i pošalju mu poslanstvo.¹²⁶ Oni mu zahvaljuju na srdačnom i

123 CD XI, str. 208.

124 Listine II, str. 337.

125 Listine II, str. 318.

126 Listine II, str. 339.

prijateljskom savjetu i prave se ljudi jer tobože ne znaju zašto se Ludovik ljuti što oni podsjedaju Zadar. Još prije odlučne bitke pod Zadrom banov se poslanik nagrađuje sa 150 dukata! Sve dakle upućuje na to da pisac djela »Obsidio jadrensis« vrlo dobro zna za te srdačne odnose između bana Stepana i Venecije, veze koje nisu prekinute niti za zadarske opsade ljeti 1346. g. Bila je to »zasluga« bez sumnje i spomenutog fratra Peregrina kojega je, kako ćemo pokazati, Stepan nagradio i na taj način da se pobrinuo da postane bosanski biskup.

Tako i Stepanova crkvena politika u zemlji i izvan nje kao i politička uloga koju ima u doba Ludovikova II mletačkog rata odlično osvjetljuju samostalnu političku i kulturnu djelatnost ovoga vladara koji, sam »gospodin«, neće čuti ni za kojega drugoga »gospodina« nad sobom. Zato kad mu se činilo da bi brat Peregrin mogao postati preglasan *u njegovoj Bosni*, on se pobrinuo da je dobio, kako rekosmo, bosansku biskupiju, ali ne zato, naravno, da sjedi kao njegovi kolege biskupi i visoki prelati na dvoru svoga vladara, nego zato da primi jednu od najsiromašnijih biskupija u kaločkoj nadbiskupiji, dakle izvan njegove zemlje. Stoga smijem ponoviti i svoju ocjenu koju sam o banu Stepanu II dala još 1978. g. »Prema svemu što je rečeno ne može biti sumnje da se Bosna, ili točnije, bosanske zemlje za bana Stepana II naglo podižu i Bosna postaje prvi put u svojoj povijesti i odlučan faktor na Jadranu. Ali, valja reći i to da *se Ludovik* ne suprotstavlja snažnom usponu svoga rođaka i njegove Bosne u svim smjerovima. Naprotiv, on 1353. g., dakle neposredno pred banovu smrt, postaje njegov zet (Ludovik ženi, kako smo vidjeli, banovu kćer Elizabetu). Istina je i to da je mladi Anžuvinaac zauzet i drugim poslovima, ali se ipak stječe dojam da gaji neko posebno poštovanje prema mnogo starijemu bosanskom banu koji je za tridesetogodišnje vladavine doista digao Bosnu i s njom spojene zemlje na zamjernu visinu. Ostaje također činjenica da Karlo i Ludovik ne zahtijevaju ništa od zemalja kojima je ban Stepan II vladao.«¹²⁷

V. Bosna na vrhuncu: ban Tvrtko - gospodin i kralj!

1. Literatura

Više ne bi smjelo biti sumnje u izvanredan politički položaj bana Stepana II koji je na kraju i svoju kćer vidio na prijestolju sv. Stjepana, pa u načelu ne bi trebalo drugačiji odnos Anžuvince očekivati i prema *Stepanovu sinovcu i nasljedniku Tvrtku*. Međutim, jasno je i to da u političkom životu historijsko pravo često mora uzmaknuti pred pravom jačega, a da su ovakve promjene kakva je nastala kad je uglednog starog bana zamijenio neiskusni mladić dobra prilika za susjedsku, pa makar i rođačku »intervenciju«. Osim Tvrtkove mladosti - uostalom, on je istih godina kao i Ludovik Anžuvina, po svojoj ženi njegov najbliži rođak - nevolje će mu donijeti sad već uobičajena *porodična skupnovlada* koju je njegov stric Stepan, zahvaljujući najviše Tvrtkovu *ocu Vladislavu*, tako odlično riješio.

Ali, kao da Tvrtko upravo u tom pitanju mora plaćati zaostale dugove! Svoje prve isprave ne izdaje sam već se uz njega na banskoj stolici guraju¹ *otac knez Vladislav, majka gospoja kneginja Jelena i brat knez Vukac*?² Zato više nema traga onoj podnošljivoj skupnovladi »velikoslavnoga gospodina bana Stepana« i njegova brata Vladislava. Knez Vladislav je predugo čekao da sada ne bi uz svoga dječaka sjeo na bansku stolicu, ali zadržao je svoj skromni kneževski naslov. Uostalom, on i nije mogao dugo smetati ili utjecati na državne poslove jer ga već iduće, 1354. g., nestaje. Ali, ostala je Tvrtkova majka Jelena i njegov brat Vukac, koji će, kako će se vidjeti, imati sve do 1366. g. presudan utjecaj na samoga Tvrtka i na politički položaj bosanskih zemalja uopće.

Smatram, međutim, da je Tvrtko, koji je najviše podigao ugled i vlast bosanskih vladara, samo *zbog ponašanja svoga brata Vukca* bio u isto vrijeme i *jedini bosanski vladar* koji je bio prisiljen *moliti milost ugarskog vladara*. Ta kratka ugarska milost se doduše uopće nije osjetila u političkom životu zemlje i nije imala nikakve političke posljedice za Tvrtka, ali bilo bi nehistorijski kad bismo prešutjeli to kratko veselje ugarskog vladara koji

1 Istraživanja, str. 408-409.

2 U izvorima se ime Tvrtkova brata piše različito, uglavnom deminutivna forma, pa smo se i mi odlučili za oblik Vukac.

je napokon nakon tolikih stoljeća dočekaao da se jedan bosanski vladar vraća po njegovoj milosti na svoje prijestolje. Ipak je, kako spomenusmo, izvanredan politički položaj mladoga vladara bio uzrokom da se ugarska pomoć zaboravila gotovo prije nego što je mladi ban ponovno sjeo na svoje bansko prijestolje.

Prema tome, hoćemo li rješavati pitanje kakav je položaj bosanskih zemalja i njezina vladara u drugoj polovici XIV. st., treba najprije da odgovorimo *kakav je Tvrtkov odnos prema Ludoviku P*

Čini nam se da bismo smjeli pretpostavljati da od ženidbe Tvrtkove sestrice Elizabete za Ludovika I bosanski vladar ne bi smio imati problema sa svojim uglednim rođakom. Kad Tvrtko sjeda s članovima svoje obitelji na bansko prijestolje, Anžuvinac nije u nekoj posebno povoljnoj političkoj situaciji: izgubio je nadu da će ikad sjesti na napuljsko prijestolje, a predstojala mu je i borba s Mlečanima za Dalmaciju. Bilo bi dakle od njega u najmanju ruku nesmotreno kad bi bez ikakva razloga zahtijevao od bratića svoje žene da ga prizna za svoga gospodara ili »sizerena«. Pogotovo zato što bi to bilo zaista neuobičajeno ponašanje ugarskog vladara prema bosanskom banu za koje uostalom mladi Tvrtko nije dao neki poseban povod. Uostalom, Anžuvinac je u doba kad Tvrtko sjeda na prijestolje imao i prećih poslova. Drugo je pitanje, naravno, nije li se među rođacima ipak pojavila neka »jabuka razdora« koja je mogla pomutiti njihove srdačne rođачke odnose. Sva nam ta razmišljanja nalažu da s velikim oprezom pristupimo ispitivanju izvorne građe za utvrđivanje stvarnog političkog odnosa između bosanskih i ugarskih vladara kako bismo na kraju ipak utvrdili historijsku istinu!

No, pogledajmo *kako je na Tvrtkov odnos prema Ludoviku gledala najstarija i najnovija historiografija*.

V. Klaić je »prvo vrieme banovanja« Tvrtkova, tj. razdoblje od 1353. do 1370. g. predstavio kao doba njegove borbe »sa otpornom vlastelom i bratom Stjepanom Vukom«,³ pa nas razumljivo zanima kako je opravdao takav naslov poglavlja. Smatra da je glavni uzrok Tvrtkovih neprilika u »slabim ženskim rukama« njegove majke i u »neiskustvu mladićevu i neobuzdanosti gizdavih boljara, koji mladomu banu posluš uskraćivahu«. Ovaj posljednji uzrok dokazuje zakletvom Vlatku Vukoslaviću 1354. g. prema kojoj sudi da se ovaj »boljar« otimao Tvrtkovoju vlasti. Misao da je Tvrtko u to doba »nejak« toliko zaokupljuje Klaića da ne pridaje nikakvo značenje njegovim osvajanjima u Hrvatskoj i Dalmaciji u to vrijeme.⁴ Štoviše, niti ne

3 Poviest Bosne, str. 142.

4 N. dj., str. 143.

istražuje čije je gradove osvojio (»nekoga vojvode Gregorija«) jer misli da Tvrtko ne može drugo nego »prianjati« uz Ludovika, a da mu u tome pomaže i njegova majka Jelena.⁵ Godine 1356. »prisili ga kralj Ljudevit te mu se morao sasvim pokoriti i sklopiti ugovor« uz veoma »tegotne uvjete«. »Ovom pogodbom - misli Klaić - bje bosanska banovina sasvim skućena, a ban Tvrtko postade posve ovisan o kralju Ljudevitu«. ⁶ Kako ni to »nebijaše vlastohlepnom Anžuvincu dosta, on nastojaše bana Tvrtka sniziti do pukoga namjestnika svoga«. Ludovik počinje prema Klaiću najprije privlačiti Hrvatinice, a zatim i druge velikaše tako da se porodi »osobito u krajevih uz hrvatsku među gotovo buna proti mlađahnomu Tvrtku«. ⁷ Tvrtku ostaje vjeran jedino Vlatko Vukoslavić. Međutim, Ludovik se »gorko prevario« ako je mislio da će ga bosanska vlastela prihvatiti, jer oni »nisu ni snivali, da bi bana svoga zamienili sa premoćnim kraljem ugarsko-hrvatskim«. ⁸ Zato ugarski kralj postiže u Bosni jedino »metež i bunu«, zatim »pomnoženje« patarena koji su »Bosnu gotovo poplavili«, što je papu potaklo da opet zove bosanskog biskupa Petra u križarski rat. No, Anžuvincac mijenja raspoloženje jer je »sigurno uvidio da je zabrazdio«. Zato vodi vojnu na Bosnu »prvo da uzpostavi ugled bana Tvrtka, a drugo da zatre patarene«. Klaić misli da je jedna »vojska« stradala, a druga, kraljeva, prema njegovu uvjerenju je »sretnija« i povratila je tobože »banu Tvrtku moć i ugled u banovini«. ⁹ Tobože nova Tvrtkova slava dopire do Venecije 1364. g. i ona prima, kako Klaić misli, sva tri člana obitelji, dakle majku i dva sina, među svoje građane. Tvrtkova moć ipak ne traje dugo jer su ga »mrkim okom gledala bosanska vlastela«, a bune se protiv njega i patareni, pa 1365. g. izbija druga buna u Bosni. »Tvrtko bi sa banstva smetnut i zajedno sa majkom svojom sramotno iz zemlje izagnan.« Tvrtko zatim bježi Ludoviku po pomoć, ovaj mu daje malo vojske i ban se vraća u jedan dio svoje banovine. Tvrtko je u to doba »božjom milosti i kralja Ljudevita ban bosanski«, ali »vlast mu je neznatna«. No, upozorava dalje Klaić, nezadovoljnicima se pridružuje i Tvrtkov brat Vukac (jer mu nije dao dio banovine). ¹⁰ Napokon, »nadržava« ban svoje protivnike, a Vukac bježi u Dubrovnik. Tvrtko se zatim i sam spušta 1366. g. u Dubrovnik, ali »bjegunac Stjepan Vuk ostade sada u Dubrovniku, te

5 N. dj., str. 144.

6 N. dj., str. 145.

7 N. dj., str. 146.

8 N. dj., str. 147.

9 N. dj., str. 148.

10 N. dj., str. 149.

preuze ulogu, koju je nekoć igrao srbski kraljević Vukan proti bratu svomu Stjepanu Nemanjiću«. ¹¹ Naime, on pokušava pridobiti za sebe, a protiv Tvrtka, papu Urbana V, ali i kralja Ludovika. Ne postiže ništa «jer se kralj Ljudevit nije maknuo na ta (papinska) pisma». ¹² Tako se od 1370. g. Tvrtku »nije više bilo bojati domaćih prevrata, već je počam od g. 1370. mogao raditi oko utvrđenja i širenja svoje vlasti«.

Prema tome, Klaić je vrlo dobro razabrao da do Tvrtkove »pokornosti« ugarskom vladaru dolazi uglavnom zbog porodičnih neprilika koje Tvrtko ipak uspijeva nadvladati. Oduševljen Tvrtkovim kasnijim vladanjem, Klaić će ovako ocijeniti ovo prvo razdoblje njegove vladavine: »Boreć se kroz sedamnaest godina proti mnogobrojnim neprijateljem svojim, nadhrva ih Tvrtko redomice i utvrdi sretno svoju vlast. Da nije nikada više za života svoga ništa drugo učinio već bi ovo dosta bilo, jer dovoljno pokazuje neobičan duh i neustrašivu volju njegovu. Ova je borba uza to bila po njega i koristna. Bijaše to vikao već od mladih godina vazda oprezu, borbi i stradanju; pa tako se od neizkusna mladića razvije zrio, izkusan i odličan muž, koji je umio dobro razmišljati, zrelo odlučivati, a i neustrašivo i dosljedno svoje odluke izvoditi.«

Razmatrajući isti odnos Ludovik - Tvrtko u »*Povijesti Hrvata*« smatra da je Tvrtkov položaj od početka vladanja bio vrlo težak jer je tobože ugarski kralj uz »teške pogodbe« potvrdio Tvrtka u banskoj časti. ¹³ On ga je »ne samo skršio«, nego je »kroza nj nastojao ovladati i onim dijelom Hrvatske, koji se sveder otimao njegovoj vlasti«. Stoga je »možda po Ludovikovo zapovijedi« Tvrtko išao s majkom 1355. g. u Hrvatsku. Početkom 1357. g. Ludovik ga je već posve skućio jer mu je oduzeo Hum i primorao ga na »vječitu vjernost«. ¹⁴ Tvrtko je otad »posve skućen i potišten«. No, 1363. g., ne zna se zašto, pomrsili su se računi između Ludovika i »njegova kletvenika«, ¹⁵ pa Ludovik vodi rat na Bosnu, ali »s političkih razloga«. Ipak vojne 1363. g. ne donose »žučna uspjeha«, ¹⁶ pa nije nevjerojatno, misli Klaić, da je Ludovik počeo buniti protiv bana bosansku vlastelu tako da 1366. g. izbija velika buna kojoj se pridružuje i Tvrtkov brat Vukac i buntovna vlastela predvođena Dabišićima. Kad se milošću Ludovika

11 N. dj., str. 150.

12 N. dj., str. 151.

13 Povijest Hrvata II, str. 120.

14 N. dj., str. 125.

15 N. dj., str. 140.

16 N. dj., str. 141.

Tvrtko vraća u zemlju, ima »još posve slabu vlast«, tako da se tek pošto je Ludovik sjeo na poljsko prijestolje »okoristio njegovim nehajem«. ¹⁷

Prema tome, Klaić i u ovom novom prikazu ostaje uglavnom na prijašnjem mišljenju o vrlo teškom položaju Tvrtka u prvo doba njegove vladavine. ¹⁸

S. Ćirković posve drugačije pristupa prikazu početaka ban Tvrtka.

Prije svega, uvjeren je da je ban Stepan II sklopio oči kao »lojalni vazal« koji doduše nije imao prilike »isprobavati« tu lojalnost jer je postao tast svoga tobožnjega sizerena. Dok se tako ne bismo složili s Ćirkovićem u prikazu njegova odnosa prema ugarskom vladaru, čini se da ima pravo kad tvdi da Tvrtko u početku vlada »u senci svoga oca«, no ne zbog »patrimonijskog shvaćanja«! ¹⁹ Isti autor misli da Tvrtkova majka Jelena putuje s mlađim sinom Vukcom u Ugarsku zato da ishodi »potvrdu i saglasnost sa promenom na banskom prestolu«. Tvrtkovo miješanje u hrvatsko-dalmatinske poslove 1355. g. bilo je po Ćirkoviću bezuspješno zato što on tada nije »ni samostalni gospodar«, ali »ni odlučan izvršilac kraljevih planova« već »prosto rođak koji se trudio da dobije neki deo nasljedstva i s kojim se na ugarskoj strani računalo da bi mogao pojačati vojsku upravljenu protiv Zadra.« ²⁰ Ćirković se nije zapitao: ako je Tvrtko zaista u to vrijeme Ludovikov vjerni vazal, kako se moglo dogoditi da je u Velikom drugom mletačkom ratu ostao po strani? Ne bih se usudila ustvrditi da je to zato što je Bosna potisnuta »na drugostepeni položaj«, a još manje da je tadanji Tvrtkov položaj »rezultat svesne politike ugarskog kralja«. A najmanje je nekadašnje kraljevsko pravo vrijedilo za Bosnu, kako to tvrdi Ćirković, jer ćemo pokazati po kojem pravu zahtijeva Ludovik nekadašnje hrvatske zemlje. Smatramo također da Ćirkoviću ne polazi za rukom protumačiti po kojem pravu traži Ludovik od bana Hum, a ne čini nam se prihvatljivim i njegovo obrazloženje o usorskom i bosanskom banatu. ²¹ Nije nam poznato na kojim izvornim podacima zasniva svoj zaključak da je oko 1357. g. Tvrtko »pokazivao svoju potčinjenost ugarskom vladaru kao 'svome gospodaru' više nego ranije«. Zato se ni s njegovim ni s ranije izloženim mišljenjem V. Klaića o karakteru Tvrtkove početne vladavine ne možemo složiti.

17 N. dj., str. 170.

18 Istorija, str. 121.

19 N. dj., str. 122.

20 N. dj., str. 123.

21 N. dj., str. 124.

Dakako, polazeći i on sa stajališta da je Bosna 1363. g. Ludovikova zemlja, ne nalazi razloge Ludovikova i Kontova vojnog pohoda na Bosnu.²² Jednako kao i Klaić, čita površno mletački izvor o pravu mletačkog građanstva koje tobože dobivaju sva tri člana obitelji. Zatim, Ćirković sumnja da je Tvrtkov brat Vukac »inicijator« čitave akcije protiv bana, iako mu se čini da su se tada u Bosni sukobljavala stara »patrimonijalna shvatanja« s novim uzorima iz susjedstva, tobože po tome što Vukac traži način da zbaci brata s prijestolja.²³ Naime, otpor *suvladara* protiv *vladara* je u svim sredinama i ne samo u srednjem vijeku nego u svim vjekovima toliko star i prirodan, da ne bismo trebali tražiti neke posebne uvjete u kojima se on odražava na početku Tvrtkove vladavine. Očito je Tvrtkova nevolja bila u tome što se njegov brat nije ugledao na svoga oca Vladislava koji je strpljivo čekao da njegov stariji brat umre. Stoga ne bih kao Ćirković pokret protiv Tvrtka pripisivala u prvom redu buntovnoj vlasteli, nego vlasti željnom bratu, koji je, posve razumljivo, uvijek mogao naći sumišljenike da brata zbaci s banstva. Osim toga, može li se zaista tvrditi da je Tvrtko djelovao na pobunu »vrlo odlučno i efikasno« kad znamo da je pobjegao na ugarski dvor?

Budući da Ćirković smatra da je Tvrtko bio Ludovikov vazal od dolaska na vlast, on ne vidi do kakvih je promjena došlo 1367. g. između ugarskog i bosanskog vladara, to jest ne razabire da je tada Tvrtko uistinu prvi put osjetio milost ugarskog suverena. Iz istog razloga Ćirkovića nije zanimalo kako je dugo Tvrtko izdržao kao Ludovikov vazal.

Tako je i Ćirković završio prikaz početka Tvrtkove vladavine ostavljajući svoga čitaoca u uvjerenju da je bosanski ban zaista bio »vječni« ugarski vazal!

2. Problem vjerskih organizacija u Bosni u XIV. st.

Prije nego što se odlučimo prikazivati izvanredan uspon koji Tvrtko postiže nakon izmirenja s bratom i uspostave vlasti u bosanskim zemljama, valja nam riješiti jedno od pitanja koje je najnovija historiografija, čini nam se potpuno nepotrebno, zaplela: kakav je utjecaj vjerskih organizacija na vladara i što bismo uopće mogli tvrditi o *heretičkoj bosanskoj crkvi*, zatim o *bosanskoj biskupiji* i napokon o *franjevačkoj bosanskoj vikariji*?. Je li doista riječ o nekoj »državi u državi« bosanskih vladara ili ta heretička bosanska crkva nije uopće djelovala na vladare u drugoj polovici XIV. st.?

22 N. dj., str. 128-129.

23 N. dj., str. 131.

Zatim, kakvu su organizaciju dobili franjevci i jesu li zaista imali u Bosni svoju razgranatu mrežu samostana? Najzad, kakvu ulogu ima u XIV. st. bosanska biskupija i njeni biskupi?

Sva ta pitanja nisu nimalo suvišna jer povlače za sobom čitav niz problema o državnom i vjerskom uređenju Stepanove i Tvrtkove Bosne. Uistinu nam ne može biti svejedno dodemo li do zaključka da je Tvrtko morao s članovima heretičke crkve bosanske dijeliti vlast čak do te mjere da se »crkva bosanska uspjela postaviti između vladara i vlastele«, kako je to govoreći o njoj u XIV. st. ustvrdio S. Ćirković. Prikazujući njezin položaj on je tvrdio da je spomenuta crkva u tom razdoblju došla »u daleko nepovoljniji položaj nego što ga je imala prije«,²⁴ tobože zato što nije bila »jedina 'crkva božja' u bosanskoj državi«. Ona je tobože »u državnim okvirima Bosne stekla suparnike na prostranim teritorijama na periferiji i u najživljim središtima u samom centru države«. Ćirković misli na suparništvo franjevaca koji su četrdesetih godina dobili svoju vikariju u Bosni,²⁵ a »tek posle toga došlo je do podizanja franjevačkih manastira, čija je rana istorija, na žalost, veoma slabo poznata«. Prema Ćirkoviću prvi je samostan franjevački podignut u Sutjesci, a kasnije u svim većim gradskim središtima. Ondje ih, kako misli, nisu mogli ugrožavati patareni. Oni su u tim gradovima i ostali jer su vladari tako htjeli. Kako je »bosanska crkva imala u isto vrijeme svoje hiže najviše u zabačenim dijelovima zemlje, to je bila znatno slabija od franjevaca«. ²⁶ Franjevci rade većinom u »puku«. Veliku olakšicu »predstavljale su duhovne privilegije koje je red dobio, jer su im omogućavale da postupaju veoma elastično i sa mnogo obzira prema domaćim običajima i shvatanjima«.

Na kraju nas ipak iznenađuje tvrdnjom da je »crkva bosanska« unatoč slabosti stekla »u državnim okvirima Bosne«²⁷ suparnike, ali ih je nadvladala zahvaljujući svojoj povezanosti s vlastelom. »Mesto arbitra u odnosima između vladara i vlastele, koje je dobila i učvrstila upravo u ovo vreme, učinilo ju je - tobože! - neophodnom u političkom životu Bosne. Svojom ulogom da 'ogleda' ili 'sudi' vlastelina osumnjičenog za 'nevjeru' postala je čuvar najosnovnijih prava vlastele.«²⁸ Bosanska crkva se iz Bosne nije mogla ukloniti, a da se, u isto vreme, opasno ne ugrozi ravnoteža u odnosima između vladara i vlastele.«

24 N. dj., str. 112.

25 N. dj., str. 111.

26 N. dj., str. 112.

27 Potcrtala N. K.

28 N. dj., str. 112.

Dakako da se moramo zapitati ako je Tvrtko sposoban vladar, u što Ćirković ne sumnja, kako je smio i mogao dopustiti da mu se crkva bosanska nametne kao *politička i državna snaga*? Odakle toj rastepenoj neorganiziranoj mreži *hiža* (heretičkih samostana) takva snaga? Pomislimo li da ta crkva nije imala svojih posjeda (bar Ćirković o njima ništa ne govori) i da njezini vjernici (mrsni ljudi) nisu s »redovnicima« imali nikakvu vezu, tek toliko da su im iskazivali javno poštovanje, onda nam se čini da u takvom prikazu tobože andeoske bestjelesne crkvene organizacije nešto nije u redu. Ta kako se uspjela ugurati na mjesto »arbitra« između vladara i vlastele? Pri svom izlaganju Ćirković posve zaboravlja da nema ni jedan jedini podatak iz XIV. st. o tome kako su se bosanski velikaši odnosili prema crkvi bosanskoj. Stoga je na izvornom materijalu trebalo dokazati kako je crkva bosanska uspjela za Tvrtka postati »neophodnom u političkom životu zemlje« i kako joj je pošlo za rukom da vladara natjera da upravo njoj preda pravo suđenja bosanskoj vlasteli. Pravo suđenja (jurisdikcija) isključivo je vladarsko pravo koje on može, u krajnjoj liniji, prepustiti i svome velikašu, ali nijedna vladarska darovnica ne spominje izuzimanje bosanskih velikaša ispod banske vlasti. Stoga i jest ugarski vladar privlačio Tvrtkove ljude obećanjima da će ih osloboditi od banske jurisdikcije. Vladar kao Tvrtko je imao najmanje razloga pustiti državne uzde iz ruke i Ćirković bi nam morao donijeti dokaze koji bi nas mogli uvjeriti da je u pravu, jer osumnjičena darovnica Rajkovićima, na koju očito misli, za to zaista nije dovoljna. Zato je teško prihvatiti ova domišljanja, pogotovo zato što znamo da Tvrtko nije pustio u svoju zemlju ni bosanskog biskupa, pa jedva i franjevce, a kako bi i zašto bi činio ustupke jednoj heretičkoj crkvi kojoj on ne pripada?

Nužno se dakle vraćamo na izvore kao jedino mjerilo u nastaloj problematici. Utoliko više što se i J. Šidak (o čemu poslije) složio s Ćirkovićem u mišljenju o crkvi bosanskoj tobože kao državnoj crkvi.

U cjelokupnom bosanskom diplomatskom materijalu ostala su samo *dva izvorna podatka* za XIV. st.

1. prije spomenuta zakletva bana Stepana II i brata mu Vladislava pred članovima crkve bosanske²⁹ i

2. nedatirana darovnica Tvrtkova braći Rajkovićima za tri sela u Bosni.³⁰

1. Kad je riječ o Stepanovoj zakletvi, onda smijemo ponoviti o njoj najhitnije. Naime, nepristrana analiza ovoga izvora isključila je svaku mo-

29 Istraživanje, str. 404-406.

30 J. Šidak, Studije o »crkvi bosanskoj« i bogumilstvu, Zagreb 1975, str. 254 (dalje = Studije).

gućnost da Stepan II ima uz sebe neku državnu crkvu čije predstavnike mora pitati za mišljenje. Ban Stepan se najprije zakleo u Milama pred svjedocima »dobrim Bošnjanima«, a onda su pošli svi »na Moištru«, u kuću velikoga gosta Radina da ondje *ponovi zakletvu i »pred vsom crkvom i pred Bosnom«*.³¹ Važno je napomenuti da u toj ponovljenoj zakletvi Stepan II ne daje uopće nikakvu ulogu članovima bosanske heretičke crkve. Ni političku, a kamoli sudsku. Tek neznatne razlike u predmetu darovanja, i u ovoj je zakletvi jednako označena Vukoslavova dužnost prema banu.

Ali, mogli bismo ustvrditi da je, po svoj prilici, zbog obzira prema članovima heretičke bosanske crkve izostavio najprije podatke *o pristavi-ma*, što je razumljivo jer je položaj Vukoslava i njegov odnos prema Stepanu II već riješen u prvoj zakletvi. Zatim izostavlja - a to nam se čini dosta značajnim! - *sankciju*!. Ona u prvoj zakletvi i nije baš tako siromašna: »A tko hoće sie polomiti i poreći bez nevere, da e proklet otcem i sinom i svetim duhom i 4 evančelista i 12 apustolov i vsem Bogo ugodnivšimi u si vek i u pridušći«.³¹

Prema tome, ne vrijeđajući svoga gostoprimeca velikoga gosta Radoslava, ban Stepan i brat Vladislav zapovijedaju svome dijaku da ne ponovi ranije kletve. Ili je možda ovu ponovljenu zakletvu pisao netko iz bosanske heretičke crkve koji zbog svoga vjerovanja nije htio upisati sankciju. No, bit će ipak prva pretpostavka točnija s obzirom na to da ova zakletva ima verbalnu invokaciju i sazivanje sv. Grgura, a ono također nije u skladu s naučavanjem bosanskih heretika. Ipak, ban Stepan i njegov brat, kao pravi katolici ne žele u tom pitanju odustati od svojih uobičajenih formula koje su, uz ostale, znak vjerodostojnosti isprave.

Tako je formalna analiza ovoga danas prvoga svjedočanstva o heretičkoj bosanskoj crkvi potvrdila naša ranija izlaganja: Stepan i njegov brat Vladislav *poštuju najodličnije predstavnike crkve bosanske* koji su u Moištri (u Bosni) imali jednu od svojih hiža, *ali to je ujedno sve što su bez štete za svoj vladarski položaj mogli i htjeli učiniti!*

2. Bilo bi, vjerujemo, neobično kad bismo utvrdili da je Tvrtko imao posve drugačiji odnos prema toj heretičkoj crkvi od svoga strica i oca kako to tvrdi najnovija historiografija.

Premda u to ne vjerujemo, *ipak pustimo najprije neka govori sam izvor.*

31 Istraživanja, str. 403.

Naime, u prilog našem zaključku da heretička crkva bosanska nema ni u Tvrtkovo doba neku vidnu ulogu, govore na prvi pogled neki dijelovi jedine Tvrtkove povelje na koju se historiografija mogla pozivati. Riječ je o spomenutoj *nedatiranoj ispravi Rajkovićima*, jedinoj ispravi o kojoj se u najnovijoj historiografiji povelja ne baš plodna niti uspješna rasprava.

Zbog važnosti koju ova *inače malo vrijedna isprava* ima za naše zaključivanje donosimo njezin tekst u cijelosti:

»Va ime Oca i Sina i Svetago duha, amin. Az rab božji i svetoga Grgura, a zovom gospodin ban Tvrtko, po milosti božjoj gospodin mnogim zemljani bosanskim, gospodin bosanski, i srbski, i solski i podrinski, i mnogim stranam bosanskim.

Satvori millost svoju i moje matere mnogopočtene gospoje Jelene, i mojega brata gospodina bana Vulkića, Rajkoviću Stepanu i Vuku, njegovu bratu, hvalu i njinju ostavljajemo u viku, amin.

Pravi gospodin ban Tvrtko: kada se behmo svadili, tada nas Stipan Rajković umiri i da nam naš grad Bobovac, a neda ga dati Ugrom. I za tu službu dasmo mu Čuklje u Lašve, i dasmo mu Klopče u Brode i dasmo mu Brložnik na Uzore Vlsi. I hvala njinju, stavljajemo u vek, amen. I *s timi vasemi predasmo ga u veru dedinju i vse crkve bosanske. I vse krstjane da mu je ruka. I da mu se ne more svrći vera krstjanska nizajedin uzrok.*

Ali bi kamo hodil, ali bi se opet vratil, da je človik slobodni ili mu je služiti gospodinu banu Tvrtku ili mu njegovu bratu gospodinu banu Vulkiću, da mu to za niedno neveru ne. I da mu se tam njegov dlj nepohudobi nikadar. I *što ga ne sudi Ded i dva strojnika š njim.* I tri vlastelje župani... i knez Bogdan Belhan i župan Branko Prinić da mu se ne more niedno hudo sbiti o tomu vera gospodina bana Tvrtka i njegove matere gospoje Jelene, njegova brata gospodina bana Vulkića. I *da ne sužanj nikadar dokle je koren u Bosne crkve božje. Da o tom ima crkva stati.*

A tomu svidoci dobri Bošnjane: Vlkac vojvoda i s bratjom, župan Crnul i s bratjom, knez Bogad i s bratjom, knez Vukašin i s bratjom, tepčić... i s bratjom. Belhan i Ivan Belhan, a od župe Branišlav Miholić i s bratjom, knez Branko Prinić i s bratjom; a od Usore: knez Sladoje i s bratjom, vojvoda Tvrtko i s bratjom, Vladko Vurjeviš i s bratjom, Vlaj Dobrovojević i s bratjom.

A tomu prestav od dvora knez Bogdan Belhan, a od župe Hranislav Miholić.

A tko će se poreći što je u si list pisano od moih surodnikov, ali inoplemenih koi bi se namakal da je proklet otcem i sinom i svetim Duhom i 4 evangelisti i 12 apostolma i 70 izbranih sa vsem mi Bogu ugodšemi i u

si vek i u pridušti. I da je Jude pričestnik koi sina božja prida na raspetje. I da mu duša pojde u onu genu koju je Bog ugotovo đavolu.

Se pisa dneka(!) Dražeslav gospodina bana Tvrtka nadvorni.«³²

J. Šidak koji je posljednji pisao o vjerodostojnosti ove isprave mislio je da može Ćirkovićeve sumnje, prije svega u neobičnu intitulaciju razbiti pretpostavkom da je riječ o pogrešci prepisivača »zacijelo samog Vitezovića«. ³³ Dakako, najlakše je grube pogreške falsifikata koje nam smetaju proglasiti pogreškom prepisivača. Takvim se naime izgovorom može protumačiti odnosno opravdati svaka pogreška. Za kritičkog historičara je takva pogreška (srbski umjesto usorski!) razlog za temeljitu sumnju.

Šidak zatim, želeći po svaku cijenu obraniti vjerodostojnost ove isprave, polazi s apriornog stajališta da »ova isprava ni po čemu ne daje utisak falsifikata«, ³⁴ a da za pitanje njezine vjerodostojnosti nije toliko važan njezin sadržaj »nego pojedini diplomatski elementi«, što je nesmisao. Okrećući tako dokazni postupak na glavu, ne ispituje uopće sadržaj isprave koji je *u ovom slučaju jedini mjerodavan*, nego se zabavlja prebrojavanjem svjedoka u Tvrtkovoj ispravi iz 1366. g. i u ovoj, pa dolazi, posve razumljivo, do zaključka da se broj svjedoka donekle podudara (jer, od dvanaest svjedoka u ispravi Rajkovićima nalaze se sedmorica u Tvrtkovoj iz 1366. g.). I umjesto da ga ta sličnost dovede na misao da je upravo isprava iz 1366. g. koja je *vjerodostojna*, poslužila falsifikatom kao predložak za sastavljanje krivotvorine. Šidaka sve to upućuje »na zaključak da je isprava Rajkoviću nastala nedugo poslije 1366. g.«!

I ne videći da pred sobom ima u najmanju ruku sumnjivu ispravu koja je nastala upotrebom autentičnog predloška, Šidak, samo na osnovi jedne diplomatske formule, tvrdi da je ta darovnica - vjerodostojna. Vrteći se tako u začaranom krugu, ne dodirnuvši uopće, ponavljamo, sadržaj isprave, stvara dalekosežne zaključke o položaju heretičke crkve bosanske oko 1370. g. Ova crkva ima tobože »dominantan položaj u doba kada Bosnom vlada ban koji je katoličke vjere i kada pape nastoje da, prvenstveno s pomoću franjevačke vikarije, ojačaju utjecaj katolicizma u toj 'nevjerničkoj' zemlji.«³⁵

32 J. Šidak, O vjerodostojnosti isprave bosanskog bana Tvrtka Stjepanu Rajkoviću, Studije, str. 249-259; tekst isprave, str. 254.

33 N. dj., str. 235.

34 N. dj., str. 256.

35 N. dj., str. 259.

Šteta zaista što Šidak nije imao više strpljivosti i vještine pri ispitivanju ove tobožnje darovnice. Ta nije svejedno prikažemo li najvećeg bosanskog vladara kao neko nerazumno katoličko biće koje tobože i u javnoj ispravi priznaje da je članovima heretičke crkve dopustio da se miješaju u njegove državne poslove. Pitamo se uvijek iznova: kakav bi Tvrtko bio vladar, i to katolički vladar, koji bi dopustio da heretička crkva ima u njegovoj zemlji »dominantan položaj«? A kad se već Šidak odlučio da tu crkvu tako opiše, onda je najmanje što se od njega tražilo da svoju tvrdnju opravda sadržajem te tobožnje Tvrtkove darovnice.

Pokušajmo, dakle, ići drugačijim putem. Svaki historičar, naime, koji ima neko iskustvo u ispitivanju diplomatskog materijala, zna da je vrlo važna tradicija isprava. I ako ustanovi da najstariji tekst isprave koju ispituje potječe tek iz posljednjih godina XVII. st. i da prepisivač (Vitezović) ne kaže odakle je tu ispravu prepisao, to će ga sigurno upozoriti na oprez. Mora da je postojao neki razlog tako kasnom postanju isprave. Šidak je mislio da u prilog Vitezovićeva ispravnog prepisivanja svjedoči činjenica da je Vitezović prepisao četiri isprave od kojih su dvije bile u originalu!³⁶

Spomenuli smo, međutim, da Šidaku najviše zamjeramo to što uopće nije ispitivao sadržaj isprave. Pokušajmo to nadoknaditi.

Prvo što upada u oči jest *prerađena intitulacija!* Od *imeničkog oblika* zemalja u ispravi iz 1366.g. (Bosna, Soli, Usora, Dolni kraji i Podrinje) stvoren je pridjevni oblik i to na vrlo nespretan i pogrešan način. Zatim nije teško doći do zaključka da je intitulacija isprave iz 1366. g. poslužila falsifikatu, a nikako obrnuto. Izostavljeni su, na primjer, Donji kraji jer nije bilo lako iz njih načiniti pridjevni oblik. Zatim, početak teksta je ponovno *pogrešan*: stvorih milost svoju gospodsku originala prebacuje u treće lice (satvori milost svoju), pa se mora zatim vratiti opet na 1. lice (moje matere), što Dražeslav kao dugogodišnji pisar dvojice banova nikad ne bi učinio. Potpuno je tuđ način izražavanja u nastavku teksta kad Tvrtko s članovima svoje obitelji tobože dva puta zahvaljuje Rajkovićima za učinjenu uslugu. Hvala je nepotrebna zato što će za uslugu dobiti tri sela. To ponavljanje o hvali je *pogreška!* Zatim slijedi *umetak* o predaji Stepana crkvi bosanskoj zajedno s njegovim selima u tobože »veru dedinju« i da mu se »vera krstjanska« ne može svrći. Što to znači? Znači li to da je Tvrtko velikaša koji mu je načinio uslugu za nagradu predao crkvi bosanskoj? Kako to uopće može biti kad je prema nastavku teksta Rajković u službi Tvrtka ili njegova brata Vukca. I *oni mu daju veru* da mu se neće ništa dogoditi ako prijeđe

jednoga brata drugome. Isto je tako sasvim razumljivo da mu sva tri člana porodice obećavaju da neće biti sužanj, tako da je ponovni umetak o crkvi bosanskoj *nesmisao*.

Čini nam se prema tome da u sva tri umetka crkva bosanska upada u tekst isprave kao potpuno suvišna. Jer Tvrtko nije mogao Rajkovića nagraditi na taj način da ga je predao djedu bosanske crkve. Zatim, niti djed niti strojnici nisu imali pravo suditi bosanskom velikašu, jer je to pravo pripadalo samo vladaru. Napokon, nemoguće je da se Tvrtko dajući vjeru Rajkoviću da neće biti sužanj veže na postojanje crkve bosanske.

Stoga se osnovni sadržaj ove krivotvorine može razumjeti samo tada ako se iz nje izbace suvišni dodaci o crkvi bosanskoj. Valja doduše priznati da je sastavljač ove nespretne krivotvorine iskvario predložak, po svoj prilici autentičnu Tvrtkovu darovnicu, na mjestima tako beznadno, da je nemoguće očitati njezinu prvotnu formu.

Čini se zato da bismo smjeli zaključiti: u original Tvrtkove darovnice umetnuta su tri odlomka o crkvi bosanskoj koje je nemoguće povezati s preostalim dijelovima teksta. Ne ulazim sada u pitanje tko je to učinio i kada - nije isključeno daje to bio sam Vitezović - ali je sigurno da podatke ove krivotvorine kritički historičar ne može i ne smije upotrijebiti kao svjedočanstvo za povijest Bosne sedamdesetih godina XVI. st.

Ne bismo se složili s mišljenjem da je djed crkve bosanske imao izvanredan politički položaj u Bosni, jer se takvo mišljenje zasniva jedino na ovoj ispravi Rajkovićima. Drugo je dakako pitanje kakav položaj ima heretička crkva bosanska u XV. st., no to nije predmet naše rasprave.

Drugo, ne tako nevažno pitanje za našu ocjenu Tvrtkova političkog položaja je njegov odnos prema franjevcima tzv. bosanske vikarije.

Kad je J. Šidak 1955. g. pisao o franjevačkim *Dubia* iz 1372-3. g.,³⁷ uklopio je u tu raspravu i kratak prikaz povijesti franjevačkog reda u Bosni. Čini se, međutim, da je to uradio bez samostalne analize cjelokupnog izvornog materijala i da je to jedan od razloga zašto je njegova izlaganja i tvrdnje ponekad teško prihvatiti. Iznenaduje, na primjer, svojom tvrdnjom da je franjevačka inkvizitorska služba počela već 1291. g.,³⁸ jer se poziva na pismo i odgovor pape Nikole IV kralju Dragutinu kao dokaz da su tada poslana u Bosnu zaista dvojica inkvizitora. A mogli smo se uvjeriti da je sačuvano pismo franjevačkom provincijalu³⁹, ali uopće ne znamo je li on

37 Studije, str. 225-248

38 N. dj., str. 227.

39 Vidi str.

ikad poslušao papinu želju. Zatim, Šidak ne razlikuje Dragutinovu i Elizabetinu politiku od stvarnoga stanja - Dragutin bi tražio da franjevci idu u zemlju njegova zeta! - i zato je zaista mogao povjerovati da su franjevci poslani u Bosnu. Uostalom, vidjeli smo i to da papa Nikola IV uopće nema pojma gdje je taj Dragutinov »principat Bosna« i kakvi su u njemu heretici. Ondje, naime, za njegove pojmove ne borave patareni, nego u Bosni tobože vlada »infidelitatis error«,⁴⁰ ondje mnogi skreću s puta istine itd. Treba, dakle, tu »lažnu podmuklost« (dolosam astutiam) iskorijeniti kako ne bi naškodila ortodoksnoj crkvi. Na kraju, na ovako maglovito pismo provincijal se po svoj prilici uopće nije pokrenuo. Još manje bismo smjeli tvrditi, kako to čini Šidak, da se ustanova dvojice franjevačkih inkvizitora već krajem XIII. st. u Bosni *učvrstila!* Navodno ju je obnovio i učvrstio Bonifacije VIII. Točno je doduše da se spomenuti papa obraća provincijalu koji upravlja »sklavonskom pokrajinom«, ali nije tajna kako on zamišlja tu pokrajinu. Vidjeli smo da on namjerava iskorijeniti tu heretičku kugu »u Srbiji, Raškoj, Dalmaciji, Hrvatskoj, Bosni i u Istri«, ali i u dračkoj, barskoj, splitskoj i zadarskoj nadbiskupiji!⁴¹ Dakle, neka provincijal pošalje *u te zemlje* zgodne ljude! *Kad ih nađe, ne prije*, dobit će od pape zgodne ljude kojima će povjeriti inkvizitorski posao. Prema tome, pape krajem XIII. st. uopće ne misle na bosanske heretike i neku franjevačku misiju u toj zemlji, štoviše, vrlo vjerojatno ni oni, a još manje franjevci ne znaju ništa o Bosni. Stoga je prenegao zaključak da se »franjevci nisu ograničili samo na sjeveroistočni dio Bosne«⁴² (tobože Dragutinovu zemlju) tako da je tobože papa Ivan XXII trebao pomoći inkvizitoru *Fabijanu* koga je »auctoritate apostolica« poslao u Bosnu. Ne čitajući ponovno dovoljno pomno Ivanova pisma od 5. lipnja 1325. g., Šidaku se doista moglo činiti da je Fabijanova misija u Bosni već gotova stvar. Međutim, već smo prije upozorili da papa Ivan piše Karlu da se u *njegovu principatu Bosni* skupilo mnogo heretika i da je »u one strane« poslao kao inkvizitora Fabijana, ali je zapovjedio i »nobili viro principi eiusdem principatus, qui sicut dictum est, tibi subiectum esse dignoscitur« da istjera heretike.⁴³ Već smo spominjali i to kako je papa posve izgubio hrabrost kad je trebalo i u Bosnu pisati o tim hereticima. Budući da je pismo Stepanu II naslovio »principi bosnensi«, nije se uopće usudio spomenuti Karlovo pismo, a bosanskog vladara moli i nalaže mu da

40 Vidi str.

41 CD VII, str. 302.

42 N. dj., str. 227-228.

43 CD IX, str. 241-242.

uništava heretike kako bi se mogao nazvati »heresum oppugnator« jer na kraju on vlada tom zemljom. On je, piše dalje, poslao »u one strane kao inkvizitora Fabijana«, pa neka Stepan pomogne njemu ili drugima koji bi dolazili u njegovu zemlju i neka im pruži zaštitu.⁴⁴

Prema tome, papa *nije mogao poslati Fabijana u Bosnu prije nego što obavijesti vladara njezina* da ga je onamo poslao! Tako uopće ne možemo zasigurno znati je li Fabijan dospio do Bosne.

Tek u travnju 1327. g.⁴⁵ doznajemo neke novosti oko inkvizitorske službe u Bosni, Sklavoniji i Dalmaciji jer su se oko tih zemalja, bolje reći oko službe u tim zemljama, posvadili franjevci i dominikanci. Obratili su se zato Ivanu XXII u Avignon da on odluči tko ima pravo. Nato 16. travnja piše Ivan XXII zadarskom i splitskom nadbiskupu: franjevci tvrde da inkvizitorska služba pripada upravo njima i to zato što su za nju dobili dozvolu od apostolske stolice. Ali, dominikanci naprotiv tvrde da u spomenutim pokrajinama inkvizitorska služba ne pripada franjevcima nego njima. Neka dakle oni, obojica nadbiskupa, istraže tko je u pravu. Neka pozovu jedne i druge i neka do Miholja donesu svoje povlastice ili pošalju svoje zastupnike k njemu u Avignon. Uostalom, neka mu jave što su poduzeli. No, već 1. srpnja 1327. g.⁴⁶ Ivan XXII odlučuje: točna je doduše tužba Fabijana koji se pozvao na papinske isprave i tvrdio da su franjevci odavno u »sklavonskoj pokrajini bili inkvizitori«, ali je ipak dominikanac Matija iz Zagreba, prešutjevši spomenute franjevačke povlastice, zahtijevao od njega pismo na osnovi kojega smo i tebi (prioru i provincijalu dominikanaca u Ugarskoj i Sklavoniji) povjerili da izabereš dvojicu koja će vršiti inkviziciju u ugarskom kraljevstvu i podići križarski rat protiv »transsilvanaca, Bošnjana i Sklavena u Ugarskoj«. Osim toga, on, papa, pisao je i Karlu I da im pomogne. Kako ne želi mijenjati svoju odluku, zabranjuje dominikancima svako miješanje u inkvizitorsku službu franjevac. Zaista, istoga dana⁴⁷ upućuje Ivan XXII pismo i Karlu I moleći ga da pomogne Fabijanu *koji će vršiti inkvizitorsku službu »in regno tuo et aliisprovinciis«*.⁴⁸

Međutim, već 12. kolovoza⁴⁹ imamo odgovor što je Fabijan učinio. *On nije pošao u Bosnu jer nije znao što ga ondje čeka!* Ta Stepan II *uopće nije*

44 CD IX, str. 243.

45 CD IX, str. 337.

46 CD IX, str. 348.

47 CD IX, str. 349.

48 CD IX, str. 351.

49 CD IX, str. 354.

*odgovorio na papino pismo! Fabijan je dakle otišao Karlu I, koji ga je, razumije se, vrlo srdačno primio. S njim Fabijan raspravlja što bi trebalo poduzeti! Zato Ivan XXII, zahvaljujući se Karlu, moli ga da spomenute inkvizitore »auctoritate apostolica in Ulis partibus deputatis et in posterum deputandis« pomogne u svim poslovima. Neka to učini zato da »predicti inquisitores regii favoris fulti presidio, huiusmodi inquisitionis officium contra respersos labe predicta ad laudem dei et pro salute fidelium in decretis šibi provinciis securius et efficacius valeant exercere«.*⁵⁰

Prema tome, Ivan XXII očito namjerno pretvara inkvizitorski posao franjevaca u *izrazito političku akciju protiv bosanskog vladara!*

Tako se Stepan II šutnjom obranio od franjevaca i sva su nastojanja i Ivana XXII i Karlo I 1337. g. ostala uzaludna. Zapravo bismo teško mogli zamisliti da bi se Karlo I usudio silom dovesti Fabijana u Bosnu.

Uostalom, da se ugarski vladar stvarno nije usudio ništa poduzeti u Stepanovoj Bosni svjedoči novo papino pismo, pisano više od dvije godine nakon spomenutih pisama, točnije 22. studenog 1329. g.⁵¹ *Ono je istoga sadržaja kao i prošlo! Ivan zahvaljuje Karlu I da je primio Fabijana i ništa više!*

Ali, opet se istoga dana⁵² obraća svome poslaniku ostijskom biskupu *Bertrandu* i po tom pismu *doznajemo kuda se Fabijan kreće!* Ivan XXII piše doslovce ovo: »Izložio nam je naš dragi sin *Fabijan izreda male braće*, koji je apostolskom vlašću poslan kao istražitelj heretičke zloće u sklavonsku provinciju, da je nedavno vršeći inkviziciju htio postupiti protiv opata sv. Kuzme i Damjana, reda sv. Benedikta u zadrskoj biskupiji i Franje, jednog redovnika iz istoga samostana koji 'super crimine heresis delatos sibi graviter et vehementer suspectus vellet' onako kako je pravda zahtijevala, ali ga je spriječio zadrski nadbiskup Ivan koji je inkvizitorima oteo iz ruke obojicu osumnjičenih i odveo ih u svoju palaču. Štoviše, nadbiskup se nije ustručavao dići ruku i na samoga inkvizitora! Ako je to istina, piše papa dalje, to ne može ostati nekažnjeno, pa zato neka *Bertrand* izvidi čitavu stvar i javi mu«.

Kako dragocjeni podaci! Protiv inkvizitora avinjonskog pape diže se zadrski nadbiskup i oslobađa benediktince (možda se radilo o glagoljašima koji su za Fabijana bili heretici!) iz njegovih ruku jer očito vidi da je

50 CD IX, str. 355.

51 CD IX, str. 492.

52 CD IX, str. 493.

nadobudni inkvizitor u zabludi. Nije teško zamisliti što bi Fabijan tek doživio u Stepanovoj Bosni!

U to je 1331. g. nastao *spor oko imenovanja novoga bosanskog biskupa*, jer je stolica bila vakantna. Ivan XXII misli nadmudriti najprije Karla I time što izdaje *javno pismo* »ad futuram rei memoriam«.⁵³ U njemu daje svima na znanje da sebi rezervira pravo imenovati bosanskog biskupa, s obzirom na to da je on postavljen »inter scismaticas nationes«, pa za tu službu treba naći osobito zgodnog čovjeka. Znajući naravno da se Karlo I protivi tom njegovom pravu na izbor bosanskog biskupa, Ivan poništava unaprijed svaki drugi izbor osim onoga koji bi on proveo.

U isto vrijeme dolazi do sukoba između pečujskog biskupa i bosanskog kaptola zbog toga što je biskup Job pokupio prihode vakantne bosanske biskupije.⁵⁴ Konačno je, kako smo vidjeli, spor riješen tek 1336. g. kad je biskupom postavljen Lovro.

Kad je papa Benedikt XII vidio da se franjevci ne mogu približiti Bosni, obratio se na hrvatske velikaše⁵⁵ da mu pomognu, iako je znao da se bosanski heretici održavaju najviše zato što ih primaju *ban Stipoš i njegovi velikaši*, pa inkvizitori ne mogu u njegovoj zemlji ništa postići.

Napokon, Benedikt XII i Karlo I misle da su našli način da se pritisne Stepanova Bosna. Naime, na Karlov nagovor Stepan ipak na kraju popušta i prima *Geralda*, franjevačkog generala. Dakako, kad je već ovaj dopro do njega, nije mu preostalo drugo nego da ga ljubazno primi. Štoviše, Stepan se pokazuje spremnim da se »cultus divinus« obnovi!⁵⁶ Ban pristaje da se obnove razrušene crkve, da se uspostavi služba božja itd. Pozdravljajući Stepanovu ideju o obnovi katoličanstva i uništenju heretika, Benedikt XII ga moli neka muževno nastavi, a apostolska stolica će mu u tome rado pomoći.

I kao što su to pape običavale, tako i Benedikt XII istoga dana *piše pismo i Karlu I i Geraldu*, koji je kod njega jer mu daje u zadatak da oba napisana pisma preda »regi et bano«.⁵⁷ U ranijem se pismu papi Gerald hvalio kako mu je ban Stepan pošao ususret kad je došao k njemu! Zatim ga je odlično primio i počastio i slušao što mu on priča o »verba catholice veritatis et salutis«.

53 CD IX, str. 542.

54 CD IX, str. 543.

55 CD IX, str. 326.

56 CD IX, str. 525.

57 CD IX, str. 526-527.

Ali, *Gerald nije inkvizitori* Da je to bio, papa bi ga morao poslati kao inkvizitora u Bosnu i morao bi ga tako oslovljavati kad mu 28. veljače 1340. g.⁵⁸ piše posebno pismo.

O prilikama u bosanskoj biskupiji u Đakovu doznajemo nešto više tek ljeti 1344. g. kad *biskup Lovro* predaje tužbu novom papi Klementu VI i to zbog *ubiranja desetine*. Već smo prikazali kako je taj spor svršio, pa bismo sada samo upozorili na one podatke iz te borbe koji mogu pridonijeti osvjetljavanju stvarnog stanja u Stepanovoj zemlji.

Naime, bosanski biskup Lovro nije govorio istinu kad je tvrdio da su njegovi predšasnici i on ubirali uvijek desetinu »a personis terre et diocesis boznensis subditis dilecti filii nobilis viri Stephani bani boznensis et suorum predecessorum principum Bozne«,⁵⁹ jer crkvena desetina kao i obaveze prema katoličkoj crkvi u Bosni niti je ikad uvedena niti je mogla postojati. Nije bilo ni crkava, a kamoli uvođenja nekoga plaćanja crkvenih davanja. Ta jurisdikcija bosanske biskupije nije nikad provedena u Bosni, a bez nje se ništa nije ni moglo poduzimati. Također je izmišljena Lovrina tvrdnja da je i on sam dosad bez teškoće ubirao po Bosni desetinu, ali to ne zato što bi ban Stepan odredio plaćanje neke nove desetine nego on je tobože ubirao *stare desetine*! Ali, tuži se dalje Lovro papi, ipak je časní naš *brat Gerald* antiohijski patrijarh, tada »generalis minister ordinis fratrum minorum« zajedno s nekom svojom braćom (koja generala nisu tobože o tom istinito obavijestila i svjetovala), »spomenute podložnike ili ljude rečenog Stepana koje su sama braća nedavno obratila na katoličku vjeru i njezino priznavanje« podvrgao franjevcima. Nato je ban Stepan navodno iznova odredio da oni treba da plaćaju desetinu franjevcima. Tada je nastao spor između biskupa Lovre i splitskog te dubrovačkog nadbiskupa i ostalih premeta, a taj spor bi mogao zaustaviti obraćivanje spomenutih Stepanovih ljudi, pogotovo ako bi Lovrini ljudi ubirali tu desetinu unatoč sporu koji je nastao. Zato on, Klement VI, piše spomenutom Lovri neka se ne usudi ovako iznova uređene desetine ubirati tako dugo dok apostolska stolica ne riješi spor. Nego, neka se u međuvremenu ove desetine upotrijebe za ponovnu izgradnju i popravak odavno srušenih crkava u onome kraju ili neka se nabavi novo crkveno posuđe za te crkve. I zatim papa nastavlja: zato je pisao dragom sinu *Peregrinu Saskom*, također *malobraćaninu*, koga je *spomenuti patrijarh u doba svoga generalata posebno poslao u Bosnu* (dilecto filio Peregrino de Saxonia eiusdem ordinis minorum, quem dictus patriarcha vicarium suum tempore ministeriatu generalis dicti ordinis in

58 CD IX, str. 525.

59 CD IX, str. 137.

Bozna specialiter deputavit) kao i *benediktincu Dominiku* iz samostana sv. Kuzme i Damjana pismeno povjerio »ut per aliquos probos viros dictas decimas colligi facerent et levare«. Neka pokupljenu desetinu upotrijebe u onu svrhu koju je označio tako dugo dok se spor ne riješi.⁶⁰ Zapovjedio je, razumije se, i biskupu Lovri neka ne sprečava ubiranje te desetine kad je već ban Stepan tako odano odredio da se ubire! Neka Lovro dopusti *Peregrinovim i Dominikovim skupljačima desetine* (collectores) da ih skupljaju. Ali, papa je također zabranio Peregrinu da pred bilo kojim drugim sudom povede parnicu zbog spomenutih desetina. Dužan je poslati svoga zastupnika k njemu u Rim.

Međutim, *Lovro odlazi osobno u Rim* i ondje papu ponizno izvještava: on ne ubire nove već stare desetine, a »idem *Peregrinus iurisdictionem ipsius episcopi spiritualem et temporalem* quasi totaliter pretextu commissionis - usurpavit et usurpat«! Zato ga Lovro moli neka njegovoj *katedralnoj crkvi bosanskoj* prepusti ponovnu *uspostavu crkava po Bosni!*⁶¹

I odjednom Klement VI, očito pod dojmom Lovrinih uvjeravanja, *mijenja odluku*: njegove dosadašnje zabrane biskupu Lovri *ne vrijede!* Na njega su utjecala mala braća koja su tvrdila da biskup ubire nove, a ne stare desetine. Zato neka Lovro i njegovi nasljednici slobodno po »starom običaju ubiru sporne desetine«, dakako, stare.

Tako Lovrin razgovor s papom u Rimu otkriva neke pojedinosti koje iz dosadašnje građe nisu bile poznate. Doznajemo, prije svega, da je Gerald *na svoju ruku poslao Peregrina u Bosnu kao svoga zamjenika* (vicarius), drugim riječima da *pravi vikarijat nije niti osnovani* Nema sumnje da je Stepan II primio Peregrina na svoj dvor o čemu bi mogla svjedočiti njihova kasnija povezanost.

No, spor koji Lovro tada vodi s franjevcima mnogo je dublji od neznatne borbe oko novih desetina. Riječ je o *borbi za crkvenu jurisdikciju u Stepanovoj Bosni!* Hoće li je imati bosanski biskup iz Đakova ili Peregrin, taj franjevac koga je Gerald poslao u Bosnu, koji je dakle *jedini predstavnik katoličke crkve u Stepanovoj Bosni*, ali *on uopće nije dobio dopuštenje iz Rima da smije vršiti ondje bilo kakvu službu*.

Nema sumnje da je Klement VI bio u neprilici kad je trebalo odlučiti čije je pravo preče i starije. No, kako se tada nije radilo o tome da se ispituju stvarne povlastice protivnika, Klement VI je odlučio popustiti Lovri, iako je

60 CD IX, str. 138.

61 CD IX, str. 138-139.

zapravo takvom odlukom sankcionirao *njegove neistine!* I naravno spriječio samome Lovri da izgura iz Bosne svoje protivnike.

Međutim, iz papina *očitovanja* (ad perpetuam rei memoriam)⁶² nije moguće posve jasno razabrati *da li je Peregrin uopće tada u Bosni!* Možda gostuje u benediktinskom biogradskom samostanu, jer je iz toga samostana Dominik koji zajedno s njim, kako smo vidjeli, treba da pošalje ljude skupljati desetinu po Bosni. Stoga se nameće misao: *nije li sam ban Stepan II zavadio Lovru i Peregrina i na taj se način riješio obojice?* To, dakako, ne znači da ban Stepan nije Peregrina upotrijebio vrlo korisno za sebe. Već smo govorili o tome kako je Peregrin banov poslanik 1346. g. u Veneciji.⁶³ S druge strane, i mletačka vlada hvali u travnju iste godine vrijednoga brata Peregrina upravo zbog toga što je zaslužan u njezinoj službi (in nostris serviciis) i zato, kako je već rečeno, predlaže za njega nagradu. U mletačkom se vijeću razgovaralo i o tome da je Peregrin izrazio želju da ostane u Veneciji jer se ondje održavao kapitul, ali vlada je smatrala da bi za nju bilo bolje da se zajedno s njezinim poslanicima vrati banu »quia poterit esse multum utile factis nostris«.⁶⁴

Uostalom, da je Peregrin mletački pouzdanik, razabire se iz vijećanja u mletačkom velikom vijeću 8. travnja 1346. g.⁶⁵ kad je Stepanov poslanik došao u Veneciju. Tada se mislilo poslati banu Stepanu robe u vrijednosti od 1000 dukata, dok je predloženo da se njegovom poslaniku preda sto dukata. Ipak je na kraju zaključeno da se prije toga razgovara s bratom Peregrinom (loquendo prius cum fratre Peregrino et aliis).

No, brat Peregrin nije početkom 1346. g. kod bana Stepana u Bosni. Kad u veljači iste godine ide poslanik mletački k banu u Bosnu,⁶⁶ onda dobiva strogu uputu: bilo gdje nađe Peregrina, treba mu točno izložiti zašto ide k banu i ako mu Peregrin savjetuje da ne ide, neka ne ide, nego neka se vrati u Veneciju. U Veneciji se tada pretpostavlja da bi Peregrin mogao biti negdje u Dalmaciji, pa da postoji bojazan da ga poslanik uopće ne nađe. No, ako poslanik nađe da *bi se Peregrin htio posve vratiti k banu* (si autem dictus frater Peregrinus omnino redire ad banum vellet) neka se naš poslanik zadovolji takvom odlukom.

62 CD IX, str. 137.

63 Listine II, str. 337.

64 Listine II, str. 337.

65 Listine II, str. 333.

66 Listine II, str. 323.

Prema tome, Peregrin je izgleda 1346. g. u Stepanovoj diplomatskoj službi i Venecija koja je sve do mira 1348. g. u ratu s Ludovikom, nastoji spriječiti da Peregrin ode natrag u Bosnu kako bi se što bolje mogla s njim povezati.

Čini se da ban Stepan 1347. g. ne treba više Peregrina kao svoga poslanika i zato se on može posvetiti svojim vjerskim poslovima. Ban Stepan šalje 3. travnja 1347. g.⁶⁷ preko Venecije molbu u Rim zbog *Peregrina de Saxonia* koji je »generalis minister(!) ordinis minorum in Bosna vicarius« i tvrdi da ima u zemlji premalo pomagača s obzirom na veliki posao koji ima izvršiti. Kako ima mnogo duša, posao zapinje. Budući da bi trebao pomagače koji znaju slavenski (ili bar takve koji mogu naučiti slavenski), obraća se Rimu, o čemu smo također već pisali. Dodajmo da vikar moli papu da može u Bosnu primiti i redovnike kojega drugoga reda, ali tako da se oni mogu, ako su bolesni, vratiti u svoju zemlju. Molba se odnosi i na svjetovne svećenike i klerike koji bi također mogli pomoći u poslu, pa iako bi radili među Bošnjanima koji su izopćeni, neka ipak dijele sakramente. Ban zatim moli papu da dopusti spomenutom vikaru »*recipiendo loca pro dicta vicaria in villis, castris et civitatibus provinciarum Ungarie et Slavonie*« u kojima nema ni franjevačkih ni bilo kakvih drugih samostana. Ban na kraju moli ako bi njegov poslanik *kapelan Juraj*, kao zaslužan i učen čovjek, mogao u splitskoj nadbiskupiji dobiti jedan ili dva beneficija (on je inače splitski i rodski kanonik i ima vrlo malo prihoda).

Nije poznato da li je ban ikad dobio iz Rima odgovor na to svoje pismo. Možda je šutnja Rima jedan od razloga da je Stepan molio Mlečane neka posreduju kod pape kako bi Peregrin mogao dobiti bosansku biskupsku stolicu. On je još uvijek *vikar u Bosni*,⁶⁸ ali takav vikar koji po svoj prilici *ne zna uopće ili ne zna dobro jezik puka kojega bi trebao preobraćati!* Vikar, nadalje, koji nije dobio uopće pravo na pomoć, pa je u Bosni nemoćan, tako da posve razumljivo ban Stepan upotrebljava ovoga stranca za posao koji njemu treba, a usput ne dira njegove ljude.

Međutim, u isto vrijeme kad piše preporuke za Peregrina i Jurja, ban Stepan preporučuje i trogirskog *kanonika Iliju* za trogirskoga biskupa,⁶⁹ a spomenuti kanonik je također zastupao banske poslove i radio za bana kad i ostala dvojica za koje predlaže »unapređenje«. Ako ovim primjerima dodamo i preporuku za arhidakona kninskog *Dujma* kojega ban Stepan

67 Listine II, str. 443.

68 Listine III, str. 107.

69 Listine III, str. 107.

12. ožujka 1349. g.⁷⁰ preporuča za kninskoga biskupa, onda nam tek postaje jasno kako je ban Stepan pod kraj svoga vladanja i života znao uposliti *duhovne osobe izvan svoje Bosne* za svoje poslove, ali posve razumljivo tako da se nitko od njih nije smio miješati u crkvene poslove njegove zemlje.

Stepanovo posredovanje za Peregrina je uspješno i kako smo već pokazali, on je zaista postao bosanski biskup.

Kad dakle ponovno postavljamo toliko puta raspravljano pitanje da li je za *Peregrina osnovana bosanska vikarija*, onda protiv mišljenja cjelokupne historiografije i svoga ranijega uvjerenja *ne bismo više mogli odgovorili potvrdno!* Za osnutak vikarije trebali bismo imati u rukama neke dokumente iz Rima jer smo se mogli uvjeriti da Peregrin nije mogao ni smio bez Rima pozvati u Bosnu nijednoga redovnika. Peregrin se najprije bavljao diplomatskim poslovima bana Stepana II i u to se vrijeme nerado vraćao u Bosnu, vrlo vjerojatno zato što mu je ta zemlja, neprijateljski prema njemu kao strancu raspoložena, ulijevala mnogo straha. Kad ga je najzad Stepan II *zbog sebe* pozvao natrag u zemlju, uspostavilo se da ne može ništa uraditi bez ljudi koji znaju jezik Stepanovih podanika i zato se ban obratio na Rim. Zato je izvan svake sumnje bila Stepanova ideja da se Peregrin prebaci u susjednu Slavoniju, *drugim riječima da se onamo premjesti i vikarijat*, jer će tim premještanjem *za njegovu Bosnu posve nestati opasnost da se bilo koja katolička organizacija ugrije u zemlju* Osim toga i biskup Peregrin neće više imati razloga da se bori za crkveno područje u banskoj zemlji jer bi teško dokazao da su njegovi predšasnici uistinu imali u njoj neka prava.

Takav razvitak događaja kojima je, vjerujemo, upravljao ban Stepan II, najduhovitije je rješenje koje je bosanski vladar mogao naći. Sada su već *dvije katoličke crkvene organizacije - biskupija i franjevački vikarijat* - izvan njegove Bosne i same moraju snositi posljedice svoje »eksteritorijalnosti«! Ako su, naime, predstavnici obiju organizacija *u drugoj državi*, onda htjeli to oni priznati ili ne, pripadaju pod onoga vladara na čijem se teritoriju nalaze, dakle pod *ugarskog kralja!* Bosanski vladar ne bi trebao imati s njima nikakve veze. I zaista, kasnije ćemo pokazati kako je još Tvrtko u početku svoje vladavine pošao na savjetovanje k starom stričevu »diplomatu« biskupu Peregrinu i kako se tada našao uz biskupa *u Đakovu i novi vikar Franjo iz Firenze!*

70 Listine III, str. 114.

Stoga nema zaista mjesta sumnji da je to »očišćenje« Bosne i s njom vezanih zemalja od katoličkih redovnika *svjestan korak bana Stepana II*. On je očito u tom smislu odgajao i svoga sinovca i nasljednika Tvrtka. Stepan i Tvrtko nisu imali ništa protiv da se savjetuje s franjevcima - biskupom i vikarom - ali neka to bude izvan njihove zemlje. I ostali »duhovni očevi« koji su pomagali Stepanu u rješavanju diplomatskih problema bili su izvan Bosne, ali se vladar nije ustručavao da ih upotrijebi kad mu je to trebalo. Zato nakon Peregrinova imenovanja za biskupa uzalud tražimo bilo na Stepanovu ili na Tvrtkovu dvoru bilo kakvoga prelata katoličkoga ili neko vladarsko zanimanje za »unapređenje« katoličanstva u bosanskim zemljama.

Naprotiv, kralj Ludovik I se 1372. g.⁷¹ obraća papi Grguru XI - Ludovik je kao i njegov otac christianissimus rex et princeps - zbog franjevačkog bosanskog vikara. U isto su se vrijeme papi obratili »dilecti filii *fratres ordinis minorum in vicaria partium Bosne* «! Prema tome, *vikarija nije u Bosni, nego u bosanskim stranama*). I kralj i franjevci mole papu dopuštenje za podizanje samostana i dobivaju dozvolu: vikar smije podići u *rudničkom trgu* Nikole Altomanovića »sub dominio regis Rascie« na dva mjesta dva samostana; zatim »*in contrata de Glas* sub dominio dicti regis« (sc. Ungarie) jedan, a preostalih devet samostana smiju podići »*in predictis Bosne ac Rascie et Bassarat civitatibus*«. Smiju to učiniti i u onom slučaju ako u tim zemljama još nema organiziranih dijeceza. Štoviše, smiju podizati samostane u shizmatičkim i heretičkim zemljama, ali jedino poštivajući konstituciju pape Bonifacija VIII koji je izričito zabranio »*ut religiosi mendicantium loca de novo reeipiunt absque licentia dieta sedis specialiter*«!

Dakako, u ovom se zahtjevu ugarskog vladara i njegova franjevačkog vikara ne može prikriti izrazito *politička akcija protiv Tvrtkove Bosne!* Papa, posve razumljivo, nema ništa protiv da oni zaista pođu u tu heretičku zemlju, ali ipak ograničava broj tih redovnika misionara na šezdeset.⁷²

Međutim, nema vijesti da je zaista netko pošao u Tvrtkovu zemlju. Na onu zemlju iz koje se nedavno i sam ugarski vladar morao vratiti neobavljena posla. Zato Ludovik mora svoje križare i propovjednike poslati dalje na istok. *U Tvrtkovo Bosni nemaju što tražiti!* I ostrogonski nadbiskup ide zaista 1373. g.⁷³ na Turke i Tatare. Franjevački vikar je mnogo skromniji.

71 Theiner II, str. 116.

72 Theiner II, str. 117.

73 Theiner II, str. 134.

Papa mu piše: premda oni, franjevci, borave »in partibus Bosne et Wlachie et circa metas Ungarie«, gdje ima organiziranih župa, ipak smiju propovijedati »Vlasima - shizmaticima« od kojih neki žive poput pastira po šatorima itd. Franjevci tako dobivaju dozvolu za propovijedanje i podizanje samostana »in terris, castris seu villis in *metis Ungarie*, circa Sebest et Maiorem Vlaschiam, *et circa metas Bosne*, in Absan et Carbania« bez obzira na to ima li ondje dijeceza ili borave li ondje shizmatici ili katolici.

Tako je još jednom posve razumljivo zaobiđena Tvrtkova Bosna u koju vikar ne smije niti poći.

Još jače dolazi do izražaja ova »eksteritorijalnost« bosanskog vikara u molbi što je upućuju papi trojica franjevac bosanskog vikarijata⁷⁴ tražeći dopuštenje za podizanje samostana. Papa im naime odgovara da smiju »*intra prefatum regnum Ungarie ac partes huiusmodi*« podići deset samostana.

Prema popisu iz 1469. g.⁷⁵ franjevački se samostani nalaze u ovim mjestima: Jajce, Jezero, Greben, Glaž (u pečujskoj biskupiji), Bistrica, Cetina, Vrljika, Knin, Visovac, Karin, Krbava, Bihać, Otok, Cetin, Trsat i Steničnjak (u splitskoj, kninskoj, krbavskoj, senjskoj i zagrebačkoj biskupiji-

Kad je za pape Eugena IV nastala svađa zbog diobe vikarije »inter fratres Ungaros ex una et *Bosnenses ceterosque Sclavos citra flumen Sava residentes ex altera*«, onda su nam ovi podaci novo svjedočanstvo da u drugoj polovici XV. st. još nema franjevačkih samostana u nekadašnjoj Tvrtkovoj državi.

Da ne duljimo: smatramo da se uistinu *mudrošću bosanskih vladara nije mogla u Bosni u XIV. st. udomiti nijedna katolička crkvena organizacija!*

Takav odgovor na ponašanje bosanskih vladara izaziva novo pitanje: *kako se Tvrtko onda odnosio prema članovima heretičke crkve bosanske?*

Čini se da odgovor nalazimo u priznanju jednog »obraćenika« dakle »novog katolika« koji je rekao: oni se dive hereticima i obdržavaju njihove obrede »*ore non corde*«!⁷⁶

74 Theiner II, str. 221.

75 Theiner II, str. 409.

76 F. Šanjek, Les chretiens bosniaques et le mouvement cathare XIIe - XVe siecles, Publications de la Sorbonne, NS Recherches 20, Paris, str. 142, bilj. 44.

3. Počeci vladanja: Tvrtkov san o samostalnoj vlasti

Što bismo mogli reći o prvom razdoblju Tvrtkova vladanja?

Spomenuta mišljenja slažu se uglavnom u tome, kad je riječ o Tvrtkovu odnosu prema Ludoviku I, da je on njegov vazal, kletvenik, skućeni i prezreni ban koji je sve do sedamdesetih godina XIV. st. tako nemoćan da se ne može osloboditi Ludovikova pritiska. Ludovik radi tobože iz njega što hoće!

Svjedoče li postojeći izvori o takvom liku bosanskog vladara u sedmom desetljeću XIV. stoljeća?

Bez sumnje je banovna Elizabeta koja je sada ugledna žena još uglednijeg evropskog vladara utjecala na odnos svoga muža prema onoj *četvorici Kotromanića* koji su se nakon smrti njezina oca *gurali na banskom prijestolju*! Ona je morala najviše poticati svoga supruga - koji je imao, kako bi rekao pisac »Zadarske opsade«, naglu galsku čud - da po svaku cijenu traži njezin *miraz*, dakle *humsku kneževinu*! Ali, takav zahtjev nije smio u normalnim političkim prilikama u kojima se izvršila izmjena na banskom prijestolju nimalo utjecati na vladare dviju država kakve su tada ugarska i bosanska zemlja. U njihovim *vladarskim odnosima* nisu u početku Tvrtkove vladavine nastale *nikakve promjene*, jer Ludovik se još niti u snu ne usuđuje tvrditi da je Bosna njegova vazalna zemlja. Pitanje miraza njegove žene morao je ostaviti za kasnije jer još nema snage da *privatan odnos s Kotromanićima prema sebi* (pitanje ženina miraza) *pretvori u javnopravni zahtjev* tvrdeći da je i čitava Bosna njegov regnum! To će moći učiniti tek nakon zadarskog mira 1358. g. Ta još se nijedan vladar koji je sjedio na prijestolju sv. Stjepana nije usudio staviti Bosnu u svoj naslov jer za takav postupak, uostalom, nije ni imao prilike. *Ta nijedan i nije došao do Bosne!*

Međutim, sve nam se čini da je cjelokupna historiografija u razmatranju Tvrtkova odnosa prema ugarskim vladarima premalo vodila računa o *moralnim okvirima* koji su jednostavno morali sputavati Ludovika da se tako neljudski odnosi prema Tvrtku. I tražeći rješenje pitanja upravo u tim moralnim okvirima nalazimo ih u vjerojatnom Ludovikovu uvjerenju da *nije grijeh* pomagati mlađega brata protiv starijega, ako se za takav postupak nađu valjani razlozi. Ako se u toj Bosni, koja je ovoga evropskog viteza morala neodoljivo privlačiti (već zbog žene!) uobičajila već takva *skupnovlada* (kakva je bila u vrijeme ženina oca bana Stepana), *zašto bi na banskom prijestolju sjedio samo jedan ban kad postoje dva banata*! Ta ako se tvrdoglavi Tvrtko neće nimalo pomaknuti na prijestolju da na njega sjedne i njegov brat Vukac, treba djelovati najprije na njihovu majku Jelenu

neka ona pomogne mlađem sinu da ga stariji ipak prizna kao bana. I tako će Vukac kao usorski ban biti mnogo slabiji, jer je usorski banat manji od bosanskoga (kojemu su obično priključene i sve ostale bosanske zemlje, osim Usore). Iz kasnijeg će se našeg izlaganja zaista vidjeti da je majka Jelena možda i od samoga početka Tvrtkove vlasti stajala uz mlađega sina, po svojoj prilici uvjerena da je tako pravednije.

Zato, za razliku od spomenutog mišljenja u historiografiji mislim da Ludovik ima od početka Tvrtkova vladanja *dva privatna porodična problema* koje želi riješiti onako kako njemu najviše odgovara: *prvo*, tražit će od bana Hum kao miraz svoje žene i *drugo* predložit će Tvrtku da vlada zajedno sa svojim bratom Vukcem jer će tako i on biti sigurniji da se na obojicu rođaka može osloniti.

Sve to bi mogla ostati naša manje ili više uspješna teoretska razmišljanja kad ne bismo imali u rukama izvore koji napokon uvijek u historiografskim problemima imaju posljednju riječ.

Prema tome, *što kažu izvori o počecima Tvrtkova vladanja?*

Za pitanje kako i s kim je Tvrtko počeo vladati odlučna su četiri izvorna podatka:

a. dvije nedatirane potvrđnice knezu *Vlatku Vukoslaviću* koje izdaju Tvrtkov otac knez Vladislav sa ženom Jelenom i obojicom sinova. Uz njih se zaklinju i dvanaestorica Bošnjana.⁷⁷

b. Nova potvrđnica *Vlatku Vukoslaviću* koju 1354. g. izdaju Jelena i njezin sin Tvrtko.⁷⁸

c. Tvrtkova potvrđnica od 13. veljače 1355. g. u korist dubrovačkih trgovaca Klime Držića i Biste Bunića.⁷⁹

a. *Dražeslav* »dijak gospodina bana Tvrtka«, a prvo »dijak velikoslavne bana Stepana« sastavlja, kako spomenusmo, potvrđnicu knezu Vlatku Vukoslaviću (Hrvatinovu unuku) koju, pošto je napisao invokaciju, počinje ovako: »Az rab boži i svetoga Grgura a zovom gospodin *knez Vladislav*, i gospoja knegina Jelena i gospodin *ban Tvrtko* i negov brat *knez Vlk* dali su veru svoju gospodsku i prisegli su dumanadesete dobreh Bošnan i potvrđuju mu svojim listom, kako da nete poreći knezu Vlatku Vukoslaviću onoga lista koega e pisal gospodin ban Stepan knezu Vlkoslavu u onzi list kako da ga nete poreći ni knezu Vlatku, ni negovu detetevu, nego li da mu e one

77 Istraživanja, str. 408-410.

78 N. dj., str. 410-411.

79 CD XII, str. 269-271.

zakon; na to mu su veru dali i prisegli dumanadesete Bošnjana.« Zatim nastavlja: »A tomu svedoci dobri Bošnjane: *vojvoda* Purća s braćom, Ivahn Ivanović, Vladislav Obradović, Vlčihna Tepčić, Boleslav Dukoević, Vlaj Dobrovoević, Vlkc Hrvatinić, Budislav Čavlović, Branko Pribinić, Jurša Radoeвиć.«⁸⁰

Dok kod ovih svjedoka »dobrih Bošnjana« nije pisar naveo iz kojega su bosanskog kraja, u nastavku zakletve upisuje imena dvojice svjedoka koji su iz *Donjih krajeva*: Ninoslav Novaković i Stane Gapilović. Zatim Dražeslav zapisuje imena dvojice pristava: jedan je »*ot dvora*« - Bogdan Belhanić, a drugi »*ot vladanija*« - Stepoe Hrvatinić. Obojica su također s braćom. Izvanredan podatak koji pokazuje da u tadašnjoj Bosni postoje *dva sudska i, dakako, politička tijela: dvor i vladanje* (kraljevstvo ili rusag, orsag sabor) koji jednako odlučuju u važnim pravnim poslovima.

Zatim slijedi vrlo zanimljiva *sankcija*, prijetnja onima koji bi to porekli i to svim mogućim svecima i božjim ugodnicima kao što je to uobičajeno u Dražeslavovim »listovima«. Na kraju i datum temporale i geographicum: »A se se svrší na Suhoj na Prozračce, kda gredeše gospodin ban Tvrtko i prvo u Hlmsku zemlu«.

Svaki se čitalac može uvjeriti da su ovi podaci vrlo dragocjeni zbog toga što otkrivaju kakva je situacija na dvoru i u Bosni neposredno nakon Stepanove smrti. Brat pokojnog bana *Vladislav* pozvao je zajedno sa *svojom ženom i sinovima* najmanje *dvanaest svjedoka*, vjerojatno članove sabora ili »državnog vijeća«, da zajednički riješe molbu kneza *Vlatka Vukoslavića*, Hrvatina unuka, da mu se potvrde povlastice koje je uživao još njegov otac Vukoslav. Svjedoci su popisani samo po imenima, bez oznake iz koje su bosanske pokrajine, po svoj prilici zato što je Dražeslav zamoljen da samo pribilježi o čemu su s Vlatkom raspravljali. No, iako je Dražeslav poslušao, ipak na kraju isprave nije mogao odoljeti i dodao je zaista bogatu sankciju prekršiteljima odredaba u ispravi. Osim svetaca koji proklinju prestupnika pojavljuje se i Juda Iskariot koji je predao sina božjega »na raspetje za tridesetih srebrnih penzi«!

Vrlo je važan podatak ove isprave da je pisana u doba *kad je Tvrtko išao u Hum!* Budući da je humska zemlja bila jedno od spornih pitanja između Ludovika i Kotromanića, stječe se dojam da su možda *otac i mati*, knez *Vladislav* i kneginja *Jelena* upravo zato poslali sina najprije u Hum da ondje Kotromanići učvrste svoju vlast. Za nas je vrlo važna spoznaja da ovu ispravu piše čovjek koji je već dugo u službi dvora - bio je i Stepanov dijak - i vrlo dobro poznaje prilike na dvoru te mu treba vjerovati.

Spomenuli smo da nam se čini da je sadržaj ovog »lista« *sažet i općenit*, da su svjedoci dosta nemarno popisani, pa se čini da Vlatko nije bio zadovoljan da ga na takav način otpreme od dvora. Naime, Vlatko zahtijeva od sve četvorice »vladara« da mu priznaju povlastice koje je njegov otac dobio od bana Stepana. Točno je da je ban Stepan II potvrdio Vukoslavu Banicu i Vrbanu, ali, koliko je danas poznato, Vlatko se kao najstariji Vukoslavov sin nije javio 1331. g. kad je ban Stepan točno označivao posjede njegove braće *Vuka i Pavla*. Treba ponoviti da su spomenuta dvojica mlađe braće Vlatkove dobila potvrđnice prije svega zato što je *Vuk* učinio velike usluge banu Stepanu. To bi moglo značiti da treći brat, najstariji Vukoslavov sin, *nije služio na dvoru bana Stepana* i možda je to bio razlog zbog kojega su braća htjela osporiti njegov posjed ili točnije onaj dio djedovine koji je dobio kad su se nakon očeve smrti podijelili. Videći vjerojatno da ga braća žele izigrati, Vlatko žuri na dvor odmah nakon promjene na prijestolju, u svakom slučaju prije nego što su onamo stigla njegova braća.

Vlatku, prema tome, nije mogla biti dovoljna ova prva potvrđnica jer u njoj nije bilo navedeno koji su Vlatkovi posjedi i sela u djedini Hrvatinica. To je po svoj prilici bio razlog zašto je Dražeslav ponovno sjeo i napisao opširniji list istoga sadržaja. Na kraju ovoga drugoga lista duhoviti Stepanov dijak dodaje ove riječi: »I kda sie pisah tda mi da gospodin Tvrtko ispred sebe velik pehar vina popiti u dobru volu«!⁸¹ Možda je Tvrtko, koji prema tome još nije otišao u Hum, morao mititi Dražeslava, tada bez sumnje starca (osobito prema Tvrtku koji je još dječak) da napiše novi list i ovaj je zaista to učinio.

Prvi dio novoga »lista« ponavljanje je teksta prve isprave. Ali, sada unosi Dražeslav u ispravu ono što prije nije spominjao: »I više toga mu su *dali veru i prisegli* mu su, u koem ga e držanii odumrl ban Stepan, da mu za onoz i nema pečali nitkore, i da mu na to ne nit ot kogare ni pravde ni edne rečim ni negov brat, ni negov bratučed, ni negov sinove nitkore. Naipre za *Ključ*, kako ga e ban Stepan u nem odumrl samoga, tako da e negov i negova deteta. I za ona sela koja su mu dana pod *Ključ* (to su ova sela: Ig, Lipovica, Rudinice, Ribiće, Lubina i Sveta Gora, i to svih šest sela »bez izma«). Spomenuta sela je »dal ban Stepan knezu Vlatku ot mee do mee pod *Ključ*. I u inom i u vsem držanii u koem ga e ban Stepan otumrl na vse vera to, što drži u *Zemlinice* dve sele (Lipinicu i Stenice) i u *Vrbani* dva Latičića s trimi seli (Kble, Jakotino i pola Blizk). I u onom u vsem u čemu gode ga e ban Stepan otumrl, u kom gode držani, da mu e vse vera. I da ne može prieti

81 N. dj., str. 410.

nitkore u našem gospodstvu Vlatkova človeka, ni sam ban Tvrtko, ni negov brat knez Vlk brez vole kneza Vlatka. Na to su mu *veru dali i prisegli*. A toizi vere i prisezi svedoci dobri Bošnjane« (dalje je sve isto, uključivši i sankciju).

Jasno je, prema tome, da se Vlatko osjećao ugrožen od braće koju je ban Stepan, jer su bili u njegovoj službi, ipak više privilegirao nego njega. Razabire se da Vlatkova djedovina nije osobito velika, ima svega devet sela u Ključu, Zemunici i Vrbani, pa je utoliko osjetljiviji morao biti na odnos prema braći. U svakom slučaju braća su mu ipak prepustila jednu od najvažnijih utvrda u djedovini Hrvatinića - *utvrdu ključku!* Vlatko je uspio također izmamiti od Tvrtka obećanje da nitko neće primati njegove ljude, pa ni sam ban ako ga napuste.

b. Ali 1354. g. se izmijenila situacija na bosanskom vladarskom dvoru. Umro je Tvrtkov otac Vladislav i čini se da se Vlatko Vukoslavić pribojao da mu neće vrijediti stare »vere« i »prisege« i zbog toga je zatražio novu »veru«.

I ovaj put dijak Dražeslav dobiva zadatak da napiše ispravu, no kako je on nakon dugogodišnje prakse dopustio sebi slobodu u svom notarskom poslu, prije svega u slobodnijem načinu izražavanja, i sada na svoj poseban način datira ovaj »list«. Nakon verbalne invokacije piše: »V ovo vreme *kda priđe gospoja bana mati s Ugr i svojim sinom s knezom s Vlkom, I kda bi stank na Mileh vse zemle Bosne i Dolnih krai i Zagori i Hlmske zemle!*«⁸² Dakle, nakon povratka kneginje Jelene, na saboru na Mileh »prisegla *e bana mati* i ne sin gospodin *ban Tvrtko, dumanadesete dobrih Bošnan*« Vlatku Vukoslaviću (zapisana su njihova imena). Oni su prisegli »na moćeh i na evanćelih dokole su sie gospoda i dokole e knez Vlatko i negovo dete, za nih gospodstva da ne Vlatko u nih poručenih, ni talenik, ni uznik ni negovo dete. I u čemu e ban Stepan odumrl kneza Vlatka, da mu se onoz i ne otnime ništare ni ot sie gospode ni ot nih vlastelina. I da za tozi ne ima pecali ni edn brat Vlatkov, ni bratučed«. Neka je knez Vlatko u svemu tako »tvrđ« kako je bio za bana Stepana. Starijim osiguranjima dodana su i nova: »I vola koja bi kleveta a ili obada uzlezla na kneza, na Vlatka, a ili bi u koju neveru zašl knez Vlatko, da mu nesu volni učiniti niednoga hudoga dokole ga ne ogedala *Bosna i Dolni krai i Zagorie i Hlmska zemla*. I ako bi dopal knez Vlatko koe krivine a ili nevere da mu nesu volni svreći vere dokole knez Vlatko ne bude doma u svoe hiže, u Kluču.«⁸³

Zatim slijedi sankcija kao i u ranijim »listovima« i podatak da je i ovu ispravu napisao Dražeslav.

82 N. dj., str. 410.

83 N. dj., str. 411.

Kako ova isprava sadržava *divne podatke* za povijest bosanskih zemalja na početku Tvrtkove vladavine!

Tek što je umro knez Vladislav, njegova udovica vodi državne poslove, *odlazi u Ugarsku s mladim sinom Vukcom*, vraća se i saziva *sabor* ili *stanak* da ondje sa svojom vlastelom raspravlja o državnim poslovima. Ali, čini se da na saboru nisu predstavnici svih bosanskih zemalja, skupila su se vlastela i velikaši iz *Donjih krajeva, Zagorja i Humske zemlje!* Nedostaju *Usora, Soli, Uskoplje i Trebotić* (to su zemlje koje su zastupane u Stepanovoj listini iz 1322). Valja dakle naći po mogućnosti razlog zbog kojega je *sastav sabora krnj i zbog čega na tom saboru nije Tvrtkov brat Vukac!*

No čitajući dovoljno pažljivo početak isprave V. Klaić je zaključio da je Jelena bila »na Ugrih« s obojicom sinova, što nije točno.⁸⁴ S. Ćirković misli da je kneginja tražila na Ludovikovu dvoru potvrdu za promjenu na prijestolju,⁸⁵ što mislimo da ne dolazi u obzir. Pitamo se, naime, *quo iure* bi se ugarski vladar smio miješati u izbor novoga vladara u Bosni? Što su dakle kneginja i Vukac mogli tražiti na ugarskom dvoru?

Smatramo da je najprije bilo govora o *Humu!* Ludovik će ga kasnije zahtijevati od Kotromanića kao miraz svoje žene. Međutim, ne bi bilo neobično da je ugarski kralj već tada postavio pitanje onih zemalja koje su za vladanja Stepanova bile pripojene Bosni, ali ranije joj nisu pripadale. Valja pretpostaviti da su učenici ljudi oko mladoga Ludovika znali što je još nedavno bilo pravo ugarskih vladara koji su na kraju nosili Zvonimirovu krunu i imali pravo na nekadašnje hrvatske pokrajine. Stoga možda Ludovik zahtijeva od Jelene da vrate »Tropolje« (Ulijevo, Duvno i Glamoč), jer to su zemlje koje su tek za Bribiraca spojene u zajednicu s Bosnom, a ban Stepan II nije imao na njih nikakvo pravo. Bilo je u tim razgovorima vrlo vjerojatno i razgovora o Rami, dok na Usoru i Soli Ludovik nije imao pravo, pa ih nije niti mogao zahtijevati.

Međutim, po svemu što se nakon Jelenina povratka iz Ugarske događa nije nelogična pretpostavka da majka putuje u Ugarsku s mlađim sinom zato da u Ludovika isposluje *pomoć za mlađega, a protiv starijega sina!* Za takvu pretpostavku naći ćemo potvrdu u kasnijim izvorima, ali i u Vukčevu ponašanju nakon povratka.

Prema tome, promjenu na prijestolju nakon Stepanove smrti zamišljamo ovako: ban Stepan II je vjerojatno pred smrt odredio da ga naslijedi kao ban Tvrtko, ali da on bude ujedno i *jedini ban*, dok se svi ostali članovi

84 Poviest Bosne, str. 142.

85 Istorija, str. 122.

obitelji, uključivši i njegova brata Vladislava, trebaju zadovoljiti *kneževskim častima i naslovima*. Dok je živio njegov brat Vladislav, koji je uistinu bio pokoran čitava života svome bratu, sve je bilo u redu i poštivala se volja staroga pokojnog bana. No, čim je knez Vladislav umro, kneginja Jelena počinje, sva je prilika, spletkariti na ugarskom dvoru protiv Tvrtka. Vjerojatno joj se činila nepravednom odluka da na vlasti bude samo stariji sin, i to je mogao s njezine strane biti razlog zašto je potražila pomoć na Ludovikovu dvoru. I čini se da je u tome i uspjela. No, prije nego što je napustila ugarski dvor, Ludovik ju je upotrijebio za sebe, jer je od nje zahtijevao, po svoj prilici, da se poveže s udovicom svoga brata Mladina III Bribirca kako bi je nagovorila da muževe utvrde, u prvom redu Klis i Skradin, ne preda ni Mlečanima ni srpskom caru Dušanu, nego Ludoviku.

Ako pretpostavimo, kako smo već prije učinili, da se Ludovik složio s Jelenom u mišljenju da i *Vukac treba da bude ban*, onda se Jelena s takvim za Tvrtka neugodnim vijestima vraća u domovinu. Tvrtko bi i po njezinu mišljenju trebao bratu prepustiti *usorski banati*

Ali, očito je da Tvrtko koji je dotad sam banovao neće ispuniti majčin zahtjev i počinje *žestoki sukob s bratom Vukcem, sukob koji odmah razara jedinstvo bosanskih zemalja!* Tvrtko nesumnjivo zabranjuje bratu da dođe na sabor, a ovaj bez Tvrtkova dopuštenja odlazi u *Usoru i Soli* da u tim zemljama preuzme *bansku vlasti* Tako je, ponavljamo, jedinstvo bosanskih zemalja koje je Stepan II tako ljubomorno čuvao, u trenutku razbijeno, *Bosna ima sada dva banal*

Majka Jelena koja je prema našem mišljenju najviše pridonijela ovom bratskom razdoru - *ta obojica banova su dječaci!* - ne može razumije se biti uz obojicu, utoliko više što ona mora voditi državne poslove. Morala je dakle poći na sabor na Mile, gdje su se oko Tvrtka okupili njemu vjerni velikaši i ostaviti Vukca da pođe u Usoru sa sebi vjernim velikašima da banuje. Naime, uz Vukca je izvan svake sumnje *usorski vojvoda* jer ga nema na saboru na Milama kao ni jednoga predstavnika iz onih zemalja u kojima je Vukac preuzeo bansku vlast. U Milama je tako ostao samo *jedan vojvoda* - to je Purča - koji je izvan dvojbe - *bosanski vojvoda!*

c. U dubrovačkom arhivu u »Diversa cancellariae« sačuvane su u prijepisu dvije *Tvrtkove isprave* od 13. veljače 1355. g. u latinskoj i slavenskoj verziji.⁸⁶ To su listovi koje je ban Tvrtko poslao po svom poslaniku Milošu Radoslaviću u Dubrovnik, a upućeni su dubrovačkom knezu Nikoli Barbadigu i dubrovačkoj općini. Za naše zaključivanje o Tvrtkovu položaju

početkom 1355. g. neobično je važno podvući da *su to prvi podaci o samostalnoj Tvrtkovoj djelatnosti! Bez obiteljske pratnje!*

Kako je do toga došlo?

Sadržaj obiju isprava se može sažeti ovako:

Najprije Tvrtkov poslanik Miloš nosi u Dubrovnik *ovo njegovo kratko pismo*: »Od Tvrtka milostju božiom bana bosnskoga knezu dubrovečkomu *Nikolaju Barbadigu* i sudijam i viknikom i vsoj opkini dubrovečkoj kako svojim prejatelem počteno pozdravljenje.

Da vam vediti da sam dal Klimentevi Deržikju i Biste tju Buniku i nih dici *dve povele* - to je *svobodni list* - i tizi su listi u Lonete Deržikja, jedan je pečakjen moim prstenom, a drugi pečatju velikom. I dal mu sm človeka moga na ime Miloša, koi je donese i prekaže vam, kako je zakon. I što vam govori Miloš, moje su riči, imate ga verovati.«

Prema bilješci dubrovačkog notara Giva de Parmesana Tvrtkov slobodni list koji je Miloš donio u Dubrovnik, napisao je notar Bernaba Tomin, »klerik bosanske dijecese«, a bio je zapečaćen pečatom samoga bana i s dva viseća pečata: *bosanskog biskupa Pellegrina i bosanskog kaptola!* Dubrovački notar tvrdi da je Tvrtkov dokument registrirao i bez ikakve promjene u tekstu očito preveo na latinski, pa donosi i njegov tekst. Evo ga:

»Tverko, božjom milošću ban Bosne« (dei gracia banus Bossine). Nikoli Barbadigu itd. (početni pozdravi koji nisu odsudni za naše zaključivanje). Budući da njegovi, kneževi sugrađani Klime Držić i Biste Bunić još nedavno s našim stricem pokojnim banom Stepanom »habuerint negociationes, mercantias, fora et tributa sub certis pactis et conditionibus et specialiter ab ipso patruo nostro fora tenerunt in Narento et Ostružnica«, a za njih su kako je obaviješten posredstvom svjedočanstva »dobrih ljudi« uredili račune (reddiderunt rationem) još za stričeva života, daje im ovaj *slobodni list* za svoju i stričevu dušu. Odrješava ih od svih obaveza koje su imali prema stricu i proglašava ih slobodnima. Za veću vrijednost ovoga slobodnog lista zamolio je Tvrtko da budu prisutni *bosanski biskup Peregrin, naš duhovni otac*, zatim *bosanski vikar brat Franje iz Firenze*, prepozit Nikola i lektor Petar iz *bosanskog kaptola* kao i *četvorica njegovih bosanskih velikaša*: knez Vukoslav Nahojević, knez Mastan Bubanić, Stepoe Hrvatinić i Stepša Družić. Uz njih su prisutna i dvojica župana bosanskog biskupa (brezanski i đakovački župan).

Svoj slobodni list *pečati Tvrtko* ne samo pečatom biskupa i kaptola, nego i *svojim prstenom*, jer, kako piše, »tada nismo imali kod sebe svoj drugi veći pečat«. Sve se to događa u Đakovu, »prope ecclesiam catedrallem«.

Dubrovački notar dodaje i svoju bilješku: na rečenom instrumentu *potpisali su se vlastitom rukom biskup Peregrin i vikar brat Franjo!*

Kao dokaz Tvrtkovu velikom veselju u Đakovu što mu je *najzad pošlo za rukom da zavlada sam* navodim jednu sitnu pojedinost. Misleći jadan da je problem njegova samostalnog banovanja riješen upravo onako kako je želio, *on je već dao naručiti svoj veliki banski pečati* Ali, još u jesen iste godine, kad su uz njega ponovno majka i brat, nema toga njegova velikog pečata nego se služi stričevim, isto tako velikim pečatom.

Prema tome, nema sumnje da je Tvrtko - *bez majke i brata!* - *također oputovao »na Ugre«*, ali ne svome rođaku Ludoviku I od koga uostalom nije ništa dobra ni mogao očekivati, nego *starom stričevom prijatelju i suradniku bosanskom biskupu Peregrinu!* Nije putovao sam jer uz njega su se našla četvorica bosanskih velikaša koja su izvan svake sumnje odobravala njegove namjere. U tom društvu nije nedostajao glavni franjevački predstavnik, dakle bosanski vikar Franjo i članovi bosanskog kaptola. Svi su oni bez dvojbe oduševljeni idejom da zavlada on sam, bez majke i brata. Usput rečeno, kneginja Jelena je bila kćerka kneza Jurja II Bribirca i nije baš vjerojatno da je u Bosni bila osobito omiljela. Pravi Bošnjani bi sigurno radije vidjeli na prijestolju dijete onoga kneza iz domaće vladarske porodice koji je s toliko samoodricanja pustio brata da vlada gotovo četrdeset godina.

Prema tome, ova prva *službena Tvrtkova isprava* - potvrdnica dubrovačkim trgovcima trebala je pokazati da *na bosanskom prijestolju sjedi mladi ban Tvrtko i to posve sam!* Na to ga je mjesto postavio - *sam Bog!* Zato Tvrtko i piše »dei gracia banus Bosne«!

Obuzet velikim veseljem što su ga priznali za bana glavni predstavnici prave, katoličke bosanske crkve, Tvrtko zaboravlja za trenutak na majku Jelenu i brata Vukca koji se, razumije se, ne slažu s tim da on sam sjedi na bosanskom banskom prijestolju. Taj dragi dječak koji pokazuje toliko hrabrosti mislio je po svoj prilici da će majka i brat popustiti pred autoritetom bosanskog biskupa Peregrina. Međutim, vrlo će se brzo pokazati da je *san o samostalnoj banskoj vlasti bio kobna dječakova zabluda!*

Naime, izvori od jeseni 1355. g. svjedoče da je *na vlasti ponovno obiteljska skupnovlada - obiteljsko trojstvo!*

Tako Tvrtkova *prva banska samovlada* svršava gotovo prije nego što je i počela!

4. Obiteljsko »trojstvo« ponovo na vlasti

Čini se da Tvrtko nije odmah nakon povratka iz Đakova popustio bratu i majci i pristao na to da bratu preda usorsku banovinu. Prema nekim podacima (vijest trogirskog kneza od 25. svibnja 1355. g.)⁸⁷ s njim je na vlasti samo njegova majka koja boravi s vojskom u Duvnu.

Međutim, računajući po svoj prilici na nesređene odnose na bosanskom prijestolju, *dubrovačka općina*, točnije neki njezini *trgovci*, počinju zane-marivati svoje obaveze prema Tvrtku.

Naime, dubrovački notar Ciue de Parmessano prepisao je čitavo pismo »od gospodina bana knezu dubrovečkomu i viknikom, vlastelom i opkini« u kojem im se *Tvrtko* obraća »kako svoei brati i prijateljem«.⁸⁸ On im je, kaže, već poslao jedno pismo, *zapečaćeno svojim pečatom*, i pisao o tome »kako vi govorite Simetu i Ratku da sta ona mni rekla svezati *Pavla Gižlika i Pira* i da sm ja svezal po niju riči. A seda ja vam govoru na *veru gospodsku*»: braću Pavla i Pera nije zatvorio po nagovoru one dvojice Dubrovčana, »negoli sm svezal za predmi delg. Keda biše Miho Menčetik u mene, teda ona držahota s Mihom *Driva i Oslružnicu i Gradec i Dvorište četiri terge moje* i onda su mi ostali *dlžni velicem dobitkom*. Za to e sm svezal, a svezal esm po vašoj riči« jer su mu oni poručili po njegovu čovjeku Kraguju neka im ništa ne piše o onoj dvojici dužnika jer oni nisu u Dubrovniku »jere ona sta u tebe u rukah, ti sta čini što ti godi od niju«. Međutim, Tvrtko prodaje sva četiri trga spomenutom Simi i Ratku i »ja hokju od niju plakjeno«. I još jednom na kraju pisma Tvrtko daje svoju »gospodsku veru« da je braću Gižlice zatvorio »za stari delg«.

Prema tome, Tvrtko još u svibnju 1355. g *vlada sam* i zato i šalje u Dubrovnik svoje pismo zapečaćeno vjerojatno njegovim prstenom kao što je to učinio već u Đakovu. Razabire se da se zdušno brine za svoje državne prihode dajući u zakup najvažnije »trgove« na Neretvi. Braća Gižlić koja su imala te trgove u zakupu namjeravala su po svoj prilici iskoristiti njegovu mladost, ali on ima dobre savjetnike i činovnike oko sebe, ponovno iznajmljuje sva četiri trga novim zakupnicima, a dvojicu starih koji mu nisu platili jednostavno zatvara.

Međutim, još jedno svjedočanstvo iz istoga vremena pokazuje kako smo imali pravo kad smo pretpostavljali da će *neminovno doći do Tvrtkova sukoba s kraljem Ludovikom*.

87 Listine III, str. 271.

88 CD XII, str. 290-291.

Riječ je o izvještaju trogirskoga kneza Petra Gradonika mletačkom duždu Ivanu Gradoniku od 25. svibnja 1355. g.⁸⁹ Piše mu najprije kako teku pregovori s hrvatskim podbanom u Kninu (jer mu je u svojem ranijem pismu pisao da nisu uspjeli, a sada mu javlja njihov povoljni završetak). Zatim piše: »A *bosanski ban* je držao utvrde koje su *nekoć bile kneza Grgura nekoć vojvode* i također (one) koje su bile *gospođe Katarine*, a držao ih je Novko Ciprijanić. A to je bilo dogovoreno. Rečeni *ban se vratio u Duvno*, gdje je *boravila njegova majka s njegovom vojskom* i ondje se raspravljalo o slozi između *rečenoga bana i kneza Ivana*«. Knez zatim piše da podban (hrvatski) namjerava ići sa svojom vojskom pred Zadar i zato želi primirje s dalmatinskim mletačkim gradovima. I ukoliko dođe do dogovora između bana i kneza Ivana, namjerava sa svim tim vojnim snagama poći prema Zadru. Zatim mu javlja kako je *kliška kneginja* ozdravila i primila dvojicu mletačkih plemića po kojima je sama poručila trogirskom knezu da »*majka bosanskog bana sestra pokojnog kneza Mladina namjerava doći u Klis da s njom razgovara*. Uzrok njezina dolaska kaže da je neka *kraljeva poruka* samoj kneginji, o kojoj će sama kneginja vidjeti«.

V. Klaić je popratio taj knežev izvještaj u Veneciju ovim komentarom: »Jamačno u sporazumku s kraljem, a možda i po njegovoj zapovijedi došao je bosanski ban Tvrtko s majkom svojom i vojskom u travnju ili svibnju 1355. u Hrvatsku i Dalmaciju. Tu je najprije uslijed pogodbe (per concordium) zauzeo gradove nekadašnjeg vojvode Gregorija, kao i grad gospođe Katarine, koji je dosad držao neki Novko Čubranić, pri čem ga je pomagala i majka sa svojim četama; a zatim je posredovanjem hrvatskoga banovca iz Knina utanačio mir ili primirje s cetinskim knezom Ivanom Nelipićem. U isto vrijeme spremala se je po nalogu kralja Ljudevita i njegova mati da pođe u Klis svojoj rođakinji Jeleni, sestri srbskoga cara, koja se bijaše nedavno pridigla od bolesti. Jelena imala se sastati sa kneginjom kliškom, da joj izporuči neke poruke od kralja (aliqua commissa per regem refferenda), koji je nedvojbeno zahtijevao, da mu predade gradove Omiš, Klis i Skradin, baštinu svoga nedorasloga sina Mladina.«⁹⁰

Prema tome, Klaić je mislio da je i Grgureve i Katarinine gradove Tvrtko držao »uslijed pogodbe«, ali se čini da ovaj izvještaj ne nameće nužno takav zaključak.

Naime, kad trogirski knez opisuje Tvrtkovu »djelatnost«, onda izričito naglašava da je on držao utvrde *nekadašnjeg vojvode Grgura* što bi, prema

89 Listine III, str. 271.

90 Povijest Hrvata II, str. 120.

našem uvjerenju, moglo značiti da je upravo *Tvrtko* bio taj koji je oduzeo knezu Grguru utvrdu Bistricu i možda još neke utvrde u Hlijevnu. Kako je knez Grgur zaista još u listopadu iduće, 1356. g., živ i pregovara, kako ćemo vidjeti, s Ludovikom, to smo u tim podacima dobili odgovor na pitanje zašto *Tvrtko ide s vojskom u Hlijevno i što ondje radi!* Njemu bez sumnje polazi za rukom zauzeti Grgurevu Bistricu, ali i čitavo Hlijevno, jer oduzima knezu Grguru vojvodsku časti Budući da knez Grgur - koga Ludovik oslovljava 1356. g. samo kao »plemenita muža« (nobilis vir) - tek nakon godinu dana pregovara s ugarskim kraljem za Bistricu, opravdan je zaključak da *Tvrtko sve do kasne jeseni 1356. g. drži glavne utvrde u Hlijevnu!* Pitamo se, razumije se, da li je bosanski vladar imao na njih pravo?

No, tko je vojvoda hlijevanjski Grgur:

Kad 1332. g.⁹¹ ban Stepan II utvrđuje »zakon« među Bosnom i Dubrovnikom, onda se među dostojanstvenicima koji ga prate u Dubrovnik na drugom mjestu nalazi *Veliki vojvoda Vladislav Galeški!* A knez Grgur *Galešić*, optužen je 1349. g.⁹² u Trogiru da je poznatom trogirskom patričiju Josipu Cegi oteo neku stoku (38 volova, 60 ovaca i 4 magarca), što još sredinom 1353. g. nije bilo sređeno. Možda je počinio još neke štete dalmatinskim gradovima, a možda je već tada pristajao uz Ludovika (i zato napadao dalmatinske gradove), pa je Tvrtko naslijedivši strica, pošao s vojskom na njega oduzevši mu Hlijevno i Bistricu.

Trogirski knez piše također u Veneciju da je Tvrtko držao gradove »*gospode Katarine*«, ali da je to bilo dogovoreno i da ih je u njegovo ime preuzeo Novko Ciprijanić.⁹³

Tko je »gospođa Katarina«?

Već je V. *Klaić*⁹⁴ spominjao »vlastohlepnu« suprugu *Pavla III* Bribirca koji je 1349. g. kad se odlučivala sudbina »bribirske baštine« (nakon smrti Mladina III) bio upravitelj gradova Omiša, Klisa i Skradina. Mladinov sin Mladin IV je još malodoban. Kad je Pavao III obolio, preuzela je djetetov odgoj majka *Jelena, sestra cara Dušana*, koja je od 1351. g. »branila poput lavice baštinu svoga sina«. Klaić izlaže kako je to bilo potrebno zato što se u borbu za Mladinove gradove umiješala i spomenuta *Katarina*, »ponosita kći Mletčanina Ivana Dandula«. Ako trogirski knez piše da je bilo dogovo-

91 CD X, str. 35.

92 CD XII, str. 162.

93 Listine III, str. 271.

94 Povijest Hrvata II, str. 120.

reno da Tvrtko uzme Katarinine gradove, što znači Pavlove, onda je bez sumnje bilo tako.

Treći posao koji Tvrtko prema spomenutom pismu rješava u Duvnu jesu pregovori s knezom Ivanišem Nelipčićem. No, nije nam točno poznato što su pregovarali. Možda je bila riječ o zajedničkom napadu na dalmatinske gradove ili na Zadar. U svakom slučaju Ivaniš je tada kraljevski vitez i po svojoj prilici ne bi pristao na neki dogovor koji bi bio uperen protiv Ludovika.

No jedno je sigurno: posredovanje Tvrtkove majke na Klisu -ako je ona uopće pošla na Klis! - nije bilo uspješno, jer se Jelena priklonila svome bratu i pokraj 1355. g. u rukama Dušanovih vojvoda Palmana, Jurasu i Mrzote se nalaze i Klis i Skradin.

Ako dakle pokušamo iz ovoga izvještaja trogirskoga kneza izvaditi osnovne podatke za politički položaj Tvrtkov u 1355. g., onda nam se nameće zaključak da on mimo Ludovikove volje drži, uz bosanske zemlje, i one koje su nekad bile sastavni dio hrvatskoga kraljevstva, naime, *Hlijevno* i *Duvno*! Vjerojatno i *Glamoč*! Sve su to zemlje koje je naslijedio od svoga strica Stepana II, ali očito nije bio voljan predati ih ugarskom kralju.

Tako smijemo zaključiti da Tvrtko ima u 1354. i 1355. g. uistinu sjajne uspjehe. Najprije ga je još pokojni otac poslao u *Hum*, gdje je bez sumnje učvrstio vlast Kotromanića, Zatim je srediо prilike u Hlijevnu, skinuvši hlijevanjskog vojvodu i zauzevši njegovu utvrd u Bistricu. Nema sumnje da je postupio tako zato što je vojvoda Galešić htio »krenuti vjerom«, tj. prijeći na stranu ugarskog kralja, pa ga je Tvrtko iznenadio.

Bilo je posve prirodno što se istjerani Grgur Galešić obraća Ludoviku. Možda se na njega i ranije oslanjao. Teško je reći kad je Grgur prešao na anžuvinski dvor, ali krajem zime 1356. g. ne samo da je živ, *nego se u korist Ludovika odriče svoj utvrde Bistrice*, a ovaj mu *zauzvrat daje Čavu u Slavoniji*. Vrlo je zanimljivo kako Ludovik javlja tu vijest 9. studenog 1356. g.⁹⁵ »svim Kristovim vjernicima«: plemeniti muž (dakle ni knez ni vojvoda!) *Grgur Galešin iz Hlijevna* nama se podložio i podvrgnuo i svojevoljno nam je predao svoju utvrd u Bistricu (castrum suum Byztrichen vocatum in Hleuna) koja je nama bila korisna i potrebna. Mi smo mu u zamjenu dali naš kraljevski posjed Čavu u našem kraljevstvu Slavoniji. Upada u oči, kako spomenusmo, da je Grgur samo »nobilis vir«. A što se Ludovika tiče, budući da je to prva nekad bosanska utvrda koju je izmamio od nekadašnjeg hlijevanjskog vojvode bana Stepana II, ne usudi se još utvrditi da je ta utvrda i tako bila kraljevska. Kasnije će uvijek pri takvim zamjenama tvrditi da su

predane utvrde bile njegove! Uostalom, nije neopravdana pretpostavka da on u tom trenutku i nema u rukama Bistricu, što bi moglo značiti da je još uvijek ima u rukama samog Tvrtka. No, ne bi bilo nemoguće niti to da je Ludovik u povratku s talijanskog bojišta ljeti 1356. g. jednostavno zauzeo Bistricu, na koju je, iskreno rečeno, ipak imao više prava nego bosanski vladar. Svakako su zbog Hlijevna morali biti napeti odnosi između Tvrtka i Ludovika i to je vjerojatno jedan od razloga zašto nema ni jedne pa ni najmanje vijesti da Tvrtko sudjeluje u Ludovikovu II mletačkom ratu.

Neće biti neopravdana pretpostavka niti to da je neprijateljski odnos Tvrtka prema Ludoviku i obratno jedan od razloga zašto je kneginja Jelena djelovala na svoje sinove tražeći od njih da zaborave svoju svađu i složno budu opet s njom zajedno na banskoj stolici. *Vukac je trebao zaboraviti usorski banat, a Tvrtko svoju bansku »samovladu«, pa je, vjerujemo, obojici bilo teško.* Ali, kneginja Jelena koja mora da je bila vrlo energična žena i stroga mati opet je jednom dovela svoje dječake u red. Obojica su popustila i zato se *»obiteljsko trojstvo«* u jesen 1355. g. javlja zajednički iz Tvrtkove *utvrde Visoke* svojim vjernim prijateljima *-dubrovačkoj općini.*⁹⁶ Dok je u travnju iste godine Tvrtko sam vodio državne poslove i izmjenjivao s njima listove, sad više nije sam jer mora pitati za mišljenje *»najplemenitijeg mladića kneza Vuka* našeg najdražeg brata (cum nobilissimo iuvene comite Vuk nostro fratre karissimo) i *»vrlo uglednu gospođu, gospođu Jelenu* našu najljubljeniju *roditeljicu«* (honestissima domina domina Helena nostra genitricis predilecta).

O čemu je dakle bilo govora na dvoru u Visokoj?

Dubrovčani, kaže sam Tvrtko u svom pismu, poslali su mu Šimuna Restića i Klimu Držića kao poslanike koji su zamolili članove vlade na čelu s Tvrtkom da ih primi u *»svoju milost i vjeru«* (ad nostram gratiam et fidei nostram). Očito da Dubrovačani postavljaju Tvrtku takav zahtjev zbog toga što su se, kako smo se i mi mogli uvjeriti, oštro sukobili s njim zbog braće Gižlića koji mu nisu platili zakupninu. A kako je pritisak cara Dušana sve veći, Dubrovčani moraju nastojati da obnove s Kotromanićima *»zakon«* odnosno onakve običaje kakve su imali u doba vladavine bana Stepana IL Tvrtko i njegova majka nemaju u toj situaciji nikakva razloga ne prihvatiti dubrovački prijedlog. Pisar koji piše Tvrtkovo pismo doduše misli na svom jeziku, a ne na latinskom na kojem piše i zato pismo baš nije uzorno sastavljeno, ali njegov sadržaj je jasan.

Dakle, sve troje - *majka i sinovi* - primaju rado Dubrovnik u *svoju »veru gospodsku«!*

Ali Tvrtko, rekli bismo razočarani dječak, koji je već imao svoj mali prsten pečatnjak kojim je pečatio svoja pisma, sada na kraju ovoga pisma rezignirano bilježi: »Za svjedočanstvo ovu ispravu zapečaćenu pečatom pokojnog bana Stepana predajemo i dajemo spomenutim plemićima, općini istoga grada dubrovačkog, zbog toga što sada još nemamo vlastiti pečat« (quia ad presens nostrum proprium sigilum nondum habebamus). Bit će točno da je Jelena nagovorila ili možda primorala Tvrtka da uzme stričev, a ne svoj pečat (koji je već davno naručio) jer je tako ona došla više do izražaja kao najstarija u toj vladarskoj trojci.

Zimi 1355. g. borba za bribirsku baštinu u Hrvatskoj primiće se kraju, ali ne onakvom kakvom se nadao Ludovik I kad je Jelenu slao bratovljevoj udovici u Klis da je nagovori neka ugarskom kralju preda bribirske utvrde. I teško da bismo išta smjeli zamjeriti kneginji Jeleni (ona je kći kneza Jurja II Bribirskog!) što nije posredovala pri Dušanovoj sestri. Ta u tom slučaju bratove najbolje utvrde, a to znači najponosniji dio nekadašnje bribirske djedovine, došao bi u ruke Anžuvince, čovjeka čiji otac je glavni krivac za bribirsku nesreću. S druge strane, Katarina Dandolo je imala mnogo razloga da pomogne svojoj Signoriji kojoj je bila važna svaka stopa zemlje u Hrvatskoj i Dalmaciji. Ipak je na kraju imala najvažniju riječ, kako smo spomenuli, samo Mladinova udovica *Jelena* koja je Skradin i Klis predala vojsci koju joj je u pomoć poslao njezin brat. U prosincu 1355. g. srpska vojska ulazi u oba grada. Ali, već u siječnju 1356. g. potpisana je pogodba prema kojoj vojvoda Juras predaje Skradin u ime srpskog cara - *Mlečanima!*⁹⁷

Spominjali smo kako je najkasnije u jesen 1355. g. Tvrtko bio primoran popustiti majci i bratu prije svega zato što je politička situacija zahtijevala skupljanje, a ne razbijanje porodičnih snaga.

No, treba da uzmemo u obzir još jednu činjenicu: negdje početkom 1356. g. umro je Tvrtkov najodaniji čovjek, bosanski biskup *Peregrin*. On možda ni prije nije mogao pomoći svom »duhovnom sinu« jer se nalazio daleko od njega u Ugarskoj, na svojoj stolici u Đakovu. S njegovom smrću izgubio je Tvrtko najjači oslonac svojoj »samovladi«. U veljači 1356. g. Inocencije VI imenuje za Peregrinova nasljednika lektora bosanskog kapitola Petra⁹⁸, o čemu će kasnije biti još nešto govora.

97 Listine III, str. 288-292.

98 CD XII, str. 332.

Međutim, pojačani pritisak cara Dušana prisiljava Tvrtka i njegovu majku da urede potpuno svoje odnose s dubrovačkom općinom. To više što su i sami Dubrovčani poslali na bosanski dvor svoju »obveznicu« obaveštavajući da će čuvati »iura, libertates, consuetudines, pacta, protectiones« koje su imali za bana Stepana II. Zauzvrat Dubrovčani mole Tvrtka istu povlasticu i od bosanskog vladara. Dubrovačka molba poslana je na *dvor u Neretvi* gdje se tada nalazio Tvrtko s majkom i bratom. *Sve troje* se zato pojavljuju u intitlaciji ove isprave, želeći bez dvojbe na taj način dati na znanje da odgovornost i jamstvo za dubrovačke trgovce ne preuzima samo Tvrtko, nego i majka i brat. Početak pisma to nedvoumno pokazuje: »Tuerdco dei gracia *banus*, una cum dilecto fratre suo *comite Vulk* ac carissima *matre nostra domina Helena*«!⁹⁹

Ipak, nije teško razabrati da ni ovo zajedničko pismo još nije neka svečana vladarska povlastica, tek pismo u kojem se vrlo općenito potvrđuje stanje za Stepana II. Nije nevažno napomenuti da *Tvrtko još uvijek nema svoj pečat* i upotrebljava, kako je to odavno konstatirao G. Čremošnik,¹⁰⁰ *stričev mali pečat*, što uostalom i sam priznaje. »In cuius rei testimonium sigillum pendens supradicti Stephani bani, *quia adhuc nostro proprio caremus cum serico fecimus apponi*«. Čremošnik je jedini ispravno pročitao legendu na Stepanovu pečatu koja glasi: S(igillum) MIN(us) STEPH(an) I. D(ei) GRA(tia) TOTI(us) BOSNE BANI.

To namjerno zadržavanje sposobnog mladića Tvrtka i sprečavanje da se oslobodi obiteljskih okova i vrati u samostalni politički život, djelo je, izvan svake sumnje, njegove majke Jelene. Ona primorava obojicu svojih sinova da se drže njezinih skuta kako bi i dalje glavnu riječ mogla voditi ona. Zato Tvrtko evo gotovo tri godine nakon stričeve smrti nema još svoj pečat, a i Vukac je samo knez. Ako smijemo u legendi Stepanova pečata tražiti potvrdu za Tvrtkov tadašnji politički položaj, onda bismo mogli zaključiti da je majka dopustila starijem sinu da bude opet »ban čitave Bosne«, što znači da se Vukac morao potpuno odreći nade da će sjesti na usorsku bansku stolicu.

99 CD XII, str. 333.

100 G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje II*, str. 109.

5. Ludovikov križarski rat na Mlečane 1356. godine i njegove posljedice

Po svemu što se od ožujka 1356. g. događa na papinskom avinjonskom i ugarskom kraljevskom dvoru jasno je da se *Ludovik povezao s Inocencijem VI* (1352-1362) kako bi lakše razbio srpsko-mletački savez. No, ta čudna papinsko-anžuvinska sprega, savez jednog izrazitog borca protiv heretika i još izrazitijeg viteza-borca za odličan politički položaj u Evropi nije mogla biti iskrena. Njihovi se ideali nisu mogli stopiti u jednu misao i zbog toga je jedan od njih - vidjet ćemo i tko - morao biti nasamaren.

Upravo tim novim političkim okvirom treba tumačiti probuđeni žar Avignona *protiv heretika*, žar koji dobiva i posve novi sadržaj: Inocencije se ne ustručava *svrstati među heretike cara Dušana i njegovu Rašku* kako bi pomogao svom političkom savezniku. Dakako, *tri mjeseca nakon Dušaneve smrti!*

Dakle, 30. ožujka 1356. g.¹⁰¹ vadi Inocencije VI iz registra pape Ivana XXII (također avinjonskog pape, 1316-1334) pismo *ugarskim dominikancima* koje je *staro više od dvadeset godina!* Prepisuje ga tobože doslovce i na taj način ovjerovljuje. Na kraju prijepisa se osjeća ponukanim da doda kako taj njegov prijepis Ivanova pisma ima istu vrijednost kao i sam original.

Sto je sadržaj toga, tobože Ivanova pisma? Ivanu XXII je tobože stalo da vuci više ne razdiru ovce u stadu Gospodnjem i želi iz vinograda Gospodnjeg iskorijeniti heretičku zloću, te zato nalaže prioru provincijalu *dominikanaca u Ugarskoj* da pošalje svoju braću »neka protiv svih onih *Transilvanaca, Bošnjana i Slavena* koji su heretici« pozivaju po Ugarskoj na *križarski rat!*

Nema nikakve sumnje da su ovamo upali Bošnjani samo zbog toga što su bili odavno razvikani kao heretici i naravno zbog toga da se prikrije pravi smisao poziva na križarski rat.

Na koga je Inocencije VI stvarno ciljao kad je prepisivao ovu tobožnju Ivanovu ispravu pokazuje njegovo pismo koje 17. srpnja 1356. g.¹⁰² šalje mletačkom duždu Ivanu Gradoniku. Doznao je, piše mu papa, da su se on i njegova vlada »cum dei et fidei catholice inimicis et hostibus, *rege aliisque Rasensibus sismaticis et hereticis manifestis confederationem inistis et ligam, illamque iuramenti interpositionibus et penarum adiectionibus*

101 CD XII, str. 334-335.

102 Listine III, str. 327.

roborastis«! Gotovo ne može u to povjerovati i stoga ga očinski savjetuje da se ne drži toga ugovora i saveza, utoliko više što je on uperen protiv »našega u Kristu sina« *ugarskog kralja Ludovika* koji namjerava »iste Rašane pokoriti da bi iz onih krajeva uz pomoć božju iskorijenio heretičku zloću«. Uostalom, ako dužd ne odustane od lige s raškim carem, on je poništava.

Teško da bismo našli rječitiji primjer kako se u XIV. st. *politički protivnici pretvaraju u heretike!*

Nema sumnje da je sam Ludovik nametnuo papi Inocenciju VI tu ideju da se srpske zemlje nužno smatraju heretičkim.

Boreći se ovako za svoga političkog saveznika Inocencije VI vjerojatno ne sluti da će ga on zapravo prevariti! Kad se naime prvih dana lipnja 1356. g.¹⁰³ Ludovik našao u Zagrebu, onda je *izdao javni proglas* koji je bio sasvim u duhu dogovorene politike. Ludovik objavljuje svima: on je već dugo »kao katolički i najkršćanskiji vladar« želio na slavu i povećanje svete majke crkve »*kraljevstvo koje se zove raškim - koje je bilo i jest pravo naših predaka i naše*, a koje sada drže pobunjenici protiv svete i jedine naše majke - privesti i prevesti kršćanstvu, jedinstvu, poslušnosti i dužnom poštovanju i časti svete majke crkve«. Dakako, želio ga je privesti i pod svoje pravo jer je to kao kršćanski vladar i dužan učiniti i povesti križarski rat na to raško kraljevstvo. Ali, na to ga je pozvao i »presveti u Kristu otac« papa Inocencije VI i zato mu i poslao poslanike koji će se u njegovo, Ludovikovo ime zakleti da će sve izvršiti kako on želi. Dakle, on pokreće »*iustum et catholicum bellum*« - križarski rat i zato da mu netko ne bi prigovorio kako se malo brine za prava svojih predaka.

Ipak, istini za volju valja reći da se i taj »najkršćanskiji vladar sa svojim katoličkim žarom probudio u njemu tek *nakon Dušanove smrti* (car Dušan je umro 20. prosinca 1355. g.).

No, Inocencija VI je čekalo lijepo iznenađenje koje mu je priredio njegov saveznik. Taj »u Kristu sin« *nije pošao na Rašane, nego na Mlečane*, u samo zaleđe mletačkog teritorija u Italiji i ondje ratovao! Tako mu je pošlo za rukom iznenaditi mletačkog lava na spavanju. Međutim, nije dugo izdržao u Italiji na ratištu, već se u kolovozu vraća natrag u Ugarsku. Kako Toma Moslavački koga je ostavio u Italiji nije imao uspjeha, vratio se također u Ugarsku, našto je 11. studenog 1356. g. sklopljeno primirje.

103 CD XII, str. 356.

Čitalac će lako sam razabrati da Inocencijevo pismo mletačkom duždu (koje je pisano dok je Ludovik još boravio u Italiji), a koje smo prije spominjali, nije ništa drugo nego proračunati napad napisan tek toliko da se opravda neobičan Ludovikov vojni pohod u Italiju. Točno je da je Ludoviku bilo krajnje vrijeme da poduzme nešto protiv Mlečana zbog Dalmacije, ali ovako je vrlo vjerojatno prevario i papu koji neće više dugo pokrивati njegove političke planove.

Naime, Inocencije VI je preuzimajući na sebe odgovornost za križarski rat protiv raških heretika imao pak i neku moralnu odgovornost i stoga mu nije moglo biti svejedno kako se Ludovik ponaša. On doduše ljeti 1356. g. radi u njegovom interesu i zbog Ludovika kori mletačkoga dužda i njegovu vladu, ali kad je vidio da Ludovik ima u mletačkom ratu dosta uspjeha, poslao mu je poslanika tražeći od njega da se s duždom nagodi.¹⁰⁴ Štoviše, i staroj i mladoj ugarskoj kraljici je pisao neka djeluje na Ludovika da izgledi »nesuglasice« s duždem jer ga čekaju preči i važniji poslovi.¹⁰⁵ Mjesec dana zatim, izgubivši strpljenje, ponovno opominje ugarskog kralja: *neka najprije iz bosanskih i drugih strana svojega kraljevstva istjera heretičku zloću jer se pred Bogom neće moći prikazati kao »purgator« ako u svojoj zemlji ostavi nečistoću. Onaj tko hoće prati tuđu prljavštinu, mora najprije sam imati čiste ruke!*¹⁰⁶

S namjerom da Ludovika nekako natjera na *križarski rat u vlastitom kraljevstvu* piše istoga dana i svim vjernicima, Ludovikovim podanicima, neka svojim molitvama pomognu vladaru koji je na sebe uzeo križ da se bori protiv nevjernika u Raškoj i susjednim zemljama, prije svega u Bosni.¹⁰⁷

Razumije se da je Ludovika samo II. mletački rat sprečavao da se odazove Inocencijevu pozivu i pođe u Bosnu, no to nije značilo da će zaboraviti na taj ratnički poziv iz Avignona i da neće, kad to njemu bude odgovaralo, zaista poći u Bosnu.

Inače treba reći i to da sve do 1366. g. nema iz papinskog dvora sličnih ratnih poziva na križarski rat. Tek Urban V spomenute godine daje dopuštenje Ludoviku da ratuje, ali protiv - *Turaka!*¹⁰⁸

104 Theiner II, str. 21-22.

105 Theiner II, str. 22.

106 Theiner II, str. 27.

107 Theiner II, str. 27.

108 Theiner II, str. 74-75.

Međutim, kad već tražimo korijenje nesporazuma između papinskog i ugarskog dvora, navedimo podatak o osnivanju samostana u mjestu *Otoku na Uni*, gradu i utvrdi koja je tada pripadala *Dioniziju Krupskom*, sinu pokojnog *Stjepana Babonića*, slavonskog bana. Dionizije je, očito je, dobro znao kako će najlakše papu Inocencija VI koji toliko agitira za križarski rat na bosanske heretike uvjeriti da su mu potrebni *bosanski franjevci* i na njegovom vlastelinstvu. Krupsko kneštvo je, piše papi, na samoj granici Bosne, a ta vojvodina (ducatus Bosne) još je uvijek zaražena »per perfidam sectam Patarenorum hereticamque pravitatem, infecti per minus ydoneos ecclesiarum rectores in litteratura sclauonica dumtaxat expertos«, a on želi da njegove ljude podučavaju franjevci. To više što u kninskoj biskupiji (kamo njegova Krupa tada spada) ima samo jedan dominikanski samostan.¹⁰⁹ Papa, naravno, nema ništa protiv.

Prema tome, ako najbliži Tvrtkov susjed tvrdi da je Tvrtkova Bosna patarenska, kako neće papa povjerovati!

Uostalom, papa Inocencije VI je dopustio 30. travnja iste, 1357. g. i knezu *Ivanišu Nelipčiću* odnosno generalu franjevačkog reda da u Ivaniševu kneštvu primi posjed i osnuje samostan.¹¹⁰ Čini se da je nakon ponovnog Inocencijeva poziva na križarski rat nastalo u susjedstvu također komešanje i da su i slavonski i hrvatski velikaši koji dotad nisu baš mnogo marili za podizanje crkava i samostana na svojim posjedima, odjednom počeli pozivati bosanske franjevence. Ne treba posebno isticati da su to siromašni redovi koji su dužni tražiti u pape dozvolu da smiju primiti posjede ili zemlje.

No, ako i nije zasad smatrao zgodnim da pođe na Bosnu sa svojim križarima, Ludovik je ipak našao drugi način i put da ošteti Tvrtka. Ipak, u njegovu obranu moramo spomenuti i to da Ludovik postupa tako prema Tvrtku zato što su se raspali dogovori ljeti 1356. g.

Ako uzmemo u obzir Tvrtkov položaj 1355. i 1356. g., onda bismo gotovo mogli povjerovati V. *Klaiću* koji je smatrao da je Ludovik jedva čekao priliku da svoga rođaka - skući.

Vidjeli smo da još u početku 1356. g. Tvrtko zajedno s bratom i majkom potvrđuje dubrovačke povlastice, pa se taj položaj obiteljske skupnovlade obično tumači kao izazovan prema Anžuvincu, čak toliko da je odlučio da Tvrtka pokori! V. Klaić je napisao: »Ban Tvrtko desio se je još 14. ožujka 1356. sa bratom knezom Vukom i majkom Jelenom u svom dvoru u

109 CD XII, str. 418.

110 CD XII, str. 406-407.

Neretvi... nu već sljedećih mjeseca prisili ga kralj Ljudevit, te mu se morao sasvim pokoriti i sklopiti ugovor uz veoma tegotne uslove».¹¹¹

Doduše, o tim pogodbama između Ludovika i Tvrtka doznajemo jedino iz pisma što ga 17. srpnja 1356. g.¹¹² piše bečki arhiđakon Gal, ali nema razloga da ne vjerujemo njegovu sadržaju.

Evo, najprije njegov osnovni sadržaj: Gal piše da je između gospodina kralja i Tvrtka, bana bosanskoga načinjena »*concordia et compositio*« ovoga sadržaja: ban će kralju predati čitavu zemlju Hum sa svim utvrdama u njoj i to u ime prava na Hum »*gospođe mlade kraljice*« (pro iuribus domine regine iunioris). A obrnuto, gospodin kralj *potvrdit će bosanski i usorski banat samome Tvrtku, ali i njegovu bratu*. I to uz uvjet (ita videlicet) da je ban dužan izbaciti iz svoje zemlje sve patarene i heretike, da je dužan iskazivati vjernost gospodinu kralju (et quod omnem fidelitatem exhibet domino regi), a u svakoj njegovoj vojni dužan je poći s njim ukoliko ga pozove. I na kraju još jedan uvjet: on sam, dakle Tvrtko, ili njegov brat dužni su osobno trajno boraviti na kraljevskom dvoru (et ipse vel frater suus continuam in curia regia facient residentiam personalem).

Na prvi pogled nam se zaista čini da je V. Klaić imao pravo kad je rekao da »ovom pogodbom bje bosanska banovina sasvim skućena, a ban Tvrtko postade posve ovisan o Ludoviku.«¹¹³ Moglo bi nam se zaista pričiniti da iz ovoga ugovora izbija samosvijest i oholost Anžuvince koji se vraća s talijanskog bojišta uvjeren da je potpuno svladao mletačkog lava.

Ali pođimo redom i ispitajmo točnije uvjete ovoga dogovora!

Prvo, nije ništa neobično što Ludovik zahtijeva od Tvrtka Hum, jer je to, kako arhiđakon Gal i piše, miraz Ludovikove žene Elizabete i ona je izvan svake sumnje dobila Hum još od svoga oca. Prema tome, Kotromanići koji su tada na vlasti nemaju nikakvo pravo na njega.

Drugo, Ludovik je zauzvrat obećao potvrditi Vukcu i Tvrtku bosanski i usorski banat, što bi se moglo tumačiti na dva načina: Ludovik svojata pravo koje mu ne pripada i koje nikad dosad nije imao ili čini uslugu bratiću svoje žene, dakle Tvrtku da *mirno bez majke i brata zavlada u obje banovine!* Naime, ove uvjete treba gledati u cjelini. Ako je Ludovik u isto vrijeme kad je potvrđivao oba banata tražio od Tvrtka i njegova brata da jedan od dvojice bude uvijek i to trajno na njegovu dvoru, onda se samo po sebi razumije

¹¹¹ Poviest Bosne, str. 145.

¹¹² N. dj., str. 145, bilj. 5.

¹¹³ N. dj., str. 145.

da se jedan brat uklanja iz Bosne! Kako je, nadalje, posve jasno da majka zbog sebe neće pustiti starijega sina koji je već ban da ode u Ugarsku, izbor je mogao pasti samo na Vukca. Drugim riječima, *ovakvim je uvjetima Ludovik osigurao Tvrtkovu vlast u Bosni!* A upravo to je bila i njegova najvruća želja. S druge strane, ovi dječaci koji su negdje izvan Bosne kovali planove o budućoj Tvrtkovoj vlasti, *namjerno nisu predvidjeli nikakvo mjesto u budućoj vladi kneginji Jeleni! Ona je jednostavno otpala kao i Vukac!*

Stoga je, mislim, Tvrtko morao biti zahvalan mužu svoje sestrične da ga je takvim dogovorom vratio u politički život i želio mu omogućiti *da vlada posve sam.*

I čini mi se da su i daljnje obaveze Tvrtkove prema Ludoviku (vjernost, moguća vojna dužnost) bile više pokriće i osiguranje za samoga Tvrtka kojega sada ni majka ni brat ne smiju više istjerati s vlasti. Tvrtku, vjerujemo, i nije bilo u tim uvjetima teško obećati da će progoniti heretike jer su bosanski vladari imali dugogodišnje iskustvo kako se postupa s onima koji u ime tobože prave vjere dolaze pljačkati zemlju. Napokon, ne možemo govoreći o ovom dogovoru mimoiti činjenicu da Ludovik ne traži od Tvrtka ništa više osim Huma, iako bi imao pravo postaviti zahtjev da mu vrati sve one zemlje koje su bile nekad sastavni dio hrvatskoga kraljevstva (Hlijevno, Duvno, Glamoč itd.).

Zato nam se čini da smijemo ponoviti: taj je dogovor između ugarskog i bosanskog vladara bio *duhovit način kako da se ovaj posljednji oslobodi suvladara i sam zasjedne na bosansko prijestolje!*

No, za ovaj i slične dogovore nije toliko bitno kako i što je dogovoreno, nego što se od dogovorenoga moglo ostvariti.

Ali kad se Tvrtko vraća kući, majka Jelena i brat Vukac razbijaju sve njegove planove i njemu jednostavno ne preostaje drugo nego sjesti ponovno na prijestolje uz njih. Prema tome, i Anžuvinac se nije morao držati dogovora, pa i on, kao i Tvrtko, snosi posljedice propalog dogovora. Naime, Ludovik tek sada počinje Tvrtku otimati velikaše i pretvarati ih u svoje vazale!

Prve vijesti o ovakvu *Ludovikovu postupku potječu iz proljeća 1357. g.*¹¹⁴ Naime, sačuvana je bilješka o Ludovikovu pismu od 14. ožujka koja je vrlo nespretno sastavljena tako da se iz nje točno ne vidi kome je pismo upućeno. Glasi: »Lodovicus dei gratia rex Hungarie fidelibus suis *Gregorio*

et Ladizlao filiis Pauli filii Horuatini, ac Gregorio filio Stepanch, nobilibus de Greben et de Dlamuch salutem et gratiam.« Očito je dakle da je original kojim se prepisivač služi imao *dvije adrese* na koje je trebalo pisma poslati: jedna Grguru i Vladislavu, sinovima Pavla Hrvatinića, dakle Hrvatinovim unucima, a druga *Grguru Stepaniću iz Glamoča*. Hrvatinski unuci tada drže *grad Greben*, pa je i njima kao vlasnicima Grebena bilo upućeno Ludovikovo pismo.

Pismo je inače rječitio svjedočanstvo da se *Ludovik sprema privući na svoju stranu dvojicu Hrvatinića i odličnog glamočkog velikaša Grgura Stepanića*. Oni su još početkom 1357. g. u Tvrtkovoj službi.

Već smo prije spominjali kako je ban Stepan II nagradio *velikog kneza Grgura Stipanića* oko 1323. g. dajući mu pet sela »u vike vikom« jer mu je uspješno obavio neke poslove.

Ali, sada, 1357. g., piše spomenutim bosanskim velikašima kralj Ludovik da je čuo iz pouzdana izvora kako *sva trojica* imaju namjeru prijeći na njegovu stranu (vos habere propositum ad nos convertendi) i zato im obećaje ako uistinu ostvare svoju namjeru i provedu je u djelo »et ad fidelitatem nobis et sacre corone ac regine consorti nostre karissime exhibendam conuersi fueritis«, tada će im potvrditi sve utvrde i posjede koje drže po nasljednom pravu. Osim toga, sačuvati će im u njihovim slobodama i napokon, a to je najvažnije, za *vječno će ih izuzeti »od vlasti i sudstva bosanskoga bana«* (a potestate et iurisdictione bani Boznensis). Zaštititi će ih svojom osobitom zaštitom.

Teško bismo mogli naći bolji primjer za Ludovikov način na koji je od 1357. g. -ponavljamo, *nakon propalih dogovora!* - počeo otimati Tvrtkove najbolje ljude. Način na koji nagovara Hrvatiniće i Grgura Stipanića je tobože bezazlen, ali s teškim posljedicama za Tvrtka, jer njegovi se novi vazali izuzimaju ispod vlasti bosanskoga bana, potvrđuju im se nasljedni posjedi, dakle ostaju u zemlji, a ipak ne priznaju Tvrtka. Karakteristično je kako Ludovik predlaže odnosno zamišlja njihov budući položaj: oni neće biti vazali samo njegovi i svete krune, nego i njegove supruge, dakle kćerke pokojnog bana Stepana II, kojoj su možda i sami služili. Kao da ih Ludovik poziva u ime nekoga patriotizma, jer njima nije mjesto na neuglednom Tvrtkovom dvoru, nego na kraljevskom, najodličnijem viteškom dvoru u tadašnjoj Evropi.

Rješavajući pitanje tko su bili ti budući Ludovikovi vazali, L. Thälloczy¹¹⁵ je pomislio da je knez Grgur Stipanić »bio svakako otmjen stariji čovjek i

115 Istraživanja, str. 424.

najvjerojatnije brat Hrvatinov«, no ta se pretpostavka ne može prihvatiti. Thälloczyja je zavelo Grgurevo prezime Stipanić koje je i historiografija bez ikakve potrebe povezivala s Hrvatinićima. V. Klaić uopće ne postavlja pitanje tko je glamočki velikaš, a S. Ćirković pogrešno misli da je riječ o »pokojnom Grguru Šubiću«. ¹¹⁶ Međutim, nijedan Bribirac nije vojvoda jer vojvode su njihovi činovnici.

Spomenuto je da je zbog nespretne formulacije na početku Ludovikova pisma historiografija lako previdjela da je riječ o glamočkom knezu Grguru i o dvojici Hrvatinića.

Ali kad postavimo pitanje što je za Tvrtka značilo ovo otuđenje Hrvatinića, čini nam se da smijemo odgovoriti da se zbog njih nije odveć uzrujavao, iako su se neki njihovi rođaci, kako ćemo vidjeti, ipak pribojavali Tvrtkove osvete. Naime, *Grgur i Vladislav Pavlovići* predaju se Ludoviku kao *grebenska vlastela*, a to je ona loza Hrvatinića koja je držala utvrdu Greben »in confinibus regni Bosne«, ali ne i u Bosni. Možda i jesu spomenuti Hrvatinovi unuci držali i u Bosni neke posjede (pa ih je zato Ludovik oslobodio od Tvrtkove sudske vlasti), ali Greben koji su predali Ludoviku bio je svakako više potreban ugarskom kralju jer mu je osiguravao ulaz u Bosnu.

Međutim, nije sačuvana i Ludovikova isprava kojom zamjenjuje utvrdu *Greben za utvrdu Dobru kuću u Slavoniji*, tako da znamo jedino to da je Grgur Pavlović u vlasti spomenute slavonske utvrde još 1374. g. ¹¹⁷

Valja reći i to da je magister Grgur Pavlović dočekan u Slavoniji s velikim nepovjerenjem i, štoviše, s neprijateljstvom susjeda. Već 1360. g. predao je tužbu kralju, pa je kralj odredio istragu koja će utvrditi što su Grgurevi susjedi učinili novom došljaku iz Bosne. Kasnije se pokazalo da je za Grgureve nevolje bio kriv i sam Ludovik. Grgurov brat *Gojslav* (Gudizlaus) mora se također razračunavati sa susjedima. On 1376. g. zajedno sa svojim sinovima *Grgurom i Ladislavom* zalaže čitavu polovicu svoga posjeda *Hrvojevca* (Hareyouch) u vrbaškoj županiji za 300 maraka. ¹¹⁸

Prema tome, Ludovik počinje raseljavanje Hrvatinića, dakle upravo one obitelji koja je krenula vjerom najprije bosanskom banu, zatim hrvatskom gospodinu i napokon i novom banu bosanskom Tvrtku. Sada je njihova utvrda Greben u kraljevim rukama, a oni su postali slavonska vlastela.

¹¹⁶ Istorija, str. 123.

¹¹⁷ Iz problematike, str. 71-72.

¹¹⁸ CD XV, str. 194.

Zanima nas, posve razumljivo, kako su ostali Hrvatinići primili tu izdaju prema Tvrtku, a još više što je na to učinio Tvrtko.

Hrvatinići, ili točnije *Vlatko Vukoslavić* koji je od bosanskih vladara zahtijevao toliko »vera« i sada je potražio Tvrtka da bude siguran da ga ovaj neće kazniti zbog njegovih bratića. Upravo potvrda koju Tvrtko izdaje spomenutom velikašu vrlo je važan izvor ne samo za Tvrtkov odnos prema »izdajstvu«, nego još važnija za *njegov politički položaj nakon propalog dogovora s Ludovikom* iz 1356. g. Naime, nema nikakve sumnje da je opet na vlasti u Bosni - *obiteljsko trojstvo!*

Zakletva Vlatku Vukoslaviću je zato *trostruka*, to jest, »vera gospodina Tvrtka milostiju božjom bana bosanskoga i negova srdčanoga brata gospodina kneza Vlka i niju matere počtene gospoe Jelene i njih vlastel«. ¹¹⁹ Oni se zaklinju Vlatku i njegovu sinu Vladislavu i njihovim potomcima »da mu ne uzroka u negove bratučede u Grguri i Pavlovići i da mu ne niednoga hudoga skroza Grgurevu neveru ni za koe Grgurevo hudo činene ni za edna zla dela Grgureva ni za edno zlo činenie za Grgurevo da ne bude knezu Vlatku i negovu detetev ot našega gospodstva niednoga hudoga ni koega priroka i da mu se u tom uzrok ne učini nikdare. Da mu je na to vera naša gospodska i naših vlastel, teh koi su tuzi upisani i imenovani.« Neka Vlatko slobodno živi u toj »veri« koju je »prve našel od našega gospodstva« i sada »ti tvrdimo onzi veru našom verom gospodskom i naših vlastel tih koji su tudi upisani«. A tomu je činu »ručnik i pristav« vojvoda Purča, dakle bosanski vojvoda, i knez Vukac Hrvatinić, »izdajičin« stric. Ispravu je napisao stari Stepanov dijak *Dražeslav*. ¹²⁰

Čini se, prema tome, da je Tvrtko ipak planuo na vijest o izdaji Grgura Pavlovića i da je to potaklo Vlatka Vukoslavića da pođe Tvrtku i zamoli ga novo uvjerenje o »veri«. Međutim, kao da nisu svi Tvrtkovi velikaši osuđivali Pavlovića zbog nevjere. Kao da ovu »veru« ne daje Tvrtko posve službeno, pred »čitavom Bosnom«, onako kako su to dosad radili bosanski vladari, već je Dražeslav upisao imena samo onih velikaša koji su se s Tvrtkom složili u mišljenju da Grgura i njegova sina Vladislava treba osuditi. Osim dvojice dvorjanika (kaznaca i tepčije), pristaju tada uz Tvrtka osmorica *knezova*, dvojica *župana* i neki, na žalost, nepoznati vojvoda Tvrtko ¹²¹ te na kraju »gospoja Jelena Ostoinica«, pa se stoga nameće zaključak da se bosansko »visoko društvo« razdvojilo, drugim riječima da je bilo ljudi koji Grgurovu »nevjeru« i njegov odnos prema Tvrtku nisu smatrali zločinom.

119 Istraživanja, str. 411.

120 N. dj., str. 412.

121 Tvrtko je po svoj prilici usorski vojvoda.

Osim Hrvatinovih unuka Ludovik pokušava, vidjeli smo, u ožujku 1357. g. pridobiti za sebe *Grgura Stepanića Glamočkog*. I njemu vladar obećava potvrdu svih utvrda i porodičnih posjeda, zatim sačuvati će ga u uobičajenim slobodama i na kraju izuzima ga za vječno, ako mu se prikloni, od Tvrtkova sudstva i vlasti. Glamoč je možda za bana Stepana II dio duvanjskog kneštva ili vojvodine, pa se zato posebno ne spominje među zemljama kojima on vlada. To privlačenje glamočkog velikaša u proljeće 1357. g. već je drugi dokaz da Ludovik traži od svoga rođaka da mu ustupi zemlje koje je nekad doduše držao i ban Stepan II, ali su bile sastavni dio nekadašnjega hrvatskog kraljevstva.

Premda je V. Klaić bio uvjeren kako je Ludovik ljeti 1356. g. nametnuo vrlo teške uvjete koji su posve uništili samostalnost Bosne, ipak nas je potanko ispitivanje izvora za to pitanje uvjerilo u protivno: Anžuvinać želi 1356. g. vidjeti *snažnu Bosnu pod vodstvom još snažnijeg vladara*, a ne dječaka koji mora pustiti svoju majku da ona vlada. Ludovik želi ukloniti Tvrtkove suvladare i zato jednoga primorava da boravi na njegovom dvoru, a majku Jelenu jednostavno isključuje iz vlasti. *Njemu je jaki Tvrtko potreban zbog Dalmacije*, jer se nalazi usred II. mletačkog rata i nije mu svejedno kako će se ponijeti Tvrtko prema njemu. Možda je zazirao od toga da se ponovi »izdaja« *Tvrtkova strica Stepana II koji se nije ustručavao, vidjeli smo, okrenuti ugarskom kralju leđa kad mu je bio najpotrebniji. Gledamo li s toga stajališta na dogovore ljeti 1356. g., postaje nam jasnije zašto Ludovik ne traži po svaku cijenu Tvrtkovo sudjelovanje u vojnama koje će voditi. Sve što se tada, rekli bismo, usuđuje zahtijevati od bosanskog bana, jest ženin miraz. Svome rođaku - očito da ga pridobije za sebe - ostavlja sve ostale zemlje. Ali, Tvrtkov san o samostalnoj vlasti u Bosni koju bi mu omogućio Ludovik nestaje odmah nakon povratka kući gdje ga majka i brat Vukac vraćaju u grubu stvarnost i ponovno se penju na njegovo prijestolje.*

6. Neuspjeli Ludovikov križarski rat na Bosnu 1363. godine

Koliko se danas prema postojećim izvorima može zaključiti Ludovik se od ljeta 1356. g. ne zabavlja više bosanskim problemima. To nije ništa neobično s obzirom na to da je u toku I. mletački rat, u kojem i tako nije, čini se, predvidio bosansku pomoć - O tome je već prije bilo govora. S druge strane, Tvrtko nije bio u stanju provesti u život »concordiju« *s Ludovikom jer su se tome oprli majka i brat. To je razlog da se bosansko-ugarski odnosi vraćaju u staru kolotečinu, a oba mlada vladara idu svojim putovima. To traje sve do 1363. g. kad ljeti Anžuvinać mijenja svoj odnos prema bosanskom rođaku.*

Inače Ludovik uspijeva završiti I. mletački rat sjajnim uspjehom. Zadarskim mirom koji je potpisan u veljači 1358. g. oslobođena je čitava istočna jadranska obala od mletačke vlasti te je ugarski vladar novi gospodar svih krajeva od Kvarnera do granice grada Drača.

Tako zadarski mir donosi velike promjene u korist Anžuvinca, a najveća koja je »pogodila« bosanskog vladara je gubitak onih prihoda i prava koja je do tog vremena imao u Dubrovniku. Uvjeti pod kojima 27. svibnja 1358. g.¹²² Ludovik u Višegradu prima pod svoju vlast grad Dubrovnik, ne ostavljaju nas u sumnji kako Anžuvinac ocjenjuje dotadašnji bosansko-dubrovački odnos. Najprije će, naravno, građani položiti zakletvu vjernosti novom vladaru. Ali već u drugoj točki ugovora o podložnosti kralj daje na znanje Dubrovčanima da će skupo plaćati novu slobodu. Naime, »in Signum subiectionis et recognicionis« plaćat će mu godišnje 500 dukata, ali njemu će otad davati i sve ono što su davali raškom kralju kao i 500 perpera koje su davali bosanskom banu »našem vjernom« i to za »otkup od njihova mučenja«! Ukratko: plaćat će njemu sve što su bilo kome dotad plaćali. I na kraju tipično anžuvinsko opravdanje i razlog zbog kojega će ubirati od njih toliki novac: on će trebati taj novac zato da ih brani od spomenute gospode! Stoga u ugovoru posebno i obećava da će ih braniti od srpskog vladara i *bosanskog bana* »*fidele nostro*«! I kao za neki inat šalje Ludovik 3. lipnja svoga savjetnika, *bosanskog biskupa Petra*, koji će od dubrovačke općine primiti zakletvu vjernosti.

Tako je Ludovik 1358. g. osamio Tvrтка oduzimajući mu i dubrovački dohodak. Zanimljivo je da ugarski kralj uopće ne predviđa da bi moglo doći do sukoba s bosanskim vladarom (kao na primjer sa srpskim) po svoj prilici zato što Bosnu nakon zadarskog mira jednostavno smatra sastavnim dijelom svoga velikog regnuma, a bosanskog bana svojim vazalom. Vidjet ćemo kakav će odgovor dobiti iz Bosne 1363. g. kad bude pokušao tu svoju teoriju o anžuvinskoj Bosni provesti u djelo.

No, zaustavimo se još jednom na novim dubrovačkim tributima. Kad bismo naime povjerovali u dubrovačka obećanja u Višegradu o tome da će novom vladaru davati sve što su dotad plaćali bilo kome izvan grada za slobodu trgovine, onda bi nam se moglo činiti da je kralj uistinu dobro prošao. Ali, dubrovački poslanici nisu bili odveć iskreni kad su to predlagali, a Ludovik, opijem slavom zadarskog mira, mislio je samo na to kako je eto došao trenutak da bosanskog bana pretvori u svoga vazala i usput mu oduzme i dubrovačke prihode. Ljuto se prevario! Namire koje on i njegova

žena daju kasnije Dubrovčanima više nego jasno potvrđuju da su mu lukavi dubrovački poslanici na kraju plaćali samo 500 dukata, dakle svotu koju je »zaradio« kao njihov gospodar. Uostalom, Dubrovčani koji su odlični trgovci nisu se ustručavali Ludoviku jednostavno odračunavati od one svote koju je mislio dobiti iznad 500 dukata. Na primjer, kad se nisu mogli obraniti od Vojislava Vojinovića drugačije nego da mu plate, odmah su javili u Višegrad da su Vojinoviću obećali platiti 4000 perpera koji jasno vrijede više od 2000 florena njemu nedavno obećanih.¹²³ Pritisak Vojislava Vojinovića je posljedica Ludovikova rata na Srbe koji je on pokrenuo u jesen 1358. g. On doduše nije mnogo u tom ratu uspio - osigurao je vlast nad Mačvom - ali Vojinović koji je »baro« raškoga kralja počinje, kako je rekao V. Klaić, »vraćati nemilo za nedrago«,¹²⁴ a to su onda najviše osjetili Dubrovčani. Zato oni šalju najprije poslanike samo Vojislavu i kralju odnosno palatinu Nikoli Kontu,¹²⁵ a na kraju se obraćaju »domino bano Chorvatie at *bano Bossine*«. ¹²⁶ Obojici javljaju da je Vojislav zadržao neke njihove trgovce i robu. Osim toga, sada se knez približio gradu i mole obojicu da im pomognu jer će inače pregaziti njihovu astereju. Kasnije su obavijestili Tvrtka i njegovu brata da su platili Vojinoviću 4000 perpera.¹²⁷

Ludovik se po svoj prilici potužio na drskost Srba na avinjonskom dvoru, pa su tako ponovno oživjeli *planovi o križarskom ratu*.

Premda nije imao nikakve nove vijesti o bosanskim hereticima, Inocencije VI se 23. travnja 1360. g.¹²⁸ obraća *bosanskom biskupu Petru* i to zato da mu pomogne u njegovoj *inkvizicijskoj službi*! Neka se uspješno bori »contra pravitate hereticam in tuis civitate et diocesi Bosnensi«. Štoviše, smije, ako mu je to potrebno, upotrijebiti i »auxilium brachii secularis«, dakle *svjetovnu vojsku*! Predviđene kazne smije upotrijebiti i za grupe heretika i pojedince. Ta sva prava mu samo potvrđuje snagom ove svoje isprave.

Tako Inocencije VI ili se pravi lud ili zaista ne zna da Petrova dijeceza *nije u Bosni* i da bosanski biskup nema s pravom Bosnom nikakve veze. No, čini se da je i za Petra bilo važno da iz Avignona ima vjerodostojnu potvrdu o svojoj inkvizicijskoj službi u Bosni, jer to može dobro doći ne samo njemu, nego i ugarskom kralju koga vjerno služi.

123 CD XII, str. 608-609.

124 Povijest Hrvata II, str. 139.

125 CD XII, str. 600-601 i 601-602.

126 CD XII, str. 603.

127 CD XII, str. 608.

128 CD XIII, str. 18.

Da bismo lakše shvatili *kakva vladarska načela* primjenjuje Ludovik nakon 1358. g., nakon pobjedonosnog zadarskog mira, spomenimo primjer *Dionizija Krupskog* i njegova brata *Pavla*, sinove pokojnog slavonskog bana *Stjepana Babonića*. Vidjeli smo da se sam Dionizije obratio papi tražeći od njega dopuštenje da sagradi franjevački samostan na svom vlastelinstvu. Možda i jest to učinio zato što je osjećao da mu prijeti opasnost iz Višegrada. Što se događalo između Ludovika i krupskog vlastelina nije poznato, no 1361. g.¹²⁹ kralj mu velikodušno za neke zasluge prepušta *tobože svoju utvrdu Krupu* (quoddam castrum nostrum Kruppa nuncupatum) koju je dotad držao po kraljevskoj milosti! Ne samo to - i u kraljevo ime! Ludovik ne ide doduše tako daleko da zahtijeva od braće i neku službu, ali ostaje činjenica da proglašava Krupu svojom utvrdom i poklanja je milostivo pravim vlasnicima kao da je zaista njegova. I dok je prije sam Dionizije bio vlasnik Krupe i čitava vlastelinstva, sada kralj određuje da utvrdu i vlastelinstvo uživa i njegov brat Pavao.

Još neugodniji je prema Grguru Kurjakoviću Krbavskom koga je nakon svršetka drugog mletačkog rata poveo sa sobom u Ugarsku gdje je još 1360. g. »in castro Levica«.¹³⁰ Ondje živi vrlo teško i moli Veneciju da mu pozajmi novaca, a usput se ogorčeno obara na javno mišljenje u Ugarskoj prema kojem je on izdajica kraljev u korist Venecije. Grgur se doduše zaklinje tada Bogom da je ta fama lažna, ali se sam odaje jer moli dužda da mu pošalje novac (koji je »zaradio« kad je Mlečanima javljao da se Ludovikova vojska približava dalmatinskim gradovima). Prema tome, Ludovik je teško kažnjavao nevjeru hrvatskih velikaša, koji su, kao spomenuti Grgur Kurjaković, radili protiv njega.

Inače upotrebljava ugarski vladar u to vrijeme svaku priliku da se uvuče u hrvatsko »visoko društvo«. Tako 1362. g.¹³¹ preuzima skrbništvo nad malodobnim Pavlom Zrinskim, njegovom majkom i sestricom i, dakako, nad njihovom utvrdom *Zrin* te svim posjedima kako ne bi došli u ruke Dionizija i Pavla Babonića, njihovih susjeda.

Tražeći *uzroke sukoba između Ludovika i Tvrtka* 1363. g. historiografija nije znala naći pravi povod »toj razmirici«, jer se to »ne da prema dosad poznatim izvorima ustanoviti«.¹³² V. Klaić zna da »kralj Ljudevit i ugarski ljetopisci kažu, da je kralj pokrenuo na Bosnu križarski rat, poglavito da

129 CD MU, str. 194.

130 Listine IV, str. 16.

131 CD XIII, str. 250.

132 V. Klaić, N. dj., str. 140.

iztrijebi 'nebrojeno mnoštvo heretika i patarena' koji bijahu posve mah preoteli i gotovo iztisnuli katoličku vjeru, no nema ni najmanje sumnje da je kralj započeo rat i s političkih razloga«, što je točno. Klaić se dalje pita nije li se Tvrtko činio Ludoviku »suviše jak«, a možda se »htio otresti skrbništva, pod koje bijaše pao«, pa napokon, »možda su i prilike u Srbiji doprinijele, te je planuo razdor i rat između kralja i bana.«

S. Ćirković također smatra da o »neposrednim motivima kralja Lajoša protiv Bosne vlada puna neizvjesnost«.¹³³ S pravom ne isključuje mogućnost da je kralj pošao iskorijeniti heretike, ali tu misao oslabljuje tvrdnjom da »nije ranije pokazivao takvu istu gotovost da se s oružjem u ruci obračuna sa bosanskim jereticima, već je brigu o tome prepuštao svojim vazalima u Bosni«, što *nije točno*. Uz najbolju volju ne bismo znali nijedan takav primjer jer zasad su nam iz Ludovikova razdoblja poznati samo oni bosanski velikaši koji su stajali uz svoje vladare i nemamo pojma što su mislili o hereticima.

Čini nam se da *motive dviju bosanskih vojna 1363. g. nije tako teško pronaći*. Oni su *vjerski* i, kako to Klaić *teče, politički!* Ne treba zaboraviti da se Ludovik smatra »najkršćanskijim« vladarom u Evropi i da je takvom vladaru i dužnost i čast, a prije svega zadatak da *vodi križarski rat* protiv svih onih koje njegova katolička sveta majka crkva smatra hereticima. A tko je u Ludovikovim očima heretik ovisi prije svega *o političkoj situaciji u ugarskom kraljevstvu i na njegovu dvoru!* Ovisi dakle *o njegovim političkim planovima*. *Ta* sami smo se mogli uvjeriti da su uoči II. mletačkog rata hereticima proglašeni i Srbi i Mlečani kao njihovi saveznici samo zato da Ludovik može protiv njih voditi »sveti i pravedni rat«. Isto je tako bilo očito da Inocencije VI i dalje 1360. g. podržava ideju križarskog rata prije svega zato da ugarskom kralju stvori mogućnost novoga križarskog rata u onoj zemlji koju želi podvrgnuti svojoj vlasti.

A kakvi su politički planovi ovoga Anžuvinca nakon mletačkog rata također nije bilo teško odgonetnuti. Svaka utvrda i posjed koji u hrvatskim zemljama ne pripada kraljevim pristašama ili vazalima u načelu je kraljevski. Ni *regnum Bosne nije izuzetak!* Tä Ludovik kasnije, dakako nakon neuspjele vojne, priznaje da je Bosna njegovo kraljevstvo! Hrabar je jer se ne boji Tvrtka, a ipak ga nije mogao pokoriti. I ako u tom bosanskom kraljevstvu ima odavno nebrojeno mnoštvo heretika, onda se u tom slučaju Bosne izvanredno podudaraju Ludovikov *vjerski žar*, razumije se kao dobar izgovor, i njegovi politički planovi. *Stoga je Bosna morala postati i here tička zemlja i Ugarskoj pokorna zemlja!*

133 Istorija, str. 128.

Bilo bi promašeno kad bismo u toj situaciji tražili bilo kakvu krivicu i na bosanskom vladaru. Nije doduše isključeno da će Ludovik za vojne nastojati pomoći Vukcu, kako bi oslabio Tvrtka, ali to su obiteljska pitanja u koja se ugarski vladar ne treba miješati. Osim toga, Ludovik je na sve strane govorio kako je bosanski vladar njegov *fidelis*, iako taj njegov bosanski vazal neće niti čuti za njega.

Posve odgovara viteškoj nagloj i nestrpljivoj čudi mladoga Anžuvince ili Gala (kako ga je zvao pisac Obsidio jadrensis Nikola Matafar) način na koji je na brzinu htio pokoriti »svoje heretičko kraljevstvo Bosnu«. Namjeravao je povesti i poveo je dvije velike vojske po svoj prilici uvjeren da s osvajanjem te zemlje neće biti problema. Kao nekad, 1346. g., kad je pod zadarskim bedemima izgubio mnogo svojih najboljih vitezova, jer nije htio uvidjeti da se utvrde i jako utvrđeni pomorski gradovi ne osvajaju konjicom. Doduše, računao je bez sumnje, i to s pravom, da će se povećati broj bosanskih »izdajnika«, ali sve da je i dobio i druge utvrde osim Ključa, teško da bi se njegova konjica snašla u bosanskim planinama. A to je Tvrtko dobro znao. Uostalom, rat je bio tako dobro pripremljen da Ludovik nije ni tajio kako *vodi križarski rat na Bosnu!*

Već se u lipnju 1363. g.¹³⁴ znalo po čitavoj Dalmaciji da Ludovik ide na Bosnu. Zato Blaž Luccari, dubrovački rektor, traži od dubrovačkih trgovaca da u svemu poslušaju trojicu poslanika koje im šalje u Bosnu. Spomenuta trojica nose dubrovačkim trgovcima u Bosni oštru zapovijed rektora i vijeća da pod prijetnjom kazne od 500 perpera uđu sami ili stave svoju robu u bilo koju bosansku utvrd. Neka im poslanici zbog ¹³⁵ njihova spasa zapovjede da se sa svojom robom upute »ad partes maritimas«.

Prema tome, u Ludovikovim se zemljama znalo da kralj ide u križarski rat. Ludovik sam je, posve razumljivo, do posljednjeg trenutka držao vojnu tajnom. Već je kao neka najava toga pothvata bilo imenovanje njegova odanog viteza Ivaniša Nelipčića za vrbaskog i sanskog župana.¹³⁶ Na granici prema Bosni potreban mu je odani vazal.

»Prvih dana mjeseca srpnja bijaše Ljudevit dopro do župe Plive naokolo rijeke istoga imena (pritok Vrbasa), te je stao pred tvrdim gradom Sokolom, da ga podsjedne i osvoji.«¹³⁷ Zna se da je 8. srpnja bio već tamo, jer taj dan izdaje jednu povelju koju datira »in Plyua in obsidione castri Sokol terre

134 CD XIII, str. 287.

135 CD XIII, str. 288.

136 V. Klaić, N. dj., str. 140-142.

137 N. dj., str. 141.

Bosnensis«, a dva dana kasnije javlja se i Mlečanima »iz tabora nedaleko Sokola« (in castris prope Zakol).¹³⁸

No, za nas je najveće iznenađenje da je 13. srpnja »im campis iuxta fluuium Zana« *Ludovik primio nama već dobro poznatog bosanskog velikaša Vlatka Vukoslavića!*¹³⁹

Budući da smo imali prilike gotovo do pojedinosti pratiti odnos Hrvatinića i Kotromanića i mogli se uvjeriti kako ispunjavaju svaki njihov zahtjev

- pred svima je prednjačio upravo ovaj Hrvatinov unuk Vlatko Vukoslavić
- pogađa nas doista kao grom iz vedra neba vijest da je taj isti Vlatko još prije križarskog rata pomagao ugarskog kralja. Predao mu je svoju utvrdu Ključ, a za nju je od vladara dobio utvrdu *Bršljanovac u Slavoniji* (u križevačkom komitetu). Možda naše snebivanje i nije na mjestu! Doduše, ništa nam nije poznato o Vlatkovom odnosu prema Tvrtku nakon 1357. g. kad mu je posljednji put dao zajedno s majkom i bratom »veru gospodsku«. No, teško nam je i pomisliti da je upravo Tvrtko bio taj koji je natjerao Vlatka da »krene vjerom«, kad smo već dosad članove ove porodice upoznavali kao ljude kojima nije bilo teško promijeniti »gospodina«. U svakom slučaju Vlatkova »izdaja« je starija od Ludovikove križarske vojne, jer Vlatko dolazi 13. srpnja do kralja na obalu Sane da ga pita da li neka tri sela *pripadaju njegovom bršljanovačkom vlastelinstvu!* Znači, on već ima u rukama spomenutu utvrdu. Dogovorena zamjena je očito bila tajna za bosanskog vladara i tek sada na putu prema Bosni vladar priznaje da je Vlatku »za njegovu utvrdu Ključ u bosanskoj zemlji koju je nama i kraljevstvu ustupio na korištenje« (pro eodem castro suo Cluch in terra Boznensi sito nobis et regno nostro comodo) dao za vječno u nasljedstvo utvrdu Bršljanovac sa svim pripadnostima kojoj treba ustanoviti granice. Stoga piše zagrebačkim kanonicima da pošalju pouzdane ljude koji će obaviti statuciju.¹⁴⁰

To vladarevo pismo u Zagreb dopušta nekoliko važnih zaključaka. Ono naime osvjetljava na svoj način odnos između ugarskog kralja i bosanskog velikaša. Prije svega, Vlatko je za kralja »fidelis noster et dilectus nobilis vir« *Latko* i ništa više! Zatim, Ludovik tvrdi da mu Vlatko nije predao Ključ, nego samo ustupio na upotrebu, pa nam se čini na prvi pogled da vladar tako namjerno tvrdi jer neće zbog Vlatka priznati cijelu istinu. Kasnije ćemo se uvjeriti da je to priznanje Ludovikovo ipak bilo točno. Zato nam se ne čini nekako vjerojatnim da je Ludovik pristao na to da Vlatku da Bršljanovac

138 Listine IV, str. 57.

139 CD III, str. 297.

140 CD III, str. 296-297.

iako nema još u rukama Ključ. Moglo bi nam se također činiti da Ludovik postupa tako zato što ta zamjena s jednom utvrdom u Bosni *nije zakonita*, jer se utvrda nalazi u drugoj državi i njezin je vlasnik ne smije otuđiti. Jer ugarski se kralj ne usuđuje u ovom pismu zagrebačkim kanonicima tvrditi da je Bosna njegovo kraljevstvo kao što će to učiniti nakon propale križarske vojne kad je mogao svašta tvrditi. Uzmemo li u obzir da Anžuvinao kao svaki dobar vladar pazi na svaki pedalj svoje zemlje, onda taj njegov nerazumni postupak možemo protumačiti *satno političkom nuždom!* Njemu je toliko bila potrebna Vlatkova utvrda mimo koje mora proći dalje u Bosnu da žrtvuje svoje slavonsko vlastelinstvo i prije nego što je ključku utvrdi i vidio!

Tako se pokazalo da je u slučaju Vlatka Vukoslavića i njegova Ključa kralj izvukao kraći kraj! Ostala mu je jedina mogućnost da se u lipnju 1364. g.¹⁴¹ kad izdaje Vlatku potvrđnicu za Bršljanovac - prilično kukavički izživljava. Tada naime mora javno priznati što je stvarno bilo između njega i Vlatka. Zato u toj potvrđnici daje svima na znanje da je *Latko Vukoslavov*, naš vjerni (fidelis noster) svoju utvrdi Ključ u bosanskom kraljevstvu (ali ne našem!) predao u njegove kraljevske ruke upravo u vrijeme kad mu je to bilo potrebno i zgodno. Na taj je način iskazao svoju *vazalsku pokornost* (per hocque homagium sumpme fidelitatis... exhibit et impendit) našem veličanstvu i našoj svetoj kruni. U nastavku potvrđnice pokazuje ugarski kralj svoje pravo lice: nagrađuje Vlatkovu *dobru volju*, premda to on i ne bi zaslužio *jer je spomenuta utvrda Ključ bila i jest kraljevsko vlasništvo* (dictum castrum Cluch nostrum fuerit et fit regium proprium)! Takvom se lažnom tvrdnjom nije usudio pohvaliti prije godinu dana kad je sa svojom vojskom uzalud podsjedao Sokol i kad se nadao da će mu poći za rukom doći do Ključa. Ludovik je bez sumnje vrlo teško prežalio gubitak Bršljanovca, pa mu je sada pred svijetom zbog sramote i neuspjeha u Bosni tek preostalo da »svim Kristovim vjernicima« javi kako je velikodušan vladar koji žrtvuje za svoga vazala veliko vlastelinstvo samo zato što je ovaj pokazao prema njemu - *dobru volju!* Tako Vlatku Vukoslaviću koji je nadmudrivao već i bosanske vladare polazi za rukom nadmudriti i velikog Anžuvina koji nije smio povući natrag jednom zadanu riječ.

U svakom slučaju, za toga velikog Anžuvina kojega je tada znala čitava Evropa bilo je sramotno da se morao vratiti neobavljena posla s granice bosanske, iako Vlatko nije bio jedini bosanski velikaš koji je prešao na njegovu stranu.

141 CD III, str. 364-366.

Naime, u okolnostima koje nam uopće nisu poznate, na Ludovikovu stranu prelazi i *najmlađi Vukoslavov sin - Pavle*. Sve što znamo o Pavlovoj »izdaji« jest to da mu je 1367. g.¹⁴² Tvrtko oprostio nevjeru onoga trenutka kad je »prestupil k mne«, dakle k njemu. Tvrtko mu obećava da mu se neće ništa dogoditi, osim ukoliko načini neku »krivinu, za što bi vredno plemenitu človeku glavu otseći«. Ali, i to tek tad kad to »ogleda *Bosna i Usora* negova družina plemeniti ludie«.

Nažalost, ova Tvrtkova listina nije cjelovita, pa nije moguće točno utvrditi prelazi li Pavle Vukoslavić od brata k bratu to jest od Vukca k Tvrtku ili od Ludovika natrag Tvrtku.

Kao što je već rečeno, Ludovik je došao samo do *utvrde Sokol* u staroj hrvatskoj županiji Plivi ili Plevi. Ondje ga je zaustavio opet *jedan Hrvatinić naime, knez Vukac, najstariji Hrvatinov sin i stric izdajica Vlatka i Pavla*.

Tvrtko i nije tajio da Vukcu Hrvatiniću ima zahvaliti pobjedu nad ugarskim kraljem. To je izričito naglasio 11. kolovoza 1366. g.¹⁴³ kad je boravio »pod Prozorom u Rame«. Tada je stvorio »milost svoju gospodsku« svome vjernom sluzi vojvodi Vukcu za njegovu vjernu službu »*kda se podviže na me ugrski kral u ime Ludovik* i prihodi u Plevu pod Sokol. I ondazi mi voevoda Vlkc verno posluži«. Za tu uslugu i vjernu službu vojvoda Vukac dobiva »*grad u Plevu u ime Sokol s vsom Plevom* ot mee do mee«. Vukac dobiva Plevu za plemenito, tako da je i on i njegovi potomci mogu uživati »bez vsakoga gospodskoga dohotka«, što znači bez ikakvih obaveza prema Tvrtku.

Već je V. Klaić lijepo opisao kako je prošla ona *druga vojska* o kojoj govori kraljev životopisac Ivan de Kilullew i sam vladar.¹⁴⁴ Vojsku je vodio palatin Nikola Kont i ostrogonski nadbiskup Nikola. Vojska prodire u Usoru sve do Srebrnika, ali kao ni kraljevska vojska, nije mogla zauzeti utvrdu pa se vratila neobavljena posla izgubivši mnogo vojnika. Tada je izgubljen i *veliki kraljev pečat* ili, točnije, on je ukraden. Ukrali su ga dvorjanici nadbiskupa Nikole koji je bio i kraljev kancelar pa mu je bila dužnost da sastavlja kraljevske isprave i pečati ih.

Nakon toga neugodnog gubitka kralj je zapovjedio da sve isprave koje su pečaćene izgubljenim pečatom moraju njihovi vlasnici donijeti u kraljevsku kancelariju da im pripišu poseban tekst o gubitku pečata, koji će im otad služiti kao ovjerovljenje. Tako je u jednoj darovnici za lapačke plemiće

142 Istraživanja, str. 412.

143 Đ. Šurmin, Hrvatski spomenici I, MHJSM VI, 1898, str. 83.

144 N. dj., str. 141.

iz 1355. g.¹⁴⁵ Ludovik dao pripisati ovaj tekst: Mi spomenuti Ludovik izjavljujemo svima »kad je u *našem bosanskom kraljevstvu* (in regno nostro Bozne) prevladavalo nebrojeno mnoštvo heretika patarena (živeći) u zabludi prave vjere, onda smo mi, da ih iskorijenimo iz istoga našeg kraljevstva, osobno pošli skupivši silnu vojsku s jedne strane, a s druge smo strane poslali i uputili u Usoru našega kancelara časnoga u Kristu oca gospodina Nikolu, nadbiskupa ostrogonskog - koji je imao kod sebe oba naša vjerodostojna pečata - kao i plemenitog muža palatina Nikolu s drugim prelatima, baronima i prvacima našega kraljevstva. Ali, neki dvorjani samoga gospodina nadbiskupa koji su bili određeni za čuvare naših pečata s unaprijed smišljenom zloćom su ih ukrali«. Zato je, priča Ludovik dalje, dao načiniti novi par pečata i zahtijeva, kako smo već spomenuli, da sve isprave pečaćene tim pečatom budu iznova u kancelariji potvrđene, inače gube svaku vrijednost.

Tako je Tvrtko uz pomoć samo jednoga svoga vjernog vazala uspio potjerati ugarskoga kralja od svoje zemlje. Ludovik se nije smio pohvaliti niti toliko da je stupio na heretičko bosansko tlo. Naprotiv, morao je svima priznati da je izgubljen njegov pečat.

I opet su Hrvatinići igrali tako važnu ulogu u toj križarskoj vojni, ali je bila sva sreća da je uz vjernog Tvrtkova vazala stajala *sama domovina* koja se sa svega *dvije svoje utvrde* obranila od ugarskih napasnika.

Zapravo je neobična sudbina *tih Hrvatinića!* Trojica Pavlovih sinova su sama izabirala tako različite životne putove: najstariji *Vlatko* koji nije služio ni bana Stepana II ni Tvrtka trčao je nekoliko puta na bosanski dvor tražeći od vladara »veru gospodsku«, a ipak je iskoristio prvu priliku da se uslužno dodvori ugarskom vladaru i prije nego što se ovaj primakao granicama njegove zemlje. Sve nam se nameće misao da je namjerno prevario Ludovika nudeći mu svoju utvrdu za koju je unaprijed znao da je Anžvinac neće moći osvojiti. Najmlađi Vlatkov brat *Pavle* mora da je također pregovarao s Ludovikom, no očito nije imao ugarskom vladaru što ponuditi. Kad je kasnije priznao Tvrtku svoj grijeh, ovaj ga je primio natrag očito zato da ga ne pretvori u svoga neprijatelja. Tako je na kraju čast porodice spasio njihov stric Vukac koji se smio pohvaliti da je zaustavio Ludovika i njegove križare.

7. Prevrat kneza Vukca: brat Tvrtko i majka Jelena istjerani iz zemlje

Nema sumnje, dakle, da se Ludovik »digao« na Tvrtka s namjerom da uzme tobožnja kraljevska prava »in regno Bosne«. Vidjeli smo da upravo situacija u kojoj Ludovik prvi put ističe da je »kraljevstvo Bosna« njegovo, jasno pokazuje osvajačku ćud Anžuvinca. Premda su pod Sokolom on sam, a u Usori njegovi vojskovođe izgubili bitku, Ludovik će uporno u tekstovima o novom pečatu ponavljati da je Bosna njegova. Dva ratišta na kojima se 1363. g. ratuje također nisu slučajno odabrana: kralj će vratiti pod svoju vlast staru hrvatsku županiju Plivu, a njegovi će vojskovođe pokoriti Usoru koju Tvrtko nije zaslužio. Međutim, moguće je, kako ćemo kasnije pokazati, da ugarska vojska ide u Usoru zato da ondje podigne na bansku stolicu Tvrtkova brata Vukca. No, s kakvim god namjerama dolazio Ludovik i njegovi dostojanstvenici u Bosnu, dogodilo im se ono što i prije Arpadovićima: *nisu prodrli do Bosne!*

Pod zidinama Sokola Ludovik nije samo izgubio bitku. Ako se do toga vremena mogao nadati da će ga Tvrtko i Vukac slušati, sada se takve nade morao odreći. A i Tvrtko nije 1363. g. samo obranio banat. Tada, a možda i prije, *Tvrtko uklanja svog brata Vukca s banstva* te sam ostaje jedini ban. Zato u »privilegiju o mletačkom građanstvu«,¹⁴⁶ koji je *izdan njegovoj majci i bratu Vukcu*, Tvrtko nosi naslov *totius Bossine banus*, a njegov spomenuti brat je samo - *knez* (comes)! I premda se na početku privilegija čita da se građanstvo daje Tvrtku, njegovu bratu i majci, *u samom tekstu Tvrtko je izostavljen*. Građansko mletačko pravo neka uživaju »*gospodin Vuk i Jelena*« (prefati domini Wolf et Helena cum dictis eorum heredibus in Veneciis et extra perpetuo gaudent et utantur)! Čini se da su majka i sin tada u Veneciji i da polažu zakletvu u ruke Marca Bonzija, »*eorum fidelem familiarem*«. Nije li majka Jelena posla sa sinom u Veneciju zato da pomoćne mlađem djetetu protiv starijega?

U svakom slučaju spomenuti privilegij svjedoči o napetu odnosu među braćom nakon pobjede nad Ludovikovom vojskom. Tvrtko oduzima bratu bansku čast i sam se proglašava »*banom čitave Bosne*«! Zato i jest Vukac tražio zajedno s majkom pomoć u Veneciji upotrijebivši, posve razumljivo, bratovo ime i ugled.

Zbog takvih odnosa nije neopravdano, kako smo već kazali, staviti upravo u ovo vrijeme *svađu između braće* o kojoj je riječ u Tvrtkovoj

146 Listine IV, str. 74.

darovnici Stjepanu i Vuku Rajkovićima. Tvrtko u njoj priznaje: »*kada se behomo svadili, tada nas Stipan Rajković umiri i da nam naš grad Bobovac, a nedaga dati Ugrom*«! Isprava je doduše izdana nakon pomirenja braće, ali sukob je, dakako, stariji.¹⁴⁷ Braća se očito svađaju oko Bobovca koji je zbog njihove svađe, kako Tvrtko priznaje, mogao doći u ruke Ugra. Već smo spomenuli da nije isključeno da je Ugre pozvao sam Vukac kojemu Tvrtko odavna osporava pravo na banstvo. Ako je ta naša pretpostavka točna, onda smo možda dobili odgovor i na pitanje zašto Ludovik dijeli svoju vojsku nadvoje: ostrogonski nadbiskup Nikola i palatin Nikola Kont idu, vjerojatno, ususret Vukcu u Usoru zato *da mu pomognu domoći se vlasti u usorskoj banovini!* Rajkovići koji su najprije pristali uz Vukca, mijenjaju odluku kad im se približila ugarska vojska i radije predaju Bobovac, koji im je bez sumnje povjeren na čuvanje, Tvrtku nego Ugrima. Budući da Ugri doživljavaju poraz, Vukac ostaje i dalje bez banovine i iduće godine traži pomoć u Veneciji. A mletačka republika je odveć oprezna da bi otvoreno radila u korist Vukca, a protiv Tvrtka i zato, po svoj prilici, tajni pregovori dobivaju besprijeckornu javnu formu: Vukac postaje upravo zbog zasluga svoga brata »*bana čitave Bosne - civis Venetus*«!

Tako je proteklo od Ludovikove vojne tri godine i činilo se, onima koji nisu živjeli u Bosni, da je ondje sve u redu i da su se braća pomirila tako da se Vukac pokorno vratio na svoje staro mjesto uz Tvrtka *kao knez*, a i majka je uz starijeg sina zauzela svoje ranije mjesto. Nitko izvan Bosne nije slutio da se ondje sprema bura.

Štoviše, i *Dubrovčani* koji su inače bili vrlo dobro upućeni u prilike u Bosni, *obnavljajući početkom veljače 1366. g. stare odnose s bosanskim vladarima* računaju s tim da je »obiteljska trojka« ponovno na vlasti.

Prema tome, nakon duge stanke, *uspostavljeni su bosanskodubrovački odnosi*. Dubrovački rektor Nifik de Gallozo povjerava zajedno s malim vijećem *Pripcu Ukosiću* da »in nomine dei« ode u Bosnu gospodinu banu Tvrtku, njegovu bratu *Vukiću* i kneginji majci, neka ih pozdravi i preporuči im se te im preda »literam credencie«.¹⁴⁸ A kad bude primljen u »audijenciju«, neka najljepšim i najponiznijim načinom koji zna kaže: »Dubrovačka općina slobodno šalje svoje trgovce da se koriste u vašim krajevima onim povjerenjem i slobodom koju je uvijek imala prema vašem gospodstvu i prema čitavoj Bosni i nada se da u vašem vladanju ima po vašoj dobroti onu istu sigurnost koju imaju oni sami (dubrovački trgovci) na svom dubrovač-

147 Vidi drugdje.

148 CD XIII, str. 500-502.

kom području. I to zbog stare ljubavi i dobrohotnosti, koje je gospodstvo (vladanje) u Bosni i čitava Bosna uvijek imala prema Dubrovniku i Dubrovnik prema vladanju i čitavoj bosanskoj zemlji.«¹⁴⁹ Nakon ovakvih uljudnih riječi, nastavlja se u uputi, ti ćeš reći da su se potužili neki dubrovački trgovci da su pošli u njegovu (Tvrtkovu) zemlju oslanjajući se na staro povjerenje i sigurnost, ali im je oduzeta roba. »Dubrovačka se općina čudi i usrdno moli vaše gospodstvo, neka se udostoji učiniti da se rečenim trgovcima vrate njihove stvari. I neka oni sami kao i svi ostali trgovci sa svojom robom i trgovinom vama budu preporučeni onako kako ste bili prema njima u prošlosti, tako se rečena općina nada da ćete učiniti po svojoj dobroti i plemenitosti.«¹⁵⁰

Zatim se u uputi nalaže poslaniku da »na isti način« razgovara »sa *Semkom i Dabišićem i s mnogim drugim baronima*«. Naročito neka bude ljubezan prema spomenutoj dvojici jer u njih imaju od *svih bosanskih barona* najviše povjerenja. Rektor dakako ne može dati svome poslaniku baš sve upute unaprijed, ali zato mu daje slobodu da uredi poslove onako kako najbolje zna i može i to »pro reparacione negociorum«, dakle za uspostavu starih odnosa s bosanskim vladarima.

Na kraju zanimljiv dodatak instrukciji: neka se poveže s *bratom Franjom iz Firenze*, franjevačkim vikarom, kako bi doznao novosti u Bosni i neka im o tome piše. Na kraju dubrovačka vlada naročito naglašava Pripču da ne smije napustiti Bosnu prije nego što dočeka odgovor od svoje općine.

V. Klaić¹⁵¹ je *preokret* ili *pobunu* do koje dolazi u *veljači i ožujku* 1366. g. opisao tako kao da je najveća krivica bila na bosanskim velikašima, posebno na *Dabišićima*. On smatra da su upravo oni potjerali Tvrtka i njegovu majku stavivši na bansku stolicu Vukca. Međutim, teško nam je, nakon svega što smo doznali o Tvrtkovu bratu, zamisliti da je skrštenih ruku čekao da mu bosanska gospoda istjeraju brata i majku iz zemlje. Ta prije deset godina je već Ludovik predlagao da oba brata drže bosanski i usorski banat.

149 CD XIII, str. 501. »Commune Ragusii cum illa fide et audacia, quas semper habuit de vestra dominatione et de tota Bosna mittit libere suos mercatores ad utendum per vestras contratas cum illa securitate sperando habere in vestro tenere per vestram bonitatem quam habent proprie persone in eorum tenere Ragusii, pro antiquo amore et benivolencia, quas dominatio Bosne et tota Bosna semper habuit erga Ragusium, et Ragusium erga dominium et totam Bosnam.«

150 CD XIII, str. 501.

151 Povijest Hrvata II, str. 141-142.

No, već u drugoj polovici ožujka Tvrtko se osvećuje svojim neprijateljima, što znači da je ponovno na starom položaju. »Slavodobitni Tvrtko uhvatio Vladislava i Vuka Dabišića, te prvomu dao izvaditi oči, a drugoga i mnoge pristalice njihove pobacao u tamnice. Brat banov Vuk pobježe srećno zajedno s Purćom Dabišićem, po nekima u Ugarsku, a po drugima u Dubrovnik.«¹⁵²

O tome *kako se Tvrtko vraća na vlast* doznajemo iz njegova pisma koje 29. ožujka 1366. g.¹⁵³ šalje mletačkom duždu Marku Cornariju. Naime, dužd se najprije njemu potužio da neki ljudi u njegovoj Bosni kuju lažni mletački novac, pa traži od njega da to uredi. Ovaj mu na to priznaje da je uvijek zaštićivao mletačka prava ne štedeći ni blago ni sebe, ali iskreno žali što mu trenutačno ne može pomoći. Naime, plemići u našem kraljevstvu koji su se najprije iznevjerili Bogu, a zatim i njemu »sramotno su nas zajedno s našom majkom istjerali iz našeg kraljevstva i potpuno izbacili (nosque miserabiliter de nostro regno una cum nostra genitricis pepulerant et totaliter eiecerant). A mi smo, nastavlja Tvrtko, po samilosti Svemogućeg Boga i *mišoću slavnog vladara gospodina Ludovika, mišoću božjom kralja Ugarske, jer je tako zahtijevala naša pravičnost i vjernost, ponovno nekako primljeni u naše vladanje iako ne u potpunosti* (nosque per misericordiam omnipotentis dei et gratiam incliti principis domini Lodovici dei gratia regis Hungarie, iustitia nostra et fidelitate requirente, simus iterum in nostrum regnum aliquantulum recepti, licet non in toto). On zato ne može tako naglo same plemiće »zbog nama i vama nanesene nepravde kazniti i zatvoriti«. Na kraju Tvrtko moli dužda neka se strpi dok se ponovno učvrsti u vladanju, tada će nastojati odmah udovoljiti njegovoj pravdi. Vrlo je značajno kako se Tvrtko u ovom pismu potpisuje: »*Tuert(c)o dei et domini nostri Ludovici regis gratia banus Bosne ac domina Elena, genitrix ipsius carissima, vestri intimi amici.*«

Eto, najzad, trenutka koji su ugarski kraljevi tako dugo iščekivali: *bosanski je vladar napokon njihovom mišoću sjeo na bansku vladarsku stolicu!*

Otad se u bosansko-ugarskim odnosima postavlja samo jedno pitanje: kako će dugo Tvrtko prignute glave skrušeno priznavati da je Ludovikovom mišoću došao natrag na vlast i hoće li zaista biti poslušni vazal ili bosanski buntovnik? No, o tome kasnije.

Pokušajmo pratiti *daljnju sudbinu Vukca.*

152 N. dj., str. 142.

153 Listine IV, str. 84.

Budući da iz kasnijih dokumenata doznajemo da se protjerani Vukac povezoao s Urbanom V, čini nam se opravdana pretpostavka: što god Rim poduzima poslije bune 1366. g., valja pripisati i denuncijacijama koje Vukac širi po Evropi od ugarskog dvora do Rima. Točno je da je Urban V prije svega u Ludovikovoj službi kao što je bio njegov predšasnik Inocencije VI, ali »zasluge« da se u Rimu opet pokreće pitanje tobože heretičke Bosne ima prije svega prognanik Vukac.

Tako, na primjer, Urban V 1368. g.¹⁵⁴ upozorava *bosanskog biskupa Petra* na problem bosanskih heretika, iako se stječe dojam da to u ovom slučaju radi više u korist franjevaca, nego protiv heretika. Naime, papa piše biskupu kako je s veseljem doznao da franjevci u njegovoj dijecezi marljivo rade na preobraćenju i istrebljenju heretika, a njih ima, kako je čuo, veliko mnoštvo. Neka im dakle u tom poslu pomogne i on jer to spada u njegov pastirski posao. Ni ovaj papa neće znati da dijeceza bosanskog biskupa *nije* u Bosni, ali ipak preporuča biskupu bosanske franjevce kojima tobože treba u heretičkoj Bosni bolja zaštita.

No, to što se *Urban V* oborio 13. studenoga 1369. g.¹⁵⁵ na *Dubrovčane* zbog tobože bosanskih heretika, nema naravno više nikakve veze s vjerskim odnosima u Bosni, nego je *dokaz Vukčeva posljednjeg pokušaja da s papinom pomoći dođe ponovno na vlast u Bosni!*

Nema nikakve sumnje, naime, da se negdje potkraj 1368. g. Vukac povezoao s papom Urbanom V. Sebe je, posve razumljivo, prikazivao kao Tvrtkovu žrtvu.

Nasjevši njegovim optužbama, Urban V piše *istoga dana*, tj. 1. siječnja 1369.¹⁵⁶ *dva pisma*: jedno pismo je upućeno ugarskom kralju *Ludoviku*, a drugo »*nobili viro Stephano Bano iuniori Bosne*«!

Pogledajmo najprije sadržaj pisma *Ludoviku* jer je ono uistinu rječito svjedočanstvo o uspješnoj Vukčevoj propagandi u vlastitu korist. Papa piše: dao nam je na znanje naš dragi sin *Stephanus banus Bosne iunior*, dakle *mladi bosanski ban Stjepan* da je on *katolik* (ipse est vir catholicus), premda su bosanski banovi koji su ranije vladali Bosnom ponajviše bili shizmatici i heretici odnosno zaštitnici heretika! *On je bio dugo na tvom dvoru* (in tua curia longo tempore conversatus) i uklanjao je heretike koliko je bilo do njega i vrlo će rado i sada poraditi na njihovu istrebljenju. To je razlog da njegov brat »*stariji bosanski ban*« (banus Bosne senior),

154 CD XIV, str. 150.

155 CD XIV, str. 218.

156 Theiner II, str. 91-92.

sljedeći tragove svojih predaka i zaštićujući heretike koji su se ondje skupili iz svih mogućih krajeva svijeta, i njega, Stjepana-*proganja*! Taj brat njegov je potpuno zaboravio na bratsku ljubav, pa ga još i sada proganja i zahtijeva za njega najteže kazne. Štoviše, odbija predati mu baštinu koja mu pripada. Zato se Stjepan i obratio apostolskoj stolici za pomoć. A mi, nastavlja papa, očinskom smo ljubavlju prigrllili spomenutog Stjepana upravo zbog toga što je toliko prepatio zbog svete vjere. Stoga molimo tebe, ako je to tako, da kao »princeps christianissimus« opomeneš onoga heretika Tvrtka, pa ako Stjepan i dalje ostane »in sacro cultu dicte fidei«, pomiri ih i neka mu budu vraćeni njegovi posjedi i ostala dobra.

A *mlađem bosanskom banu Stjepanu* upućuje Urban V utješno pismo. Njegovo, Stjepanovo priznanje da se bori za katoličku vjeru izazvalo je u pape očinske osjećaje, ali trenutačno mu ne može pružiti djelotvornu pomoć, pa ga je zato preporučio ugarskom kralju Ludoviku. To je uostalom Stjepan od njega i tražio. Neka se dakle strpi u neprilikama koje su ga snašle zbog ljubavi prema Bogu jer će mu se sigurno dogoditi kao onim blaženim ljudima koji trpe progone zbog pravde. A nema veće pravde od - katoličanstva! Uostalom, ako zaista dođe u Rim, on će ga rado primiti.

Još iste 1369. g.¹⁵⁷ Urban V se obraća *bosanskim franjevcima* koji su mu se već prije obratili s molbom da smiju izvan Bosne primati milostinju (elemosyne) s obzirom na to da su vrlo siromašni (nemaju odjeće ni hrane).

Na takvu se franjevačku molbu Urban V dakako nije smio oglušiti i zato im dopušta »ut extra vicariam Bosne«, Ugarskoj kao i u Hrvatskoj i Dalmaciji, smiju zahtijevati i primati milostinju, bez obzira na bilo kakve odredbe, statute itd. koji bi tome bili protivni.

No, do koje se mjere Urban V dao zavesti od Vukca pokazuje napokon njegovo pismo splitskom i dubrovačkom nadbiskupu pisano, kako smo već spomenuli, 13. studenoga 1369. g.¹⁵⁸ Piše im kako mu je nedavno javljeno da u onim dijelovima Bosne koji nisu odveć udaljeni od njihovih gradova i dijeceza ima mnogo heretika, štoviše, oni su ondje već mnogo vremena. I premda se o tome sve zna u vašim gradovima, pa bi one koji s njima trguju trebalo izopćiti, ipak se ti heretici sasvim slobodno kreću, trguju itd. Njemu, papi, taj je nemar dalmatinskih prelata nerazumljiv i zato im strogo obojici nalaže da takve heretike izopće da sami ne bi pali u izopćenje. Naivni Urban V traži zatim da se obustavi svaka trgovina s heretičkom Bosnom! Ako treba, poručuje im na kraju pisma, neka se za hvatanje heretika posluže svjetovnom vojskom.

157 Theiner II, str. 92.

158 CD XIV, str. 218.

Uostalom, Urban V gleda još 1370. g. u Tvrtku heretičko čudovište! Zato se obraća na njega 8. travnja¹⁵⁹ iste godine sa zahtjevom da »najkršćanskijem« kralju Ludoviku preda unuku bana Pavla I Bribirca (to je kći Pavlova sina Grgura II) koju su Tvrtko i njegova majka uzeli k sebi na dvor. Papa se najviše uzbuđio zbog toga što je čuo da je Tvrtko namjerava udati za sina srpskog shizmatičkog kralja (naime Vukašina) i to bez dopuštenja njezinih roditelja. Dakle, nečuvena sablazan za rimski dvor! *Heretički odgojena djevojka ide za shizmatičkog kraljevića!* Ne treba posebno isticati da papa na to svoje pismo nije dobio odgovor iz Bosne.

Spojimo li sadržaje ovih Urbanovih pisama, lako ćemo razabrati kako heretici, u kojima u Tvrtkovom službenom odnosu u državi, ali i izvan nje nismo mogli naći ni najmanjega podatka, na papinskom dvoru služe još uvijek *kao izgovor za političku akciju protiv bosanskog vladara*. Urban V, očito namjerno, nimalo ne ispituje pravovjernost Vukčevu i ne usuđuje se uopće obratiti samome Tvrtku. Vukac ga je bez sumnje u zao čas za sebe nagovorio neka se o njemu interesira na višegradskom dvoru koji Vukca tobože poznaje kao dobrog katolika. No, priča kojom je Vukac mogao prevariti papu, nije uopće djelovala na Ludovika. Ta on je vrlo dobro znao tko je *Vukac!* Zato, koliko je to danas poznato, uopće nije odgovorio na papina pisma.

Da je u Vukčevoj denuncijaciji protiv Tvrtka bilo istine, Ludovik ne bi oklijevao da ga ponovno skine s banstva i prepusti bansku stolicu Vukcu. Ali, Tvrtkov brat je *ispao kao lažac* i to je bio glavni razlog zašto nije mogao uspjeti protiv njega. Uzalud se nazivao mlađim banom kad se u Bosni dobro znalo da nije više bio ban. Vrlo je karakteristično da se naziva *Stephanus* čime je htio dokazati da je »ovjenčani«, dakle, pravi ban.

Prema tome, Vukac ne nalazi nigdje odaziva, pa niti ondje gdje se najviše nadao, na višegradskom dvoru. V. *Klaić* smatra da je Ludoviku »jamačno godio razdor između braće, jer je tako lakše mogao obuzdati vatrenoga bana Tvrtka«, no da ipak nije poveo novu vojnu na Bosnu »jer se u to bio upleo u poslove bugarske gdje je jednako uslied razdora u vladarskoj porodici nastojao utvrditi svoju vlast.«¹⁶⁰

Pa ipak, u okolnostima koje nisu dovoljno razjašnjene Tvrtko popušta na kraju svome bratu i prima ga natrag kao *mlađeg bana*. Oslanjajući se na podatke nedatirane darovnice braći Rajkovićima - o kojoj smo raspravljali - V. *Klaić* stavlja pomirenje među braćom u 1370. g.¹⁶¹ Na osnovi iste

159 CD XIV, str. 249.

160 N. dj., str. 142-143.

161 Poviest Bosne, str. 151.

darovnice S. *Ćirković* misli da je Vukac »zadržao prilično velika prava«,¹⁶² što nam se ne čini vjerojatnim. Naime, najmanje što je morao dobiti je usorski banat koji mu je odavno obećao ugarski kralj. S banatom naravno i svoj dvor odnosno svoje banske činovnike itd., što mu je Tvrtko lako prepustio jer su u to doba njegovi pogledi upereni daleko na istok.

Zato je sasvim siguran podatak o bratskoj ponovnoj slozi pozivnica kojom majka Jelena, a ona je, kako Splićani upisuju, *mater banorum*, poziva Splićane na ženidbu svoga sina Tvrtka 1374. g.¹⁶³ Tako je Tvrtkovo popuštanje imalo opet jednom razumnu političku pozadinu: u trenutku kad se sprema sjesti na prijestolje Nemanjića, Tvrtko želi imati »iza leđa« umirenoga brata koji valjda neće ponovno dizati bune pošto je dobio ono što je od njega čitavo vrijeme od stričeve smrti zahtijevao.

8. »Stefan Tvrtko v Hrista boga kralj Srblijem i Bosne i Primoriju«

Nema sumnje da Tvrtkovo zadovoljstvo što je pobijedio ugarskog vladara najjasnije dolazi do izražaja u već spomenutoj darovnici Vukcu Hrvatiniću od 11. kolovoza 1366. g.¹⁶⁴ Već sama intitulacija odaje to vladalačko zadovoljstvo koje je na kraju osjetio videći da mu Anžuvina ne može ništa učiniti. Kao da mu je stari Stepanov pisar *Dražeslav* koji sastavlja i piše i ovu ispravu sam pomagao da što bolje izrazi svoj izvanredni politički položaj nakon 1363. g. Po svoj prilici već tada nisu bili sređeni odnosi s bratom i majkom, jer Tvrtko ne želi s njima dijeliti vlast. On je gospodin ban Tvrtko »sin gospodina kneza Vladislava i sinovac velikoga i slavnoga gospodina bana Stepana milostiju božjom gospodin mnogim zemlam: *Bosne i Soli i Usore i Donem kraem i Podriniju i hlmski gospodin*«.

Prema tome, Tvrtko drži i Humsku zemlju koju je odavno morao vratiti Ludoviku kao miraz njegove žene Elizabete.

I sadržajno je ova darovnica drugačija od ranijih. Tvrtko se više ne zaklinje niti daje »veru«. Vukac Hrvatinić je kao »veran sluga« zaslužio Tvrtkovu »milost gospodsku«, ali ne i »veru gospodsku«. Za uslugu koju mu je učinio dobio je grad Sokol s čitavom Plivom koju mu je vladar prepustio kao i »gospodski dohodak«. Vrlo je važno ustanoviti tko su sve »*svedoci dobri Bošnane*«: knez Vlaj Dobrovojević, zatim *kaznac* Sanko (koji će se

162 Istorija, str. 132.

163 CD XV, str. 81.

164 Hrvatski spomenici I, str. 83.

kasnije dići protiv Tvrtka), *župan* Crnug, *župan* Brajko Pribinić, *tepčija* Vučina, *knez* Vlatko Obrinović, *zatim još jedan tepčija* po imenu Milat. Dakle, iz same njegove Bosne sedmorica njegovih činovnika, od kojih su trojica dvorjanici, a četvorica knezovi ili župani iz bosanskih zemalja. Svi navedeni svjedoci Bošnjani upisani su u popis zajedno s braćom (s braćom), što je prema našem uvjerenju dokaz ili vrlo jakog plemićkog porodičnog prava ili se ovakvim dodatkom htjelo označiti da su i braća ovih činovnika također Tvrtkovi pristaše.

Zatim se nabrajaju svjedoci »*ot Usore*«: *vojvoda* Tvrtko, *kaznac* Stepoe Čelničić, *tepčija* Sladoje Divošević. Sudeći prema tim podacima *usorski banski dvor* je mnogo skromniji. Na njemu su doduše vojvoda, tepčija i kaznac, dakle glavni dvorjanici, ali nema župana a još manje knezova. Zatim Dražeslav nabraja svjedoke »*ot Luže*«: *župan* Stepko Vuković, *župan* Milten Hrvatinić. Lužci su po svoj prilici navedeni zato što se ta župa nalazila neposredno uz Plijevu koju je dobio Vukac Hrvatinić. Granice darovane Plijeve su ovako opisane: od Uskoplja po Krtovu jelu, a od Dlmoča po Vitoraju, a od Lužic do Rčeve, a od Luke »*pozlamenie*«. Vrlo je zanimljiv podatak o *pristavima* jer upućuje ponovno na zaključak da postoje, da tako kažemo, dva politička tijela: jedno je *dvor*, a drugo *vladanje*, a oba ta tijela imaju pravo poslati na teren svoga pristava, izvršnog sudskog činovnika. *Tako je ova isprava dragocjeno svjedočanstvo da Tvrtko 1366. g. vlada sam.*

Čim se Tvrtko 1367. g. vratio s Ludovikovom pomoći na prijestolje, trebalo je urediti odnose s Dubrovnikom jer više od deset godina nije bilo diplomatskih odnosa, a Tvrtko i nije, koliko je to danas poznato, dobivao od općine dohodak. Međutim, nakon Vukčeve pobune Tvrtko ima i poseban razlog da se spusti u grad, s obzirom na to da je prema nekim vijestima u njega pobjegao i buntovni brat Vukac.

U svakom slučaju, u svečanoj povelji koju 1. lipnja 1367. g.¹⁶⁵ daje dubrovačkoj općini bratska svađa ne dolazi više do izražaja.

No, prije nego što razmotrimo sadržaj spomenute Tvrtkove ćirilске povelje iz 1367. g. valja reći da i nju piše stari Stepanov, a sada Tvrtkov pisar *Dražeslav* i to, kako je G. Čremošnik odavno konstatirao, »naročito brižljivo, gotovo cifrastom majuskulom«.¹⁶⁶ Njegovo zadovoljstvo da se s Tvrtkom spustio u Dubrovnik i da je ondje upravo on pisao povelju kao svjedok davnih odnosa dolazi do izražaja na svoj način i u njegovom obijesnom

165 CD XIV, str. 40-41.

166 Bosanske i humske povelje II, str. 111.

potpisu: »A se pisa Dražeslav diak svojom rukom malovridnom, rodnom Boić. Zemla mi je mati a otčstvo mi je grob. Ot zemle esmo i u zemlu unidemo«.

Tvrtkovu samosvijest, a ne neku vazalnu pokornost, odražava već sama datacija isprave jer je *Tvrtko datira po godini svoga vladanja!* Godina 1367. je *10 godina njegova gospodstva*. Ništa drugo nije važno: niti tko je ugarski kralj niti papa itd. Napokon je dočekao da vlada sam i to milošću božjom, a ne ugarskoga vladara. Zato počinje povelju ovako: »Mi Tvrtko, milosti ju božjo, ban bosnski, pridismo u našu kuću u grad Dubrovnik i potvrdismo veru s našom bratiom i s našim pristelmi s vlasteli s dubrovčimi, u kojoj vere je bil s nimi naš stric gospodin ban Stepan, oneizi vere potvrdismo mi ban Tvrtko i naši vlastele«. To su: *knez* Vljaj Dobrovojević i *tepčija* Sladoje i *knez* Vukota Pribinić koji zajedno s Tvrtkom prisizhu »na moćeh i na svetom evanđelii« »kako da je naša kuća s Dubrovnikom edna kuća do veka, kako e edna kuća bila s našim stricem z gospodinom s banom Stephanom, takozī da est s nami Dubrovnik jedna kuća do veka vekom, do koli je nas seme i nih, da se tezi dve kući ne razdvoita nikdare do veka večnega, negoli da jeste oboe jedna kuća«. Tvrtko zatim potvrđuje Dubrovčanima zakone, pisanje i knjige koje su imali s njegovim stricem i to na tri načina: prisegom pisanjem i pečatom. Obećaje »da ne hoćemo Dubrovnika ostaviti i nih bratstvo do veka nikdare, do kole je nas seme i nih«.

Ban nadalje izuzima dva slučaja kad se »bratstvo« s Dubrovnikom prekida: *prvo*, ako Dubrovčani učine nešto što bi se protivilo sadržaju ovog ugovora i *drugo*, ako učine nešto što bi se moglo ocijeniti kao nevjera prema ugarskom kralju (što bi ne bilo na neveru gospodinu kralju ugarskomu). I na kraju, nakon što se i Dražeslav potpisao, Tvrtko daje još jedno osiguranje: »I vse zakone i povele i pisanie koe je imel Dubrovnik s starem gospodinom s našim stricem z banom Stipanom i s negovemi roditeli i s praroditelj, vsega togazi potvrdismo mi gospodin ban Tvrtko«.

Međutim, pečat kojim Tvrtko pečati ovu povelju ne ostavlja nikakvo mjesto nagađanju o mogućem vazalnom osjećaju bosanskog vladara. Latinski natpis na obodu pečata je vrlo jasan. S(igillum) MIN(us) TVERTHI D(ei) GRA(tia) TOTI(us) BOSNE BANI.

Budući da je glavna svrha našega pisanja utvrđivanje političkog položaja bosanskih vladara, a taj se najbolje ogleda u odnosu bana prema ugarskom vladaru, to nam se čini da ovaj obzir prema ugarskom kralju izražen u ovom ugovoru može imati i drugi smisao. Naime, na prvi pogled se čini kao da je taj obzir rezultat zahvalnosti koju Tvrtko osjeća nakon pomoći pružene 1367. g., ali to i ne mora tako biti. Ako naime Tvrtko izričito naglašava da potvrđuje stare zakone između pradjedova i djedova dubrovačkoj općini,

onda je mnogo vjerojatnije da je *ugarski kralj ubačen u ovaj ugovor zato što je on dubrovački seniori* U doba dok je Dubrovnik priznavao mletačku vlast, Tvrtka doista nije zabrinjavalo hoće li netko učiniti nešto što bi bilo na štetu Signorije! Ali, od 1358. g. je dubrovački »gospodar« Ludovik koji je u krajnjoj liniji njegov daljni rođak i Tvrtku ne može biti svejedno ako u Dubrovniku netko radi nešto protiv njega. Stoga je zahvalnost prema sestrični i njezinu mužu bila u Tvrtka još upravo tako velika da ne pristaje da netko radi nešto protiv njih. Treba, međutim, dodati da je to posljednji bosanski akt u kojem je ugarski vladar uopće spomenut, pa i ta činjenica govori u prilog ove druge pretpostavke o Ludoviku kao dubrovačkom senioru, Tvrtkovi i Ludovikovi putovi su se nakon 1367. g. uistinu razilazili i nije ni s jedne ni s druge strane bilo pokušaja da se ponovno zbliže.

Promotrimo još samo tko je sve s Tvrtkom u Dubrovniku, Njegova pratnja nije velika, prate ga samo dvojica knezova i tepčija Sladoje. S obzirom na to da je knez *Vlaj Dobrovojević* svjedok i u darovnici iz 1366. g., nema sumnje da je on jedan od najvjernijih Tvrtkovih bosanskih velikaša. Sudimo li prema podacima darovnice iz 1366. g. tepčija Sladoje je *usorski velikaš*, dok je Pribinić vjerojatno Bošnjak. Ne čudimo se što među njegovim velikašima nema Sanka Miltenovića koji se u proljeće 1366. g. odmetnuo od Tvrtka, pa je »Tvrtko morao zbog toga ratovati u dubrovačkom zaleđu«. ¹⁶⁷

Upravo u godinama kad se Tvrtko učvršćivao ponovno na prijestolju dolazi do promjene i u susjednim srpskim zemljama. Te će promjene pružiti bosanskom vladaru priliku da proširi svoju vlast. To razdoblje opisuje S. Čirković ovako: »Knez Vojislav Vojinović je umro još 1363. a njegove zemlje je nasledila udovica Gojслава sa sinovima. Ban Tvrtko je s Vojislavljevim nasljednicima bio u dobrim odnosima, preko teritorije kneginje Gojslave prelazio je kada je uoči 1. juna 1367. došao u Dubrovnik. tada je, međutim, Gojслава već bila ugrožena od suseda i rođaka, sinovca svoga muža, mladog Nikole Altomanovića. Ovaj veoma ambiciozan vlastelin, gospodar Rudnika i njegovog kraja, digao se protiv svoje strine i svojih rođaka i počeo da zauzima njihove zemlje. Do početka novembra 1368. on je uspeo da zagospodari zemljama Vojinovića sve do dubrovačke granice.« ¹⁶⁸

167 Istorija, str. 133.

168 N. dj., str. 133.

Budući da su tako postali susjedi i neprijatelji, Nikola je bunio protiv Tvrtka njegove velikaše i, kako smo već spomenuli, uspio je dići protiv bana Sanka Miltenovića. Tek 1369. g. Tvrtko se vjerojatno s njim pomirio.

Godine 1371, kad su se s Nikolom Altomanovićem spremali obračunati kralj Vukašin i Đurđe Balšić, dolazi do prodora Turaka što Nikola vješto iskorištava i zauzima Rudnik koji je pripadao knezu Lazaru. Knez Lazar nato stvara protiv njega savez s Tvtkom i pošto su dobili i pomoć iz Ugarske, polazi im za rukom u jesen 1373. g. svladati Nikolu i podijeliti njegove zemlje. Tvrtko je dobio gornje Podrinje, jedan dio Polimja i Gacko, »dok je knez Lazar uzeo ostatak«. S Ćirković s pravom ističe da je to proširenje Tvrtkovo na Altomanovićeve zemlje »uvlačilo Bosnu u srpske zaplete i davalo njenom banu izuzetno mesto među srpskim »oblasnim gospodari-¹⁶⁹ma«.

Osvajanja srpskih zemalja završavaju 1377. g. kad je Tvrtko preoteo Balšićima Trebinje, Konavle i Dračevicu. Budući da je 1371. g. umro car Uroš, a s njim je izumrla i dinastija Nemanjića, moralo se među »gospodari-
ma« njegovih zemalja postaviti pitanje tko će biti njegov zakoniti nasljednik. Najviše prava je svakako imao Tvrtko zato što je po baki bio Nemanjić. I sam je kasnije isticao, kako ćemo vidjeti, da je došao na prijestolje svojih predaka.

Krunidba Tvrtkova za kralja je obavljena »u jesen, najverovatnije na Mitrovdan (26. oktobra) 1377. u 'srpskoj zemli', možda u manastiru Mileševu, mestu osobitog kulta svetog Save, osnivača srpske crkve.«¹⁷⁰

Kao što su odavno radili hrvatski i srpski vladari koji su bili »ovjenčani«, tako je i Tvrtko svome imenu dodao novo ime *Stephanus*, što doslovce i znači ovjenčan. Novi kraljevski naslov priznaju Tvrtku ne samo Dubrovnik i Mlečani, nego i drugi evropski dvorovi, iako se njegovo »vladanje nad Srbijom još za njegova života pokazalo kao fikcija.«¹⁷¹

Budući da smo Tvrtkov politički položaj do povratka na bansko prijestolje pratili kroz njegov diplomatski materijal ili njegova pisma i povelje, završit ćemo i naša razmatranja *prikazom njegovih posljednjih diploma*, naravno onih koje su se do danas sačuvale. To su prije svega *dvije povelje, jedna iz 1375.*¹⁷² *i druga iz 1378. g.*¹⁷³

169 N. dj., str. 135.

170 N. dj., str. 137.

171 N. dj., str. 135.

172 CD XV, str. 101.

173 F. Miklošić, Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae 1858, str. 186-190.

Kako je došlo do izdanja Tvrtkove ćirilske povelje iz 1375. godine?

O tome je njezin najbolji tumač G. Čremošnik 1950. g. napisao ovo: »U burnim godinama poslije smrti cara Uroša i za vrijeme raspadanja srpskog carstva bila je Tvrtkova Bosna uvučena u vrtlog borbe, čija će posljedica biti proglašenje Tvrtka za kralja Srbije i Bosne. Troškovi ratovanja su iziskivali nova carinska opterećenja i namete, od čega je stradala, među drugima, i dubrovačka trgovina«. ¹⁷⁴ Krajem 1374. odlaze k Tvrtku Vitko Gučetić i Dinko Benešić koji dobivaju u zadatak da donesu »bone et forti povilye da misser bano«. Povelja koju dobivaju nije doduše velika, ali zato je svojim sadržajem bez sumnje zadovoljila dubrovačku vladu. Naime, pisar povelje *dijak Brojan* ¹⁷⁵ daje u vladarevo ime svima na znanje »kako stvori milost gospodin Tvrtko milostiju božjom ban bosanski Dubrovniku« te mu daje povlasticu ovoga sadržaja: »gdje se gode uzima carina u vladani gospodina bana Tvrtka da se nigder ne uzme niedna carina na dubrovačkom ni na čemre, da je vse svobodno od vsake carine i od zabave koliko koi gode Dubrovčanin toliko dubrovački koi(!), toliko trg što se gode dubrovačko da je svobodno u vladani gospodina bana Tvrtka.«

Uz tu kratku »poruku« iz 1375. g. sačuvano je još jedno *Tvrtkovo pismo Dubrovčanima* ¹⁷⁶ - to je *posljednje sačuvano bansko pismo* - koje je već po pismu kojim je pisano - revolucionarno. »Tvrtkov dopis Dubrovniku, o kome je riječ, predstavlja u pogledu razvoja pisma neočekivani i potpuni prelom sa prošlošću. Taj prelom koji potpuno kida sa prošlošću i njezinom majuskulom, prelom koji jednim skokom preskače 100 godina postepenog razvoja, i Bosnu jednim mahom postavlja u razvojni stadij diplomatske minuskule, koja će uprkos izvjesnom otporu i izvjesnoj reakciji ostati bosanskim pismom, je smišljeno djelo bana Tvrtka. Gledan iz retrospektive razvoj je tekao na slijedeći način:

Kada se ban Tvrtko počeo nositi mišlju da se kao unuk Nemanjićke Jelisavete proglasi legitimnim nasljednikom nemanjićke kraljevske titule i tu titulu prenese i na dotadašnju banovinu Bosnu, on je smatrao za shodno da uz nemanjićku titulu uvede u Bosni i sva ostala vanjska obilježja srpskih kraljeva, među drugim i srpsku kancelarisku vještinu. Ako promatramo sa kakvim savršenim estetskim ukusom on izabire uzorke za svoje pečate, onda nećemo sumnjati u to da mu se elegantna i glatka diplomatska minuskula, kakva se razvila u srpskoj državnoj kancelariji u toku posljed-

174 N. dj., str. 113.

175 CD XV, str. 101.

176 CD XV, str. 449.

njih 50 godina, mnogo više dopadala od ukočene, estetski samo u rijetkim slučajevima savršene majuskule, koja pogotovo u Bosni nije bila ni u kom slučaju savršena. Radi toga je još prije proglašenja za kralja pozvao iz Srbije jednog po imenu nepoznatog pisara i tome povjerio vođenje kancelarije. Raniji dijak Brajan koji nam je poznat iz netom spomenute povelje od 9. II. 1375. ostao je valjda samo za interne poslove ili je otišao iz kancelarije. Taj anonimni Srbijanac piše ovo naše pismo Dubrovniku.«¹⁷⁷ Čremošnik također naglašava da je ovo pismo značajno i po tome što je za njega upotrijebljen papir i to prvi put u bosanskoj državnoj kancelariji.

Pismo je adresirano: *Svoim si priatelem srčanim i brati dragoi vladušćenu grada dubrovečkoga, vlastelem i općini*«, a počinje ovako: » Ot gospodina Tvrtka milostiju božjom bana bosanskoga svojim si prijatelem srčanim i brati dragoi vladušćemu grada drubrovačkoga vlastelem i općine.

Moja draga bratje, vi viste, koi e moi dohodak u vas pet sat perper od Stona. Sada molu vas kako moju dragu bratijo skupite mi tazi moi dohodak pet sat perper, ter im daite Marinu Menčetiću, a da ih da Marin Menčetić komu piše Paske Menčetić i Obrko Paripović, ere sam ja uzal svitu od njih. I molu vas, draga bratie, ne moite inoga učiniti.

Pisano u našem gradu u Bobovcu, sedmi dan miseca fervera».

Pisano je doduše nedatirano, ali Čremošnik s pravom zaključuje da Smičiklasova datacija nije dobra s obzirom na to da Tvrtko kupuje za 500 perpera »svite«, pa je opravdana pretpostavka da se sprema za - krunidbu!¹⁷⁸

To je naoko sitan podatak, ali je vrlo dragocjen jer nam u posve novom svjetlu prikazuje toga još donedavno skromnoga bosanskoga vladara koji sada kad se sprema postati kralj želi pokazati da vrlo svečano ulazi u odabrani krug evropskih vladara.

Najsvečanija od svih Tvrtkovih povelja, ona od 10. travnja 1378. g. ujedno je, kao uostalom i sve dosad, odraz i njegova političkog položaja. Ona i svojim vanjskim izgledom odaje unutrašnje raspoloženje svoga izdavača: unutrašnja strana pergamene je sjajno bijela, a izvana je svijetložuta i neobično je, kako nas Čremošnik obavještava, fine izrade.¹⁷⁹ Isti je autor konstatirao da je »to do tada najveća povelja koja je izašla iz bosanske državne kancelarije«. Pisara logoteta Vladu odnosno Vladoja »angažirao je

177 G. Čremošnik, n. dj., str. 116-117.

178 N. dj., str. 118.

179 N. dj., str. 119.

Tvrtko u Srbiji«. I Tvrtko je bio, kako Čremošnik ističe, neobično sretne ruke jer Vladoje piše savršenu diplomsku minuskulu okomitog tipa. Zato »mjesto ranijih skromnih i neuglednih elaborata bosanske državne kancelarije sada imamo pred sobom luksuznu, sa svima sredstvima pisarske vještine kičenu povelju, koja i po skladnosti i po ljepoti svoga izgleda ne zaostaje za najljepšim elaboratima zapadno-evropskih kancelarija, a natkri-ljuje elaborate ugarske državne kancelarije.«¹⁸⁰

Prvi dio povelje je napisan u Žrnovnici kod Dubrovnika, a drugi kasnije u Trstivnici, gdje su dodane zakletve obiju kraljica.

I po unutrašnjim karakteristikama ova je potvrđnica dubrovačkih po-vlastica neobično svečana. Počinje arengom u kojoj Tvrtko priča kako je božjom milošću došao do krunice. Bog je stvorio čovjeka na sliku i priliku svoju »i dast jemu oblast i razum jako biti jemu vsemi zemlnimi jestmi i razumeti i tvoriti sud i pravdu po srede zemle. Takoždeje i mene svojemu rabu za milost svojego božstva darova procisti mi otrasli lagesadijen v rode mojem. *I spodobi me sugubim vencem, jako oboja vladičstviya* ispravlati mi, prveje od isprva v bogodaroivaici nam zemli Bosne, po tom že gospodu mojemu bogu *spodobilšu me nasledovati prestol moihi preroditel*, gospo-de srbske, za nje bo ti behu moi preroditelje v zemliem carstvo vaše i na nebeskoe carstvo preselili se«. Kad je vidio da je zemlja njegovih prarodi-telja ostala bez pastira, »idoh u srbskuju zemlju, želaje i hote ukrepiti prestol roditel moihi. I zamo š'd'šu mi *venčan bih bogom darovanim mi vencem na kraljevstvo preroditel moihi*, jako biti mi u Hriste Isuse blago-vernom i bogom *postavljenom Stefanu, kralju Srbliem i Bosne i Pomoriju i Zapadnim stranam*. I po tom načeh s bogom kraljevati i praviti prestol srbskie zemlje želaje padšaja sa vzdignuti i razvršaja se ukrepiti.«

Došao je zatim, priča dalje Tvrtko, u »pomorsku zemlju« pred »slavni i dobronaročiti grad Dubrovnik i tu izidoše *pred kraljevstvo mi*« dubrovačka vlastela »s vsakoju slavoju i č'stiju i upomenuše kraljevstvu mi o svojih zakoneh i obeteh i poveljah koje su imali s praroditeli *kraljevstva mi s gospodom bosnskom*«.

Šestorica dubrovačkih poslanika »ushoteše potvrditi *u kraljevstva mi* vse zakone i obete koje su imali s praroditeli i s gospodinom banom Stefanom. Za ljubav vlastele i grada *»kraljevstvo mi* zapisa i potvrdi i bolše ispravi vsake zakone i obete i povele i trgov'čke svobode, koje su imali s gospodom bos'nskom«.

Nato su ga dubrovački poslanici podsjetili na obete, zakone i povelje koje je grad imao »s gospodom srbskom i raškom«, pa je on, kaže Tvrtko, »zapisal i obnovil i bolše isplnil vsaku svobodu i čistotu da si imaju tezi obete i zakone i povele i trgovčke svobode tvrde i nepotvorene i nikim otjemljene.«

Ali, posve razumljivo da su tada došle na red i dužnosti koje Dubrovčani imaju prema novome kralju. Zato je Tvrtko »zapisao« grad i njegovu vlastelu »da daju *kraljevstvu mi* dohodak srbski po zakonu« upravo onako kako su davali »srpskoj gospodi«, to jest na svaki »dmitrove dneve« 2000 perpera. Ali, »obemzi obetom i zakonom i načinom dokole drži i gospoduje kraljevstvo mi obomzi zemlom primorskom, Trebinjem i Konavlima i Dračevicom.« Tvrtko zatim obećava vlasteli dubrovačkoj »da ima hoditi dubrovački trg i tržci svobodno i nikim nevzbranno po vsoj zemli i države kraljevstva mi, da ne ima nitko za njih ni za njih trg pohvaliti ili čim zabaviti, ni vlastelin, ni vlasteličić, ni kto ljubo ni mal ni velik: ako li kto drzne i potvori *slovo kraljevstva mi* i uzme im što v oblasti kraljevstva mi, da *ima nim platiti kraljevstvo mi is svoje komore, a krivca toga da išće kraljevstvo mi*«. Nadalje, Tvrtko obećava da će čuvati dubrovačke građane od »guse, od tadbe, od vsake zlobe i sile«, a ako bi im netko prigovorio zato što njemu plaćaju dohodak, on će ih braniti da zbog toga ne bi imali nikakve štete. Dogodi li se - što ne daj Bog! - da on ne bi vladao Trebinjem, Konavlima ili Dračevicom, ili da ne nadoknadi štete kao što je obećao dubrovačkim trgovcima, tada neka Dubrovčani odračunaju svotu od njegova dohotka. Sva ta obećanja potvrđuje »i s bogodarovannoju mi kraljevstvu materiju, *gospoom kira Elenom* i s gospom *kraticom kira Dorotiom* i s *izbrannimi vlasteli kraljevstva mi*«.

Zatim se nabrajaju velikaši koji su tada uz Tvrtka (a tu behu pri kraljevstve mi vlastele): župan Brajko Pribinić, *dvorski* Vukosav Stefković, Dobrašin Stefenović, *knez* Priboje Mstuović, župan Belijah Suković *stavilc* Tvrtko Blažojević, Vukac Vladisalić - dakle *devetorica!*

»I za *sie slovo* i *siju pravdu* više upisanu obešća se *kraljevstvo mi* na svetom evangeli i pred častnim krstom hristovem i s materiju kraljevstva mi i s kralicom i s više rečenimi vlasteli da budet sije slovo i sije obećanoe zapsanie tvrdo i nepokolebivo do dni i do veke.«

Ako bi se netko drznuo i »potvorio« ovo njegovo obećanje »takovi da prime na se i na svojo dušu one kletvi, koje smo oboi mi izrekli pred svetim evangeliem, a kraljevstvo mi da sijega nikoliže ne potvori do kole grad Dubrovnik i vlastela dubrovčsci sijega ne potvore i nekom neverom ne izgubeu«.

Na kraju Tvrtko moli Boga da niti on ne »potvori« sve to što je potvrdio Dubrovčanima.

Sve se to događa pred Dubrovnikom, »v Žrnovnicah«, a zatim odlaze dvojica Dubrovčana s Tvrtkom »v *slavni dvor kraljevstva mi Trstivnicu*« i ondje su »kira Eelena i gospoja kraljica kyra Doroteja« također položile zakletvu »v crkvi svetago Grgura i s našimi vlasteli« (popisano je jedanaest svjedoka na čelu s vojvodom Vukcem Hrvatinićem, (što znači da je Tvrtko njega ostavio da čuva majku i ženu dok je sam pošao u Dubrovnik).

Nakon datuma i podataka o pisaru slijedi Tvrtkov potpis pisan velikim crvenim slovima:

STEFAN TVRTKO V HRISTA BOGA
KRAL SRBLJEM I BOSNE I PRIMORIJU.

G. Čremošnik je mislio da je Tvrtko morao za svečani crveni potpis dobiti »izričiti pristanak svoga suverena ugarskog kralja Ljudevita Velikog«, ali da o tome »nema nikakvih sačuvanih izvora«, ¹⁸¹ što je po našem mišljenju vrlo malo vjerojatno. Ta Tvrtko je *pravi kralj*, pravi nasljednik svojih predaka i očito mu je daleka i sama pomisao da za upotrebu crvene vladarske boje pečata treba nekoga poći pitati za dozvolu.

Već je V. Klaić postavio sebi pitanje da li je Ludovik »privolio« da se Tvrtko okruni za srpskoga kralja, pa je na to pitanje ovako odgovorio: »Nu ovaj vladar bijaše upravo sada toliko zabavljen posli poljskimi i litavskimi, da se nije mario miešati u posle bosansko-srbske.« ¹⁸² Ali, isti je autor još prije toga ustvrdio da se Tvrtko »ne pitajuć ni kralja Ljudevita ni kneza Lazara dade u Mileševu, na grobu sv. Save ovjenčati *sugubim viencem*, bosanskim i srbskim; viencem bosanskim, koji mu pripadaše od starine i srbskim, koji nasliedi od svojih praroditelja, od 'gospode srbske'«. ¹⁸³

Međutim, S. Ćirković na osnovi »pregovora sa Ugarskom u to doba«, tj. nakon krunidbe zaključuje »da je i kralj Lajoš bio sporazuman s Tvrtkovim proglašavanjem i krunisanjem za srpskog kralja«. ¹⁸⁴ No, ako nas je isti autor uvjeravao da je još 1374. g. Tvrtko bio Ludovikov vazal, onda je ovom problemu bio dužan posvetiti više pažnje, to jest odgovoriti na pitanje kad je došlo do prekida tobožnjih vazalnih odnosa koji su, kako on misli, dotad sputavali bosanskoga vladara. Utoliko više je to trebalo raspraviti što je

181 N. dj., str. 120.

182 Poviest Bosne, str. 156.

183 N. dj., str. 138.

184 Istorija, str. 138.

poznato da ugarski vladari od početka XIII. st. također nose naslov reges Servie. Ćirković, na žalost, ne navodi izvor na osnovi kojega zaključuje da je u vrijeme krunidbe došlo do »pregovora« između Tvrtka i Ludovika.¹⁸⁵ Jer ako se, na takve promjene kao što je Tvrtkova krunidba ugarski vladar uopće ne osvrće, onda je to vrlo vjerojatno dokaz njegova staračkog nehaja s jedne strane, ali i nepravednih zahtjeva koje je postavljao oko 1363. g. kad je svojatao Bosnu kao svoj regnum s druge strane. Obje pretpostavke nam još jednom daju pravo da učvrstimo često ponavljani zaključak kako *ugarski vladari* sve do Tvrtkova bijega 1367. g. na Ludovikov dvor *nisu imali niti su mogli imati bilo kakvo historijsko pravo na Bosnu!* A »pravo« koje su stekli kad su majci i sinu pomagali da se vrate u domovinu moglo je biti samo - *moralno!* A upravo njega Anžvinac nije pokazivao već je mirno pustio da njegov rođak dalje upravlja ne samo svojom zemljom, nego i krajevima na koje je u međuvremenu proširio svoju vlast.

Inače je spomenuta svečana povelja Tvrtkova iz 1378. g., izvanredan dokaz o *Tvrtkovu brzom uživljavanju u novi politički životi* Ne samo da ne sumnja u to pripadaju li mu prihodi Nemanjića - njegovih praroditelja, nego ih i vanjštinom oponaša kako bi i novouvedeni sjaj svima dao do znanja da pred njima nije više ban Tvrtko već »*kraljevstvo*« kojemu nije dopušteno niti izgovoriti ime! Štoviše, i njegova starica majka koja je najvjerojatnije bila najsretnija kad je ugledala najzad sina u tolikom sjaju morala je postati od »počtene gospoe« »gospođa kira Elena«, a njegova žena je sada »gospođa kralica kira Doroteja«. Sve se dakle na bosanskim dvorovima pogospodilo, obuklo u svilu, jer su i vladarski prihodi veći.

No, Tvrtko ne preuzima samo vanjski sjaj i znakove nove vlasti s novim uređenjem dvorskoga života. On preuzima rado i *pravne norme* srpskih vladara, što dolazi do izražaja i u spomenutoj potvrdnici Dubrovčanima iz 1378. g. Oštećenome nije dosta kletva vladarska, nego sada dobiva odštetu od kraljevske blagajne, a vladar će sam dalje progoniti krivca. Božji ugodnici su tako nestali iz novih sankcija i ostaju kao očito *draga tradicija stare vjere* u usmenoj zakletvi što je sam vladar polaže na evanđelje, kako to i sam Tvrtko priznaje.

Dakako, zvučni kraljevski naslov nije mogao riješiti Tvrtkov odnos prema srpskim velikašima koji su stvarno vladali ostalim srpskim zemljama. Svjestan takvoga položaja Tvrtko ograničava primanje srpskog dohotka samo dotle dok bude vladao »primorskim zemljama«, naime Trebinjem, Konavlima i Dračevicom.

Tako je Tvrtko obučen sav u svilu i zlato ušao na velika vrata među evropske vladare kojima zaista ne preostaje drugo već da ga priznaju. A ugarski kralj sve da je i htio, ne bi ga mogao zaustaviti. Uostalom, on je to uzalud pokušavao učiniti od Tvrtkova dolaska na vlast.

Posve razumljivo da ne treba pripisati slučaju to što je Tvrtko nakon Ludovikove smrti nastavio svoja osvajanja i u njegovim zemljama, prije svega u Hrvatskoj i Dalmaciji i nije se zaustavio dok se nije neposredno pred smrt mogao nazvati i kraljem Hrvata i Dalmatinaca. Iako ni tada nije titula odgovarala stvarnom stanju u obje zemlje, *ipak se Tvrtkova Bosna mogla pohvaliti da je najzad njezin najveći sin nosio na glavi nekoliko kruna!*

Nada Klaić

- borac za povijesnu istinu

U Zagrebu je 2. kolovoza 1988. godine umrla dr. Nada Klaić (Zagreb, 1920), redoviti profesor hrvatske povijesti srednjega vijeka na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U mnogim nekrolozima i sjećanjima, od njezine smrti pa do danas, njezini bivši studenti i kolege i prijatelji isticali su kako je pokojnica bila vrstan pedagog i vrlo plodan znanstvenik, a ja bih ovom prigodom želio pokazati da je Nada Klaić bila i izuzetna, osebujna ličnost i, sukladno tome, da je, baveći se svojim poslom - pišući »historiju«, bila intelektualac. Bila je »intelektualac« u onom prvotnom, iskonskom smislu riječi, i to takve veličine da je trajno obilježila hrvatsku kulturu u svojoj generaciji.

Smatram, naime, da intelektualac nije ponajprije onaj tko se izdvaja iz okoline svojim znanjem i naobrazbom, nego je to još od srednjovjekovnih vremena, od otprilike 12-13. stoljeća, kada se počinju svojom aktivnošću isticati i prvi intelektualci - putujući učitelji - »golijardi« - čovjek koji na svaku izrečenu tvrdnju postavlja novo protupitanje, koji svaku naizgled sigurnu istinu dovodi u sumnju, koji je istodobno i nesmiljeni kritičar i vječiti opozicionar.

A upravo je takav djelatnik bila Nada Klaić. Uspoređivati, dakle, njezinu djelatnost sa srednjovjekovnim golijardom, intelektualcem iz vremena koje je tako voljela i više od četrdeset godina o njemu pisala, čini mi se stoga opravdanim. Golijardi nisu predavali samo na sveučilištima i na školama, već i na trgovima i drugim javnim mjestima. Govorili su svima koji su ih željeli slušati, s entuzijazmom prenoseći svoja znanja. A Nada Klaić kao da se ugledala baš u njih. Golijardi su, napokon, znatno pridonijeli širenju naobrazbe, osnivanju sveučilišta, pa su bili jedan od pokretača intelektualnog razvoja u Evropi koji se zaključuje renesansom. I dok mnogi vrijedni i zaslužni historičari provedu radni vijek u arhivima i knjižnicama, napišu čak i mnoga i značajna djela, ali se u međuvremenu u široj javnosti za njih gotovo uopće i ne čuje, znanstvena i stručna djelatnost Nade Klaić puna je javnih polemika, osporavanja, napada i replika.

I zbog svega toga poistovjećivati njezino djelo i život s borbom za povijesnu istinu (kako to činimo u naslovu) nije ni deplasirano ni minimizirajuće (čak ni iz aspekta nekadašnje komunističke poplave »borbene«

terminologije). Klaićeva se ponajviše bavila hrvatskom poviješću srednjega vijeka, dakle, razdobljem od 7. pa sve do početka 16. stoljeća. Svaki neutralni, a još prije neupućeni promatrač rekao bi da pisanje o temama iz tih vremena ne nosi u sebi nikakva rizika i da srednji vijek zapravo obiluje »sigurnim istinama«. Na prvi pogled, naime, izgleda kao da su i rasprave napisane o tom dijelu naše povijesti prije pedeset, sto, pa čak i više godina i danas svježije i aktualne. Međutim, upravo opus Nade Klaić pokazuje kako su sve te »istine« zapravo samo relativne, podložne izmjenama, preformuliranjima, ovisno o vremenu i prostoru u kojem djeluje njihov autor. Naposljetku, mnogo ovisi i o osobi samog autora.

Nada Klaić je imenovana asistentom na Katedri za hrvatsku povijest još daleke 1943. godine, te je kao docent, pa zatim i profesor radila na Filozofskom fakultetu u Zagrebu sve do smrti. Time je neprijeporno ostvarila najduži nastavnički staž u današnjoj generaciji sveučilišnih profesora Filozofskoga fakulteta. Vjerojatno ni na čitavom zagrebačkom sveučilištu u poslijeratnom razdoblju nitko nije radio duže. Za to je vrijeme Nada Klaić odgojila više od četrdeset generacija studenata, što će reći nekoliko tisuća historičara, ali i arheologa, etnologa i studenata srodnih disciplina. I svi je se, u to uopće ne sumnjam, sjećaju kao čovjeka koji je na ovaj ili onaj način obilježio njihov studij, pa i čitav studentski život. Starijim generacijama, onima iz pedesetih godina, ulijevala je strah, pa su je zvali »strašna Nada«, za one mlađe, u posljednjih desetak ili petnaestak godina, kada su se s godinama i kriteriji ublažili (znala je govoriti - »svaka nova metla uvijek dobro mete«), bila je »teta Nada«. Za sve njih, Nada Klaić je činila ponešto na što bi se malo koji profesor odvažio činiti. Pedesetih godina je znala povesti skupinu studenata u Zadar i u tamošnjem ih arhivu desetak dana podučavati čitanju i analizi dokumenata. U to je vrijeme često sa studentima znala igrati rukomet i odbojku, sportove u kojima je u mladosti postizala i vrhunske rezultate. U sedamdesetim i osamdesetim godinama, kada takvih aktivnosti i dogodovština više nije bilo, Nada Klaić je nakon svojih predavanja četvrtkom i petkom vodila studente na kavu u fakultetsku kantu. Tamo bi s njima pokušavala diskutirati o hrvatskoj povijesti, iako su njihova znanja bila nedovoljna, a respekt prema profesoru ogroman. Tako bi se i ta »diskusija« pretvorila u monolog.

Još ni danas ne znam da li se profesorica pripremala za predavanja ili nije, ali je punih sat i pol tumačila s velikim oduševljenjem i temperamentalno određene teme iz hrvatske povijesti ne zagledajući u vlastite zabilješke i citirajući dokumente vrlo precizno, napamet. Ako su za ono prvo neki predavači i sposobni, ovo drugo, tako detaljno poznavanje izvora, otkriva ne samo izuzetnu memoriju, nego i posvemašnju zaokupljenost poviješću,

što je često znala tumačiti »ljubavlju prema prošlosti«. Na ispitima je, pak kako je lijepo napisao Ž. Rapanić u nekrologu u *Slobodnoj Dalmaciji*, »željela i poučavati« i »nije studenta pitala ono što on ne zna, već je provjeravala njegovo znanje«. Kako je studentima i mlađim kolegama uvijek govorila »ti«, lako se s N. Klaić stupalo u kontakt. Iako je mnogima bila potrebna, jer je svoja velika znanja vrlo rado i bez ustezanja kroz razgovor prenosila drugima, iako je i ona te iste ljude trebala, jer je bila profesor još više u duši negoli po pozivu, Nada Klaić, može se reći, nije imala suradnika. Imala je mnogo učenika, studenata i poštovalaca, ali malo tko može reći da ga je Nada Klaić »odgojila«, da je neposredno sudjelovala u svakoj etapi nečijeg postdiplomskog ili doktorandskog usavršavanja. Bila je često vrlo usamljen tragač za tom »povijesnom istinom«, zbog čega su je možda i mimoišla neka društvena ili znanstvena priznanja. Možda se nekom njezinom poznaniku i moglo učiniti da joj nije bilo stalo do slave i publiciteta, ali, duboko u duši, što je ponekada i pokazivala, teško je se dojmila činjenica da su njezine, vjerojatno i najznačajnije knjige - *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* i *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* jednostavno bile zanemarene - u znanstvenoj periodici sedamdesetih godina nije izašla nijedna recenzija ili prikaz. Sličnu su sudbinu doživjela i neka druga djela, pa ne čudi ni ljudska reakcija N. Klaić, pri kraju životnog puta - odbila je, naime, »Nagradu grada Zagreba« koja joj je trebala biti uručena po izlasku njezina *Zagreba u srednjem vijeku*. Takve su nagrade očigledno bile već zakašnjele, kao što i publicitet koji i Nada Klaić i njezin opus doživljavaju nakon smrti može biti samo zakašnjela zadovoljština. Bilo joj je očigledno krivo što nije postala član JAZU-HAZU, premda je kvantitetom i kvalitetom opusa to nedvojbeno zaslužila. Možda joj je za takav izbor nedostajalo i malo više smisla za diplomaciju, jer je žestoko polemizirala s nekim uvaženim akademikima upravo u doba kada je sazrela situacija da u Akademiju i uđe. Nekoliko godina kasnije, pošto je postalo jasno da su vrata te institucije za nju definitivno zatvorena, izjavljivala je da »ne bi ušla u Akademiju, čak i kada bi joj to sada nudili«.

Ne bih želio da se ovaj tekst pretvori u neku »chronique scandaleuse« o životu Nade Klaić. Međutim, njezin javni rad i polemiziranje su u mnogo užoj svezi s njezinim cjelokupnim opusom nego u drugih historičara ili općenito istraživača. Klaićeva je često bila javno napadana. Često je i sama napadala i svjesno ulazila u polemike - kako je napisala u predgovoru jedne od svojih knjiga (*Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeća* - »iskreno, naime, želim izazvati raspravu jer bogata društvena problematika... to doista zaslužuje«. U takvim je polemikama znao stradati i pokoji nedužan očevidac, ali je, s druge strane, i javnost, zahvaljujući objedama, djelomično znala bespogovorno stati i na

Klaićevoj suprotnu stranu. Godine 1971. Nada Klaić se našla na meti uvredljivih napada samo zbog toga što je tvrdila (ja bih osobno isto tako rekao, bez dvojbe) da su se neki »predstavnici Srba« pojavili na splitskom saboru 925. godine. U to isto vrijeme, kada N. Klaić piše, između ostaloga, i *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, jedan dio javnosti traži od hrvatske historijske znanosti da kriterije znanstvene istine podredi »interesima domovine«. Trebalo se, recimo, složiti s tezom da je prva hrvatska knjiga - *Misal po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine tiskana u selu Kosin, u Lici, a ne negdje drugdje, možda i izvan granica Hrvatske. Ili, da se legendarni hrvatski kralj Petar koji je poginuo u bici protiv Ugra na Gvozdu 1097. godine zvao Svačić, kako mu je ime zabilježeno u svijesti hrvatskog naroda, a ne, što je mnogo bliže izvornim zapisima, Snačić ili Značić. N. Klaić je beskompromisno ostajala jedino pri stavovima temeljenima na izvorima, bez obzira na moguće posljedice. Takvi su napadi ubrzo utihnuli - oni i nisu, uostalom, nikad ni privukli mnogo sljedbenika, ali hrvatska javnost ipak duguje zakašnjelu ispriku i Nadi Klaić i drugim historičarima, jer su istodobno, pa sve do naših dana, dostojno nosili »stijeg hrvatske historiografije« koji su preuzeli od Kukuljevića, Račkog, Smičića, Klaića, Šišića i branili je od glasova koji su pojedine historičarske teze proglašavali historiografskom instrumentalizacijom nekih, navodno ekstremnih nacionalnih ciljeva.

Kako je bila kritična prema drugima, tako je bila i prema sebi. Njezina disertacija *Političko i društveno uređenje Slavonije za Arpadovića*, napisana i obranjena još 1946. godine, nije u cijelosti ni bila objavljena, a i sama je tvrdila da je tako bolje, jer se u njoj nema »ništa ni čitati«. Ipak, to i nije bilo posve istinito, jer je njezin prvi objavljeni rad (*Dioba i funkcioneri komitata u 12. i 13. stoljeću*) bio baš izvadak iz disertacije. Ili, kada se posljednjih godina odrekla nekoliko ključnih teza iz hrvatske povijesti srednjega vijeka (uključujući i teoriju o doseobi Hrvata u 7. stoljeću) te formulirala nove, od posljednje je generacije svojih studenata tražila da uče za ispit isključivo po predavanjima, sve u iščekivanju novog, prepravljenog izdanja *Povijesti Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990.

Kada se jednom bude pisala povijest hrvatske historiografije, teško će se opus profesorice Klaić moći smjestiti u jednu od vladajućih struja ili postojećih »škola«, jer ona je uvijek bila samosvojna. Često je govorila da ne piše povijest kako nalažu pojedini »izmi«. Često bi predstavnicima tih »izama« znala otvoreno reći što misli, a to su mnogi nerado slušali ili čitali. Samo idealisti mogu misliti da srednjovjekovna povijest ne može biti u žarištu nekih sumnjivih političkih interesa. Mi znamo, a i brojni budući čitaoci djela Nade Klaić uvjerit će se da se njezini stavovi ne mogu nikako

dijeliti na one prije ili poslije neke godine ili nekog procesa demokratizacije, kada se, tobože, moglo reći više ili drugačije nego prije. Zbog tih, vanjskih činilaca, Nada Klaić nije mijenjala mišljenja. Ostajala je dosljedna u traženju svoje povijesne istine koja je, iako često varljiva, bila za nju uvijek vrhunsko mjerilo.

Kada smo po smrti prof. Klaić sastavljali bibliografiju njezinih radova, suočili smo se s činjenicom da nema historičara koji može reći da zna za sve njih (Zdenka Janeković - Römer, Neven Budak, Ivo Goldstein, Bibliografija prof. dr. Nade Klaić, *Historijski zbornik* 42, Zagreb 1989, 255-264. Suvišno je spominjati da nitko nema pregled nad tim koliko je i koje recenzije, prikaze, novinske članke, intervju objavlila. Još je manji broj napisa N. Klaić za koje neki stručnjak može reći da ih je pročitao, a još je manje onih o kojima može meritorno raspravljati. Izbrojili smo preko 150 članaka, rasprava, recenzija, diskusija u znanstvenim i stručnim časopisima o raznim temama iz hrvatske povijesti od doseobe Hrvata u 7. stoljeću, pa do razmatranja o pojedinim ličnostima hrvatske povijesti 19. stoljeća. Nada Klaić je napisala više knjiga, od kojih su *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (Zagreb, 1970) i *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* (Zagreb, 1975) danas, to nitko ne može poreći, u samom kvalitetnom vrhu historiografije u Hrvatskoj, nezaobilazne u svakom daljnjem proučavanju hrvatske povijesti srednjega vijeka. Uostalom, N. Klaić je i jedini hrvatski povjesničar koji je u poslijeratnom razdoblju samostalno napisao toliko dugo očekivani pregled povijesti Hrvata (ako te knjige ne nazovemo »sintezom«) u jednom tako dugom razdoblju, razdoblju kojem je posvetila život.

Uspoređujući te dvije knjige, pogotovo prvu, s nekim sada već klasičnim djelima hrvatske historiografije, kao što je *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara* Ferde Šišića (Zagreb, 1925), lako ćemo uočiti da Šišićeva knjiga sadrži više podataka o pojedinačnim događajima, prvenstveno političke naravi (Klaićeva je u svojoj knjizi obradila i povijest Istre, što Šišić nije učinio.). Međutim, N. Klaić je neke činjenice s pravom zanemarila, jer ih nije trebalo spominjati u djelu takva (sintetičkog ili preglednog, svejedno) karaktera, ali je uvrstila mnoge rezultate novih istraživanja na polju arheologije, povijesti umjetnosti, lingvistike. Možda je još važnije istaći da se nije zadržavala na pukom prenošenju činjenica iz izvora, nego je pokušavala odgonetnuti bit događanja, rekonstruirati i potpuno objasniti narav složenih procesa (primjerice, mnogobrojne i iscrpne analize razvoja društvenih odnosa). To su kvalitete tih knjiga, nešto što novim generacijama omogućava da krenu u istraživanja oslonjene na sigurne temelje koje je, između ostalih, postavila i Nada Klaić.

Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku vrlo je slične koncepcije, ali se čini da u njemu autorica nije uvijek uspijevala održati cjelovitost izlaganja. Poneki put je i suviše ulazila u detalje koje nije bilo potrebno ni spominjati u djelu ovakvih obilježja. Previše je pozornosti, u usporedbi s prvom knjigom, poklonjeno političkim zbivanjima, često su izlaganja oslovnjena na opis djelovanja pojedinaca ili dinastičkih obitelji, a premalo na druge važne događaje i procese.

Osim tih knjiga, Nada Klaić je napisala i dijelove u dva toma *Historije naroda Jugoslavije* (za I. svezak, 1953, uglavnom poglavlja o slavonskoj povijesti 12. i 13. stoljeća, a za II, 1959, bitno je proširila polje svojih interesa i pisala, djelomično s Bogom Grafenauerom, poglavlja o hrvatskoj povijesti 16. i 17. stoljeća, za što je upotrijebljena i do tada neistražena izvorna građa). Priredila je i *Historijski atlas i Izvore za hrvatsku povijest* u dva toma. Autor je i knjiga *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću*, *Zadar u srednjem vijeku*, *Zadnji knezi Celjski v deželah Sv. Krone*, *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku*, *Trogir u srednjem vijeku*, *Koprivnica u srednjem vijeku*. Nije mogla odoljeti izazovu proučavanja i pisanja o povijesti rodnog grada, pa su izašle i knjige *Zagreb u srednjem vijeku* i *Medvedgrad i njegovi gospodari*.

Knjiga *Zadar u srednjem vijeku* (kojoj je jedan, manji dio, o umjetnosti Zadra u tom razdoblju napisao Ivo Petricioli) prva je u nizu monografija Nade Klaić o hrvatskim gradovima u srednjem vijeku. U njoj je vjerojatno i najcjelovitije prezentirala povijest jednog grada. Analizom vijesti Konstantina Porfirogeneta iz 10. stoljeća, preko razmatranja političkih previranja u razvijenom srednjem vijeku, gospodarskih odnosa, razvoja zadarske komune, grada i njegove okolice, stvorena je cjelovita slika o srednjovjekovnom Zadru, nezaobilazna pri svakom daljnjem proučavanju.

I u knjizi *Zagreb u srednjem vijeku* koncepcija i metoda izlaganja bile su vrlo slične. Međutim, usprkos izuzetnom bogatstvu iznesenih podataka, izgleda da je izlaganje donekle reducirano pretežno na politička događanja, na zaplete i rasplete odnosa između istaknutih pojedinaca, u čemu je vrlo često znala značajnu ulogu igrati i tamna strana pokoji ličnosti. Takva je koncepcija izlaganja karakteristična i za druge knjige i rasprave napisane u posljednjim stvaralačkim godinama Nade Klaić.

Onaj već u uvodu naglašeni intelektualizam i »borba za povijesnu istinu« dolazili su, naravno, do izražaja i u tim djelima, ali su se posebice iskazivali u člancima i raspravama, odnosno posebno pisanim polemikama u razdoblju dugom skoro četrdeset godina.

Prva velika tema kojom je Nada Klaić još pedesetih godina izazvala različite reakcije bilo je pitanje autentičnosti mnogih povelja koje su izdane

na području Hrvatske i Dalmacije. Diplomatičkom je analizom naime ustanovila da po vanjskim i unutrašnjim obilježjima mnoge darovnice na Rabu (»Rapski falsifikati«) ili Pagu (»Paški falsifikati«) ne mogu biti autentične, odnosno, da su falsifikati iz kasnijih vremena nego što piše u tobožnjem prijepisu originala. Slijedećih je godina pisala, dolazeći do sličnih zaključaka, o »privilegijama trogirskog tipa« i o »Trpimirovoj darovnici kao diplomatičkom i historijskom dokumentu«. Napokon je u tekstu *Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara* (I. i II. dio) ustvrdila da su sve povelje iz razdoblja hrvatske narodne dinastije (do 1102. godine) falsifikati, zapravo, sastavljene u obliku privatne isprave. Ako su to, slijedom logike, privatne isprave, one nisu ni mogle nastati prije negoli se na dalmatinskom području pojavila ustanova notarijata, a to je bilo najranije u 12. stoljeću, zaključivala je Nada Klaić. No, sve je te isprave i dalje upotrebljavala kao dragocjene dokumente, ne osporavajući im u cijelosti povijesnu vjerodostojnost. Ispravno je zaključivala da će falsifikator krivotvoriti samo onaj podatak koji mu je potreban (najčešće je u pitanju bilo darivanje zemlje), a što vjernije prenijeti sve ostale, kako bi predloženi dokument (falsifikat) bio što uvjerljiviji. Istraživači i šira javnost nisu reagirali pismenim odgovorom, ali su u kuloarima komentari bili žestoki.

Još je pedesetih godina Nada Klaić počela raspravljati o jednoj od bitnih tema hrvatske historiografije, pa i politike 19. stoljeća. Radilo se o tzv. Pacti conventi ili Qualiteru, dokumentu kojim je, tobože, ugarski kralj Koloman podijelio privilegije predstavnicima dvanaest hrvatskih plemena. I dok su mađarski historičari ustrajali u tvrdnjama da se radi o falsifikatu, hrvatska je historiografija dokazivala da je riječ o autentičnom dokumentu. Hrvatski su historičari naime, željeli 1102. godinu i tadašnji dolazak Arpadovića na hrvatsko prijestolje tumačiti kao godinu sklapanja feudalnog ugovora između ugarskog kralja i hrvatskih vazala, odnosno, suprotstaviti se tezi Mađara kako se radilo o mađarskom osvajanju. Time je i karakter mađarsko-hrvatske zajednice u 19. stoljeću bio bitno drugačiji. U drugim društvenim okolnostima, 1960. godine, Nada Klaić je iznijela stav da se ne radi o vjerodostojnom dokumentu. Time je potakla i druge, prilično brojne i opsežne odgovore koji su čak prerasli i u knjige. No danas se čini da je njezin krajnji zaključak kako se radi o dokumentu nastalom u 14. stoljeću i da on u osnovi ne može biti ni autentičan ni vjerodostojan, i poslije svega ostao - malo sporan.

U obliku u kojem je do nas došao, dokument »Pacta conventa« nalazi se u nekim rukopisima djela *Historia Salonitana* splitskog kroničara Tome Arhidakona. To je djelo, inače jedna od rijetkih kronika u hrvatskoj povijesti, potaklo Nadu Klaić da pokuša revidirati i druge, do tada neosporne istine hrvatske povijesti.

Njezine analize događaja na splitskim saborima 925. i 928. godine, uloge tadašnjeg hrvatskog vladara Tomislava i ninskog biskupa Grgura na njima, te još nekih detalja, izazvale su različite, često i maliciozne reakcije (koje smo i spomenuli). Između ostalog, suvremenicima je bilo teško prihvatiti ono što je tvrdila N. Klaić, preuzevši dijelom i ideje nekih historičara starije generacije, prvenstveno Mihe Barade: da Grgur iz Nina nije bio pobornik uvođenja glagoljice i obreda na narodnom jeziku, nego upravo suprotno, da se borio protiv njih. Time mu je negirana uloga »narodnog borca« koju mu je mitološka svijest namijenila. Osim toga, Klaićeva je dovela u pitanje Tomislavovo proglašavanje kraljem, njegovo zauzimanje Slavonije i gradova bizantske Dalmacije, što su neki smatrali heretičkim tezama. Međutim, može se tvrditi da je danas historiografija prihvatila teze N. Klaić i na njima gradila nove postavke.

Prijeperi su se javljali i oko tumačenja kako je završio život kralj Zvonimir. Neki su historičari i arheolozi vjerovali u autentičnost priče iz tzv. Hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina po kojoj su Hrvati ubili svojeg posljednjeg kralja Zvonimira, jer ih je pokušao odvesti u križarski rat. Nada Klaić je, nasuprot tome, tvrdila da se radi o kasnije nastaloj legendi, a da je Zvonimir umro prirodnom smrću. Bez obzira na to što u toj priči o ubojstvu postoje i vjerodostojni podaci - »pet crikvah« na Kosovu polju nedaleko od Knina uistinu je pronađeno, u priči se pojavljuju i očigledne netočnosti koje upućuju na to da je bit priče ipak plod mašte. Čini se stoga da Nada Klaić u ovom slučaju nije pogriješila i novija joj istraživanja daju za pravo. Uostalom, svaka se priča mora zasnovati na nekom točnom podatku, čak i ako je njezina jezgra izmišljena.

Pisanje Nade Klaić o uzrocima i povodima velike seljačke bune Matije Gupca 1573. godine i hvarske bune pod vodstvom Matije Ivanića 1510.-1514. godine izazvalo je vrlo različite reakcije, jer je ona smatrala, za razliku od većine dotadašnjih istraživača, da u osnovi obiju buna ne leži ekonomska eksploatacija, nego neki osobni razlozi predvodnika bune i pokušaj promjene pravnog statusa. U ovom trenutku je teško dati za pravo bilo kojoj od suprotstavljenih strana. O buni 1573. godine novija i detaljnija istraživanja su, začudo, izostala, a o hvarskoj buni vrlo se opsežno i meritorno piše i u posljednje vrijeme, no, izgleda da buduća rješenja valja tražiti u sintezi obaju mišljenja. Stoga ne bi smjelo biti sporno da su istraživanja i razmišljanja Nade Klaić bila ne samo poticajna, nego i dragocjena.

I njezine ocjene o djelatnosti grofova Celjskih, moćnika u Sloveniji i Hrvatskoj u 15. stoljeću, nisu bile prihvaćene, ali su nagnale i slovenske i hrvatske povjesničare da izvedu nove protuargumente. Uostalom, postavljati nova pitanja i davati na njih nove odgovore jest, rekao bih, i zadatak

povjesničara, jer se nakon toga, u raspravi, polemici, može doći do novih saznanja i novih, ali samo relativnih »istina«.

Pri kraju životnog puta Nada Klaić je protekla svoje znanstvene interese sve do Hrvatske u 19. stoljeću. Pisala je o historijskoj pozadini Šenoinih pripovijedaka i romana, posebice o *Zlatarovom zlatu*, *Seljačkoj buni i Kletvi*, a zatim i o hrvatskoj historiografiji i pojedinim historičarima u »doba romantizma«, dakle, u drugoj polovini 19. stoljeća. Pri tome je neke ličnosti vrlo oštro kritizirala (F. Rački), a neke izuzetno nahvalila (I. Kukuljević-Sakcinski), što predstavlja veliki otklon od dosadašnjih historiografskih nazora. Uostalom, vrlo se rijetko u znanstvenim radovima o ovom razdoblju zaključci tako izvode da bi se netko »kritizirao« ili »hvalio«.

Od svih sukobljavanja koja je Nada Klaić imala u svojem znanstvenom i javnom radu spomenuli smo samo neka jer, naposljetku, sva još nisu ni završena. Nedavno je tiskana *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, u kojoj je autorica, po vlastitim riječima, umnogome izmijenila svoje nekadašnje postavke. Knjiga je spoj njezinih *Povijesti Hrvata* u ranom i razvijenom srednjem vijeku kojima je dodala i opširnu kritičku analizu onoga što je o hrvatskoj povijesti napisano od izlaska prvih izdanja tih dviju knjiga.

To izdanje i ideje iznesene u njemu naša historiografska kritika jednostavno neće smjeti zanemariti, premda se najvjerojatnije, po našem mišljenju, s dobrim dijelom napisanoga neće moći ni složiti. Pretpostavljam da će i ova knjiga o povijesti Bosne biti predmet rasprava i polemika, ali i u njima više Nada Klaić neće sudjelovati.

Nezahvalno je, a još bih prije rekao - i nemoguće, ovom prilikom valorizirati i samo neke od teza jednog idejama tako bogatog, a ispisanim stranicama tako opsežnog opusa. Za taj će posao biti potrebno duže vrijeme. Prvi bi zadatak bio kritička rasprava barem o nekim tezama N. Klaić, pri čemu se one neće moći ni definitivno prihvatiti pojedinačno ili u cijelosti, ni manjim ili većim dijelom odbaciti. To će svakako morati učiniti oni koji će se, u dugom historiografskom procesu pisanja, u slijedećim desetljećima neizbježno suočavati s mnogim intelektualnim izazovima što ih je pred hrvatsku historiografiju, i kulturu općenito, postavila Nada Klaić. A upravo to će biti najbolja, makar i posmrtna zadovoljština Nadi Klaić. Još bi, vjerujem, bila zadovoljnija kada njezina djela ne bi čitali samo malobrojni profesionalni historičari okupljeni oko fakulteta i drugih znanstvenih institucija nego i mnogi drugi zaljubljenici u našu prošlost i oni koji će to tek čitanjem njezinih knjiga zasigurno i postati.

Ivo Goldstein

Sadržaj

I. O postanku bosanske države ili točnije o počecima političke organizacije na bosanskom prostoru	5
II. Položaj bosanskih vladara u XII. stoljeću	29
1. Kada Arpadovići postaju »reges Rame«?	30
2. Problem arpadovskog bosanskog vojvodstva 1139. godine.....	42
3. Ban Borić - prvi poznati samostalni bosanski vladar	50
4. »Banus Culinus dominus Bosne«	69
5. Koji je pravi povod humske vojne hercega Andrije 1198. godine.....	80
III. Da li je Bosna zaista u XIII. stoljeću pregažena zemlja?	89
1. Problem.....	89
2. »Jaz Matej Ninoslav po milosti bože veliki ban bosenski«	94
3. Prijezda II prelazi iz usorske na bosansku bansku stolicu i čuva političku samostalnost bosanskih zemalja	119
IV. Nezadrživi uspon Bosne u XIV. stoljeću.....	146
1. Nejak o bibrsko bosansko gospodstvo i banat	146
2. Samostalna vladavina Prijezdina sina Stepana I i njegova sina Stepana II u svim bosanskim zemljama.....	172
V. Bosna na vrhuncu: ban Tvrtko - gospodin i kralj	189
1. Literatura.....	189
2. Problem vjerskih organizacija u Bosni u XIV. st.....	194
3. Počeci vladanja: Tvrtkov san o samostalnoj vlasti	213
4. Obiteljsko »trojstvo« ponovo na vlasti	222
5. Ludovikov križarski rat na Mlečane 1356. godine i njegove posljedice	229
6. Neuspjeli Ludovikov križarski rat na Bosnu 1363. godine.....	238
7. Prevrat kneza Vukca: brat Tvrtko i majka Jelena istjerani iz zemlje	248
8. »Stefan Tvrtko v Hrista boga kralj Srbijem i Bosne i Primoriju«	255
Ivo Goldstein: Nada Klaić - borac za povijesnu istinu.....	267

Tisak:
GRAFIČKI ZAVOD HRVATSKE

Naklada:
2.000

